TO THE READER

KINDLY use this book very carefully. If the book is disfigured or marked or written on while in your possession the book will have to be replaced by a new copy or paid for. In case the book be a volume of set of which single volumes are not available the price of the whole set will be realized

C. L. 29.

COLLEGE LIBRARY

Class No. 891.555

Book No. H35T:V:II

Acc. No. 18131

9 JAN 2006

891.555
H35T

accn. 18131
vol. 2

Library Sri Pratap College,
Srinagar.

تاریخ حسن

جلد دوم

دربیان تاریخ سیاسی کشمیر

از ازمنۂ قدیمہ تا سنہ ۱۸۸۵ میلادی

مؤلفہ

پیر غلام حسن کھویہامی

Library Sri Pratap College.
Srinagar.

راجہ دبیشن دوم	۴۵
راجہ نر	〃
راجہ سدہ	۴۶
راجہ اوت پلاک	〃
راجہ ہرنیاکہہ	〃
راجہ ہرنیہ کل	〃
راجہ وسہ کل	〃
راجہ مہرہ کل	۴۷
راجہ بک	۴۹
راجہ کہتی نند	〃
راجہ وسہ نند	〃
راجہ نر	〃
راجہ اچہہ	۵۰
راجہ گوپادت	〃
راجہ گوکرن	〃
راجہ نرندرآدت	〃
راجہ اندہ جدشتر	〃
سکندر فیلقوس	۵۲
راجہ پرتاپ آدت	۵۴
راجہ جلوک ثانی	〃
راجہ تونجین	〃
راجہ بجی	۵۵
راجہ جی اندر	〃
راجہ سندیمان معروف آریہ راج	۵۷
اورنگ پنجم ۵۸ — ۷۸	
راجہ میگواہن	۵۸
راجہ سرشٹہ سین	۶۲
راجہ ہرن	۶۳
تسلط یافتن راجہ بکرماجیت بر ممالک ہندوستان و کشمیر۔	۶۶
ماترگپت	۶۷
راجہ پرورسین	۶۹
راجہ جدشتر	۷۰
راجہ نرندرآدت	۷۱
راجہ تونجین	〃
راجہ سربسین	۷۱
راجہ گندہرب سین	〃
راجہ لچھمن	۷۲
راجہ شورک	〃
راجہ بجرادت	۷۳
راجہ رنادت	〃
راجہ وینادت	۷۴
راجہ بکرمادت	۷۶
راجہ بالادت	۷۷
اورنگ ششم در ذکر راجہائے کارکوٹ بنسی ۷۸ — ۱۰۱	
راجہ درلب درون	۷۸
راجہ پرتاپ پیڈ	۷۹
راجہ چندراپیڈ	۸۱
راجہ تاراپیڈ	۸۲
راجہ للتاپیڈ (مکتاپیڈ)	〃
راجہ کولیاپیڈ	۹۱
راجہ وزرادت	〃
راجہ پرتہواپیڈ	〃
راجہ سنگراماپیڈ	۹۲
راجہ جیاپیڈ	〃
راجہ للتاپیڈ	۹۹
راجہ سنگراماپیڈ	۱۰۰
راجہ چپٹ جیاپیڈ	〃
راجہ اجتاپیڈ	〃
راجہ اننگاپیڈ	۱۰۱
راجہ اوت پلاپیڈ	〃
اورنگ ہفتم در ذکر راجہائے خمار ۱۰۱ — ۱۰۹	
راجہ اونتی ورما	۱۰۱
راجہ شنکر ورما	۱۰۳
راجہ گوپال ورما	۱۰۵
راجہ سنگت ورما	〃
سوگندا رانی	〃
راجہ پارتہہ	〃

راجہ نرزنتہ ورما	۱۰۶
راجہ چکر ورما	״
راجہ شیر ورما	״
راجہ پارتھہ	۱۰۷
راجہ چکر ورما بار دوم	״
شنبو وردن	״
چکر ورما مرتبہ سیوم	״
راجہ اُدنمتا ورما	۱۰۸
راجہ شیر ورما	״
اورنگ ہشتم ۱۰۹ — ۱۱۴	
راجہ یشسکر	۱۰۹
راجہ سنگرام دیو	۱۱۰
راجہ پروہ گپت	״
راجہ کہیمہ گپت	۱۱۱
راجہ ابہی منیو	۱۱۲
راجہ نندہ گپت	۱۱۳
راجہ تربہون گپت	״
راجہ بہیمہ گپت	״
دیدا رانی	״
اورنگ نہم ۱۱۴ — ۱۶۵	
راجہ سنگرام راج	۱۱۴
تسلط یافتن سلطان محمود غزنوی بر ممالک ہندوستان و آمدن او بہ کشمیر۔	۱۱۶
راجہ ہری راج	۱۳۰
راجہ اننت راج	״
راجہ کلش دیو	۱۳۲
راجہ اُتکرش	۱۳۵
راجہ ہرش دیو	۱۳۶
راجہ اُوچل	۱۴۱
راجہ سُلہن	۱۴۴
راجہ سوسل	۱۴۵
راجہ بہکہاچر	۱۴۷
راجہ سوسل مرتبہ ثانی	۱۴۸
راجہ جے سنگھ	۱۴۹
راجہ پرمانو	۱۵۳

راجہ ورتی دیو	۱۵۴
راجہ اوپیہ دیو	״
راجہ رسہ دیو	۱۵۵
راجہ جگدیو	״
راجہ رازہ دیو	۱۵۶
راجہ سنگرام دیو	۱۵۷
راجہ رام دیو	۱۵۸
راجہ لچھمن دیو	۱۵۹
راجہ سہم دیو	״
راجہ سہہ دیو	۱۶۰
اورنگ دہم در ذکر سلاطین کشمیر ۱۶۵ — ۲۷۱	
رنچن شاہ	۱۶۵
اشاعت مذہب اسلامیہ در کشمیر	״
ادون دیو	۱۶۷
سلطان شمس الدین	۱۶۸
سلطان جمشید	۱۶۹
سلطان علاؤ الدین	۱۷۰
سلطان شہاب الدین	۱۷۱
سلطان قطب الدین	۱۷۵
سلطان سکندر بت شکن	۱۷۶
تسلط یافتن امیر تیمور کورگانی بر ممالک ایران و خراسان و ترکستان و ہندوستان و کشمیر	۱۸۱
سلطان علی شاہ	۱۸۵
سلطان زین العابدین	۱۸۸
سلطان حیدر شاہ	۲۰۷
سلطان حسن شاہ	۲۰۸
سلطان محمد شاہ	۲۱۲
سلطان فتح شاہ	۲۱۶
سلطان محمد شاہ بار دوم	۲۲۰
سلطان فتح شاہ مرتبۂ دوم	۲۲۱
سلطان محمد شاہ مرتبۂ سیوم	۲۲۸
سلطان فتح شاہ کرت ثالث	۲۲۹
سلطان محمد شاہ مرتبۂ چہارم	۲۳۱
سلطان ابراہیم پسر محمد شاہ	۲۳۵

سلطان محمد شاه مرتبهٔ پنجم	۲۳۷
سلطان شمس الدین ثانی پسر محمد شاه	۲۴۳
سلطان اسماعیل شاه	۲۴۴
سلطان ابراهیم شاه	۲۴۷
تسلّط یافتن میرزا حیدر کاشغری بر کشمیر	〃
سلطان نازک شاه پسر فتح شاه	۲۴۹
سلطان اسماعیل شاه ثانی پسر ابراهیم شاه	۲۶۷
سلطان حبیب شاه	۲۷۰
اورنگ یازدهم در بیان حکومت چکان ۲۷۱ — ۴۱۶	
غازی خان	۲۷۲
حسین خان	۲۸۰
علی خان برادر حسین خان چک	۲۸۸
یوسف خان پسر علی خان	۲۹۵
سیّد مبارک خان بیهقی	۳۰۱
لوهر خان برادر زادهٔ حسین خان	۳۰۶
یوسف خان بار دوم	۳۲۳
یعقوب خان پسر یوسف خان	۳۲۷
تسلط یافتن شاهان چغتائیه بر ممالک هندوستان و کشمیر۔	۳۳۶
ظهیر الدین بابر شاه	۳۳۸
نصیر الدین همایون شاه	۳۴۹
جلال الدین محمد اکبر شاه	۳۷۳
اورنگ دوازدهم در ذکر حکومت فرماندهی شاهان چغتائیه در بلاد کشمیر ۴۱۶ — ۶۵۱	
سلطنت محمد جلال الدین اکبر	۴۱۶
قاسم خان میر بحر	〃
سیّد یوسف خان رضوی	۴۲۶
محمد قلیچ خان	۴۴۵
میرزا علی اکبر	۴۵۰
نور الدین جهانگیر شاه	۴۵۷
نواب قلیچ خان	۴۷۷
هاشم خان	〃
صفدر خان	۴۷۷
احمد بیگ خان	〃
دلاور خان	۴۷۸
ارادت خان	۴۸۱
اعتقاد خان	〃
شهاب الدین شاه جهان	۴۸۷
ظفر خان احسن	۴۹۸
شاهزاده مراد بخش	۵۰۳
علی مردان خان	〃
ظفر خان احسن مرتبهٔ دوم	۵۰۵
تربیت خان	〃
حسن بیگ خان	۵۰۶
علی مردان خان مرتبهٔ دوم	〃
لشکر خان	۵۰۸
محی الدین اورنگ زیب عالمگیر	۵۱۴
فتح حیدر آباد دکهن	۵۲۴
اعتماد خان	۵۳۵
ابراهیم خان	۵۳۶
اسلام خان	۵۳۷
سیف خان	۵۳۸
مبارز خان	۵۴۰
سیف خان کرّت ثانی	۵۴۲
افتخار خان	〃
قوام الدین خان	۵۴۳
ابراهیم خان مرتبهٔ ثانی	۵۴۴
حفظ الله خان	۵۴۶
مظفر خان پسر شایسته خان	۵۴۷
ابو نصر خان	〃
فاضل خان	۵۴۸
ابراهیم خان مرتبهٔ ثالث	۵۵۰
نوازش خان رومی	۵۵۱
قطب الدین محمد معظم شاه عالم بهادر	۵۵۷
جعفر خان	۵۵۹
ابراهیم خان مرتبهٔ چهارم	۵۶۰
نوازش خان مرتبهٔ ثانی	۵۶۱

امانت خان ۵۶۲
مشرف خان ״
معز الدین جہاندار شاہ ۵۶۳
عنایت اللہ خان ۵۶۴
معین الدین محمد فرخ سیر ۵۶۵
علی محمد خان ۵۶۶
اعظم خان ۵۶۷
علی محمد خان مرتبۂ ثانی ״
احترام خان ״
میر احمد خان ״
ناصر الدین محمد پادشاہ غازی ۵۷۴
عبد اللہ خان دہ بیدی ۵۷۹
مومن خان ״
عبد اللہ خان دہ بیدی ۵۸۱
عبد الصمد خان سیف الدولہ ״
ابو البرکات خان ۵۸۲
نجیب خان ״
اعظم خان بہادر ۵۸۳
فخر الدین خان ״
ابو البرکات خان مرتبۂ دوم ۵۸۴
آغر خان ״
ابو البرکات خان مرتبۂ سیوم ۵۸۶
احترام خان ״
ابو البرکات خان مرتبۂ چہارم ۵۸۸
جلیل الدین خان ۵۹۱
فخر الدولہ برادر روشن الدولہ ״
عنایت اللہ خان (عطیۃ اللہ خان) ۵۹۲
تسلط یافتن نادر شاہ بر ممالک ایران و
توران و خراسان و ہندوستان۔ ۵۹۶
ابو البرکات خان مرتبۂ پنجم ۶۱۲
جان نثار خان شیر جنگ ۶۱۷
افراسیاب بیگ خان ۶۱۸
مجاہد الدین احمد شاہ ۶۲۵
احمد علی خان ۶۲۶
ملک حسن ایرانی ״

میر مقیم کنٹ ۶۲۷
ابو القاسم خان ۶۲۸
اختتام سلطنت شاہان مغلیہ ۶۲۹
تسلط یافتن احمد شاہ درانی بر ممالک
خراسان و ہندوستان و کشمیر۔ ۶۴۰

اورنگ سیزدہم در بیان
حکومت و استقلال شاہان
درانیہ در خطۂ کشمیر

۶۵۱ — ۷۵۷

سلطنت احمد شاہ درانی ۶۵۱
عبد اللہ خان اشک آقاصی ״
خواجہ عبد اللہ خان ۶۵۲
راجہ سوکھ جیون ۶۵۳
نور الدین خان ۶۶۲
بلند خان بامیزئی ״
نور الدین خان مرتبۂ ثانی ۶۶۳
لعل محمد خان ۶۶۵
خرم خان ۶۶۷
میر فقیر اللہ کنٹ ۶۶۸
نور الدین خان مرتبۂ ثالث ۶۷۰
خرم خان مرتبۂ دوم ۶۷۱
امیر خان جوانشیر ۶۷۲
سلطنت تیمور شاہ درانی ۶۷۸
حاجی کریمداد خان ۶۸۲
آزاد خان ۶۸۷
مدد خان اسحاق زئی ۶۹۴
میرداد خان ۶۹۵
ملا غفار خان ۶۹۷
جمعہ خان الکوزئی ״
رحمت اللہ خان ۶۹۹
میر ہزار خان ״
سلطنت زمان شاہ درانی ۷۰۲
رحمت اللہ خان پسر جمعہ خان ۷۱۰
کفایت خان ۷۱۱
محمد خان جوانشیر ۷۱۲

عبداللہ خان	۷۱۳
سلطنت محمود شاہ و شجاع الملک	۷۲۰
شیر محمد خان مختار الدولہ	۷۲۶
عطا محمد خان	//
وزیر فتح محمد خان	۷۳۰
سردار محمد عظیم خان	//
سردار جبار خان	۷۳۸
تسلط یافتن مہاراجہ رنجیت سنگھ برممالک پنجاب و کشمیر۔	۷۳۹
اورنگ چہاردہم در بیان حکومت سنگان	
۷۵۷ — ۸۳۲	
دیوان موتی رام	۷۵۷
سردار ہری سنگھ	۷۵۸
دیوان موتی رام بار دوم	۷۶۱
دیوان چونی لعل	۷۶۲
دیوان کرپا رام	//
بہما سنگھ ازدلی	۷۶۴
شاہزادہ شیر سنگھ	//
میان سنگھ کرنیل	۷۶۸
شیخ غلام محی الدین	۷۷۹
تسلط یافتن شاہان برطانیہ برممالک قلمرو ہندوستان و پنجاب و کشمیر۔	۷۹۱
حکومت اہل پرتگیز	//
حکومت اہل ڈچ	۷۹۲
حکومت اہل فرانس	۷۹۳
حکومت سرکار کمپنی انگریز بہادر	۷۹۴
وارن ہیسٹنگز	۸۰۰
لارڈ کارنوالس	۸۰۱
لارڈ سرجان شور	//
لارڈ بارنگٹن	//
لارڈ کارنوالس	۸۰۳
لارڈ منٹو صاحب	//
مارکوئیس آف ہیسٹنگز	//
لارڈ ایمہرسٹ	۸۰۴
لارڈ ولیم بنٹینگ	۵
لارڈ آکلینڈ	//
لارڈ ایلنبرا	۰۶
لارڈ ہارڈنگ	//
شیخ امام الدین	۱۱
مہاراجہ گلاب سنگھ	۱۸
نقل عہدنامہ	۲۹
اورنگ پانزدہم در ذکر عملداری راجگان جموں	
۸۳۲ — ۸۷۶	
مہاراجہ گلاب سنگھ	۸۳۲
اندر مہندر گرینڈ کمانڈر آف دی موسٹ اکزالٹڈ آرڈر آف دی سٹار آف انڈیا، سپر السلطنت و جنرل عساکر و مشیر خاص علیاء قیصر ہند مہاراجہ رنبیر سنگھ۔	۸۴۱
وزیر پنوں	۸۴۳
دیوان کرپا رام	۸۴۶
دیوان ٹھاکر داس	۸۴۹
وزیر پنوں مرتبۂ ثانی	۸۵۰
سفارت یارقند	۸۵۵
دیوان اننت رام	۸۶۴
دیوان بدری ناتھ	۸۶۶
دیوان لچھمن داس	۸۷۲
خاتمہ منظومہ	۸۷۵

Library Sri Pratap College,
Srinagar.

بسم اللہ الرحمن الرحیم

قُلِ اللّٰھُمَّ مٰلِکَ الْمُلْکِ تُؤْتِی الْمُلْکَ مَنْ تَشَآءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْکَ مِمَّنْ تَشَآءُ وَتُعِزُّ مَنْ تَشَآءُ وَتُذِلُّ مَنْ تَشَآءُ

"تمہید در بیانِ ابداعِ عمرانِ عالم و اختراع دلائلِ اہلِ ملل و نحل"

بدانکہ مذاہب مختارہ در امر زمان و عالم و حدوث و قدم آں سہ مذہب ست۔ اوّل حدوثِ مطلق و ایں مذہب اکثر اہل ملل و مجوس و غیرہ است۔ دوم قِدَم مطلق یعنی قدم اصول عالم از افلاک و مواد و عناصر و انواع صور آنہا علی الاتّصال بلا انقطاع دلیل مذہب فلاسفہ و آبادیان است۔ سوم قدم بالنوع و حدوث بالشخص و ایں مذہب یہود ست فقط۔ امّا از مبدأ تکوین مرکزِ زمین و دائرۂ آسمان و از تدوین عمرانِ دنیا و لبقیۂ عمرآں ہیچ کسے را از افراد نوع انسان آگاہی نیست۔ بالجملہ علمائے ملل از جوشش خیالاتِ طبیعی خود عرصۂ دنیا را بمیزانِ قیاس سنجیدہ بہ نہجی معتقد می سازند۔ امّا اقوال مختلفۂ آنہا با ہمدیگر مطابقت و موافقت نیست۔ بنا بر آں بعلّتِ کثرت اختلافِ اخبار آنہا مفید اعتماد اخبار نمی شود۔ بلیت

پیرہ زال دہر را محرم نگشتہ ہیچکس
چوں عروسِ اختلاطی ہر کسے دیدش بخواب

حکمائے فارس قایل اند کہ دنیا قدیم است و قدیم را بدایت و نہایت

نیست۔ وایشان در اصطلاح خود صد هزار را اسلام وصد اسلام را شمار وصد شمار را اسپار نامند۔ وایضاً یک دورهٔ زحل را که عبارت از سی سال باشد یک روز تصوّر کنند وهمیں سی روز را یک ماه محسوب دارند وهمچنیں دوازده ماه را یک سال قیاس کنند۔ و هزار بار هزار سال چنیں را فرد گویند و هزار فرد را ورد و هزار ورد را مرد و هزار مرد را جاد و هزار جاد را داد وسه هزار داد را زاد خوانند۔ میگویند از دور اعظم اوّل کیکه باقی مانده آباد بود که تا مدّت صد زاد سال در خاندان آنها دولت ورونق بخشید۔ و بعد ازاں یک اسپار سال ریاست الاد بان بود۔ آں گاه سروری وشائیان یک شمار سال فرماندهی کردند۔ پس پاسانیاں نود سلام سال و دراٸی وگل شائیاں شش هزار وسی ودو سال طبل حکومت نواختند وبعد زد همگی با جیائے دین بهی پرداختند۔ وحکمائے خطا وایغر عرصهٔ دنیا را سه ون مقرر کرده اند چنانچه شانگون وجانگون وخاون۔ وعرصهٔ هر یک ون ده هزار سال است۔ مطابق آں عمر دنیا سه لک وشصت هزار ون مقرر می دارند۔ از انجمله تا آخر سنه ۱۳۰۳ھ هشتاد هزار وهشتصد وشصت وچهار ون ودو صد وسیزده سال باختتام رسید۔ ودو لک ونوزده هزار ویکصد ونود وپنج ون ونه هزار وهفتصد وهشتاد وهفت سال هنوز باقی است۔

موبدان هند قایلند که خالق قضا وقدر اوّلاً بقدرت کاملهٔ خود سه کس از کارگذاران عالم خیر وشر یعنی برهما وبشن ومهیشر مخلوق کرده هر سه کس را خاصیّتے وطاقتے خاص بخشیده مظهر قدرت وارادت خود

گردانیدہ است۔ چنانچہ برہما را پیدا ساختن و بشن را نگہ داشتن و مہیشر را فنا کردن۔ در بصورت تنسیقِ امور قضا و قدر و تنظیم مہام خیر و شرِ متعلق این سہ والا گوہر ست۔ ازانجملہ پیدائش نوع انسان منسوب بہ برہماست کہ او را آدم حقیقی میدانند۔ و از ابتدائے ظہور او پیدائش نوع انسان در عالم موجود پندارند۔ گویند ایّام دنیا یکصد سال ست از عمر برہما و یک روز از عمرِ او ہزار دورہ ست۔ و ہر یک دورہ بر چہار جوگ قسمت کردہ اند۔ اوّل ستا یوگ و تعداد آں ہفدہ لک و بیست و ہشت ہزار سال ست۔ دوم ترتیا یوگ و عرصۂ آں دوازدہ لک و نود و شش ہزار سال ست۔ سوم دواپر یوگ و عمرِ آں ہشت لک و شصت و چہار ہزار سال ست۔ چہارم کل جگ و شمار آں چہار لک و بیست و دو ہزار سال ست۔ مجموع این چہار جوگ چہل و سہ لک و بیست ہزار سال ست کہ عبارت از یک دورہ باشد۔ و درحالیکہ یکہزار دورہ کہ بمنزلۂ یک روز ست از عمر برہما می گذرد آنرا بزبانِ ہندی کلپ گویند۔ و در ہر کلپ چہاردہ منّو یعنی چہاردہ آدم بوجود می آیند۔ و مدّت بقائے اولادِ ہر آدم ہفتاد دورہ و کسرے باشد۔ مدعا کہ تا حال نوبت شش آدم بسر رسید۔ و از آدم ہفتم بیست و ہفت دورہ منقضی شد۔ و از دورۂ بیست و ہشتم سی و ہشت لک و ہشتاد و ہشت ہزار سال تا مبدا کلجوگ باختتام رسید۔ اکنوں کلجوگ می گذرد۔ و حکمائے ہند قائلند کہ تا آخر سنہ ۱۳۱۱ھ از عمرِ دنیا یک ارب و نود و پنج کرور و پنجاہ و ہشت لک و چہار ہزار و نہصد و نود و یک سال درگذشت۔ و اصحاب ہار زدان از قدمائے ہند می گویند

که بعد سپری شدن مدّتِ سه لک و شصت هزار سال شمسی عالم هلاک گردد و همان قدر مدّت ها لک مانده باز همچنان عود می کند. باز عرصهٔ معلوم در گذشته نابود گردد و باز عود می کند بدینسان همیشه تا لاانتها این می بود گویند تا مبدأ سنهٔ هجری از ایام عالم موجوده که می گذرد یک لک و یازده هزار و هفتصد و بیست سال سپری شده تا خاتمهٔ آن هنوز دو لک و چهل و هشت هزار سال باقی است. و منجّمانِ فارس قایل اند که عمر دنیا یک لک و هشتاد هزار و نهصد و شصت و یکسال تا آخر سنه ۱۲۰۰ اه منقضی گشت. و حکمائے بابل مثلِ بوزاسپ وغیره اعتقاد می دارند که ایام دنیا همگی سه صد هزار و هشتاد هزار سال است. و حکمائے مصری گویند که ابتدائے آفرینش کون منطقة البروج با معدّل النهار برزوایائے قایمه متقاطع بوده و در عرصه یک صد سال یک دقیقه مایل می شود. چون بر یکدیگر باز منطبق شوند دنیا نابود گردد. موجب آن طوفانِ نوح چهار لک و پانزده هزار و دو صد و چهل و پنج سال گذشته در عالم واقع شده باشد. و حکمائے بربر قایل اند که قبل از طوفانِ نوح معدّل بر منطقه منطبق شده بود پس بدو آفرینش بزعم ایشان پیشتر باشد از زعم مصریان به چهار کرور و هشتاد و شش لک سال.

ابو معشر گفت منجّمانِ فارس اعتقاد می دارند که عمرِ دنیا دوازده هزار سالست مطابق دوازده برج که مبدأ الف اوّل آن به حمل منسوبست گویند در آخر هر الف ازین الوف زمانه سخت می آید. و وارد می شوند بلاهائے بسیار در دنیا چه آخر هر برج در حدودِ منحوس است. و جمعی از منجّمان بر آنند

کہ عمرِ دنیا نوزدہ ہزار سال ست مطابق دوازدہ بُروج و ہفت سیّارہ۔ وقومی
از منجماں گفتہ اند کہ عمرِ دنیا نُہ ہزار سالست مطابق نُہ کوکب با راس و ذنب
چنانچہ در تدبیر کواکب ثلثۂ علویہ عمر مردم دراز باشد۔ و در آخر کواکب سفلیہ
اعمار کوتاہ گردد۔ و قومی از فلاسفہ می گویند کہ عمرِ دنیا ہفتاد و ہشت ہزار
سال ست از آنجملہ دوازدہ ہزار در تدبیر حمل و یازدہ ہزار در تدبیر برج ثور
و دہ ہزار سال در تدبیر برج جوزا۔ و عمر مردم دریں ربع طویل و زمانہ جمیل است۔
و بعد ازاں تدبیر ربع دوم در عرصۂ بیست و چہار سال باشد۔ و اعمار مردم
دراں از گروۂ ربع اوّل قصیر باشند۔ و تدبیر ربع سوم پانزدہ ہزار سالست
و تدبیر ربع چہارم شش ہزار سال فقط۔

و حکمائے روم و فرنگ و شام و اتراک و عرب اتفاق دارند کہ از مبدأ
عالم و ہبوط آدم تا وقوع سنۂ ہجری شش ہزار و یکصد و سی و یک سال
بانقضا پیوست۔ علمائے یہود و بعضے مؤرخان بروایت توراۃ یونانیہ کہ
منظور مؤرخاں و محققان قدیم است و بطلیموس آنرا در مجسطی توثیق می نماید
عمرِ دنیا از ہبوط آدم تا مبدأ سنۂ ہجری شش ہزار و دو صد و شانزدہ سال
شمسی ثابت می سازند۔ و فرقۂ از یہود بتلفیق قول موسیٰ اعتقاد میدارند
کہ عمرِ دنیا ہفتاد ہزار سال ست منحصر در ہزار جیل کہ تعداد ہر یک جیل ہفتاد
سال باشد۔ و ہم مطابق قول موسیٰ علیہ السلام در زبور ست کہ عہد کرد حقتعالے
با ابراہیم کہ تا عرصۂ ہزار جیل بقائے نوع بشر در دنیا می باشد۔ و ازیں جا
یہود اعتقاد کردہ اند کہ عمر دنیا ہفتاد ہزار سال ست۔

وعلمائے اسلامیہ را دریں مسئلہ اختلافست۔ سعید بن جبیر از عبداللہ بن عباس روایت می کند کہ دنیا جمعہ ایست از جمعہ ہائے آخرت کہ تعداد آں ہفت ہزار سال باشد از سالہائے آخرت۔ وسفیان ثوری از کعب احبار روایت کردہ کہ عمر دنیا ششہزار سال ست۔ وہب بن منبہ گفت گذشت از دنیا پنجہزار و شش صد سال۔ ما نمیدانیم تمامی حقیقت آنزمان و کیفیت پیغمبراں کہ دراں بودہ اند۔ گفتیم ما چہ قدر ست عمر دنیا؟ فرمود ششہزار سال۔ ابوہریرہ گفت حقب ہشتاد سال ست از سالہائے آخرت کہ یک روز آں حصۂ ششم دنیا است۔ وابو محمد بن حسن الہمدانی در کتاب الاکلیل حقب را تشریح می کند۔ می گوید دنیا ہمگی یک جزو است از چہار ہزار و ہفتصد و بیست و سہ جزو و ثلث جزو از اجزائے حقب چنانچہ سنۂ قمری سہ صد و پنجاہ و چہار روز و خمس و سدس یوم است درحالیکہ دنیا شش ہزار سالست کہ یک روز آں ہزار سال باشد موجب آں سنین قمریہ ششہزار ہزار مقرر می شود۔ دریں صورت ہرگاہ ایں را جزو گردانیم و در اجزائے حقب کہ چہار ہزار و ہفتصد و بیست و سہ ثلث است آنرا ضرب نمائیم آنگاہ ہشت ہزار ہزار و سہ صد ہزار و چہل ہزار ہزار از سنین بیروں می آیند۔ چوں دنیا جمعہ ایست از جمعہ ہائے آخرت بنا براں عمل مثل سدس براں زیادہ کنیم انیقدر عمر دنیاست۔

وابو الحسن علی بن حسین مسعود در کتاب اخبار الزمان می آرد کہ بر روئے زمین مطابق منازل قمر بیست و ہشت امت بصورت مختلفہ بودہ اند و منسوب بود ہر منزل را امتی مخصوص کہ دانستہ می شد آں امت بداں

Library Sri Pratap College,
Srinagar.

منزل و کواکب ثابتہ را مدبّر امورات جزو و کل دانستہ پرستش می کردند و
اخبار آسمانہا می آموختند. پس قومی از ایشاں تمرّد کردہ خونریزیہا کردند
و فساد ہا نمودند. و جمعے بر طاعتِ خدا باقی ماندند، ابلیس ہم از قوم ایشاں است،
گویند آنہا سی و پنج قبیلہ بودہ اند و ہر قبیلہ را پادشاہے می بود۔ بعضے مؤرّخان
اسلامیہ می آرند کہ در دنیا قبایل و اُمّتہائے بسیار بودہ اند از آنجملہ است الطم
والرم والجن والبن والحس والبس۔ حق سبحانہ و تعالیٰ آسمانہا را بملائکہ
رونق داد و زمین را بہ جنّیاں آباد ساخت تا آنکہ بگناہ خونریزی ایشانرا
بردست ملائکہ مقتول و محبوس نمود و آدم را آفریدہ امتحانِ ملائکہ و ابلیس
بسجدۂ وے کرد۔ پس شد آنچہ شد۔ آنگاہ زمین از بنی آدم معمور گشت۔
صاحب حجج الکرامۃ می نگارد کہ جمہور محدّثین و مؤرّخینِ اہل اسلام
و محقّقین ملّتِ محمدیّہ برآنند کہ امر بدء خلق خارج از علم خلق است۔ جز خالقِ
کُل احدے براں مطّلع نیست و نخواہد شد۔ و حدیث صحیح ما المسئولُ
عنہا باعلم من السّائل و آیاتِ قرآنیہ حجّتِ قاطع و برہانِ ساطع
در نفی علم وقت و بدء دنیا و فنائے آں ثابت است۔ آیۂ کریمہ۔ اَلَمۡ
یَاۡتِکُمۡ نَبَؤُا الَّذِیۡنَ کَفَرُوۡا مِنۡ قَبۡلِکُمۡ قَوۡمِ نُوۡحٍ وَّ عَادٍ وَّ ثَمُوۡدَ
وَالَّذِیۡنَ مِنۡ بَعۡدِہِمۡ لَا یَعۡلَمُہُمۡ اِلَّا اللّٰہُ۔ بیت

در بہار آں زاد و مُرگش در دوے است
پشّہ کے داند کہ ایں باغ از کے است

خلاصۂ مرام آنکہ در اثبات عمر دنیا و علما و حکمائے ملل و نحل را اختلافے بعید است

موجب آں قولِ ہیچکسی مطمئن خاطر نمی شود۔ اہل اسلام از علم ایں مسئلہ خود را عاجز و قاصر ہمی پندارند چراکہ وثوق و اعتبار آنہا ہمگی بر قولِ قرآن و حدیث است و از متن آں سندے نیافتہ اند۔ بلکہ نفی علم آں بحدیث و قرآن ثابت می شود۔ و بر قولِ مؤرخاں مطلقاً اعتماد نمی کنند۔ اینکہ بعضے مؤرخاں تا ہجرتِ سیدالکونین شش ہزار و دو صد و شانزدہ سال ثابت می دارند ایں قول یہود است کہ اصل آں از توراۃ یونانیہ ماخوذ کردہ اند۔ محققان مذہب محمدی را بر قول یہود اعتبار نیست۔ از آنجا کہ بعضے اہل خلاف از روئے بے علمی خود دریں باب علمائے اسلامیہ را تردید می کنند محض فضول و قصور فہم آنہا است اصل حقیقت ایں است کہ احوال زمانہ پاستاں ہیچکس را واضح نشدہ۔ آنچہ کہ اہل ملل تقریر می سازند فرعی است۔ ہمگی از عرصۂ پنج شش ہزار سال کوائف زمانہ کم و بیش برجادۂ روزگار یادگار است۔ صاحب ناسخ التواریخ می گوید کہ پیدائش نوع انسان از آغاز تکوین کون بموجب تواریخ قدیم مطلقاً ثابت نمی شود سوائے آں از اختراع و احداث اسباب و اوزار و صنائع حکمائے قرون ماضی دریں جزو زماں چیزے بنظر نمی آید۔ چہ تمامی حرفت و صنائع ہمگی از دور کلجوگ در دنیا معمول است چنانچہ تا زمانِ حکومت کیومرث مردماں از پوست درخت و برگ آں پوشش میداشتند۔ اہل یوروپ تا عہد اڈورڈ اوّل پوست حیوانات از صمغ بلوط منقش ساختہ می پوشیدند۔ لامحالہ وزیر راجہ کرشن برہمن نام حکیمے کہ ہمعصر طہمورث بود حرفۂ درودگری و آہنگری و نوشتن و خواندن احداث نمود۔ و از عہد طہمورث و جمشید وغیرہ تا حال

وقت بوقت ابداع بدائع حرفۂ نساجی و حلاجی و کسوت و قماش و سواری اسپاں و فیلاں و تربیت حیوانات اہلی و تیاری سفاین و اختراع اسباب حرب و ضرب و حکمتہائے عملی بعمل می آید۔ ہرگاہ در قرون ماضی خلقتِ نوع انسان می بود البتہ از صنائع و حرفت کاری آنہا زمانہ خالی نمی بود۔

شک نیست کہ از ابتدائے پیدائش عالم چندیں ہزار آدم بر منصۂ ظہور آمدہ باز پس در پردۂ اختفا خرامیدہ اند لیکن آنہا خاکی نہاد نبودہ اند۔ اصل بعضے از ہوا و اصل بعضے از نار بود۔ وقتیکہ خلقتِ یک آدم باتمام می رسید خلقتِ آدمِ دیگر کہ از عنصرِ دیگر می بود پیدا می شد۔ ظاہراً مورخان ہنود آنہا را آدمِ خاکی نہاد تصور کردہ اند چہ سخنانیکہ درباب عظمِ جثہ و طولِ عمرِ ایشاں می گویند و کارہائے عجیب کہ بآنہا منسوب میدارند موافق حالِ بشر نیست ہمہ حرف و صوت است۔ بر تقدیر اگر باشند از قوم راجہ ہائے قریب العہد خواہند بود۔ چنانچہ مورخانِ ہنود از عہد راجہ اکچھواک عرصۂ چہل لک سال تا حال می نگارند تحقیق نیست بلکہ مصنوعی است۔ چنانچہ حکمائے فرنگ بکمالِ تدقیق و تحقیق از عہد اکچھواک تا حال عرصۂ چہار ہزار سال تصدیق نمودہ اند۔ و اقوال مورخانِ مللِ دیگر ہم چنداں مطمئن خاطر نیست کہ از عہد ہبوط آدم تا ایندم ہمگی ہفت ہزار و سہ صد سال گذشتہ باشند۔ روزنامچۂ قدرتی در دنیا موجود نیست کہ بر آں اعتماد کلّی کردہ شود۔ وَاللّٰہُ اَعْلَمُ بِحَقَائِقِ الْاُمُوْر۔

بیت

حالِ ماضی ہیچکس را غیر حق تحقیق نیست   خواب اگر الہام باشد لائق تصدیق نیست

تمّ کلام

اَوَرنگ اوّل

درحالیکه مؤرّخان و محقّقانِ قدیم در تشریح و توضیح احوالِ زمانۂ باستان قاصر اند بنابراں وقائع نگارانِ کشمیر ہم بعدمِ وثوق اخبار از تحریر احوالِ زمانۂ پیشینہ قلم باز داشتہ ہمگی از ابتدائے دورِ کلجوگ تا حال برخی از احوالِ راجہ ہا و سلاطین می نگارند۔

صاحبِ ناسخ التواریخ رقم طراز است کہ در ملکِ کشمیر پیش از دورِ کلجوگ راجہ ہائے نامی و گرامی بسیارے می بودہ اند۔ چنانچہ پرسرام نواسۂ راجۂ کشمیر است۔ و بعضے مؤرّخاں ثابت کردہ اند کہ سری رامچندر[1] ملکِ کشمیر فتح کردہ بود و در عہدِ حکومتِ خود بارہا بکشمیر آمدہ تیرت[2] ہائے اینجا را بنمائش می فرمود۔ چنانچہ در پرگنۂ وِتر بالائے کوہ چہار چشمۂ عجیب مسمّٰی رام گنڈ و سیتا گنڈ و لچھمن گنڈ و ہنومان گنڈ بنامِ آنہا معروف است۔ و در سابقہ زمان بتخانۂ رامچندر در آنجا معمور بود۔ و نیز راجہ للتادت در موضع شیر ورون یک بتخانۂ قدیم کہ زیرِ زمین مخفی شدہ بود ظاہر کرد و بر سنگِ دروازۂ آں نوشتہ بود کہ ایں بتخانہ را سری رامچندر و لچھمن بنا فرمود۔

---

[1] راجہ رامچندر پسرِ راجہ جسرتھ در ہندوستان راجۂ عظیم الشان بود امّا در ریعانِ جوانی باقتضائے مادر خود از ملکِ خود اخراج شدہ در موضعِ ڈنڈک وَن پرگنہ جمل جنگل نشین گشتہ دوازدہ سال در آنجا کاسہ گدائی می کرد۔ عاقبت در ہندوستان رفتہ ملکِ پدر را متصرف گشت با راجہ راون شہریارِ لنکا محاربۂ عظیم ساخت۔ بسیار گرامی و نامی بودہ است۔ قصۂ او در رامائن مذکور۔

[2] تیرت۔ بزبانِ سنسکرت نامِ مقاماتِ پرستشِ اہلِ ہنود است۔ مثلِ سرچشمہ ہا و معابد و منادر وغیرہ

صاحب معیار الاخبار ثابت می دارد کہ سلطان سکندر ذوالقرنین از راہِ کشمیر بچین و خطا رفتہ است۔ اما مؤرّخانِ کشمیر بر زبانِ قلم می آرند۔ لیکن صاحب وقائع کشمیر می نگارد کہ سکندر فیلقوس ہنگامِ یورشِ ہندوستان بعضے برشگال در کشمیر گذرانید۔ اما مؤرّخانِ ہند آنرا تصدیق نمی کنند واللہ اعلم بحقائق الامور۔ مترجم رتناکر می نگارد کہ در زمانۂ قدیم میانِ گلستانِ کشمیر دیوال و راکھشسال[1] بود و باش می داشتند۔ چنانچہ تطاول و تاراج جلدبو و محاربۂ او باسہ کارن[2] مشہور است۔ و بعد انعدام جلدبو خلقتِ نوعِ انسان دریجا فراہم شدہ تا دیر گاہ از دستِ دیوال آزار میدیدند و مردمان ہمگی در موسمِ تابستان دریجا آمدہ زراعت و کشاورزی میکردند۔ و در موقع زمستان بخوفِ کثرتِ برف و باران و ہولِ دیوال و راکھشساں باز بہندوستاں میرفتند۔ و تا عرصۂ بعید ہمچنیں رسم و آئین مقرّر داشتند۔

قف۔ وقتی از اوقات چندر دیو نام برہمنی فرتوت کہ بعلم و عمل ممتاز بود بعلتِ ضعفِ پیری و ناتوانی درمیانِ غاری دریجا پنہاں ماندہ آذوقہ[3] و اسباب زمستاں بہم رسانیدہ بیادِ خدا مشغول شد۔ چوں در حالتِ بارش و برف دیوال جوق جوق آمدہ آں برہمن فرتوت را از کمینگاہ برآوردند و دو دیو ہولناک بر دو کنارۂ سرچشمۂ نیلہ ناگ کہ زیر دامنِ کوہستانِ ناگام واقع است استادہ ماندہ آں برہمن را ایں دیو بکنار آں دیو و آں دیو بکنار ایں دیو بلعب و بازی می انداختند ناگاہ آں برہمن درمیانِ سرچشمہ غلطیدہ فرو رفت و عالمی دید فسیح و وسیع کہ بالائی

[1] راکھشس قسمی است از دیواں۔ [2] سہ کارن۔ یعنی برہما و شن و مہیشر۔ [3] خوراک۔

عالیشان بارگاہی بادشاہی بر تخت نشسته[1] حکومت می کرد۔ و برہمن پیش او دست لبسته رفته احوالِ خود از تطاولِ دیواں وکثرتِ برف و باراں و از حیرانی و پریشانی نوعِ انسان در پیشِ او بیان ساخت۔ و بادشاہ که فی الحقیقت خود نیله ناگ بود آں برہمن را بنا بر رحم و انصاف در پیشِ خود تقرب داده وکتابِ نیله مت پوراں از خود تصنیف کرده باو بخشید و وصیّت نمود که دیواں و راکھشساں را مطابق عملِ کتاب بر مکاناتِ متبرکه که مفصّلاً مرقوم است نذر و خیرات داده باشند۔ و بر وظائف و رقیه ہا مداومت و مواظبت نمایند و در پوزش و پرستشِ آفریدگار اوقات لبسر رسانند تا که از فساد دیواں و راکھشساں وکثرتِ برف و باراں محفوظ خواہند ماند۔

انگاه در موسمِ بہار آں برہمنِ خجسته اطوار بر کنار چشمه سار رسانید و اوّلِ بہار مردماں از ہندوستاں آمده بر زندگانی آں برہمن ناتوان حیراں ماندند و از زبانِ او حقیقتِ حال شنیده وکتابِ نیکفال دیده آنرا در پیشِ افسرِ خود دریا دیو گذرانیدند و شادمانیہا کردند۔ پس ازاں لفرمانِ دریا دیو براں کتاب عمل می نمودند تا که از شرور دیواں و راکھشساں و از کثرتِ برف و باراں درامان یزداں محفوظ ماندند و در زمستان و تابستاں میانِ ایں بوستاں بود و باش خود اختیار نمودند۔

پس بکثرتِ توالد و تناسُل دماتِ موفور آباد شده اکابرانِ ده جابجا حکمرانی می کردند تا وقتیکه مردمانرا استعداد سرکشی و تغلّب ہم رسید و از افسراں

[1] ظلم و تعدی۔

دہات ہر کسے چند چند قریہ در تصرّف خود گرفتہ بر سر بلند یہا و تنگنا ہا سر موقع قلعہ ہا تیار کردہ کوٹ نام نہادند۔ انگاہ در تمامی ملک کوٹھہ راج معمول شد۔ از انجملہ نامہای بعضے کوٹ ہا تاحال مشہور است۔ چنانچہ اندر کوٹ و زینہ کوٹ و شیرہ کوٹ و سودرہ کوٹ و سیالکوٹ و ددر کوٹ و پٹہ کوٹ وغیرہ۔ درآنزمان افسران کوٹ راسنز می گفتند۔ و در ملک کشمیر مدتے مدید کوٹھہ راج معمول بود۔ انگاہ بعضے کوٹھہ راج بر بعضیہا غلبہ کردند و نبرطاول و تاراج وجدال و قتال با ہمدیگر خونریزی ہا نمودند۔ فرد

گر نباشد بقوم حاکم و دیں　بکد گر را خورند ہم از کیں

چونکہ مردماں از فتنہ وفساد و بغی و عناد عاجز آمدند بعضی کوٹھہ راجہ ہائے مغلوب و منکوب رجوع براجۂ جموں داشتند و برای انتظام مہام سلطنت حصۂ ششم خراج شاہی باو مقرر کردند و پسرش مسمّی بہ دیاکرن با فوج گراں ہمراہ آوردند۔ وی قلع و قمع سرکشاں نمودہ دریں دیار سلطنت و حکومت قائم کرد۔ گویند تا عرصۂ شش صد و پنجاہ و سہ سال، پنجاہ و پنج کس از اولاد راجہ جموں بطناً بعد بطن در خطۂ کشمیر بکمال استقلال حکومت می کردند۔

امّا تشریح حکومت ایں قوم و توضیح اسامی آنہا از مؤرخان زمانہ ہیچکسے ضبط تحریر ننمود۔ گویند آخریں راجہ ہائے ایں طبقہ مسمّی راجہ سو مدت بود کہ در معرکۂ کورواں و پانڈواں در جنگ مہابارت با شصت ہزار سوار جرّار زیر تیغ آمدہ لوای حکومت ایں دیار بر زمین افتاد۔ انگاہ باتفاق اعیان سلطنت آدگونند بر مسند راجگی جلوس نمود فقط۔

(۱) راجه آدِگونند ـ باستصوابِ اعیانِ ملک پیش از کلجوگ بیست سال بر حکومت کشمیر سرفرازی یافت ـ و بقولِ بعضے مؤرّخان از قوم راجهای جمّول بود ـ و بعضی او را از احفاد راجه متهرا میدانند ـ وی چراغ سلطنت راجگی انتظام فروغ داده ایّامِ حکومت بخوشنودی گذرانید ـ

درآنزمان میانِ قلمرو هندوستان جراسند راجه متهرا بود وی بمقابلهٔ سری کرشن جی لوای مخالفت و محاربت افراشته خونریزیها کردند ـ و آدگونند که رشته دار جراسند بود با فوج گران برای معاونت او بر لبِ دریای جمنا رفته با لشکر سری کشن بجنگ پیوست و بعد محاربه و مقاتلهٔ بسیار دلاورانِ فوج آدگونند بالِ همّت فروگذاشته مفرور شدند ـ و آدگونند خود داد شجاعت و مردانگی داده عاقبت از دستِ بلبهدر جی برادر سری کشن کشته شد ـ و مدّتِ هفده سال بحکومت گذرانید ـ

(۲) راجه دمودر ـ بعد انتقالِ پدر باتّفاقِ اعیانِ کشمیر پیش از کلجوگ سه سال تاج راجگی بر سر داده بعدل و احسان و رعیّت پروری عامل شد و از تسلّط و تغلّب خود اکثر راجه ها در چاهِ مذلّت انداخت ـ

دران ایّام اشتهار عروسی دختر راجه قندهار در بلاد و امصار مشتهر گشته راجهای اطراف بخواهش سوئمبر[۱] در آنجا حاضر شدند ـ سری کشن هم بدانسو[۲] نهضت فرمود

---

(۱) در زمانِ سابق راجهای هندوستان را چون دختر بحدّ بلوغ میرسید در ملک هند اشتهار داده تمامی راجه زادها درآنجا جمع میشدند کسے را دختر پسند خاطر میکرد همراه او عقد مواصلت او منعقد می ساختند و این فعل را جشن سوئمبری می گفتند ـ (۲) روانگی ـ

دامودر که همیشه در انتقام قاتلانِ پدر متردد همی بود باستماع خبر بخواهش قصاص پدر بجانب قندهار ره سپر شده با سری کشن بمحاربه و مقاتله پیوست۔ عاقبت از دستِ سری کشن کشته شد رانی او جشومتی که حامله بود بامر سری کشن بحکومت رسید۔ سلطنتِ دامودر سیزده سال بود۔

(۴۳) جشومتی رانی۔ در ۱۰ ... بر سریر کامگاری جلوس کرده در سرانجام مهام شهریاری کارهای مردانه نمود۔ چونکه از راجه دامودر حامله بود بعد انقضای ایّام معهود بال گونند از و متولد شد۔ حکومتِ او پانزده سال بود۔

(۴۴) بال گونند۔ بمشورۂ اعیانِ سلطنت در ۲۵ ... بعد بلوغ بحکومت مسلط گشته چندی در رتق و فتق سلطنت به نیکنامی گذرانید۔ عاقبت از دستِ هرن دیو کشته شد۔ حکومتِ او چهل سال بود۔

اورنگِ دوم در ذکرِ پانڈوال

مُلّا احمد در دیباچهٔ وقائع کشمیر رقمطراز است که این قلیل البضاعت بعد فراغت ترجمهٔ مهابارت از حضور لامع النور ظلّ آله کج کلاه دارای دادگر رعیّت پرور حامی دینِ متین سلطان زین العابدین انار الله برهانه مأمور شد۔ بخصوص ترجمهٔ تواریخ راجه‌های کشمیر حرسها الله تعالی عن الآفات الله میر بنفاذ فرمان لازم الاذعان سعی بلیغ کرده در تفحّص و تجسّس پوران‌ها

---

۱ کشاد و بست۔ ۲ پوران نام کتابهای مذهبی و علمی اہلِ ہنود است که بزبان سنسکرت تصنیف شده باشد۔ و کتب تواریخ هم بایں اسم مشهور است۔

۳ ترنگینی بمعنی بحر زرف و رازه ترنگینی بمعنی دریائے حالات راجه‌ها۔

وترنگینی ہای مؤرخانِ عہد دیرین کہ زیادہ از پانزدہ جلد مسموع بود لامحالہ بحادثۂ استیلای ذوالجوو بباعثِ تغلّب دارای بت شکن کتابہای دیرینۂ اہلِ ہنود بالکلیّہ نابود ومفقود شدہ بود وبکمال تفتیش وصول شد ہمگی راہ ترنگینی کلہن پنڈت وکھیمہ اندر وچھولاگر وپدمہ مہر۔ از انجملہ بعلّتِ اغراق[1] مفید نگشت نسخہ کھیمہ اندر۔ امّا ترجمۂ راہ ترنگینی وغیرہ بمنّہ وکرمہ فی الفور باختتام انجامید۔ انگاہ بعد انقضای عرصۂ چند سال دستیاب گشت. بتوجہ پرجا پنڈت چند اجزای تاریخ دیرینہ مصنّفۂ پنڈت رتناگر کہ براوراق توز مرقوم بود عند المطالعہ یافتہ شد۔ از متن آں احوالِ سی وپنج کس از راجہای اوایلِ کلجوگ وغیرہ کہ پنڈت کلہن بعدو توقِ اخبار ونایابی این نسخہ درمجبرۂ تعویق وتعطیل انداختہ بود۔ وبفرمان گیہانِ زمان افزایش نسخۂ رتناگر درمتنِ ترجمۂ خود ملحق کردہ تکمیل وترتیب آں باعثِ مسرتِ اخبارِ روزگار گردید فقط۔ نامہ نگار[2] مطابق ترجمۂ صاحب وقائع کشمیر درایراد احوالِ راجہای ہنود کہ کلہن پنڈت شروع نمود۔ کہ تا زمانِ گونند ثانی وتوقِ آں ہمگی تحریر ساخت۔

(۱) راجہ ہرن دیو۔ پسر دوم راجہ برنجہت کہ از نسل پانڈواں بود با برادر خود جنمہجی علم مخالفت برداشت۔ چوں درمقابلۂ او تاب مقاومت نیاورد با جمعی از معاونان خود در کوہستان جمنبہ متواری شد واز مغارۂ کوہی فقیری یافت کہ از تلذّذاتِ نفسانی دست باز داشتہ بیادِ خالقِ جاودانی بے خور وخواب شاغل ہمی بود۔ راجۂ مفرور کہ از جورِ زمانہ مقہور شدہ بود بقدمبوسی آں عابد مرتاض ممتاز گشت ودر انجا اوقاتِ منحوس خود درقلق واضطراب بسر می برد۔

روزی فقیر کامل از حسنِ خدماتِ او خوشدل شدہ از مژدۂ کامرانی دنوید

---

[1] مبالغۂ ازحد۔ [2] مصنّف۔

Library Sri Pratap College, Srinagar.

جہانبانی کشمیر خاطر او مسرور ساخت وہرن دیو بر گفتار او اعتبار کردہ از راہِ کوہستان شرقی با جمعی از معاونانِ خود بجانبِ کشمیر نہضت کرد و در عسکر بال گونند رتبۂ ملازمت حاصل نمود و بسعادتِ ازلی و لیاقتِ جبلّی بر عہدۂ وزارت و وکالت راجہ مدار الملک شد۔ و امراو افسرانِ عسکر بداد و دہش مطیع و منقاد خود نمود۔ و بوقت فرصت بالِ گونند از دستِ متعلقانِ خود بقتل آورد۔

انگاہ بیاوری بخت و معاونت ارکانِ مملکت دارای دولت و مالک سلطنت شد۔ و از جود و سخا و بذل و عطا خاطر ہمگناں بدست آوردہ در رعیت پروری و مرحمت گستری لوای سروری افراخت۔ و اطراف را ضبط و ربط نمودہ از آبادی ملک و رعیّت جمعیت حاصل کرد و ذخایر و عساکر موفور بہم رسانید۔ عرصۂ سی سال حکمرانی کردہ جہانِ فانی را پدرود نمود۔

(۲) راجہ رام دیو۔ در ۹۵ لکہ بجای پدر علمِ حکومت افراختہ در رتق و فتق سلطنت و ضبط و ربط مملکت ساعی شد۔ و بوفور احسان بارعای خود حصّۂ دہم خراج شاہی معیّن کرد و بر کرپوہ مٹن بابل نام شہری در غایت وسعت و فسحت کہ تعداد عمارات آں باز دہ لک خانہ می نگارند آباد ساخت۔ و بتخانہ مارتانڈی شو رکہ ہنوز یادگار است از سنگ ہای ثقیل و شفّاف و رونما منقّش و منبّت کار در غایت متانت و استواری زیادہ از پنجاہ درعہ بلند افراخت کہ بجای تو صّل سنگہا درزہای معمولی بنظر تامّل کسی نمیدید گویا از یک قطعۂ سنگ مخلوق بود۔ و بعضی سنگہا زیادہ از سہ چہار درعہ طویل و عریض است این وقت اگر ہزار کس جمع شود آں سنگ متحرک نتواند شد۔ و بیرون احاطۂ وسیع

آں دیوار رفیع باحجار گراں بار ایواں دار کہ در پیش طاق رواق آں قطار ستونہای احجار از چار سو یکصد و بیست جفت پہلو دار بغایت شفّاف و منقّش و ملمّع بطلا آراستہ بود بر جادۂ روزگار یادگار گذاشت۔ الحق اینچنیں تعمیر متین و دلنشین در روی زمین کمتر خواہد بود و از کوہستان دچھن پارہ نہر آب آوردہ طراوت و نضارت شہر بحدی ساخت کہ نظیر آں در ربع مسکون امکان نبود۔

چوں برای تسخیر ممالک لوای عزیمت افراشت بعد تسخیر پنجاب و کابل و ملتان بطرف مارواڑ نہضت کرد و آں ولایت از تصرّف کچھواہہ برآوردہ دختران سرداران آں قوم در حرم خویش داخل ساخت۔ بعد ازاں بولایت لکھنو رفتہ متصرّف شد حکومت انجا بہ برادرزادۂ خود بخشید۔ از انجا مال غنیمت بسیار آورد۔ پس از سہ سال بملک قنوج رفت و در انجا دو سال توقّف کردہ بجانب مالوہ لشکر کشید و بجوزۂ تصرّف در آورد و قصبہ جات بسیار آباد ساخت و قلعۂ نرور را مرمت کرد دختران راجۂ بیجانگر و دختر شیوہ رای بعقد آورد و دو سال در گوندہ وارہ بسر برد اکثر زمینداران عمدہ نابود ساخت۔ بعد ازاں بکوہستان سوالک برآمدہ جمیع رایان آنجہ و د باجگذار نمود و با راجۂ کمایوں جنگ کردہ مغلوب ساخت۔ عاقبت دخترش گرفتہ ملک اوی سلم شد۔ از انجا عنان عزیمت بجانب نگرکوٹ معطوف داشت و آں ولایت را غارت کردہ در سہنکوٹ رسید۔ از انجا بطواف بتخانۂ درگا رفت راجۂ انجا تحائف گذرانید۔ و دختر راجۂ نگرکوٹ بہ پسر خود نامزد ساخت از انجا بجانب قلعۂ جموں رفت راجۂ انجا فروتنی نکردہ بجنگ پیش آمد عاقبت منہزم

شده قلعه مفتوح گشت و خلق کثیر اسیر آورد و اموال و اسباب وافر دریافت
ازانجا بجانب کشمیر رجعت کرده بعد دو سال باز بجانب هند نهضت ساخت۔
و از ملتان در میان سفاین ناحدود بنگاله و کنار دریای شور سیر فرموده
قریب پانصد راجه با جگذار گردانید۔ و عالم عالم دُرّ و جواهر و مال و اقبال
بدست آورده براه قنوج رجعت کرده بکشمیر رسید جشنی عظیم ترتیب داد۔
مردانِ شجاع را نواخته ثلث غنیمت بخلق قسمت فرمود۔

باتّفاق اہلِ هند مثل رام دیو راجه عظیم الشّان کسی نبود مدّت
العُمر خود سه صد هزار ماده گاو را خیرات بخشید۔ و خدمت فقرا و سادهوان
بسیار میکرد۔ و در بذل و ایثار آنها دادِ جوانمردی میداد۔

قف۔ مارو سوامی دمارو سوامی دو فقیر کامل از بلادِ سلہٹ[1]
با او ملاقی شده بود که در تسخیر ممالک همواره برای معاونت و امداد همراه او
میرفتند۔ و بکمالاتِ باطنی در میانِ مجلس ناگاه غایب می شدند و باز خود را
ظاهر میکردند۔ مدّتها بخوردن و خوابیدن و دیدن رغبت نمی کردند۔ و
مردمان ایشانرا دیوتا یعنی ملک بسیرت میدانستند۔

راجه عرصه شصت و نه سال طبل حکومت نواخته فرزند خود جانشین ساخت۔
و خود را پوست آهو پوشیده در مندر پارتی شود که بر چشمهٔ بهون آباد کرده بود
با مرشدانِ خود ده سال مصاحبت و موانست نمود۔ انگاه از مندر مذکور هر سه
کس غایب شدند و با کالبد عنصری از دارِ دنیا درگذشتند۔

[1] سلہٹ (بنگال)

(۳) راجہ بیاسد یو۔ در ۱۶۴ سنہ تخت و تاج را از شوکت و سطوت رواج داده مثل پدر عادل و باذل و عالم خبیر بود۔ و از اطراف ہند بید خواناں طلبانیده علوم غربیه را رواج داده و جابجا مدرسه ها بنا نمود۔ و در پرداختن سپاه و رعیت ہمیشه مشغول می بود و از عدل و احسان و بذل و امتنان ملک را خضارت و نضارت بخشید۔ نہر آبیکه پدرش در میان شہر بابل جاری کرده بود و در موسم زمستان بباعث یخ بندی مسدود میگشت راجه برای رفاه مردم در میان شہر حوضی وسیع و عمیق که از چہار سو نردبان سنگیں افراخته بود آباد نمود۔ که از فیض جاری آں اہل شہر بہره ور میشدند۔ آنگاه برای دیدن معابد ہند تنہا بلباس فقیری بر آمده لنکہا صرف نمود۔ و دراں ایام راجه جوننت شہریار ماروار اشتہار سوئمبر دختر خود موسوم به کلاوتی داده بود۔ بیاسد یو تنہا بر موقع جشن حاضر شده عروس او را از دور دیده پسند خاطر نمود و عقد مواصلت بسته با ساز و سامان فراواں در کشمیر رسید۔ و یکہزار پیکر مہادیو از طلا و نقره و نود و نه ہزار عدد سالگرام از ہندوستان ہمراه آورده در بتخانهٔ مارتانڈ و شور و غیره بتخانه ها برای پرستش موجود داشت۔ و پنجاه و شش سال حکومت کرده درگذشت۔

(۴) راجه درنا۔ بعد وفات پدر در ۲۲۰ سنہ اورنگ سلطنت را رونق بخشیده رتق و فتق سلطنت بکام دل نمود و بلباس حقیر سر دروازهٔ بتخانهٔ پدر خود می نشسته از صبح تا شام دادرسی مظلوماں میساخت۔ و بر موقع عدالت دو فلوس ملزم را جرمانه میکرد و سر موئی بکسی آزار نمیداد۔ و برای سیاست ظالماں در پیشگاه خود شکنجه استاده کرده بود که در عمر خود ہمگی یک کس را در شکنجه کشید

وراجه گوشت جانداراں گاہی نمی خورد و پرستش اصنام نمیکرد۔ می گفت که از کردۂ پرستش دادرسی افضل است۔ و دوکانداراں دوکانات بغیر قفل واگذاشته بتخانه میرفتند۔ و در زمانِ او مردماں مانند پسر در کنار مادر آسوده ماندند و رانی او مارگی دیوی بتخانۂ مارگی شوری در موضع کوٹھیر آباد ساخت۔ پنجاه و هشت سال حکمرانی کرده انتقال نمود۔

(۵) راجه سهم دیو۔ بجایِ پدر در ۲۷۸ گ خلعتِ حکومت در بر کرده بجود و احسانِ فراواں عالمیانرا دلخوش ساخت۔ و عمرِ عزیز خود در ریاضاتِ شاقه و پرستش اصنام بسر برد۔ و مدّت العمر گوشت جانداراں بر خود حرام کرده آبادی دہات و عماراتِ منادر از حد نمود۔ موضع سهم پور آباد کردۂ اوست۔ و در سطح اندرونِ کشمیر مردمانرا گنجائش آبادی نمانده بر قلال جبال بود و باش اختیار نمودند۔

وشاگا عموزادۂ او بر دختر زمینداری گرفتار گشته جبراً دست بدامنِ او انداخت و راجه داد گرآں بکسیر را از جاں گذرانید و مادر او ازیں غصه جاناه[1] برشمشانِ او رفته خود را در آتش بسوزانید۔ راجه بصدد رایں واقعه تا چهار روز بدرد جانسوز مبتلا بوده انتقال نمود۔ حکومت او پنجاه و چهار سال می نگارند۔

(۶) راجه گوپال چند۔ بر مسندِ حکومت پدر در ۳۳۲ ک جلوس نمود و بصعوبتِ امراض بدنی و ضعف قُوای انتظام مهام مملکت بکامِ دل نتوانست کرد۔ و شتوپال که وزیر با تدبیر او بود پرداختِ ملک و رعایا می ساخت۔ در آنزماں راجه خُتن بر قلمرو کاشغر لشکر کشیده قبضه نمود و حاکم انجا خسر پورۂ گوپال دیو بود

[1] جائے که در انجا هنود مردگان خود را می سوزانند۔

بقتل رسانید۔ پس شنشوپال با فوج گراں بمقابلۂ او سبقت کردہ بر کوہ ٹونگ محاربہ و مقاتلۂ فریقین روی داد و فوج شنشوپال را در میان حضیض درۂ کوہ معسکر بود و از تیغ کوہ گولہ ہای سنگ بید رنگ می غلطید و لشکر شنشوپال بغیر جنگ در چنگ نہنگ اجل افتادہ ضائع شد و بوقوع این واقعہ گوپال دیو را دستہ پا شکستہ با آزار جگر انتقال نمود۔ حکومت او سیزدہ سال و سہ ماہ بود۔

(۷) راجہ وزیانند۔ برادر گوپال چند در ۳۴۵ھ تاج شاہی بر سر نہادہ بعد رتق و فتق سلطنت بہمراہی پنجاہ ہزار سوار جرّار و یک لک پیادہ بجانب کاشغر یلغار نمود۔ و با راجۂ ختن جنگہای عظیم بکار برد و بیاوری بخت کاشغر و ختن را قبضہ کرد۔ و در حالت صلح دختر راجۂ ختن سمرن رانی در عقد آورد و حکومت ختن بوی باز داشتہ رجعت نمود۔

و در ضبط و ربط اطراف و عدل و انصاف مثل پدر توفیق یافت۔ و بمقام بیجبارہ تبخانۂ وزیہ اشیری بکمال متانت و سنگینی و رنگینی سہ صد درعہ مرتفع ساخت۔ و در میان آں گاوی نر و منفاطیس با طلسم دیگر معلّق استادہ بود کہ کالبد او از فلزات صنعت کردہ بودند و دہ لک اشرفی در تلمیع آں تبخانہ صرف شدہ بود۔ حکومت او بیست و پنج سال۔

(۸) راجہ سوکھ دیو۔ فرزند گوپال چند در ۳۷۰ھ عروس سلطنت در بر گرفتہ ہموارہ در عیش و عشرت و سیر و شکار مصروف ماند و زمام اختیار ملک داری در دست رامانند پسر دیانند نہادہ در تمشیت انتظام ملک سستی پذیرفت چنانچہ حدود پنجاب را راجہ چیترانتھ والی دہلی متصرف شد۔ و ممالک ترکستان از دست

رفت و ذخایر و عساکر تخفیف یافت۔

پس رامانند از روی بغاوت و خیرہ سری سوکھہ دیو را در کوہستانِ امرناتھ بر موقع شکار گرفتار نمودہ در آبِ لمبودری غرق کردہ از جاں گذرانید و خود بکمال استقلال بر مسند شاہی جلوس نمود۔ حکومت سوکھہ دیو چہل و چہار سال بود۔

۹ راجہ رامانند۔ در سنہ ۲۱۴ بر تخت شوکت نشستہ مضافات کشمیر را ضبط و ربط فرمود و راجۂ جموں را تدارک واقعی کردہ نگر کوٹ فتح نمود۔ و رعایا را خراج شاہی حصۂ پنجم مقرر ساخت و اکثر خیرہ سراں از تیغ گذرانید۔ و در ربط و کشاد ملک ہمت گماشتہ بندگانِ خدا را دلخوش ساخت۔ حکومتش پنجاہ و ہفت سال بود۔

۱۰ راجہ سندیمان۔ جانشین پدر شدہ در سنہ ۲۶۷ عروس مملکت بعدل و رافت آراست۔ و زیر دامن کوہستان شمالی سندمت نگر نام شہری وسیع آباد نمود که دریای بہت[1] میانِ آں جاری بود و بر لب دریا عمارات رفیع و کوشکہای منیع معمور ساخت۔ و بست و یک بتخانہ سنگیں احداث نمود۔ از آنجملہ بتخانہ مہا دیو در غایت متانت و رفعت افراشت و در ضمن آں سہ صد ہیکلہ مہا دیو از طلا و نقرہ موجود داشت۔ از آنجملہ دو پیکر مرصع کار اعجوبۂ روزگار بود۔ و بتخانہ زیشٹی شور که بر کوہ سلیمان واقع است از اعمالِ حسنہ یادگار نہاد۔

پس با فوج گراں عزیمت ہندوستاں کردہ تا قنوج فتح نمود۔ بعد دیدنِ مقامات و معابد ہندوستاں بجانب کابل و قندہار یلغار ساخت۔ و راجۂ قندہار در پناہ آمدہ دختر خود پارتی دیوی پیش کش نمود۔ از انجا مراجعت کردہ درمیانِ دریای اٹہک[2] کشتی

[1] دریائی جہلم۔ [2] اٹک۔

غرق شده پاربتی طعمهٔ نهنگ اجل گشت و راجه نهایت منغص و مغموم ماند۔ پس راجه فرزند دختر دوم خود که از اول جمیل بود فرستاده خاطر او خرسند نمود۔ حکومت او شصت و پنج سال بود۔

(۱۱) راجه مرهن دیو و کامن دیو۔ بعد وفات پدر مرهن دیو در ۵۳۶ لک افسر حکومت برسر نهاده برادر خورد کامن دیو را رتبهٔ وزارت بخشید۔ و بعد چندی از روی فساد و عناد هر دو مخالف یکدیگر شده در معرکه جنگ و جدل پیوستند۔ اعیان ملک درمیان آمده قلمرو کشمیر را دو حصه کردند۔ حصهٔ شرقی را مرهن دیو قابض گشت۔ و حصهٔ شمالی را کامن دیو متصرف شد۔ مرهن موضع مرهامه آباد ساخت و در انجا بتخانهٔ رفیع ترصیص نمود۔ و خلق خدا را بعدل و احسان و بذل فروان دلخوش کرد۔ کامن پای تخت خود در سندمت نگر انداخته در جور و تعدی رعایا مستعد گشت و بندگان خدا را بسیار رنجانید چنانچه اکثر مردم جلای وطن کرده در حکومت مرهن راجه آسودند۔

همدران زمان ستارهٔ دُم دار طلوع کرده شبانه مانند بدر کامل تابش میداد۔ همدران سال بارش و باران بکثرت بارید بمقام چکدرماری عظیم الجثه از آسمان غلطید و دو روز متحرک بود و تا یک سال لاشهٔ او ضایع نه گشت۔ اندران وقت حصهٔ بالا را مرهن راج و حصهٔ پائین را کامن راج می گفتند۔ رفته رفته به مراج و کامراج شهرت یافت۔ مرهن پنجاه و پنج سال حکومت۔

(۱۲) راجه چندر دیو۔ در ۵۹۱ لک بعد وفات پدر کامن دیو بطلسم گرفتار کرده از تیغ گذرانید و در گهه دیو فرزند او محبوس داشت۔ پس باستقلال تمام شب و روز مخمور عیش و سرور مانده در غور و پرداخت رعایا قصور نمود۔ سه صد و شصت

زن در عقد داشت و ایّام سال تمام بملاعبت هر یک بسر می برد۔ حکومتش پنجاه دو سال بود۔

(۱۳)، راجہ آنند برادر چندر دیو در ۶۴۳؁ خلعت راجگی در بر کردہ علم تجبّر افراشت۔ نهایت سفّاک و بیباک بود و بر خلاف برادر سیاست کردہ هزارها مردم بدار کشید۔ و بیست و هشت سال حکمرانی کردہ در گذشت۔

(۱۴)، راجہ درپتا دیو بعد وفات پدر در ۶۷۱؁ تاج راجگی بر سر نهادہ رعیّت پروری و دادگستری شیوۂ خود نمود۔ و در موضع شاد تبخانہ جوالا مکھی معمور ساخت۔

قف۔ گویند راجہ بسیار دلاور و جرّار بود۔ روزی بر سر راہ سنگی دید کہ زیادہ از یک صد من ثقیل بود و از دست چپ بر داشتہ یکسو گذاشت۔

عاقبت برادرش هرنام دیو باغی شدہ فریقین در جنگ و جدل خونها ریختند ناگاہ تیری در چشم درپتا دیو رسیدہ از جهان درگذشت۔ حکومت او پنجاہ و یک سال بود۔

(۱۵)، راجہ هرنام دیو در ۷۲۲؁ کوس حکومت نواختہ همیشہ در شغل نای و نوش و عشرت و عیش مشغول همی بود۔ و باغات انگور جابجا غرس کردہ خانہ بخانہ خمخانہ ها احداث نمود و اعلی و ادنی بنوشیدن خمر مایل ساخت۔ و در صحن دولتخانۂ او از شراب حوضی مملو بود کہ عموماً ازاں شراب می نوشیدند و در حالت نشأ شراب سخت سیاست میکرد و زنهای مردمان بزور میگرفت۔

عاقبت درگا نام سپہ سالار او از روی شوربختی خود راہ مخالفت بر داشتہ باهمدیگر بحرب و ضرب پیوستند و انهار خون جاری کردند۔ آخر درگا غلبہ کردہ دولتخانہ

شاہی را آتش کشید و شہر بابل را یک حصہ بسوزانید۔ پس از اہل شہر لک ما مردم جمع گشتہ بر فوج دُرگا ریختند و کالبد او را بزخم تیر و شمشیر ریزریز کردہ عسکرش تباہ نمودند۔ موجب آں ہر نام بنسبت رعایا خراج دو سال معاف ساخت۔ و بعد چند ماہ رنگو بچۂ دُرگا با جمعی از اوباش کنگاش نمودہ راجہ ناموربقصاص پدر در شکارگاہ جنگل شکار اجل کرد۔ و حکومت راجہ سی و نہ سال بود۔

(۱۶) راجہ سُلکن دیو بخلافت پدر در ۷۶۱ئہ افسر ایالت بر سر دادہ شب و روز در عیش و طرب و لہو و لعب مصروف ہمی بود لیکن عدل و داد منصفانہ میکرد۔ و درمیانِ ہفتہ روز شنبہ انتظام امور ملکی و نصفت و سیاست میکرد و شش روز در عیش و کامرانی بسر می برد۔ بیست و ہشت سال حکومت کردہ درگذشت۔

(۱۷) راجہ سینادت در ۷۸۹ئہ افسر پدر بر سر نہادہ در حمق و رعونت نادرۂ روزگار بود۔ روزی آئینہ در دست گرفتہ مشاہدۂ جمالِ خود میساخت و زنش بالای دوش سر نہادہ عکس او درمیانِ آئینہ ظاہر گشت۔ بنابراں راجہ بروی عتاب کردہ کہ ترا با شخص آئینہ اُلفت خواہد بود فی الحال بینی او قطع نمود۔ میگویند کہ وزیر خود را فرمان داد کہ برای من حورِ بہشت باید بود وزیر مجبور شدہ دختری خوب لدی و پاکیزہ بزیور و لباس آراستہ حاضر ساخت کہ ایں دختر داروغۂ بہشت است کرور دینار کابین میخواہد۔ راجہ فی الحال کرور دینار با و بخشید و انتظام امور مملکت وزیر بکام دل می ساخت و راجہ نقشۂ دیوار بود۔ ہفدہ سال حکومت کردہ انتقال نمود۔

(۱۸) راجہ منگلادت در ۸۰۶ئہ برادر خود را در شبستان قتل کردہ

Library Sri Pratap College,
Srinagar.

باعانتِ اعیانِ مُلک تاج حکومت بر سر داد۔ و در ترقی باغات انگور کوشش بسیار نمود که در ہر خانہ خمخانہ ہا احداث کردہ ترقی شراب بجدّی رسانید که از آمدنی شراب لکہا جمع خزینہ می شد۔ و شغل ساز و سرود گاہی از دست نمیداد۔ قمار بازی بجدّی رواج یافت که اعلیٰ و ادنیٰ بداں اشتغال میداشتند۔ و در زمان حکومتش دودی در ہوا پیدا شدہ از انجمرہ آں بسیار مردم از جہاں درگذشتند و مدّتِ حکومتش سی و نہ سال بود۔

(۱۹) راجہ کہیمہ اندہ در ۸۲۵ئہ بر مسند حکومتِ پدر جلوس کردہ بعد ضبط و ربط اطراف بعیش و عشرت مایل گشت و در سیر و شکار شوق بسیار میداشت۔

قف۔ گویند افسونی آموختہ بود که بزور افسوں در خانہ ہای مردم در آمدہ کسی او را نمیدید و بازنہای بیگانہ فعل فاحشہ را فاعل گشتہ روی خود سیاہ می ساخت۔ روزی در خانۂ دُرنا وزیر در آمدہ با عورت او مباشرت نمود و درانجا انگشترینِ زرین از دستِ او فتادہ نزد وزیر رسید۔ و وزیر انگشترین او بشناختہ آتش کینہ در کانونِ سینۂ او مشتعل گشت و شبانگاہ راجۂ مذکور را از دستِ ملازمانِ خود بقتل رسانید۔ و شصت و شش سال در عدل و داد و نصفت گذرانید۔

(۲۰) راجہ بہیمہ سین در ۹۱۱ئہ باعانت اعیانِ مملکت بر مسند حکومت پدر جلوس نمود۔ نہایت شجاع و دلاور بود و در سفاکی و بیباکی عدیل نداشت و از فسق و فجور و شراب خوری دقیقۂ نگذاشت۔ و رعایا را در باج و خراج افزائش کردہ بدعاتِ موفور ایجاد نمود۔ و مندر کوٹی شور بر کنارہ بہت آباد ساخت۔

د موضع سمپور از تعمیرات اوست۔

چوں راجہ خانِ قلمرو کاشغر را پیشتر قابض شدہ بود راجہ بھیمہ سین بر سر او فوجِ جرّار تعیین ساخت چوں بہ کوہ قراقرم رسیدند ہمہ ہا زیر برف غرق شدند واحدی را زندہ نیافتند۔ ودر زمانِ او ترجن نام ساحری از ہند رسید کہ بزور سحر مردمان را در باطن مریض میکرد و ظاہرا بلباسِ طبیبی آمدہ از آں مریض زرہای بسیار میگرفت و باز صحیح میکرد۔ روزی رانیٔ راجہ بسحر مریض ساخت و یکہزار اشرفی ازو گرفت شاگرد او این سخن افشا کردہ راجہ ساحرِ مذکور بدار کشید۔ قف۔ گو بند بر سر دار شکل آں نابکار بصورتِ خری متشکل شد۔ و مدّتِ حکومتِ راجہ شصت و یک سال و ہفت ماہ بود۔

(۲۱) راجہ بیندر سین پسرش در ۹۷۲ء خلعتِ جہانداری در بر کردہ فسق و فجور و قمار و خمار را رواج داد مردم عام و خاص بارتکاب افعال شنیعہ چنداں مغرور شدند کہ نامِ خدا فراموش کردند۔ و جاہ و ثروت و آبادی ملک بجدّی رسید کہ ہر احدی دم فرعونی میزد راجہ ہموارہ در عیش و طرب و لہو و لعب مصروف ہمی بود و شور اندر وزیر انتظام سلطنت میساخت۔

عاقبت راجہ از وزیر خود بیدل گشتہ فی الحال از رتبۂ خودش معزول ساخت وزیر سر بشورش آوردہ بمجادبہ و پیکار لشکر راجہ مغلوب کرد۔ عاقبت وزیر از اسپ غلطیدہ در دست راجہ اسیر گشت و راجہ پوست از تنِ او جدا ساخت۔ و نیز راجۂ نگر کوٹ از متابعت راجہ سر پیچیدہ بر موقع محاربہ و مقاتلہ مقتول شد۔ و مدّتِ حکومتِ راجہ چہل و شش سال بود۔

(۲۲) راجہ سندر سین پسرش در ۲۰۸۱ کہ برتخت راجگی قدم نہادہ در فسق وفجور وعیش وسرور مسرور گشت۔ بمقتضای اَلنَّاسُ عَلٰی دِیْنِ مُلُوْکِہِمْ ابتدای عہد ہر نام دیو مردماں در فسق وفجور وشراب نوشی وقمار بازی ارتکاب نمودہ نام خدا بر زبان نیاوردند۔ ومانند قوم فرعونیاں کفرانِ نعمت کردہ بخالق حقیقی بغی ورزیدند۔ ودر کوچہ وبازاری محابا مثلِ حیوانات افعال قبیحہ میکردند۔

میگویند کہ شخصی با دختر خود مباشر فعل شنیع شدہ بود شوہرش درپیش راجہ استغاثہ نمود راجہ مستغیث را بعلت افشای راز حبس کردہ ملزم رہا نمود۔ داورِ حقیقی برای نصیحت وآگاہی این قوم شخصی عابد وزاہد ومرتاض از فرقۂ کوزہ گراں موسوم بہ نندہ گیپت ملہم ساخت کہ این قوم عنود را بوعظ ونصائح از عصیان وشنائع باز دارد وراہ سعادت وہدایت نماید۔ آں کوزہ گر بالہام داور گروہ شقاوت شعار را بمواعظ بسیار واندرز بیشمار سبیل نجات نمودہ ہیچ یکے نصیحت او بسمع رضا اصغا نکرد۔ بلکہ بتمسخر واستہزا پیش آمدہ خاطر او رنجانیدند۔ پس آں سفالگر بالہامِ داور بر کوہی کہ آنرا فی الحال کرالہ سنگر میگویند پناہ گرفت وبحکمِ منتقمِ حقیقی پاسی از شب گذشتہ زلزلۂ سخت بوقوع آمد کہ بصدمۂ آں در نفسِ شہر زمین خسف شدہ چشمۂ آبی بکمالِ جوشش منفجر گشت وآں چشمہ را فی الحال ولر ناگ میگویند۔ واز جانب بارہ مولہ متصل کھادہ نیار بصدمۂ ہماں زلزلہ کوہ پارۂ علیحدہ راہ برآمدِ آب مسدود نمود۔ ازیں جہت طغیانِ آب دفعۃً بجوش آمدہ آں قوم وآں شہر را در ورطۂ عقاب وعتاب بیکدم غرق ساخت۔ چنانچہ علامات وامارات آں شہر درمیانِ تالاب اولر ہنوز موجود است کیفیت

آں در بحث تالاب اولر گفتہ شد۔ حکومت سندر سین چہل و یک سال بود۔

انتباہ۔ مخفی نماند کہ راجہ ہای فرقۂ پانڈواں بیست و دو پشت عرصۂ یکہزار سال دریں ملک حکومت کردند۔ و بشامت کفران نعمت وارتکاب معصیت کہ چند پشت براں اصرار نمودند بغضب الٰہی یکبار تباہ شدند۔ و بعد انقطاع حکومتِ آنہا در خطۂ کشمیر یکدو ماہ بی استقلالی بود۔ کسانیکہ فراز رفعت و دامنۂ کوہسار ہا موجود ماندہ بودند اتفاق کردہ راجہ لو کہ از قوم راجہ ہای مالوہ در حدود تولاب جاگیردار بود بہ راجگی برداشتہ طوق انقیاد او بگردن انداختند۔

اورنگ سیوم

(۱) راجہ لو باجتماع اعیانِ ملک در ۱۰۵۹ لٰہ بر سریر حکمرانی نشستہ بعدل و رفاہ رعایا و خشنودی عموم برایا گوی نیکنامی ربود۔ و اطراف کشمیر را ضبط و ربط ساختہ در ترہیب و تخویف مخالفاں بخوبی پرداخت و سرمایۂ زندگانی خود در کامرانی و شادمانی بسر برد۔

و درمیان درۂ تولاب شہر لولو بعمارات کثیر و اسواق و دکاکین دلپذیر معمور ساخت کہ تعداد عمارات آں بقول کلہن پنڈت ہشتاد لک خانہ و بروایت رتنا کر ہشتاد ہزار خانہ مشہور است۔ حکومت او شصت سال بود۔

(۲) راجہ کوشی شی پسر راجہ لو در ۱۱۱۹ لٰہ تاج حکومت بر سر نہادہ موضع کولر[1] در جاگیر برہمناں بخشید۔ حکومت او ہفدہ سال بود۔

(۳) راجہ خگندر پسرش در ۱۱۳۶ لٰہ سریر آرا شدہ شہر کاکاپور و کہونہ مو

---

[1] واقع در وچہن پارہ۔

کہ الحال دو موضع ہستند برای پای تخت خود آباد ساخت۔ و عرصۂ سی سال حکومت کردہ دنیا را پدرود نمود۔

(۴) راجہ سوندر در ۱۱۶۶ ک بجای پدر افسر حکومت بر سر نہادہ موضع سونند[1] و شوورت[2] آباد ساختہ بہ برہمناں بخشید۔

گویند نرینہ فرزندی نداشت الّا یک دختر ماہ پیکر کتابوں نام کہ بحسن سیرت و صورت آراستہ و از جمیع علوم و فنون پیراستہ بود۔ روزی ایرانی سوداگری با جواہرات نفیسہ پیش راجہ رسید و راجہ بعدم وقوف جوہر شناسی با او چنداں التفات ننمود۔ چوں سوداگر را محرومی افزود خود را در پیش دختر راجہ رسانید۔ وی تمامی جواہرات از تاجر خرید کردہ بقیمت شایان و انعام فراواں او را بدلخوشی رخصت داد۔

پس سوداگر توصیف و تعریف آں دختر در پیش بہمن اسفندیار کہ شہریار ایراں دیار بود اظہار نمود۔ بہمن بر حسن و جمال و اطوار و کردار او شیفتہ شدہ حکیم طماسپ را بخواہش خواستگاری دختر پیش راجہ فرستاد۔ و راجہ عہد مواصلت کتابوں موجب رضای او با بہمن منعقد کردہ با تحایف و نفائس بسیار ہمراہی شیر برادرش کہ نام او لولو بود در پیش بہمن روانہ ساخت و بہمن بکمال شادمانی با ایشاں جائی داد عیش و کامرانی دادہ زندگانی بسر میبرد۔ و بعد چند سال از غداری لولو کہ شیر برادر زنش بود دنیای فانی را پدرود کردہ مملکت خود در باخت، عاقبت لولو ہم پاداش کردار خود دریافت۔ حکومت راجہ چہل و ہفت سال بود۔

(۵) راجہ گودر کہ از خاندان دیگر بود در ۱۲۱۳ ک افسر فرماندہی بر سر دادہ

---

[1] در پرگنۂ اسلام آباد۔ [2] در پرگنۂ دیوہ سر۔

موضع ہست ہیل[1] و قریۂ گودہر[2] آباد کردہ وقف برہمناں نمود۔ حکومت او سی و دو سال بود۔

(۶) راجہ سورن پسر گو در ۱۲۴۵ئہ بجای پدر نشستہ پرگنۂ آڈون آباد ساخت۔ و برای طراوت و خضارت آں جوی سونہ من حفر نمود و آثار نیکنامی در رعیت پروری او تا مدّت بسیار یادگار بود۔ سی و پنج سال حکومت کردہ در گذشت۔

(۷) راجہ جنک در ۱۲۸۰ئہ بجای پدر بر حکومت مقرر شدہ ایام بہ نیکنامی بسر برد۔ و در حدود کامراج دو قریہ آباد ساخت یکی رانگور۔ و دوم را باغ زالور نام نہاد۔ و در بذل و عطا وجود و سخا سی و دو سال حکومت کردہ در گذشت۔

(۸) راجہ سچی نر در ۱۳۱۲ئہ خلعت حکومت پدر در بر کردہ در رتق و فتق و ضبط و ربط بخوبی پرداخت۔ و موضع شانگس در کوٹھار و قریۂ ثنار در پرگنۂ وہو آباد ساخت۔ و مدّت چہل سال حکومت نمود۔

(۹) راجہ گلگندر برادر زادۂ سچی نر در ۱۳۵۲ئہ چار بالش حکومت را رونق بخشید و بعدل و احسان فراواں ہمگناں را آسودگی رسانید و در ضبط و ربط مضافات و آئین معاملات قانون دلخواہ العمل آورد۔ و در حدود کامراج برکریوۂ بلند لونگہ نام شہری آباد ساخت کہ تعداد عمارات آں مؤرّخاں سیزدہ لک خانہ تحریر کردہ اند۔ و از جوی زنبی آرہ سدبندی نمودہ میان شہر نہری جاری ساخت۔ و در ضمن شہر بتخانہ ہای بسیار یادگار گذاشت۔ چہل و پنج سال حکومت کردہ وداع نمود

(۱۰) راجہ بلدیو در ۱۳۹۷ئہ جانشین پدر شدہ در عدل و رافت و سخاوت

[1] در سائر المواضع پائین۔ [2] در پرگنۂ دلوہ سر۔

گوی سعادت برد و موضع بلہ پور آباد ساخت۔

گویند راجہ بھیکھم شہریار اجین بودوی برای تسخیر کشمیر فوجی کثیر تعئین نمود۔ و بلدیو بمقابلۂ او برآمدہ غنیم را در محاربت و مبارزت مغلوب ساخت۔ و دختر راجہ موسوم بہ ہیہ مال دیوی بود کہ بر حسن و جمال او یکی از قوم اجنہ موسوم بہ ناگی ارجن عاشق شد عاقبت بصد مشقّت با ہمدیگر عقدِ مواصلت لبستہ باز بمفارقت انجامیدند۔ قصّۂ آں پنڈت رتناکر طویل می نگارد ہر کرا خواہش دیدن باشد از متن آں بجوید۔ پنجاہ و سہ سال حکومت راندہ انتقال نمود۔

(۱۱)، راجہ نل سین در ۱۴۸۵ھ ک مملکت پدر را منتظم گشتہ بسیار ظالم و سفاک بود و خلق خدا را بمشقّت و اذیّت رنجانید۔

قف۔ گویند در حکومت خود از نوع انسان یک لک نفر بقتل رسانید۔ نام او بر زبانِ خاص و عام بموجب سفاکی تا حال مشہور است۔ چہ مردم سفیہ را نل سین میگویند۔ عاقبۃ الامر دو لتخانۂ او را آتش واقع شدہ مع سہ فرزند و عیال خود طعمۂ نہنگ آتش گشت۔

ع

آہ مظلوماں کند فرزند ظالم را کباب

در سفاکی و بیباکی بیست و پنجسال لبسر رسانیدہ دنیا فرو گذاشت۔ لَعنۃُ اللّٰہِ عَلَی الظّٰالِمِین۔

(۱۲)، راجہ گوکرن کہ از قوم راجہ ہای جموں بود باتّفاق رؤسا در ۱۴۷۵ھ ک لوای حکومت افراخت و بندگانِ خدا را بعدل و انصاف وجود و اعطاف نواختہ اقاصی و ادانی را دلخوش ساخت۔

چوں بخواہش دیدنِ معابد و منادر در ہند رفت راجۂ قنوج بمقابلۂ او لشکر کشیدہ عاقبت صلح نمود۔ پس راجہ در ہر جا طواف تیرتہا کردہ و لک ہا روپیہ بخیران بخشیدہ بعد سہ سال رجعت فرمود۔ وزیر دامنِ کوہ پَرِ دمن[1] پیٹ بتخانہ شارکا دیوی بکمال رفعت آباد ساخت۔ و موضع برنڈ برای مصرف آں جاگیر گذاشت۔ حکومت او سی و شش سال بود۔

(۱۳) راجہ پرہلاد فرزند او در ۱۵۱۱ھ برتختِ شوکت جلوس نمود و بر کوہ شیرہ کوٹ[2] بتخانۂ پرتی شور معمور ساخت۔ دُرنا نام فقیری یافت کہ بتربیت او از دنیا منسلی شد۔ و بمبور نام وزیر خود بر حکومت دنیا مقرر گذاشتہ خود را لباس سنیاسی[3] پوشیدہ حکومت او یازدہ سال۔

(۱۴) راجہ بمبور در ۱۵۲۲ھ تاج راجگی بر سر دادہ در رعیّت پروری و دادگستری ممتاز بود و بحُسن انتظام خاص و عام را دلخوش ساخت۔ ناگاہ بر زوجۂ عمزادۂ خود کہ او را لولری نام بود مفتون گشت و چندی بسوز درون دلخوں بود عاقبت بنالہ و آہ واویلا بر داشت۔

ع

کہ عشق و مشک را نتواں نہفتن

مجنوں وار سر بصحرا دادہ بیخور و خواب در قلق و اضطراب مانند سیماب بیتاب ہمی بود و غزلہای عاشقانہ میخواند و ترانہ ہای دردمندانہ میگفت۔ و شب و روز لولو لولو وردِ زبانِ او می بود۔ چنانچہ سرود لولو و لولری و بمبر و مشہور است۔ آخر الامر

---

[1] کوہ ماران۔ [2] شیرہ کوٹ نام سنگرے بابا شکور الدین ریشی در کوہہامہ ست۔ در زمان سابق آنرا بوسنگری می گفتند۔ [3] درویش تارک الدنیا۔

لولهری هم آشفتهٔ وی گشته محبوس داشتند تا که بمبور از جان درگذشت و همان لحظه لولهری هم جان داد و در یک شمشان هر دو را بسوزانیدند۔

قف۔ از شمشانِ او همان زمان شاخ نی جوشید۔ مدّت حکومتش هشت سال بود۔

(۱۵) راجه پرتاب شیل که از خیل راجه گلگندر بود بعد جنون بمبور باتفاق رای رؤسای شهر در ۱۵۳۰ک دیهیم جهانبانی بر سر نهاده عروس مملکت را بعدل و احسان زیب و زینت افزود۔ و پرتاب نگر نام شهری زیر دامنهٔ کوه آگر آباد نمود۔ و بتخانهٔ پرتاب شور در چهه لون معمور ساخت۔

قف۔ گویند جادوگر زنی بر راجهٔ مذکور عاشق شده بود او را مثل سنگ سالگرام[1] منصوّر کرده در نغلش انداخته از نظر غائب شد۔ حکومت او سی و شش سال بود۔

(۱۶) راجه سنگرام چند پسر پرتاب شیل در ۵۶۶گ تاجدار کشمیر شده موضع سنگرام پور آباد ساخت خلق خدا را بعدل و احسان بنواخت۔ همگی یک سال و چهار ماه حکومت کرده انتقال نمود۔

(۱۷) راجه لارک چند برادر سنگرام در ۵۶۸گ افسر راجگی بر سر داده در تنسیق و تنظیم امور مملکت بی بدل بود۔ و زیر دامنهٔ کوه ونترگنگ در پرگنهٔ لار که واقع است شهری وسیع لارک نگر نام آباد نمود۔ و در میان آن از دامنهٔ کوه نهری جاری ساخت

[1] سالگرام سنگی باشد بیضوی شکل صاف و شفاف و مخطط که از رود خانه گندکا ندی می آرند و اهل هنود آنرا پرستش میسازند و بعضی کارشناس سنگ سالگرام از سنگ کلان شکسته هم کشند مانند لعل بدخشان که در میان سنگ مدفون باشند

گوبند لصادم و تراکم عمارات چنداں بود که از سمت شرقی آں بزغالہ بربام عروج کردہ تا نہایت غربی آں عبور نمود واز ہیچ جا انفصال نبود ہنوز بنیاد خانہ ہا ازانجا بنظر می آید و آبجوی لاری که الحال در قصبہ لار میگذرد از اعمال اوست۔ سی و یک سال بحکومت گذرانید۔

(۱۸) راجہ بیرم چند فرزند او در ۱۵۹۹ءء بر وسادۂ جہانبانی جلوس نمود شب و روز در عبادات و ریاضات بسر می برد۔

نقل۔ گویند ہر صبح از یک صد تیرت غسل کردہ یکصد تنخانہ را پوزش می ساخت۔ ہر چہ در روز از باج و خراج جمع می شد شام بمساکین و غربا قسمت کردہ میداد و ذخیرۂ شب نمیگذاشت۔ یکروز از نذر و خیرات معمولی خود فارغ شدہ بود برہمنی دست سوال دراز نمود راجہ گفت اینوقت مرا معذور دار فردا ترا دلخوش سازم گفت بلکہ ترا تا فردا زندگانی نخواہد بود من از کہ منخواہم راجہ خود را بوی حوالہ کردہ گفت مرا در بازار بفروش برہمن او را در بازار میبرد ناگاہ تاجری او را بشناخت و ہزار اشرفی دادہ خرید نمود راجہ شب در خانۂ تاجر ماندہ فردا ہزار اشرفی بوی ارزانی داشت تاجر قبول نکرد و گفت مثل تو راجہ خرید کردہ ام رایگاں از دست نتوانم داد راجہ دہ ہزار اشرفی بوی بخشید تاجر گفت اگر دہ ہزار لک خواہی داد منظور ندارم راجہ مجبور شدہ گفت پس چہ میخواہی تاجر گفت میخواہم کہ مدت العمر خود از خانۂ من نانِ شب تناول خواہی کرد ہیں حقوق خود بتو خواہم بخشید راجہ از جاں قبول نمود و تا سہ سال از خانۂ او نانِ شب تناول میکرد۔ و در عہد او آبادی ملک بدرجۂ زمانِ اول رسید۔ چہل و پنجسال بحکومت پرداختہ

Library Sri Pratap College,
Srinagar.)

انتقال نمود۔

(۱۹) راجہ بیکہن پسرش در سنہ ۱۶۴۴ عروس سلطنت را بزیور معدلت و مرحمت رونق بخشید و از عقل و تدبر بہرۂ وافر نداشت لیکن زوجۂ او چکرہ رانی بغایت دانا بود کہ انتظام مہام سلطنت را بہ رای صایب خود آرائش میداد۔

قف۔ میگویند کہ چکرہ رانی تغیر لباس کردہ شبانہ در میان شہر دورہ می ساخت شبی از شبہای دیجور دید کہ رکہیشری مرتاض در میان کتچی با زوجہ خود سخنان میکرد زوجہ اش گفت کہ چکرہ رانی بسیار دلاور و داناست تعجب کہ شبانہ تغیر لباس کردہ مانند مرداں شبگردی می سازد۔ ہرگاہ این زن مرد و شوہرش زن بودی چہ خوش بودی۔ رکہیشر گفت ہمچناں خواہد شد۔ ہمانوقت چکرہ رانی در خود آثار رجلیت یافتہ در حیرت افتاد و رکہیشر را پابوسی کردہ عجز و ابتہال نمود رکہیشر گفت کہ این سخن شدنی بود بر و شوہر ترا علامت نسواں پیدا ست۔ چوں چکرہ رانی بخانہ رسید و شوہر خود بصورت زن دید کیفیت رکہیشر بیاں ساخت راجہ در چاہ غم و اندوہ افتادہ یکماہ مخفی بود عاقبت زہر خوردہ از جاں در گذشت۔ چکرہ رانی لباس سنیاسی پوشیدہ در پیش رکہیشر عمر خود بسر رسانید۔ حکومت راجہ ہفدہ سال بود۔

(۲۰) راجہ بہگونت برادر بیکہن باعانت چکرہ رانی در سنہ ۱۶۶۱ لباس فاخرۂ شہریاری پوشیدہ در رتق و فتق سلطنت بخوبی پرداخت۔ سہ نتخانہ آباد ساخت۔ چہاردہ سال بحکومت گذرانید۔

ا کتچی۔ نے خانہ۔

(۲۱) راجہ اشوک کہ از احفاد راجہ سچی نر پسر شکنی بود در ۱۶۷۵ کگ سریر آرای سلطنت کشمیر شدہ در پرگنۂ کہاہور پارہ شہر سیر بعمارات بلند و کوشکہای دلپسند کہ تعداد آں مؤرخاں شش لک خانہ می نگارند آباد ساخت۔ و حوالی آں قلعۂ شہر پناہ بکمال متانت و استواری افراخت۔ و موضع ہنگلنہ وپتوت آباد کردہ بہ برہمناں بخشید۔ و مذہب جین یعنی بودہ مذہب کہ تذکرۂ آں در حصۂ اول گذشت برای خود پسندید و در ترویج آں بذل وجاں کوشیدہ احکام آں دریں ملک شائع کرد۔ و در قصبۂ بیجبارہ مندرہای سابقہ ویراں نمودہ بجای آں بتخانہ ہای مذہب خود بکمال رفعت و سنگینی معمور ساخت۔ و متصل آں مندری دیگر اشوکی شور نام بنیاد نہاد۔ و در موضع ہوکہ لتری[1] و و نرہ ہیل[2] منادر جین بسیار آباد نمود۔ عاقبت بمخالفت ملیچاں[3] و عدم متابعت آنہا ترک دنیا کردہ زیر دامن کوہ بدشیر بر چشمۂ نراین ناگ بتخانہ بوتی شری آباد ساخت کہ تا حال موجود است۔ و در انجا عمر عزیز خود بسر رسانید۔ و پنجاہ یک سال حکومت کردہ درگذشت۔

(۲۲) راجہ جلوک پسر دوم راجہ اشوک در ۱۷۲۶ لواى حکومت افراختہ مخالفان را قلع و قمع نمود و در بذل و عطا و سخاوت و دادگستری نیکنامی حاصل کرد و در بسیاری آبادی ملک ہمیشہ ساعی بود۔ و موضع بارہ ولہ در لار از تعمیرات اوست۔ کلہن پنڈت او را ملک سیرت پنداشتہ بصفات پسندیدہ موصوف

---

[1] در پرگنۂ دنیو ۱۲ [2] در پرگنۂ دنیو ۱۲ [3] ملیچ۔ دیچور و چمار و چنڈال ہر چہار طائفہ بتان را پرستش نمی سازند۔ و گوشت جانوران خود مردہ میخورند و پس خوردۂ ہر طائفہ حلال میدانند و گوشت سگ و گربہ و شغال وغیرہ می خورند ۱۲

میدارد۔ وپنڈت اوده بهٹ که موحّد عصر و یگانۂ دہر بود مربّی او شد و تعلیم و تلقین او مذہب بہود یکبار ترک داده برخلاف پدر مذہب شیوه اختیار کرد و پوزش مندر روز به الیشری و ننده کیشور برخود التزام نمود۔ و بزور ریاضات شاقه و صفای باطن در خرق عادات مشہور روزگار بود۔

قف۔ گویند هر روز برای پوزش اصنام لاره وبیجیاره و باره موله بر اسپان سوار شده میرفت۔ گویند ماری مسخّر کرده بود که هر روز بر وسوار شده بهر جا میرسید و حفاظت ماران بخوبی می ساخت۔ اکثر بتخانه هاي شیوه بکمال زینت و تکلّف بیاراست موجب آن بہوده مذہب را رونقی نگذاشت۔

قف۔ مشهوراست که عورتی از وسوال نمود که مرا چیزی خیرات بده راجه گفت هر چه میخواهی میدهم۔ پس عورت مذکور بصورت دیوی متمثّل گشته از راجه گوشت انسان طلب ساخت و راجه بر قتل کسے راضی نشده خود را باو تسلیم نمود۔ آن عورت بکمال خشنودی او را دعای توفیق عبادت فرمود فقط۔

انگاه راجه برای تسخیر ممالک عزم جزم کرده از قلمرو هندوستان تا قنوج و بهار دیار لبیا در قبضۂ اقتدار در آورد۔ و بقول ترناشنگ تا قندهار و باختر تسخیر امصار نموده اقتداری و اعتباری بهم رسانید۔ و بعد تسخیر بلاد و اطراف و ضبط و ربط مملکت چون رجعت کرد جمعی از اہل حرفه و سوداگر همراه آورده در کشمیر آباد ساخت۔ و ثروت و شوکت و جمعیت ملک بحدّی رسانید که خواطر اقاصی و ادانی بسان گلدسته شگفته شد۔ و تا زمان او در کشمیر انتظام عهده داران ملکی نبود راجه برای انتظام مهام مملکت عهده داران مقرر کرده هر کسے بر عهدۂ خود متعهّد ساخت

اوّل عہدۂ دیوانی برای انتظام داد و ستد ملکی۔ دوم عہدۂ خانسامانی محافظ مداخل و مخازن۔ سوم داروغۂ تورخانہ یعنی محافظ اسلحہ و اقمشہ و امتعہ۔ چہارم بخشی برای انتظام افواج۔ پنجم وزارت برای استصواب و طلب مشورت۔ ششم داروغۂ صدر برای تقسیم خیرات و مبرات۔ ہفتم نقیب برای سزاولی و خبرگیری سپاہان و زمینداراں۔ مدعا کہ در رسوخ انتظام ملک داری و عدل و احساں و درستی و راستی بی مثل بود۔

گویند گوٹی پند نام دوائی یافتہ بود کہ ازاں کیمیا میکرد و علم سیمیا بخوبی میدانست۔ عاقبت بمقام کپال موچن بر منبع نہر سون گل در قصبۂ شوپیان جاں بحق تسلیم نمود و زوجۂ او ایشان دیوی بیا مرتاض و صاحب ہمت بود وی مانترچہکر و ہست مال بنا کردہ بمجتاجاں بخشید و از شاگرد بیاسدیو نندی پوران را تعلیم کردہ بالتزام عقیدۂ نندی شور مذہب ہنود را انکار نمود۔ حکومت راجہ شصت سال بود۔

(۲۳) راجہ دمودر برادر راجہ جلوک کہ در جمیع صفات پسندیدہ ہمتای او بود در ۷۸۶ ق م [1] بر تخت شاہی جلوس کردہ خلق خدا را بعدل و احساں آسودگی بخشید و موضع گوڈہ سہتو بنا کردۂ اوست۔ و بر کریوہ دامودر برای پای تخت خود شہری بعمارات کثیر آباد ساخت۔

قف۔ روزی بتقریب شرادھ [2] بر لب دریای بہت برای تغسیل میرفت و

---

[1] در پرگنۂ اچھہ ۱۲ [2] شراد۔ باصطلاح اہل ہنود نذری است معین کہ بروز وفات مردگان خود ادا می سازند ۱۲

سرِ راه دو برهمن از و طعام خواستند راجه گفت بعد غسل و شراد شمارا سیر خواهم کرد و آن دو برهمن او را دعای بد کرده صورتش بشکل مار متمثل شده در صحرا پریشان گشت۔ کیفیت آن در ذکر کره دامودر مشروحاً گفته شد۔ حکومت راجه سی و دو سال بود۔

قدوم میمنت لزوم حضرت سلیمان علیه السلام در کشمیر

ملّا احمد در ترجمهٔ رتناکر قمطراز است که بعد مسخ شدنِ دامودر پسرش نرندر ۱۰
در ۱۸۱۸ ک بر وساده حکمرانی جلوس نمود و بعد عرصهٔ چند روز سندیمان نام شخصی که از بزرگ رکهیشرانِ ملک مغرب بود در کشمیر ورود نمود که بزور ریاضاتِ شاقه از جناب کبریا رتبهٔ یافته بود۔ که ویمان یعنی جنپیان او برهوا میرفت۔ و قوم جنیان و پرندگان مطیع فرمانِ او شده بودند و با او همراه میرفتند۔

چون اریکهٔ او مانند شهباز در تمامی حدود کشمیر سیر کرد پس بر قلعهٔ کوه جیٹ لدرک یعنی کوه سلیمان قرار یافت۔ و بمشاهدهٔ این حال عام و خاص در انجا جمع گشته سطوت و شوکت او دیده متحیر شدند۔ و راجه نرندر باستماع خبر حاضر آمده از حضور او بفور شفقت و عنایت مسرور شد و هر کسی باستدعای حاجات و مطالب خود از و بمراد رسید۔

چونکه از هنگام غرق شدن شهر سندمت نگر سطح اندرونِ کشمیر تا بیچباره همیشه سیلابی میشد مردمان بسبب تنگی غله مدام عاجز می بودند۔ بخدمت او از برای کشیدن آب التماس نمودند۔ و از پیشگاه سندیمان جمعی از جنیان برای برداشتن سنگها که بسبب زلزله میانِ دریا بمقام کهاده نیار غلطیده بودند مامور شدند۔ مطابق فرمانِ سندیمان جنود جنیان سنگها از قعر آب برداشتند

آب را بدرود دادند تا کہ زمین سطح اندرون ظاہر گشت۔ و راجہ نرند مصاحبت و مجالست آنجناب برای خود پسندیدہ از حکومت این دیار دست بردار شد۔ و سندیمان را خواہش او منظور شدہ بمصاحبت و مجالست خاص سرفراز نمود۔

گویند از شاہزادہ ہای ترکستان او را سہ کس برادر یکہ عالی ہمراہ بودند۔ ہشنگ، کنشک، زشک، در ینجا بنابر رعایت جبلی الیشان نرا ملک کشمیر جاگیر بخشید۔ و نیز بسیاری از مردمان این دیار گرویدۂ خود گردانید و تا یک ہفتہ سیر و سیاحت کشمیر نمودہ رجعت فرمود۔

مترجم یعنی ملا احمد میگوید کہ ازینجا صاف معلوم می شود کہ سندیمان حضرت سلیمان ؑ خواہد بود چہ اہل مشرق او را سندیمان یعنی مرد مرتاض میگفتند و در روی زمین ہر کس را معلوم است کہ تخت حضرت سلیمان ؑ بر ہوا می پرید طیور و جنیان او را مسخر شدہ بودند۔ و نیز بنابر تجنیس لفظی مردمان کشمیر سلیمانرا سندیمان گفتہ اند۔ از ان بعد کوہ جیٹھ لدرک را کوہ سلیمان و کوہ سندیمان می گویند۔ ایضاً خطۂ کشمیر را باغ سلیمان نام نہادہ اند۔

(۲) ہشنگ، کنشک، زشک، در ۱۸۱۸ ہجری باعانت حضرت سلیمان ؑ بر حکومت کشمیر مستقل شدند۔ و خلق اللہ را بعدل و احسان دلخوش نمودند و ہر سہ کس سہ قریہ آباد کردند۔ چنانچہ ہشنگ موضع اشکورہ در پرگنہ کروہن۔ و کنشک کانسپور در دوہو۔ و زشک موضع ذکرو در بہاک عنبر ادین زشک برای آبادی موضع ذکرو نہر آبی از سندلار جاری ساخت۔ بعد آن ہر سہ کس تا مدت چہل و یک سال باتفاق حکومت میکردند و مردم بسیار را بمذہب خود گرویدند۔

قبل ازیں شخصی شاکہہ سہم نام از عرصۂ یکصد و پنجاہ سال تا اینوقت در خطۂ کشمیر ترویج بہودہ[1] مذہب می ساخت و بسیاری از مخلوقات داخل این ملت کردہ بود۔ واز متابعان او ناگ سین نام شخصی در موضع ہاروَن برای اشاعت مذہب ہنود بدل و جان میکوشید و دراں ایام برہمناں را با مردم جیبن[2] برای امورات مذہبی تنازع برخاستہ جانبین در محاربہ و مقاتلہ خونہا ریختند چوں ہشک و کنشک راچنداں استعداد فوج نبود در تثبیت این امر عاجز آمدند پس باتفاق برہمناں ابہی مینو کہ از اولاد راجہ بیرم چند در دچھن پارہ جاگیردار بود بر سریر سلطنت نشست۔ و ہشک و کنشک از حکومت معزول شدند۔

(۳)، راجہ ابہی مینو در سنہ ۱۸۳۹ گ باتفاق عوام تاج حکومت بر سر دادہ مردم بہودہ مذہب را قلع و قمع نمود۔ ہمدراں زماں چندراچارج نام برہمنی فاضل و کامل بود وی کتاب مہابھاش از ہند آوردہ برہمنان اینجا را تعلیم داد و کتاب چندرہ بیاکرن از خود تصنیف کردہ مروّج ساخت۔ چوں بتعلیم و تلقین شاکہہ سہم و ناگہہ سین مردمان از مذہب خود منحرف شدہ بودند و بالزام مذہب بہود ورد و وظائف و عبادات معمولی خود ترک دادہ افعال شنیعہ میکردند و نحوست آں درین ملک برف بکثرت بارید تا کہ راجہ و باشندگان اینجا در موسم زمستان بحدود پنجاب و بمبر وغیرہ ہر سال جلای وطن میکردند۔ و چندراچارج مخلوق را بتہذیب و تالیف قلب بر استقامت ملت قدیمی خود تحریص و ترغیب می ساخت موجب آں مردمان اینجا بارِ مذہب بہودہ ترک کردہ ملت قدیمی

---

[1] بدھ ۱۲ [2] جیبن۔ فرقہ ایست از مذہب ہنود۔

خود باز پسند نمودند۔ و بر کتاب نیلہ مت پوران عمل کردہ نذر و خیرات بدستور بر خود گرفتند۔ پس ببرکت آں از آفت برف محفوظ ماندند۔ راجہ ابہی منیو موضع ابہہ پور در پرگنۂ بانگل آباد ساختہ بہ برہمناں بخشید۔ و چندرا چارج را جاگیر دادہ بتعظیم و تکریم پرورش می ساخت و مجلس مباحثۂ مردم بودھا ہمیشہ منعقد می بود و اہل مذہب بودرا بسیار خرابی می نمود۔ بیست و سہ سال حکومت گذرانیدہ دنیا فرو گذاشت۔

صاحب گلزار کشمیر می نگارد کہ ہمیں چندرا چارج کتاب نیلہ مت پوران از نیلہ ناگ برآوردہ است یا از خود تصنیف کردہ است فقط۔ واللہ اعلم۔

اورنگ چہارم

(۱) راجہ گونند سوم کہ از قبیلۂ راجہ لو بود در ۱۸۶۲ ک تاج حکومت بر سر نہادہ در عدل و احسان و رفاہ انام بکمال دل کوشیدہ خلق خدا با سائش و آسانی رسانید۔ و از حسن عقیدہ و نیکی اعمال او غلبۂ مذہب جَین و کثرت برف از اینجا دفع شد۔ سی و پنجسال حکمرانی کردہ از جہان فانی در گذشت۔ و ہمین حسن نیت او بسیاری از احفاد و ذریات او درین ملک حاکم شدند۔ و عرصۂ دو ہزار و شش صد سال لوای حکومت افراشتند۔

(۲) راجہ وبہیشن در ۱۸۹۷ ک بخلافت پدر افسر بر سر دادہ در آسودگی رعایا پنجاہ و سہ نیم سال بسر رسانید۔

(۳) راجہ اندر جیت در ۱۹۵۱ ک بجای پدر نشستہ ولایت کشمیر و اطراف ہند را متصرف شد و ممالکت خود بہ نصفت و عدالت آباد ساخت۔ سی و پنجسال

وشش ماہ نرد حکومت باختہ بساط حیات در نوشت۔

(۴) راجہ راؤن بعد وفات پدر در ۱۹۸۶ئ افسر ایالت برسر دادہ از قلمرو ہندا مصار بسیار تسخیر نمود۔ عرصۂ سی سال حکمران بود و برای پوزش اصنام وٹی شور نام تبخانہ آباد ساخت۔ صاحب گلدستۂ کشمیر آنرا مندر بڈشاہ پندارد غلط است۔ مترجم زنناگر مندر بڈشاہ را لوکی شری نام کردہ است۔[۱]

(۵) راجہ وبیش دوم پسر راؤن در ۲۰۱۶ئ بر تخت جلوس نمود۔ چون علم موسیقی خوب ورزیدہ بود ہمیشہ بسمع ساز و سرود مشغول ہمی بود طبعی موزون داشت او را شاعر بزرگ میدانستند۔ سی وشش سال بحکومت گذرانید۔

(۶) راجہ نر در ۲۰۵۲ئ بجای پدر تاج و افسر را رواج داد اگرچہ عادل و باذل بود اما باراۓ خود کمال دبستگی داشت کہ شب و روز در مصاحبت و مجالست او صرف اوقات میکرد و در غور و پرداخت رعایا چنداں فرصت نمی یافت۔

قف۔ یکی از زہاد مذہب جین در موضع کانر سکونت میداشت۔ و بزور جوگ مایا طلسمی می ساخت کہ وی ہر کسے را میدید و ہیچکسے او را نمیدید باین طلسم در خانہ ہای مردم درآمدہ با زنان بیگانہ فساد میکرد تا آنکہ باری راجہ ہم مداخلت نمود۔ راجہ ازیں معنی خبر یافتہ بآتش قہر و غضب مشتعل گشت۔ و تمامی منادر و معابد و خانہ ہای بوداں را آتش کشید و دہات جاگیر و مال و دولت آنہا بہ برہمناں بخشید۔ و برلب دریای بہت بمقام چکدر متصل بیجبارہ شہری آباد ساخت و در انجا دولتخانہ خود بکمال رفعت و آراستگی ترصیص نمود۔

---

[۱] رکنر ہم نام داشت۔

قف - مؤرخاں می نگارند که در حکومت او بشاگ نام برهمنی بود وے دختر شیشرم ناگ بعقد خویش در آورد و راجه نر بروی عاشق شده برای مواصلت و مباشرت خود او را جبر کرد و شیشرم ناگ بقهر آمده بر شهر مذکور باران آتش افشانده شهر و شهر بان را در یک آن ویران ساخت - پس رمتی خواهر شیشرم ناگ از روی غضبناکی تا بیست میل سنگباران کرده شهر مذکور معدوم شد - قصهٔ آن در ذکر شیشرم ناگ پیشتر مشروح است - حکومت راجه نر سی و نه سال و نه ماه بود -

(۷) راجه سده در ۲۰۹۱ ک پسر راجه نر که بوقت حادثهٔ پدر از بیچاره همراه شیر مادر بیرون رفته بود بعد فوت پدر مسند نشین اورنگ حکومت گشته در عدل و انصاف و سخاوت و شجاعت بی همتا بود و در آسودگی رعایا و بهبودی برایا همیشه کوشش می نمود - و مدت شصت سال حکومت کرده در شهر عدم آسود -

(۸) راجه اوت پلاک در ۲۱۵۲ ک بجای پدر نشسته پیوسته در رفاه رعایا ساعی بود - سی سال در حکومت بسر برد -

(۹) راجه هرنیاکهه در ۲۱۸۲ ک اورنگ پدر را رونق تازه بخشیده موضع زنل[1] آباد ساخت - سی و هفت سال و هفت ماه بحکومت گذرانید -

(۱۰) راجه هرنیه کل فرزند او شصت سال بعدل و داد سلطنت کرده در ۲۲۷۹ ک درگذشت -

(۱۱) راجه وسه کل پسر او شصت سال بحکومت گذرانیده در ۲۳۳۹ ک از دنیا درگذشت -

---

[1] زنل - در پرگنهٔ پهاک ۱۲

Library Sri Pratap College,
Srinagar.

(۱۲) راجہ مِہرہ گل پسرِ وسہ کل در سنہ ۲۳۳۹ک لوای حکومت افراشتہ از سفاکی و بیباکی و خشمناکی یکتای زمانہ بود کہ باندک گناہی مردمانرا قتل میکرد۔ و ہیچ روزی بغیر خونریزی نمی آسود و بر ہیچکسی رحم نمی کرد۔ سباع و طیور بامید خوردن گوشت مقتولاں ہمراہ وی میرفتند۔ و در عہد او یکی از والیانِ ترکستان بر کشمیر حملہ آور شدہ راجہ بکمال جودت و مردانگی بعد محاربہ و مقاتلہ بسیار او را شکست داد۔ و چندر کُل نام نہری در پرگنۂ کہاہوریارہ حفر نمود۔ و از کمر کوہ آمرو آگر[ا] سنگی عظیم آنرا سدِّ راہ گشتہ بحیلہ و تدبیر اصلا متحرّک نشد راجہ نہایت متفکر شدہ بعد یوزش شخصی را در خواب دید وی گفت ہر زنیکہ از فسق و فجور عفیفہ و پاک دامن میباشد چوں بر سنگ مذکور دست نہد فی الحال نابود گردد۔ راجہ مطابق الہام غیبی فرقۂ زنانرا از ہر سو فوج فوج جمع آوردہ از دست مالیدن ہیچ زنے آں سنگِ گراں اصلا متحرک نشد تا آنکہ راجہ بقہر آمدہ زنانرا بعلّت زناکاری و طفلانرا بہانۂ حرامزادگی و مردانرا بتہمت دیوثی قتلِ عام نمود۔

قف۔ مؤرّخاں تعداد مقتولاں از عورات و طفلاں و مرداں تا سہ کرور بعضی تا سہ لک روایت میدارند۔ عاقبت چَندرَوَتی نام دختر کوزہ گری حاضر کردند وی بکمال عتاب بجانب راجہ خطاب کردہ گفت ای راجہ چرا در روزِ اوّل خانونانِ خود را ایں امر دشوار نفرمودی کہ بزورِ عفت سنگ را بیکدم نابود میکردند شاید کہ ایں قدر خونِ بیگناہاں بار گردنت نمیشد و ہرگاہ از دست سودن آنہا سنگ تحرک نمیکرد باز ہم میدیدیم کہ ایں سیاستی کہ بر مردم کردی برخود ہم

[ا] آمرو آگر۔ نام قریہ در کہاہوریارہ ۱۲

Library Sri Pratap College,
Srinagar.

میتوانستنی کرد این بگفت و دست حق پرست بر آں سنگ نہاد بجنبش آورده یکسو انداخت۔ یکروز در محلسرا در آمده رانی خود را پارچۂ زرکار در بر دید که بران صورت راجه سنگالدیپ[1] مطبوع بود و بمعاینۂ آں دیگ قہرش بجوش آمده سوگند خورد تا که راجه سنگالدیپ را سزا ندہم ہیچ کاری دست نمی کنم و ہمانروز یراق و سامان درست ساخته با لشکر عظیم سنگالدیپ نہضت کرد و در اثنای راه راجۂ لات و چول و کرناٹ مطیع ساخت از انجا سفاین و کشتی ہا بہم رسانیده در سنگالدیپ عبور نمود و بعد محاربه و مقاتلۂ بسیار راجه انجا با فوج بے شمار بقتل آورد و دیگری بجای او نصب کرده فرماں داد که لبعد ازیں بر پارچه ہا شکل آفتاب تصویر سازند۔

و وقتِ معاودت در ہر جا تطاول و تاراج کرده اسباب و دولت بسیار بہم رسانید۔ وقتیکه بر کوه پیر پنچال رسید ناگاه فیلی از کتل غلطیده و ہنگام غلطیدن بسیار فریاد و غوغا نمود راجه را صیحۂ او خوش آمده بکصد فیل در انجا بزیر غلطانیده خنده و خوشحالی نمود از آنبار آں مکانرا ہست و بج می گویند۔ و در کشمیر رسیده بمقام ہول لاڈ شہر مہر پور آباد ساخت۔ و برہمنان قندہار را جاگیرات عطا نمود۔ بہر حال اقسام ظلم و تعدی آں سفاک نه بمرتبه ایست که در تحریر آید۔ ہفتاد سال حکمرانی کرده مرضی صعب و دردناک بروی طاری شد۔ روزی برای ہون[2] آتشی افروخته بود و خود را بجای اہوت در آتش سوزاں

[1] سراندیپ۔ [2] ہون۔ نوعی از خیرات است که اہل ہنود آتشے افروخته برہمناں بگرداں نشسته ماکولات در آتش بسوزانند باعتقاد ایشاں آتش فرشته است و او را خوردنیہا خوردن میدہند و آں خوردنی را اہوت میگویند۔

انداختہ سوختہ شد۔

قف۔ حاضراں از غیب آوازی بشنیدند کہ مہرہ گل سہ کرور خون کردہ نجات یافت۔ والعہدۃ علی الرّاوی۔

(۱۳) راجہ بک بعد انتقال پدر در ۲۴۰۹ک عروس مملکت را بزیور عدل و احسان آراستہ مندر بک سوامی بمقام بکہ شور معمور ساخت و نہری بک نام باصراف زرِ کثیر حفر نمود۔ و شہر پنوچہہ درمیانِ دّرۂ کوہ آباد کرد۔ و در عہد او جوگی[۱] زنی بٹّہا نام در ینجا پیدا شدہ بر حُسن و جمالِ او خاطر راجہ شیفتہ گشت۔ روزی آں ساحرہ بتقریب قربانی راجۂ نامدار را مع اعوان و انصار و خویشانِ خود در مجلس جگ[۲] برای خوردنِ ضیافت بردہ بود و ساحرۂ مذکورہ در انجا بزور جادو ہمہ ہا را بیجاں ساخت ہمگی یک فرزند ارجمند کہ کہتی نند نام داشت زندہ ماند۔ و حکومت راجہ شصت و دو سال و نہ ماہ بود۔

(۱۴) راجہ کہتی نند در ۲۴۷۲ک باتفاق ارکانِ مملکت بر سریر سلطنت نشستہ سی سال بحکومت گذرانید۔

(۱۵) راجہ وسہ نند در ۲۵۰۲ک بجای پدر رونق افروز مسند حکمرانی شدہ بسیار رشید و دانا بود و دانشمنداں را اعزاز و حرمت افزود و تصنیفات عشقیے بسیار فرمود۔ مدّت پنجاہ و دو سال کامرانی کردہ عالم فانی را پدرود نمود۔

(۱۶) راجہ نر بعد رحلت پدر در ۲۵۵۴ک افسر بسر دادہ شصت سال بحکومت بسر بردہ از سر درگذشت۔

---

[۱] جوگی۔ فرقہ ایست از فقرای ہنود۔ [۲] جگ۔ باصطلاح اہل ہنود نذری است۔

(۱۷) راجه اچهه پسر راجه تر در ۲۶۱۴ک عروس مملکت تا شصت سال در بر گرفته دنیا را وداع نمود - اچهه بل از تعمیرات اوست -

(۱۸) راجه گوپادت بعد وفات پدر در ۲۶۷۴ک فرمانروای کشور شده تمامی سرحدات کشمیر در قبضهٔ اقتدار در آورد - و در رعیت پروری و دادگستری بی همتا بود - و موضع کهلی در ناره واو و قریهٔ کهاگ در بیروه و هابه گام در کروهن و اسکندرپوره در بانگل و شانگس از تعمیرات اوست - و دہات موفور بر برهمنان و فقیران جاگیر بخشید و مندرها آباد نمود - و نیز بتخانهٔ زشتی شور[1] را که بر کوه سلیمان واقع است تجدید و ترمیم فرمود - و موضع گوپه کار و بچهواره برای لنگر آن بتخانه وقف نمود - و در قلمرو خود جانور کشتی هیچکسی را کردن نداد - مدت شصت سال و شش ماه سلطنت کرده درگذشت -

(۱۹) راجه گوکرن پسرش در ۲۷۳۴ک دیهیم اقبال بر سر نهاده پنجاه و هشت سال سلطنت رانده انتقال نمود -

(۲۰) راجه نرندر آدت بعد انتقال پدر در ۲۷۹۲ک سریر آرای سلطنت شده سی و شش سال و سه ماه بحکومت گذرانید -

(۲۱) راجه انده جگشتر در ۲۸۲۸ک جانشین پدر شده از بسکه چشمان او حقیر بودند یا بینائی کلی نداشت بنابران او را انده یعنی کور لقب کرده بودند - اوایل در عدل و انصاف و رعیت پروری مشغول می‌بود - عاقبت بصحبت مردم اراذل مزاج او منحرف شده شیوهٔ ظلم و جور و جفا و شراب نوشی و حرام کاری و فسق

[1] زشتی شور - از تعمیرات راجه سندیمان اول بود گوپادت مرمت نمود -

وفجور و فساد و عناد برای خود اختیار کرده زن های مردمان بزور میبرد۔ واز هوشمندان و بزرگان نفرت گرفته بامردم ظالم و فاسق و اهل رزالت الفت نمود و از سفاکی و بیباکی دقیقهٔ باقی نگذاشت۔ تا آنکه سپاه و رعیت از حرکات او متنفر گشته حاکمان اطراف که از قدیم متابعت راجه های اینجا میکردند روگردان شدند۔ وارکان دولت و اعیانِ رعیت اتفاق کرده در موقوفی او کنگاش نمودند۔ جدشتر از بیمروتی ابنای روزگار حذر کرده با دو سه کس بجانب هند مفرور شده در انجا یکی از راجها او را قابو کرده از جان گذرانید۔ حکومت او پنجاه و هشت سال بود۔

مترجم رتناگر رقمطراز است که آخر حکومت اَندہ جدشتر سکندر فیلقوس که او را مردمانِ مشرق مهایون می گفتند با لشکر انبوه بتسخیر هند یورش آورده چون از آب نیلاب[1] عبور نمود راجهای قلمرو هند را تزلزل افتاد۔ و برادر راجه اَندہ جدشتر موسوم به ابیس ترکه حاکمِ اطراف کوهستانِ بیرونی کشمیر بود بعزِ بساط بوس سکندر بانفایس ارمغان فایز گشت و برای مقهوری برادر خود اَندہ جدشتر استمداد نمود و سکندر لشکری بمعاونت او مامور ساخت۔ و اَندہ جدشتر از روی مخالفت اخوان تاب تقابل در خود ندیده بجانب هند مفرور گشت و ابیس‌تر ملک کشمیر را متصرف شد و اَندہ جدشتر از راجه پورن[2] طلب اعانت نمود وی بمقابلهٔ سکندر جنگ میکرد و در اثنای جنگ اَندہ جدشتر در معاونت معاونِ خود کشته شد۔ متعاقب آنحال سکندر بسبیل کوهستان جنوبی در ملک کشمیر سایهٔ نزول انداخت و چندگاه در سیر و شکار بسر برد۔

---

[1] دریائے اٹک۔ [2] پورس۔

روزی بقضای کردگار بر موقع شکار تیری بر بازوی سکندر رسیده چون تیرانداز را ماخوذ کردند وی از طرف راجہ ابیسٹر مؤکّل قتل سکندر بود۔ سکندر بغضب آمده ابیسٹر با متعلقان خود بقتل آورد و حکومت کشمیر بہ راجہ پرتاب کہ از راجہای مالوه جدّ بکرماجیت بود ارزانی داشت۔ و خود را بدار الملک خود رجعت فرمود واللہ اعلم

سکندر فیلقوس[1]

مؤرّخان ہندی نگارند کہ سکندر فیلقوس پیش از ظہور عیسیٰؑ سہ صد و پنجاه سال از دار الملک روم ظہور یافت و در اندک فرصتی ممالک عراق و روم و عرب و فرنگستان وغیره مفتوح ساخت قبل از عیسیٰؑ ۳۳۱ سال بر تسخیر فارس یورش آورد۔ و حملۂ سیوم پادشاه آنجا دارا ابن داراب بن بہمن بقتل رسانید و مملکت ایران و خراسان در حوزۂ تصرّف خود در آورد۔

از آنجا کہ راجگان اقلیم ہند در عہد حکومت داراب بطرف ایران باجگذار و فرمان بردار شده بودند بخیال آن سکندر بعد ضبط و ربط مملکت ایران و خراسان عزمیت تسخیر ہند بخاطر آورد و قبل از سنۂ عیسوی ۳۲۷ سال با جمعیت لشکر بیشمار از آب نیلاب[2] عبور ساخت و راجگان ہند را صولت و شجاعت خود تزلزل انداخت۔ چونکہ از عرصۂ سہ چہار سال افواج شاہی درمیان برفانی کوہستانہا شداید و مصائب سفر از حد کشیده بودند و در محاربات و مقاتلات تنگ مایہ و افسرده شده بودند و در موسم گرما میان پنجاب رسیده بعارضۂ بخار اکثر ما معلول شدند۔ بنا بر آن بر یورش ہندوستان مبادرت ننمودند۔

---

[1] این سکندر غیر از سکندر ذوالقرنین است کہ پیش ازین بمدت دو ہزار سال بوده است۔ [2] دریای سندھ

در آنزمان در قلمرو ہندوستان سہ راجہ نامی بودند۔ یکی امبیسٹر فرمانروای کشمیر واطراف کوہستان آں۔ دوم ٹیکسا ئیلز راجہ دوابہ دسندساگر کہ درمیان سندو جہلم واقع است۔ سیوم راجہ پورشہر بار ہستناپور۔

امبیسٹر باتحایف ونفایس کشمیر سکندر را استقبال نمود وٹیکسائیلز بخدمت مشرف شدہ سکندر را بخانہ خود دعوت نمود وبکمال شان شایان لوازم ضیافت بجاآورد۔ سلطان سپاہان پژمردہ را درانجا گذاشتہ خود برلب دریای جہلم قیام ساخت۔ وازانطرف راجہ پورن باجمعیت افواج پورش آوردہ برکنارۂ آں روی دریا صفوف محاربہ آراست۔ ودریای جہلم بسبب برسات طغیانی بود سکندر راعبور دریا نہایت مشکل شد عاقبت دہ میل بالا رفتہ شبانہ از دریا عبور نمود۔ وراجہ پورن بعد محاربہ ومجادلۂ بسیار اسیر کردہ بوفور مرحمت بر ملک خود باز قایم ساخت۔ ازانجا بروایت وقائع[1] کشمیر سکندر بسیر کشمیر نہضت کرد۔ لیکن مورخان ہند رفتن سکندر بہ کشمیر بر زبان قلم می آرند۔ اما تحریر صاحب وقایع کشمیر ہم خالی ازامکان نتواں بود۔

مختصر کہ سکندر ملک دوابہ وچچ[2] بہ راجہ پورن عطا کردہ خود از چناب دراوی عبور نمود۔ ودرمقام سنگلا شانزدہ ہزار مردم شاید از قوم تاتاری بقتل آورد۔ ازانجا قصد تسخیر ملک بہار مرکوز خاطر سکندر بود لیکن لشکریان یورش ہندوستان اصلاً دمہ نگرفتند لاچار تسخیر ہندوستان برعزمیت دوم معطل داشتہ عزم معاودت مصمم فرمود۔ دو ہزار کشتی فی الفور درست ساختہ یک

---

[1] ملک الشعرا ملا احمد۔ [2] ٹھٹھہ ہم میگویند۔

لک وبیست ہزار سپاہ و دو صد زنجیر فیل بسواری سفاین بسبیل رود خانۂ سند روانہ ساخت۔ و باقی افواج بہر دو لب رود خانہ در خشکی کوچ کردند۔ سکندر باشتیاق آزمونہای دریا خود از راہ تری نہضت کرد۔ و بعد مسافت پانصد کروہ سفاین بدہانۂ دریا رسیدند۔ ازانجا سکندر خود براہ خشکی راہی شد و نیارکس کہ افسر عسکر بحری بود سفر دریا بہفت ماہ باتمام رسانید۔ سکندر قبل از سنۂ عیسوی ۳۲۳ سال وفات یافت۔

(۲۳)، راجہ پرتاب اُدت در ۲۸۸۶ کلیگ یا بفرمان سکندر یا باتفاق اعیان کشمیر تاج حکومت کشمیر بر سر دادہ در تمشیت امور مملکت و آسودگی سپاہ و رعیت بدل و جان کوشید۔ سی و دو سال بحکومت گذرانید۔

(۲۴)، راجہ جلوک ثانی خلعت حکمرانی در ۲۹۱۸ کلیگ در بر کردہ سی و دو سال در جہانبانی گذرانید۔

(۲۵)، راجہ تونجاین در ۲۹۵۰ کلیگ بر مسند پدر جلوس نمود۔ و رانی او واک پشٹا نام عورتے دانا بود و برہنمونی او گلزار خاطر سپاہ و رعیت سرسبز نمود ہمیشہ در عدل و عطا مشغول می بود۔ و متدر تنگی شور و تجنانۂ ہرداس متصل بجیبارہ آباد ساخت و شہر کنگ بعمارات رفیعہ آباد نمود۔ و در مضافات شہر متدر اُماشری احداث فرمود کہ گنبد آں باسراف یک لک اشرفی زر اندود کردہ بود۔

فف۔ گویند در حدود مراج درختان بیشمار نہال کردہ و بحسن نیت او فوراً شگوفہ آوردہ از اثمار گرانبار شدند فقط۔ و در ماہ بہادرون آنقدر برف بکثرت بارید کہ مزروعات تلف شدہ قحط عظیم روی داد راجہ خزاین خود

خالی کردہ از لعل وجواہر ونقد وجنس ہر چہ سرمایہ داشت لمحتاجان بخشید باوجود آں قحط دفع نشد۔

قف۔ راجۂ نیکنام از چارۂ کار لاچار شدہ بر کشتن خود اقدام نمود زوجۂ او ازیں مرام آگاہ گشتہ شوہر خود را از کشتن خود منع ساخت۔ شبانگاہ ہر دو بدعاو زاری بدرگاہ باری ملتجی شدند پس باجابت دعای آنہا ہر صبحگاہ دو کبوتر بریان از آسمان ہر کس را یکنار یر رسیدند تا مدامیکہ قحط دفع شد۔ وواگ پشٹا موضع راموہ وکیموہ آباد کردہ جاگیر بہ برہمناں بخشید۔ واز بطن خودش فرزندی نداشت بوقت انتقال راجہ برشمشان او ستی شد۔ حکومت راجہ سی وشش سال بود۔

(۲۶) راجہ بجی در ۲۹۸۶ کلہ باتفاق اعیان ملک بحکومت رسید وی از اکابر نادہای شہر بود شہر بجیبارہ آباد کردہ پای تخت خود نمود۔ ومندر بجیشور بکمال رفعت وسنگینی افراخت۔ ومدت ہشت سال بحکومت گذرانید۔

(۲۷) راجہ جی اندر در ۲۹۹۴ کلہ باعانت سمت وزیر بر مسند خلافت پدر نشستہ چندی بعدل واحسان گذرانید عاقبت از وزیر خود بیدل شدہ تادہ سال محبوس داشت ومال ومنال او تمام بغارت برد اما مردم خاص وعام از نیک نیتی وزیر خشنود بودند وبجای خود می گفتند کہ وزیر عنقریب راجۂ اینجا خواہد شد۔ این سخن بسمع راجہ رسیدہ حکم داد کہ وزیر را بر دار کشند حسب الحکم وزیر بر دار رسانیدہ از جان گذرانیدند پس راجہ را زحمتی وجعبی مستولی شدہ بعد چندروز بہمان آفت دنیا را رخصت نمود۔ وحکومت او سی وہفت سال بود۔

چونکہ جی اندر را فرزندی نبود تاج سلطنت کشمیر چندروز بی سرماندہ اکنان دلو

نام شخصی مرتاض وصاف ضمیر مربی سندمت وزیر در موضع الیشر براری منزوی شده بود وی باستماع حادثۂ سندمت وزیر برای سوختن لاشۂ او زیر دار آمده کالبد او از دار فرود آورده بر تغسیل او مستعد گشت۔

قف۔ ایشان دیو بر پیشانی او نظر کرده این سہ فقرہ نوشتہ دید۔ (۱) "تاکہ این شخص زندہ ماند مفلس باشد۔ (۲) تا دہ سال قید ماندہ بر دار بمیرد۔ (۳) بعد آں راج خواہد کرد۔" ایشان دیو بخاطر خود سنجید کہ ازیں سہ فقرہ مضمون دو فقرہ بعمل آمد البتہ مضمونِ فقرۂ سوم ہم معطل نخواہد ماند پس لاشۂ او ہمچناں بر دار نہادہ بکمنی مہیا ساخت وہموارہ باو نگاہ داشتہ منتظر قدرت خدا می بود۔ یکشب دید کہ میداں نورانی شد و چند عورت جوگنی آمدہ لاشۂ او از دار فرود آوردند و او را زندہ ساختہ باخود مشغول مکالمہ ومعاشرت کردند ایشان دیو تمام شب در خوف ماندہ بہایت متعجب شد و بوقتِ صبح جوگنیاں خواستند کہ لاشۂ او بدستور بر دار کشد۔ مقارنِ آنحال ایشان دیو تیغ بدست گرفتہ جوگنیا نرا ترسانیدہ غوغا برداشت موجب آں عورتاں غایب گشتند ویکی ازآں میاں آواز داد کہ ای ایشان دیو این شخص را بباعث ما خدا زندہ ساخت تو چرا بر سر ما خنجر کشیدی این راجہ سندیمان است راجہ بزرگ خواہد شد۔

چوں وزیر زندہ گشت و مرشد خود را در پای افتاد درآنحال مردم از ہر سو جمع آمدہ ید یدن وزیر متعجب شدند وکسانیکہ او را پیشتر میدانستند بمجرد دیدن بشناختند اعیانِ شہر بنظر حسنِ اخلاق و نیک سیرتی او را تکلیف حکومت نمودند وی قبول نکرد۔ آخر الامر بامر مرشد خود بر حکومت کشمیر اقدام نمود۔

Library Sri Pratap College
Srinagar.

(۲۸) راجه سندیمان معروف به آری راج در ۳۱۳۰ک باتفاق اعیان شهر تاج حکومت بر سر داده در تمشیت امور مملکت و پرداخت سپاه و رعیت ساعی گشت و بندگان خدا را راحت و آسودگی بخشید جائیکه بر سر دار کشیده بودند مندر سندیشور معمور ساخت ـ و در موضع ایشه براری برای تعظیم مرشد خود بتخانه بهیمادیوی یادگار نهاد ـ و از رودخانه سندلار برای آبادی پرگنه پهاک نهر آری گل جاری ساخت ـ و در پرگنه لار موضع آری احداث کرده برای مصارف جوی وقف نهاد ـ

عاقبة الامر دنیای غدار را اعتبار ندیده اکثر اوقات در عبادات و ریاضات و پرستش بتخانه ها اشتغال میداشت ـ و هر صبح هزار شولنگ[1] درست کرده برای پرستش میساخت ـ و بمصالح ملکی و امور جهانبانی چندان نمی پرداخت ـ و مردم از وضع او بتنگ آمده پریشان خاطر شدند او نیز این معنی دانست که مردمان از من دلگیر اند و اعیان ملک را در پیش خود طلبیده گفت که تا حال بالتماس شما مهمات حکومت بسر رسانیدم اکنون بصلاح من دیگر کسی را بر حکومت بردارید در امور معذور دارید ـ انگاه پوست آهو پوشیده از مسند سلطنت برخاست و در غار بومزو چند گاه منزوی شده از نظر غایب گشت ـ بنابران آن غار را غار آری رای میگویند ـ چهل و هفت سال بحکومت گذرانید ـ

و از حکومت او سیزده سال گذشته سنه بکرمی شروع یافت ـ و از سنه کلجوگ سه هزار و نهصد و هشت سال گذشته بخوف طوالت اینجا حبط کرده شد

[1] شولنگ ـ اهل هنود تمثیل آلت انسان مدور یا از سنگ یا از گل درست میسازند برای پرستش میکنند ـ

و در آخر حکومت راجه سندیمان از افواه مشهور شد که گوپادت نام شخصی نبیرهٔ راجه اَنْدَه جیه سَتَر در زیر سایهٔ راجه قندهار اوقات گذاری میکند او را میگواهن نام فرزندیست لایق و قابل. چنانچه درین ایّام راجه پرپاگ جوتش برای دختر خود امرته پربا نام استهار سویم بر مشتهر کرده بود موجب آن میگواهن با مرید خود بر جشن سویم بر حاضر جلسه شد و امرته پربا سائبانِ سحاب را بر سر او دیده بنظر قبول پسندید و طوق گلها بگردن او انداخت.

پس میگواهن با مال و منال کثیر و عروس دلپذیر باز آمده در قندهار اوقات بسر می‌برد. باستماع این خبر اعیانِ کشمیر که بسبب ناتوانی سندیمان دلگیر شده بودند بجانب میگواهن پیغام فرستاده برای حکومت طلبیدند که بر وقت استعفای راجه سندیمان در کشمیر رسید. حکومت این شش راجه یکصد و نود و دو سال محسوبست.

اورنگِ پنجم

(۱) راجه میگواهن در ۳۴ سنه بعد استعفای آریراج بر سریر سلطنت نشسته گلستانِ کشمیر را بعدل و انصاف نضارت بخشید و ممالک اطراف را ضبط و ربط نمود و از کشتن طیور و حیوانات و اکل لحم و سفک دما منع کلّی ساخت و صیّادان و قصّابان را برای وجه کفاف اقطاع بخشید. و در حکومت او هیچ جاندار را آزار نرسید بلکه بحُسنِ نیّت او حشرات و درنده بر آزار کسی قادر نمیشدند و شبها تغییر لباس کرده در شهر سیر میکرد. فقیران و بینوایان را از نهانی مال و نعمت بر در می انداخت و مکان میگه دن و میگه گام و میگه مٹ معمور ساخت.

دران اثنا خبر شنید که در قلمرو هندوستان جانداران را آزار میرسانند
بخواهش ممانعت آن فوج ظفر موج و براق و سامان مهیا کرده بجانب هندوستان
رایت جهانگیری افراشت و اکثری از راجهای هندوستان مطیع فرمان او شده از آزار
جانداران درگذشتند هرکسکه فرمان او منظور نکرد شوکت و مملکت او تباه شد رفته
رفته برکنارهٔ دریای شور رسید۔

قف ـ روزی با اعیان مملکت برای عبور دریای شور مصلحت میکرد ناگاه
از دور آوازی شنید که در حکومت راجه میگو این مرا می کشند راجه باستماع این
فریاد در غضب آمده خود برای تفحص این فریاد تا دور دویده رفت و شخصی دید که
پنج شش کس او را بسته کرده میبرند راجه حقیقت حال پرسیده یکی از آن میان
گفت که ما را فرزند عزیز خود اکنون بعلت بیماری قریب الموت رسیده است و در جوار ما
بتخانه ایست که مردمان از آن خبر غیب می شنوند از آنجا به نسبت بیمار خود آواز شنیدیم
که اگر انسان قربان باید کرد حالا این اجل رسیده پیش ما رسید بالفعل جان او
فدای فرزند خود خواهیم ساخت ـ راجه گفت که در عهد من قتل جانور ممنوع است
شما را طاقت نیست که آدمی زادهٔ بیگناه را سر راه گرفته بقتل رسانید آنها در جواب
گفتند که از موت آن فرزند بسیار کسان از ما بیجان خواهند شد در حالیکه کشتن
یک کس شما را منظور نیست در فنای این قدر کسان خالق خلق راجه جواب
خواهند داد ـ راجه گفت این مسافر بیگناه بگذارید و در بدل او جان من فدای
فرزند خود نمائید آنها استهزا دانسته خنده کردند و راجه خنجر کشیده برکشتن خود
اقدام نمود در آن حال گلها از آسمان بر سر راجه افتادن گرفت ـ ناگاه از غیب

شخصی روحانی بپیدا شده دست راجه بگرفت و از کشتن خودش باز داشت دران آن همه کسان از نظر راجه غائب شدند. و راجه در ورطهٔ حیرت افتاده آن شخص روحانی گفت که این جماعه از عالم غیب برای امتحان تو آمده بودند. و منهم موکّل بحار و انهارم شفقت و رحمت تو به خلق خدا دیده مطیع و منقاد تو گشتم اکنون مدعای خود از من بخواه.

راجه گفت برای تسخیر جزیرهٔ سنگلدیپ و جزیرهٔ لنکا[1] از تو اعانت می خواهم آن شخص گفت که من برای معاونت تو از درگاه مامورم. آنگاه راجه نیک نهاد با جیش پر طیش و خیول و اقبال باعانت موکّل غیبی از دریا عبور کرده در جزیره سنگلدیپ رسید و پیش راجه آنجا طوق انقیاد در گردن انداخته امتناع کشتن جانوران بر خود منظور ساخت و با تحاف و تحائف و نفائس بی شمار رایت اعتبار افراخت. پس راجه بکمال نصرت و شوکت بجانب کشمیر رجعت فرمود.

قف. روزی برهمنی ضعیف که در کنار او پسری نحیف بود در پیش راجه استغاثه نمود که این جگر گوشهٔ من از مدت بیمار است منجمان میگویند که بغیر قربان حیوانی به نشود از آنجا که کشتن حیوانات ممنوع است اکنون در بدل حیوان مطلق این حیوان ناطق ضائع خواهد شد. راجه بشنیدن این سخن متحیر گشت و آن برهمن را تسلی داده وعدهٔ جواب بر فردا نهاد. راجه تمام شب در فکر آن برهمن پریشان بود و بجای خود سنجید که جان من عاقبت فنا شدنی است اگر این وقت قربان این برهمن زاده میشود عین سعادت است.

---

[1] لنکا. جزیره ایست در بحر شور الحال بجزیره سیلون مشهور است.

علی الصّباح برہمن را گفت کہ عوض حیوان جان من فدای فرزند خود مکن برہمن گفت کہ این امر خطیر خاطر پذیر ہیچکسی نتوانند شد۔ پس راجہ نیک ضمیر خنجر برداشتہ بر کشتن خود اقدام نمود ناگاہ آن شخص روحانی ہویدا شدہ راجہ را از قتل خود باز داشت و بر علو ہمّت او آفرین و مرحبا نمود۔ برہمن زادہ را فی الحال شفای کامل حاصل شدہ

قف۔ شبی راجہ نیکنام در حرمسرای خود بخواب آسودہ بود آوازی از دو شنید "دزد دزد"۔ در آنوقت از زبان راجہ بر آمد کہ دزدانرا گیرید بعد دو سہ روز چند عورت پیش راجہ آمدہ التماس نمودند کہ بیوہ شوہران ما کہ موکلان چشمہ ساران بشکل ماران ہستند شبانہ برای سیر بر آمدہ بودند مردمان آنہارا دزد پنداشتہ غوغا کردند و از زبان حضور حکم شد کہ دزدانرا بہ بندند موجب آن موکلان بغیبی شوہران ما بستہ کردہ محبوس داشتہ اند۔ راجہ تبسّم کردہ گفت کہ دزدان خلاص نمایید ہمانوقت آنہارا از بند رہائش دادند۔ بعد ازان موکلان چشمہ سار مطیع او شدہ باشکال گوناگون پیش راجہ حاضر می بودند۔

روزی راجہ در سیر تالاب اولر بود و باد صرصر ہیجان نمود نزدیک بود کہ سفینہ غرق می شد دران حالت ناگہا ماران در آب پیدا شدند و کشتی راجہ بر دوش گرفتہ بساحل نجات رسانیدند۔ و بعد چندگاہ راجۂ ماروار از اطاعت راجہ منحرف شدہ عاملان او بیدخل ساخت و بر قتل جانوران اقدام نمود راجۂ نامدار باستماع اخبار بالشکر بیشمار در ماہ ہار بجانب ماروار نہضت کرد و در اثنای راہ لشکریان از بی آبی عاجز شدند۔ ناگاہ موکلان چشمہ ساران بشکل ماران ندا بجا رسیدہ بسیار چشمہا جوشیدن گرفت۔ و بکثرت آب سیلاب شدہ افواج شاہی سیراب گشت

پس بجدال و قتال پیوستند و راجه مارواړ در دست دلاوران جبرا گرفتار شده میگواهن او را حبس کرده ملک مارواړ در قبضهٔ اقتدار خود در آورد. از انجا بجانب سورت متوجه شده بلاد سورت و قنوج مفتوح ساخت.

و بعد انتظام آن سواد براه ټهټه و بهکر بسمت کشمیر معاودت نمود. چون برلب دریای سنده جائیکه آبهای پنجاب لاحق به اټک می شوند رسید دریا ما لسبب بارش برشکال طغیانی شده بود راجهٔ نامدار از روی عدم امکان سفاین در فکر عبور دریا متردد گشت. ناگاه جمعی از ماران پیدا شده بر روی دریا هیأت جسری نمودار گشت و بذریعهٔ آن تمامی افواج و افیال و خیول و اسباب از دریا عبور کرده بجانب کشمیر راجع شد. و تا اینجا تمامی راجگان هندوستان همرکاب عسکر بودند و در اینجا هر کس را بخلاع فاخره نواخته رخصت نمودند. اهل هنود در حق او بسیار حکایات عجیبه می نگارند بنا بر تطویل ترک شد.

قف. میگویند که سایهٔ ابر همیشه بر سر او می بود و بوقت بارش کالای او تر نمی شد. موجب آن او را میگواهن می گفتند. میگ بمعنی ابر و اهن بمعنی سواری والله اعلم. سی و چهار سال حکومت کرده درگذشت.

(۲) راجه سرشٹ سین بعد انتقال پدر در سنه ۶۸ افسر حکومت بر سر نهاده در ضبط و ربط ملک مقبوضهٔ پدر تا مدار کوشش بسیار بکار برد و عمر عزیز خود در عدل و انصاف صرف کرده بتخانه ماتر چکره و پرودیشور وغیره یادگار نهاد. و برای اوقاف آن حاصلات علاقهٔ کانگره معمول داشت. سی سال حکومت کرده فرو گذاشت دو پسر ماندند یکی هرن دوم تورمان.

(۴۳)، راجه هرن در ۹۸ سنه وارث مُلک پدر شده تورمان رایت وزارت افراشت. عاقبت مزاج تورمان از متابعت برادر منحرف شده سکّهٔ خود جاری ساخت و هرن از حرکت او آشفته شده تورمان را محبوس داشت. و زوجهٔ او انجنا که دختر راجه وزندرا از ثمرة الفواد راجه های سورج بنسی[1] بود بوقت حادثهٔ شوهر فرار اختیار کرده بمقام اندکوٹ[2] در خانهٔ کلالی قرار یافت. چون از شوهر خود آبستن بود بوقت وضع پسری از و متولد گشته پرورسین نام نهاد و زوجهٔ کلال مثل فرزند او را پرورش میکرد تا که بسنّ بلوغ رسید و مردم او را پسر کلال میدانستند. و در حالت خوردی آثار بزرگی از چهرهٔ او باهر میبود و هنگام ملاعبت با جماعت طفلان بر سر رفیعی نشسته خود را خطاب راجگی میداد. و طفلان دیگر را بر منصب وزارت و امارت و ملازمت مقرر داشته حکمرانی میکرد و پیوسته به تیراندازی و نشانه بازی مشغول می بود. اتفاقاً برادر انجنا جی اند نام بجستجوی خواهر خود در هر جا میگردید. عاقبت در اندکوٹ جائیکه پرورسین با طفلان ملاعبت میکرد رسید و پسری دید با فر و شکوه دارائی که بر سر رفیعی نشسته بر کودکان حکمرانی میکرد جی اند را شفقت و محبّت طبیعی در دل هیجان کرده چیزی نتوانست گفت. شبانگاه دنبال او در خانهٔ کلال در آمده خواهر خود بشناخت و از ایام مفارقت و مهجوری خود با او گریه میکرد. پرورسین باعث گریه و کیفیت آن مرد از مادر خود پرسید و مادرش گفت که این شخص برادر من است و پدرت

[1] سورج بنسی ـ نام قبیله چنانچه دو فرقهٔ راجهای هندوستان بیشتر عالی تبار و نامدار بوده اند یکی سورج بنسی دوم چندر بنسی فقط. [2] در نسخهٔ دیگر "نگرکوٹ" دیده شد.

تورمان بظلم برادر خود محبوس است و بفراق او گریہ میکو دیم۔ برو دریبن بشنیدن احوال پدر شعلہ در گشتہ روز و شب در ورزش کُشتی و پہلوانی درخانہ حی اندلسر میبرد۔ و ہمدراں ایام ہرن بشفاعت بعضی ارباب نام تورمان را حکم اطلاق بخشید۔ وی چند روز در موالفت پسر بسر بردہ بقضای ناگہانی از جہان فانی درگذشت۔
انگاہ پرورسین مرافقت خالوی خود برای دیدن معابد و تیرتہہا[1] بہندوستان رفت۔ بعد آں راجہ ہرن را ایام کامرانی بسر آمدہ سی سال و دو ماہ حکمرانی کردہ درگذشت۔ چونکہ فرزندی نداشت چراغ سلطنت بی نور ماندہ و اعیان مملکت بجانب راجہ بکرماجیت کہ دراں ایام تاجدار ہندوستان بود عرضداشت خود برای تسلط کشمیر و فرستادن حاکم فرمانروا فرستادند۔ پیشتر ازاں یکی از برہمناں اینجا ماترگپت نام کہ عالم و عاقل و مرتاض بود برای حصول وجہ کفاف در پیش راجہ بکرماجیت رفتہ بود و ازعرصۂ شش ماہ در اُردوی خاص ایام افلاس بسر میبرد۔
روزی در موسم سرما راجہ بکرماجیت از خواب بیدار گشت و شمعہا بہبود ہوا گُل شدہ بود بیں وشاقاں درگاہ را آواز داد از آنہا بموجب استیلای خواب کسی بیدار نشد۔ ماترگپت بیرون دولتسرا در صحن باغ آشفتہ حال نشستہ بود وی آواز راجہ شنیدہ بحضور رفت و شمعہا افروختہ بار یاب صحبت گشت۔ راجہ از وی پرسید کہ از شب چہ قدر باقی باشد؟ برہمن گفت یک نیم پہر۔ راجہ گفت چگونہ دانستی کہ یک نیم پہر باقیست؟ ماترگپت یک اشلوک بکمال فصاحت بدیہہ منظوم کردہ پیش راجہ ادا نمود کہ مضمون آں این بود۔

[1] تیرتہ۔ پرستشگاہ اہل ہنود۔

ترجمۂ شلوک۔ بواسطۂ شدّت سرما بدنِ من آماسیدہ گشت کہ مانند دانۂ لوبیا پوست از بدنِ من کفیدہ گردد۔ و آتش من چناں ضعیف گشت کہ از بسیاری دم کردن بآں لبہای من ترقیدہ شد واز شدّت گرسنگی کام وگلوی من خشک گشت۔ و در دریای غم وحسرت مستغرق ماندہ خواب از دماغ من ہمچناں دُور رفتہ است کہ کسے زنے راپے عزّت کردہ راندہ شدہ باشد۔ نوعیکہ کسی بزرگ شخصی زمینی جاگیر یافتہ باشد وآں زمین مطلقاً کم نمی شود۔ ہمچناں ایں شب دیجور برمن کم نمی شود۔ فقط"۔

راجہ مضمون اشلوک وفصاحت وبلاغت آں فہمیدہ نہایت محظوظ وممنون شد۔ وبر پریشان حالیٔ آں برہمن ناتوان حیراں ماندہ بعوض صلہ وانعام حکومت کشمیر بوی بخشیدن مصلحت دانست۔ وہماں وقت بنامِ اعیان کشمیر جواب خط تسجیل نمود کہ ماترگپت برحکومت آنجا مقرر شدہ شما متابعت او نمائید۔ فرداماترگپت سردربار حاضر آوردہ فرمان حکومت کشمیر در لفافہ پیچیدہ بوی تفویض نمود۔ و گفت کہ ایں فرمان فوراً نزد اعیانِ کشمیر باید رسانید۔ پس ازاں انعام شایاں تو عطا خواہد شد۔

برہمن بنومیدی تمام فرمانِ راجہ در دست گرفتہ روانۂ کشمیر شد۔ وقتیکہ درہیرہ پور رسید فرمانِ عالیشان بامیراں تفویض نمود ومطالعۂ آں اُمرا طبل شادی نواختہ ماترگپت را لباس شاہی پیراستہ برمسند حکومت جلوس دادند۔

انتباہ۔ درینجا برخی از احوالِ راجہ بکرماجیت بنابر تقریب سخن و ربط تاریخ ایراد کردہ شود۔

تسلط یافتن راجہ بکرماجیت بر ممالک ہندوستان و کشمیر

مؤرخان ہندی می نگارند کہ راجہ بکرماجیت از قوم پوار بود و در اوصاف حمیدہ واطوار پسندیدۂ او قصص و حکایات بسیار در تواریخ ہنود بطور افسانہ مذکور و مشہور است درین مختصر گنجائش آن ندارد۔

مختصر آنکہ راجہ موصوف در عنفوان شباب اوقات خود بلباس فقرا در سیاحت اکثر بلاد ہندوستان با سادہوان بسر می برد۔ چنانچہ ریاضات شاقہ در صحبت ایشان کشیدہ فقیر کامل شدہ بود چون بعمر پنجاہ سال رسید بنوید آسمانی قدم در بادیۂ سپاہگری نہادہ بتسخیر ممالک پرداخت۔ وحکمت ازلی ہمچنان بود کہ او بدولت عظمی اعتلا یافتہ خلق خدا را از پنجۂ جور و جفای راجایان ظلم پیشہ نجات بخشد۔ روز بروز کارش ترقی پذیرفت و در اندک زمانی ولایت نہروالہ و مالوہ بحیطۂ تصرف در آورد۔ و در جود و رافت و لطفت ہمچنان سعی بلیغ نمود کہ در اندک فرصتی مشہور آفاق شد۔ و اعتقاد اہل ہنود آنست کہ آنچہ در خاطرش میگذشت بی قصور و فتور بظہور می پیوست۔ وہر چہ کہ در شب و روز از خیر و شر و نفع و ضرر در ممالک محروسۂ او واقع می شد بی خلل و نقصان چون روز روشن بر و واضح میگشت با وجود ادعای سلطنت با خلق خدا برادرانہ سلوک میکرد۔ و در منزل خود بغیر کوزۂ گلی و حصیری نداشت۔

و بلدۂ اوجین احداث کردہ در انجا پای تخت خود قرار داد۔ و قلعۂ دہار بنا نہادہ جہت سکونت خود اختیار نمود۔ و بتخانۂ مہاکال در اوجین معمور ساخت۔ و برای برہمنان و جوگیان اقطاع ہا مقرر کردہ در انجا ساکن گردانید و اکثر اوقات

Library Sri Pratap College,
Srinagar.

خود صرف پرستش خدا و خدمت خلق می نمود۔ و از افعال و اقوال او قصہ ہای عجیبہ غریب در تواریخ ہند مبسوط است۔ و تاریخ سال و ماہ از عہد او در دفاتر ثبت می نمایند۔ و بکرماجیت معاصر اردشیر بودہ است بعضی او را ہم عہد شاپور پندارند آخر عمر خود ملک کشمیر را متصرف شدہ بیکی از شاعران بعوض صلۂ انعام بخشید۔

عاقبة الامر شالباہن نام زمینداری از دکھن بر وخروج نمود و بر ساحل دریای نربدہ طرفین معسکر ساختہ آتش محاربہ افروختند پیانہ شالباہن غالب آمدہ بکرماجیت را بقتل رسانید و مدت حکومتش نود و سہ سال بود۔

(۱) ماترگپت بفرمان راجہ بکرماجیت در سنہ ۱۳۰ ب تاج حکومت کشمیر بر سر نہادہ بکار سلطنت پرداخت و اعیان و ارکان دولت را حسب مدارج زرہای بے شمار و خلعتہای زرکار عطا نمود۔ و خویشان و متعلقان خود را نعمت فراوان و مناصب مناسب و شایان بخشیدہ ارجمند گردانید۔ و از نفائس کشمیر تحائف بسیار و لطائف بیشمار مہیا کردہ راجہ بکرماجیت را نزل خدمت فرستاد۔ و در عدل و احسان رعایا متوجہ گشتہ قتل جانوران در ملک خود ممنوع ساخت۔ و از آمدنی ملک ہر چہ در روز جمع می شد شب بمساکین و فقرا بخشید خزینہ خالی میداشت۔ و عرصۂ چہار سال و نہ ماہ جام حکومت نوشیدہ از انتقال راجہ بکرماجیت خبر شنید ہمانوقت ترک سلطنت کردہ بنیت قبول ریاضت بملک کاشی رفت۔ فقط۔

پیشتر گفتہ شد کہ پرورسین بمرافقت خالوی خود بخواہش طواف معابد و تیرت ہا در ہند رفتہ بود چون از پوزش اصنام و تقبیل معابد و منادر فارغ شد بہ جستجوی عابدان روشندلان ہر جا سیر میکرد۔ و عاقبت در حدود کوہستان

دکھن اشوپاد نام فقیری کامل دید و بعد اکتساب فیوض باطنی از زبان او مژدهٔ جهانبانی شنید۔ امّا بنظر افلاس و ناتوانی خود اطمینان خاطر او نشده تا یکسال باز در انجا بعبادتِ معبود خود اشتغال ورزید۔ بار دوم از زبان اشوپاد نوید حکمرانی شنیده عازم مُلک خود گردید۔ در اثنای راه جمعی کثیر از اُمرا و رفقای پدر خود با او ملاقی شده چون از وفات راجه هرن و تسلّط ماترگپت خبر شنید برای تسخیر کشمیر منطقهٔ همّت بربسته در حدود نگرکوٹ که الحال آنرا کانگره گویند رسید و در انجا افواج بسیار از دیار پهار و اطراف کشمیر جمع کرده اکثر بلاد پنجاب مفتوح ساخت۔

و برای تسخیر کشمیر با خود تدبیر دلپذیر سنجیده که ماترگپت را بکرماجیت مُلک کشمیر خیرات بخشیده است۔ بهتر آنست که اوّل با معاون او که راجه بکرماجیت است بجنگ و محاربه پردازم انگاه تصرّف بلاد کشمیر چندان دشوار نیست بنابران با لشکر و سامان فراوان بآهنگ جنگ راجه بکرماجیت عزمیت هندوستان نمود۔ و در اثنای راه خبر شنید که بکرماجیت کسوتِ حیات دریده از دنیا درگذشت باستماع این خبر پرورسین با فرزندانِ او جنگ کردن شرطِ مُروّت ندانسته بازگشت آمد۔ و بعد چند روز خبر شنید که ماترگپت ترک سلطنت کرده بارادهٔ رفتن کاشی در لاهور رسید۔ و پرورسین بمرافقت چندکس از اُمرای خود نزد ماترگُپت رفته باعث ترک سلطنت ازو پرسید۔ و ماترگپت گفت که بسبب انتقال راجه بکرماجیت مرا چندان عبرت افزود که از سلطنت مستعاره نفرت کردم و کسوت گدائی خلعت بند اشته رایت مسافرت افراشتم اکنون قبای

سلطنت برقامتِ زیبای تو راست آمده از من مبارک باد۔ پرورسین بجای خود سنجید کہ بکرماجیت ایں برہمن را ملکِ کشمیر خیرات بخشیدہ است ہرگاہ من ازو واپس لستانم شرطِ مروّت بناشد۔

پس بنظر والاہمّتی ماترگپت راگفت کہ تاحال مُلکِ کشمیر بکرماجیت بتو بخشیدہ بود اکنون من ترا عطا کردم برہمن تبسّم کردہ گفت بکرماجیت من حقیر را اینقدر عطیۂ کثیر بخشیدہ بود اکنون حقوق عطیۂ او چگونہ فراموش کنم کہ عطیۂ تو قبول سازم وہرگاہ انعامِ تو بپذیرم انعام او را با انعامِ تو مساوات گردد پس فضیلت او چہ خواہد ماند۔ ازانجا برہمن روانہ کاشی شدہ دہ سال عبادت کردہ درگذشت۔ و پرورسین تاحین حیات او ہر سال خراج کشمیر بعد وضع اخراجات بجانب او میفرستاد۔ و ماترگپت بمساکین و غربای می بخشید و خود کاسہ گدائی میکرد۔

(۲) راجہ پرورسین در ۱۳۵ب بعد ترخیص ماترگپت بکشمیر آمدہ در ضبط و ربطِ مملکت و آسودگی سپاہ و رعیّت پرداخت و در عدل و انصاف و بذل و الطاف مصروف ماندہ از اقرانِ زمان مافوق شدہ دو سہ سال بکمال استقلال انتظام ایں محال بدرجۂ کمال رسانیدہ با فوج فراواں عزیمت ہندوستان نمودہ ممالک بسیار از اطراف ہندوستان تا ساحلِ دریای شور در قبضۂ خود آورد۔ و شیلادت پسر بکرماجیت کہ از دست مخالفان ہراساں و در دشت پریشانی حیراں بود۔ پرورسین تمامی مخالفانِ او از جنگ و محاربہ مغلوب و مہزوم ساختہ شیلادت را بر ممالک محروسۂ پدر خود تسلّط بخشید۔ و تختِ سنرکاسن کہ

از بزرگانِ میگواہن در دست بکرماجیت افتادہ بود از شیلادت گرفتہ بجانب کشمیر رجعت فرمود۔ بعد چندگاہ شیلادت از متابعت راجہ سرکشی کردہ رایت بغاوت افراشت راجہ پرورسین بالشکر خود بر سر او تاخت آوردہ در معرکہ اسیر نمود و بعلوہمّت خود خطای او بعطا بخشیدہ بر ملک موروثی خود بدستور قایم ساخت۔ و بعد چندگاہ وی از دوی تیرہ بختی باز سرکشی نمود راجہ او را بار دوم قہر کردہ باز عفو فرمود۔

گویند شیلادت شش مرتبہ بغی ورزیدہ پرورسین ہر دفعہ او را سرکوبی ساختہ باز بوفور عطا خط بخشید۔ و مرتبۂ ہفتم راجہ بکمال قہر مملکت او ضبط کردہ آں باغی محبوس داشت۔ و بعد چندگاہ باز بکمال ہمّت و دریادلی از تقصیرات او درگذشتہ بدستور بر حکومت ملک خود مختار ساخت۔ گویند بنا بر علوہمّت خود ہر بلادی کہ بیورش جدال و قتال مسخر میکرد حکومت انجا و ازآنِ ملک را بدستور میداشت۔ و از مملکت موروثی خود ہیچکسی را معزول نمیکرد۔

و بعد ضبط و ربط بلاد و امصار خواست کہ در خطۂ کشمیر شہری دلپذیر آباد کردہ نام خود بر جادۂ روزگار یادگار گذارد بنابراں برہنمونی یکی از روحانیانِ شہر سرینگر کہ فی الحال معمور و مشہور است حوالی کوہ ماران بعمارات فراوان کہ تعداد آں مؤرخان سی و شش لک خانہ می نگارند آباد ساخت۔ حقیقت آں در حصّۂ اوّل گذشت۔ و مدّت شصت سال حکومت کردہ بساط حیات در نوشت۔

(۴۲) راجہ جدہشتر پسر راجہ پرورسین کہ از بطن رتنہ پربارانی متولّد شدہ بود در ۱۹۵ سنہ سریر آراگشتہ خود را بعدل و احسان و رعیت پروری نیکنام ساخت۔ سی و نہ سال و سہ ماہ حکومت کرد۔

(۴) راجه نرندره آدت در ۳۴۶۵ ب بجای پدر افسر بسر داده محکمهٔ اسناد از خود ایجاد نمود - و سیزده سال بحکومت پرداخت -

(۵) راجه تونجین پسر دوم جد شتر در ۳۴۷۸ ب تاج راجگی بر سر داده شردول پسر نرندر وزیر ساخت - و بعد چندگاه فیما بین آنها آتش نفاق مشتعل گشته شردول کشته شد و پسرش سرب سین هفت ساله بود وی بخوف راجه همراه مادر خود در نگرکوٹ گریخت - و راجه نگرکوٹ او را بامدادی پذیرفته نگهداشت - چون بسن تمیز رسید لشکری انبوه جمع کرده از راجه جموں امداد گرفته بکشمیر یورش آورد و تونجین بمقابلهٔ او برآمده در کوهستان بانهال آتش جدال و قتال افروختند و تونجین کشته شد - حکومت او چهل و سه سال بود -

(۶) راجه سرب سین بعد کشتن تونجین در ۳۵۲۱ ب بحکومت کشمیر مسلط گشت و مخالفان را قلع و قمع کرده ابواب نصفت و معدلت مفتوح داشت و ممالک محروسهٔ پرورسین تمام قبضه کرده دو مرتبه بهندوستان رفت و بلاد بسیار مفتوح ساخت و دختر راجهٔ قنوج بعقد آورد و بر چشمهٔ وچارناگ مندر لوٹی شود ترصیص نمود - چهل و هشت سال حکومت کرده شنقار شد -

(۷) راجه گمندهر بن سین در ۳۵۶۹ ب تاج شاهی بر سر داده بحکومت پرداخت بسیار ظالم و سفاک بود شب و روز در عیش و سرور مسرور می بود و از روی غفلت و غرور ممالک پنجاب و اطراف دور از تصرف او بدر رفت -

گویند قوالی از هند آورده بود که بنوای ساز و سرود و لحن و رود جانوران را بیهوش میکرد - راجه از مجالست او گاهی فراغت نمیدید تا که انتظام ملک برهم

خورد۔ و لچھمن نبیرۂ تونجاین در دچین پارہ جاگیر دار بود وی با جمعیّت قلاش و اوباش بشہر آمدہ دولتخانۂ راجہ در محاصرہ گرفت و فوج شاہی از معاونت راجہ باز ماندہ بغنیم پیوست تا ہفت روز جنگ قایم بود۔ عاقبت گندہرب عاجز آمدہ امان خواست۔ و لچھمن مال و مملکت را متصرّف گشتہ گندہرب سین را محبوس داشت۔ ایّام حکومتش سی و ہفت سال بود۔

(۸) راجہ لچھمن در ۳۷۷ بر حکومت کشمیر تسلّط یافتہ بدادگری و رعیّت پروری پرداخت و اطراف و مضافات کشمیر کہ در عہد گندہرب سین سرکش شدہ بودند بضرب و حرب مطیع ساخت۔ و راجۂ ملتان سوکرم پال بغی ورزیدہ راجہ لچھمن با فوج گران عزیمت ملتان کرد چوں در حدود پنجاب رسید زیر درختی رومال سرخ بر روی نہادہ بخواب رفت و عقاب آسمانی رومال سرخ گوشت پارہ پنداشتہ بر وار آورد و بقصد بر داشتن رومال بر روی راجہ مخلب زدہ دیدۂ از حدقہ بدر کشید راجہ بوقوع این حادثہ نہایت متالّم گشتہ بعد سہ روز از جان درگذشت۔ و مدّت حکومت او سی و دو سال و شش ماہ بود۔

(۹) راجہ شورک برادر راجہ در ۴۱۰ جانشین شدہ با جیش و لشکر بہ ملتان رفت و سوکرم پال در قلعہ متحصّن گشتہ شورک تا عرصۂ یکماہ بلوازمات قلعہ کشائی پرداخت۔ و سوکرم پال عند العجز خراج معمولی بر خود الزام کردہ مقدمہ مصالحہ انجامید۔ پس راجہ مظفر و منصور بجانب کشمیر رجعت نمود و در رتق و فتق سلطنت پرداخت۔ پس راجۂ داردو باغی شدہ حدود کامراج را غارت نمود۔ راجہ بمقابلۂ او لشکر کشیدہ بجنگ پیوستند و راجۂ داردو از حربگاہ منہزم

شده بکوهستان گریخت و راجه تعاقب او ایلغار نمود۔ و در دامر دار دو لشکر راجه درمیان درهٔ کوهستان گرفته راه رسد رسانی از هیچ سو نگذاشتند و از بالا سنگها ریخته همه را تلف کردند و راجه اسیر ساخته در قلعهٔ پٹن محبوس داشتند۔ و بجرادت پسر لچھمن از کشمیر جمعیت بهم رسانیده بر ملک دار دو ایلغار نمود و ملک دار دو را غارت کرده و قتل عام نموده در پٹن رسید۔ قلعه گیان سر راجهٔ شورک بریده از قلعه بیرون انداختند و بجرادت قبول کرده قلعه مفتوح ساخت۔ از انجا مظفر و منصور باز آمده بر سریر سلطنت نشست۔ مدت حکومت شورک پنجاه و یک سال بود۔

(۱۰) راجه بجرادت در سنه ۴۶۰ ب بر مسند ایالت کشمیر جلوس نمود و جی اندر فرزند شورک شورش برداشته در حدود مراج تا کیال جنگهای عظیم کردند و هیچکس غالب و مغلوب نشد۔ عاقبت مصلحان درمیان آمده صلح کردند و هنگام ملاقات جی اندر را درمیان خیمه بقتل رسانیدند و لشکریان او بجوش آمده بمجادله آویختند۔ و از جانبین دو هزار کس کشته شدند۔ بجرادت ظفریاب گشته بشهر آمد و در عدل و داد و رعیت پروری بی همتا بود و منادر بسیار تعمیر ساخت۔ و بتخانهٔ وزیه الیشری را مرمت نمود و در عهد او غله ارزان بود۔ بقیمت چهار تنگه[1] یک خروار شالی میفروختند۔ مدت ده سال و هشت ماه حکومت کرده شنقار شد۔

انتباه۔ پنڈت کلهن احوال شش راجه از راجهٔ لونجین تا راجهٔ بجرادت در کتاب خود ننوشته است۔ راقم موجب نقل رتنه پوران درج نمود۔

(۱۱) راجهٔ رنادت در سنه ۴۷۱ ب بجای پدر جلوس نمود و عموم رعایا و برایا

[1] نام سکه که در زمان سابق رواج داشت۔ معلوم می شود که لفظ "ٹکه" همین تنگه است۔

بعد الت ولصفت دلخواہ ساخت۔ و بر فرق سرش مثل نافوس علامتی مسعود و مرتفع بود۔ و در شجاعت و سخاوت و ریاضت و عبادت او را یگانۂ عصر میدانستند۔ و در ذیل کوہ ماران بتخانۂ رفیع و شفاخانۂ وسیع معمور ساخت۔ گویند درین ملک دار الشفای مریضاں از مخترعات اوست۔ و بر ہمہ منڈو یعنی مسافر خانہ برای آسائش ابن السبیل مقرر نمود۔

ورت سین والی دکھن روزی بر لب دریا تماشا میکرد و از آب دریا دختری ماہ پیکر برداشت و بمہر فرزندی پرورده باسم نار مہہ موسوم ساخت۔ چوں بسن بلوغ رسید ہنگامہ عروسی او جگ سومبر مشتہر ساخت و راجہ رناد ت بنظر عروس دلبر جلوہ گر شدہ بایجاب و قبولیت بر مسند مواصلت او جلوس نمود۔ و آں عورت نہایت نیک نیت و خوش خصلت بود۔ رعایا را بعدل و احسان خوش میداشت۔ و بنادت از بطن او متولد گشت۔

چوں عمر راجہ بآخر رسید باتفاق رانی نیک نہاد در غار بومہ زوہ در آمدہ از نظر مردم غائب شد۔ و بعد ازاں کسی روی ایشاں ندید تمامی افواج و اعیان تا سہ روز بر در آں غار منتظر بودند۔ روز چہارم در ماہ ساون بقدر یکدو گز برف حوالی آں غار بارید و لشکریاں بسیار ضائع شدند۔ مدت حکومت راجہ شصت سال و سہ ماہ بود۔

(۱۴) راجہ وبنادت پسر رنادت در ۵۳۱ ب استقلال یافت۔ مترجم رتناگر می نگارد کہ وبنادت بعمر یازدہ سالگی مرافقت عموی خود منگلادت بسیر ہندوستان رفت و بعد دیدن معابد و منادر ہنود در کوہستان سوالک

ورود نمود۔ در انجا گنپت نام عابدی مرتاض دید که مدّت یکصد سال در غار منزوی شده بود و بیادت بتعلیم و تربیت او ریاضات شاقه کشیده تا عرصهٔ دوازده سال بغیر یک پیالهٔ شیر از نوع غذا هیچ نمی خورد۔ و بتوفیق ازلی صفای دل حاصل کرده بذات وحدت واصل شد۔ و بعد انقضای عرصهٔ بیست سال باشارهٔ مرشد خود بکشمیر آمده در تبخانهٔ زیشتی شور فراز کوه سلیمان بکمال منزوی گشت۔

چون راجه بیادت در غار عدم دخول یافت اعیان ملک و بیادت را بابت تختنشینی ملتجی شدند و بیادت اصلا منظور نکرد۔ عاقبة الامر عموم رعایا و برایا الکها جمع شده باِبرام و الحاح آنها و بیادت امر سلطنت قبول نمود۔ و از جمیع رعایا و برایا عهد گرفت که در حکومت من اصلا دروغ نگویند و خلاف وعده نسازند و حقّ النّاس نخورند و بر کشتن جانوران اقدام ننمایند۔ بعد وثوق میثاق از تبخانه فرود آمده بمقام گگره بل برای خود معبدی از نی افراخت۔ و متّصل آن دو گنجینه متین برای مدخل خراج مراج و کامراج تخصیص نمود۔ و اذن عام داد که هر کسی از رعایا منجملهٔ فصل پیداوار حصّهٔ دهم خراج شاهی بعد اختتام سال بدست خود از راه روزن در گنجینه اندازد۔ و اهل عمله که برای سرانجام مهام جهانبانی و اخذ معاملات و نفاذ احکامات در ملک مقرر بودند سر بسر تخفیف نمود و بر سر رعایا بوجهی مداخلت کسی نگذاشت۔

و برادر خود بکرمادت افسر عسکر فرمود۔ کلید خزینهٔ کامراج در قبضهٔ او نهاد که بعد انقضای یکماه دروازهٔ گنجینه بر کشاده تنخواه سپاهان و ملازمان فهمیده میداد۔ و مفتاح خزینهٔ مراج در قبضهٔ خود گرفته آنچه که درمیان روز جمع میشد

بوقت شام بمساکین و غربا قسمت میکرد و برای فردا چیزی نمیگذاشت۔ و برای آذوقۂ خود قدری زمین از دست خود آباد میکرد و عشر آن داخل بیت المال نموده بقیۂ آن بمصرف تغذیۂ خود بقناعت میکرد۔ و تا انقضای ایام حکومت او هر کسی از رعایا منجملۂ فصل پیداوار حصّۂ دهم نقد که ده بدست خود در میان خزینۂ می انداخت

قف۔ هرگاه کسی در دادن حصّۂ دهم ذرّۂ قصور میکرد فی الحال ببلای سخت مبتلا می شد و هرگاه کسی حق النّاس میخورد در یکساعت از غیب سزا میدید۔

قف۔ و اگر کسی بدزدی اقدام میکرد دستش خشک می شد۔

قف۔ و در عهد او هیچ فردی را آزار و مضرّت نمیرسید و بحسن نیّت او درندگان و حیوانات و وحوش و طیور بکسی مزاحمت نمیکردند۔

قف۔ گویند بزور ریاضت بر آب میرفت هر چه که بزبان خود میگفت فی الحال میشد و از دعای نیک و بد هر چه که بر زبان می راند اصلا ردّ نمی گشت۔ و هرگاه کسی از رجال بافعال شنیعه ارتکاب میکرد فی الحال بدعای بد او سزا می یافت و مدّت العمر خود یک خرقه پوشید و گوشت و نمک گاهی نخورد۔ و مدّت چهل و هفت سال بدین منوال گذرانیده از حجره غائب شد۔

انتباه۔ ذکر وینادت بغیر رتناکر هیچکسی ایراد نکرده است۔

(۱۳) راجه بکرمادت۔ در ۵۷۸ ھ لوای حکومت افراشت و خلق خدا را رأفت و معدلت و احسان دلخوش داشت۔

قف۔ و از درگاه کبریا بدعا درخواست نمود۔ که در عهد حکومتش هیچکسی نمیرد همچنان بوقوع آمد که در عهد او کسی نمرد روزی سیّاحی را در راه مرده دید همانوقت

Library Sri Pratap College,
Srinagar.

جاں بحق تسلیم نمود چوں کالبد عنصری او بآتش دادند لسوختند پس جسد او بہر موکٹہ گنگا فرستادند و دریای گنگا لاشۂ او بہوا انداخت۔ گو بند در ہوا ناپدید شد والعہدۃ علی الراوی۔ ایام حکومتش چہل و دو سال بود۔

(۱۴) راجہ بالادت پسر بکرمادت در سنہ ۶۲۰ بر سریر سلطنت نشستہ خود را جیانند نام نہاد و کشک دشترگن را رتبۂ وزارت بخشید۔ بعد ضبط و ربط اطراف کشمیر با لشکر فراواں بہندوستان رفت و تا کنارۂ بحر محیط بلاد و امصار بسیار فتح نمود و در حدود بنگالہ برای بود و باش مردم کشمیر شہر کالپی آباد ساخت۔ و در شہر مالوہ منادر بسیار تخصیص نمود۔ و اطراف ہند را از جمیع بلاد و بقاع سیاحت کردہ چند سال در شہر قنوج طرح اقامت انداخت و آخر عمر بجانب کشمیر رجعت نمود۔

گویند جیانند را دختری ماہ پیکر بود کہ انندت لیکھا نام داشت روزی منجمی در پیش راجہ رسید و بموجب کمالات علمی از مقدرات غیبی خبری بیان نمود کہ ایں دختر سلسلۂ حکومت خاندان شمارا خاتمہ خواہد شد و بعد انتقال تو شوہرش تاج حکومت کشمیر بر سر خواہد نہاد۔ جیانند بجای خود سنجید کہ آدمی پست فطرت گاہی صاحب سلطنت نتواند شد و بقصد آں عقد مواصلت آں دختر ہمراہ فرزند داروغۂ اصطبل کہ او را دُرلب درول میگفتند منعقد ساخت و آں شخص نیک محضر بموجب خوشخوئی خود محبوب و مطلوب عام و خاص گردید۔ و راجہ ہم چند قریہ باو جاگیر بخشید۔ و انندت لیکھا را عنفوان جوانی بجوش آمدہ پنہانی بجانب جوانان خوشرو نگاہ میداشت۔ و وزیر خہنگ کہ بہ نسیم بہار جوانی مثل گلنار شگفتہ شدہ بود با او بساط نشاط و کامرانی گستردہ ہم آغوش عشرت و شادمانی

accn. 18131

گردید۔

رشذی دُرلب درون در حرم سرا در آمده دید که آں ہر دو بلبل جوانی در گلزار کامرانی گلچین گشته و از بادهٔ وصال مخمور و مدہوش مانده بکمال اہتزاز در خواب ناز آسوده بودند۔ دُرلب درون را بدیدن آں چراغ بصارت بی نور گشت و دُود غضب از ایوان دماغش در گذشت خواست که آں ہر دو را از صرصر قہر و غضب شمع حیات در یکدم گُل کند لیکن بموجب عقل دور اندیش و بنظر پاس ناموس خویش بر دامن خہنگ وزیر نوشته گذاشت از روی معاینہ فعل شنیع تو خواسته بودم که ترا نابود گردانم امّا از روی نیک بینی و فراخ حوصلگی خود دیده و دانسته ترا بگذاشتم۔

خہنگ وزیر از خواب استراحت بیدار شده مضمون دامن مطالعه نمود و زہرهٔ آتش آب شده از افعال شنیع تائب گشت۔ و در خیر اندیشی دُرلب درون بدل و جان مشغول ماند۔ بالادت سی و پنج سال جام حکومت نوشیده طعمۂ شاہین اجل گشت۔ تا اینجا ترنگ سیوم ختم شد۔

اورنگ ششم در ذکر راجہای کارکوٹ بنسی

(۱) راجه درلب درون داماد بالادت در ۶۵۵ بیاوری خہنگ وزیر تاج حکومت بر سر نہاده خلق اللہ را بعدل و احسان و بذل و امتنان آباد ساخت۔ و از بطن اننت لیکہا ملہن نام پسری داشت که راجه بالادت در حین حیات خود متبنّی کرده بود وی بعمر سی سالگی ارتحال نمود۔ دراں زمان بکثرت باران دریای بہت طغیانی شده سدّ ناوه بوده که راجه میگواہن مستحکم کرده دریای

بہت را زیر دامن کوہ ماران عبور دادہ بود از جا برداشتہ در محل مجرای اصلی خود مفتوح کردہ بسبیل سابقہ جریان یافت ہمانروز میدان و نالین مرگ را طوفان ساختہ تا لاب ڈل متموج گشت و راجہ در انسداد آں خود را استعداد ندیدہ در ترمیم آں کوشش نمود۔ سی و شش سال حکومت کردہ شنقار شد۔ و از حکومت او بیست و چہار سال گذشتہ سنہ ہجری شروع یافت۔

(۲) راجہ پرتاب پیڈ پسر ملہن کہ او را نام اول درلبگ بود بعد وفات پدر کلان خود در ۶۹۱؁ بر تخت جلوس نمود۔ و ہنومان را رتبۂ وزارت بخشید۔ و در حدود کامراج تاپر نام شہری آباد کردہ تختگاہ خود قرار داد۔ و قرین قصر نگارین بتخانۂ سنگین و متین بلند افراشت۔ و از اطراف و اکناف تاجراں و حرفتگراں طلب داشتہ در حصن حصین حصانت خود نگہداشت۔

و دراں زمان نون نام شخصی ملک التجار ملک مالوہ دریں بلدہ رسید۔ و از نفائس بدیعہ و لطائف عجیبہ تحائف بےنظیر بنظر راجہ گذرانید۔ و متصل دولتخانۂ راجہ برای اقامت خود کاشانۂ رفیع و بتخانۂ منیع معمور ساخت۔

شبی راجۂ کامگار برای نشاط و انبساط تاجر نامدار باجتماع اعاظم روزگار عالیشان محفلی بنمائش شمعہای کافوری و آرائش سامان مسروری بنا زواد ای یکہزار و دو صد رقاصۂ طناز و بآہنگ سرود خنیاگراں نغمہ ساز بکمال نزہت و امتیاز آراستہ فرمود تا حجر محمود تا طلوع مشعل نور در اقتباس شعاع فرحت و سرور مسرور بود۔ اما بصعود دود شمعہای کافور دماغ او بصداع رنجور گشتہ مزاج او نہایت آشفتہ شد۔

روز دوم سوداگر نامور درآن آتشیں بزم مہمانداری راجہ داد گرہ پرداخت طاق و رواق وثاق خود بہ لوایر لعلہای شب افروز روشن ساخت۔ راجہ ستودہ خصال از شنیدن صدای خلخال و نوای ارغنون ونال و بدیدن ضیای لعلہای بیضا مثال ولقای ماہرویان زہرہ خیال و بنوشیدن ایاغ مالامال سرمست بادۂ عشرت و مسرّت گشت۔ وتا سہ روز علی التوالی عیش و عشرت و خوشحالی بود۔

بقضای کردگار راجہ کامجوی را از مشکوی سوداگر خوشخوی ماہ روئی بنظر آمدہ بر آہوی خال رخسارش لبان موی گیسوی او آشفتہ شد۔ وسوداگر ہنگام وداع تمامی ساز و سامان بزم عشرت و فراغ و لعلہای شب چراغ نذر خدمت راجہ فرمود۔ و والی دست قبول براں گذاشتہ ہمہ چیز بوی ارزانی داشت ہمگی بر روی آن نگار مفتون گشتہ لیل و نہار مجنون وار در کلبۂ غم و اضطرار محزون و بیمار و خونبار ہمی بود و از افشای راز احتراز میکرد۔ ع

عشق دود است کسی دود نشاند مسدود

عاقبت خبر مشتہر گشت وسوداگر از دلبر خود دل بر داشتہ راجہ دادگر را برای دفع علالت و اندوہ پیشکش ساخت و راجہ بخوف بدنامی ولحاظ ناموس خود او را نپسندید۔ سوداگر برعایت ناموس راجہ آں ماہ رو بہ کشیشاں دیر مہادیو نذر کردہ راجۂ نیک نہاد را بپنہانی پیغام فرستاد کہ آں پری زاد از عقد من بدر افتاد اکنوں براد دل از موبدان دیر خریدہ کشت زار آمال را بوصال او طراوت بخشند۔

راجہ از شنیدن ایں خبر دلبر خود را از کشیشاں بتخانہ خریدہ در شبستان وصال

رسانید۔ و بمجالست و موانست او عمر عزیز خود در عیش و سرور گذرانید۔ و از بطن او سہ پسر متولد گشت۔ یکے چندراپیڈ۔ دوم تاراپیڈ۔ سوم للتادت پیڈ۔ راجہ پرتاب بعدل و رافت و احسان پنجاہ سال بحکومت گذرانید۔ و چندراپیڈ جانشین کردہ از دنیا درگذشت۔

(۳) راجہ چندراپیڈ کہ نام اصلی او بجرادت بود در ۱۴۷ ک ب بر مسند پدر جلوس نمود۔ و بعدل و داد و نصفت و سداد خلق خدا را امداد رسانید۔ روزی برہمنی بر سر راہ مقتول شدہ بود زوجہ او در پیش راجہ استغاثہ نمود با وجود تفحص و تجسس بسیار قاتل او دستیاب نشد راجہ داد گر سہ شبانروز بخواب و خور بسر برد۔

قف۔ روز چہارم در خواب دید شخصی را از روحانیان وی فرمود کہ بر صفۂ سنگین تبخانہ خود آرد مطحون بذریعہ پرویزن مانند برف بفشانند و کافۂ انام از خواص و عوام بر صفۂ سنگین گذرانیدہ ہر کس را نقشۂ پا باید دید بر فتن ہر شخصیکہ دو نقش پا بر لباط آرد ثابت گردد او را قاتل برہمن پندارند۔ وجہ آں این است کہ روح مقتول ہمیشہ دست بدامان قاتل آویختہ دنبال میباشد۔

چوں راجہ مستبشر ایں بشارت گشتہ فردا بر صفۂ سنگین تبخانہ آرد بغربال افشاند و تمامی اہل شہر زن و مرد جمع کردہ فرادفراد بر آرد معروض گذرانید۔ وقتیکہ ہر شخص قاتل گذر کرد دو نقش پا بر سطح ارد ثابت گشت واو را ماخوذ کردہ برای قصاص بدار کشیدند۔ عاقبت از قتل برہمن اقرار نمود۔

و نیز آوردہ اند کہ راجہ مزبور برای تعظیم تربھون سوامی طرح تبخانہ افگندہ در ترسیع اساس آں قومی واقع شد۔ و متصل آں تبخانہ کاشانہ کناسی بود۔

راجه نیک نهاد اورا برای رفع قوس بنیاد آن بتخانه بر سطح زمین اشرفیها گسترده درخواست قطعهٔ زمین فرمود پاره دوز بها بر دول همتی خود منظور نکرد هر چند راجه بعجز و مدارا مدام ابرام میکرد هرگز نشنید چون ابرام از حد گذشت. پاره دوز گفت اگر میخواهی این قطعهٔ زمین از من بزور یا بزر اصلا نتوانم داد و هرگاه می آئی در خانهٔ من برهنه پا میخواهی از من قطعهٔ زمین بطور خیرات البته میتوانم بخشید. راجه فی الفور از تخت فرود آمده در بنگاه کفشگر پا برهنه تشریف برد و پاره دوز قطعهٔ زمین بطور خیرات بلاعوض چیزی باوی بخشید. پس راجه عمارت بتخانه بسر رسانید. و هشت سال و هشت ماه سلطنت گذرانیده بملک جاودانی بگذشت.

(۴) راجه نارا پیڈ که نام اصلی او اودیا دت بود در ۷۵۰ب بعد وفات برادر افسر حکومت بر سر داد. و برخلاف برادر داد گر شیوهٔ ستمگری و سفاکی و خونریزی شعار خود ساخته از جور و جفا و ظلم و دغا خلق خدا را آسیب و آزار سخت رسانید و بشدائد آزار و مکائد اطوار او مردم ایذیا در جنگلها و کوهسارها فرار اختیار کردند و خانه های ایشان خراب شدند. راجه جبار خود در شعاب کوهسارها رفته مفروریان بزجر و قهر بشهر آورده اکثرها از تیغ گذرانید.

موجب آن بعضی اطراف مملکت از قبضهٔ او بدر رفت کافهٔ انام از خواص و عوام تباهی او از خدا بدعا میخواستند. عاقبت بسزای کردار خود گرفتار آمده امراض شدیده بر وی غالب گشت. و عرصهٔ چهار سال و بیست و چهار روز در سفاهت گذرانیده درگذشت.

(۵) راجه للتاوت پیڈ که لقب او مکتا پیڈ بود در ۷۵۴ب بعد از انتقال برادر

ستمگر عروس مملکت بزیور عدالت و نصفت آراسته اطراف ملک که در عهد برادرش
از دست رفته بود در قبضهٔ اقتدار خود در آورد - و بعد ضبط و ربط سلطنت
و رتق و فتق مملکت لوای عزیمت افراشته با فوج گران و سامان فراوان پنجاب
و دهلی فتح کرد - پس با راجهٔ قنوج بشو دام نام محاربه و مقاتله نموده مغلوب و منکوب
ساخت و وزیر او مینتر شرما گرفتار کرده محبوس داشت -

عاقبت الامر راجهٔ مغلوب حلقهٔ مطاوعت در گردن انداخته خراج شاهی
بر خود الزام نمود و ملک محروسهٔ خود را باز قابض شد - للتادت از انجا نهضت
کرده گوره دیش تا دریای کالکا مفتوح ساخت - و شهر کلنگ را قابض گشته
جانب بهار ایلغار نمود و راجهٔ بهار بعجز و انکسار پیش آمده بر حکومت خود باز
منتقل شد - از انجا براه دریای گنگ با فوج ظفر موج بر ملک بنگاله یورش
آورد و بعد جدال و قتال بسیار راجهٔ بنگاله غرق لجهٔ هزیمت ساخته مال و اسباب
و فیل و دواب غنیمت یافته تا کنار دریای شور امصار و دیار بسیار فتح نمود -
بعد ازاں بطواف جگناته جی بهره یاب شده برهمنان انجا فراوان نذر و خیرات
بخشید - پس بطرف دکهن نهضت کرده راجهای آں سواد را حلقهٔ انقیاد بگوش
انداخته بر ممالک محروسهٔ خود باز قایم ساخت - اما رٹا نام زنی که بحکمرانی بعضے
ممالک دکهن سرفراز بود با لشکر انبوه و فیلان کوه شکوه بمحاربه و مجادله پیش آمده
کوششهای مردانه بکار برد - عاقبت بر آستانهٔ اطاعت سر نهاده بر حکومت
خود باز فایز گشت - پس مضافات بنگاله را تا کنارهٔ دریای کاویری قبضه
کرد - و از انجا خمخانهٔ شراب نارجیل که گاهی بدیده ندیده بود دستیاب شد ه

بنوشیدنِ آں افواج را ماندگی راہ ومضرت سفر دفع گشت۔

ولبعد تسخیر جزائر سراندیپ وسنگالدیپ وگجرات ومالوہ در قبضۂ اقتدار خود در آورد۔ ودوارکا واوجین فتح کردہ براہ پنجاب عنان عزیمت سمت کابل وخراسان معطوف داشت۔ ولبعد تسخیر ممالک کابل وہرات وخراسان جانب بخارا یورش ساخت۔ مومن خان حاکم بخارا بمقابلہ ومقاتلہ پیش آمدہ چہار بار در جنگ وپیکار داد شجاعت دادہ عاقبت مہزوم شد۔ لبعد تعاقب بعید دست بدامان امان آویختہ باج وخراج قبول نمود۔ از انجا رایات عالیات افراشتہ ممالک سمرقند وتاشقند وخوقند وکاشغر وتنگان وختن بمجاربہ ومصالحہ در قبضۂ اقتدار در آورد وجمیع بلاد وبقاع ترکستان مفتوح ساخت ومال ومتاع ودولت بیشمار وافراش وافیال بسیار بہم رسانید۔ واز راہ تبت رجعت کردہ لبعد دوازدہ سال در خطۂ دلپذیر ورود یافت۔ ویازدہ کرور دینار نذر بتخانۂ بوتیشور بہا دو جالندھر ولاہور در تصرف وشاقان خود گذاشت۔

وہنگام تسخیر ہندوستان وترکستان از ہر شہر وہر مکان دانشوران عاقل وعالمان فاضل واستادان کامل کہ در علوم غریبہ وفنون عجیبہ ممتاز شدہ بودند انتخاب کردہ ہمرکاب خود بکشمیر آورد۔ از انجملہ چنکن نام ہوشمندی عجیب وارجمندی نجیب کہ در فن کیمیا دانا ودر علوم غریبہ بیہمتا بود برای وزارت ومصاحبت خود پسندید وانتظام مہام مملکت را برای رزین او ناظم وناسق گردید۔

قف - گویند عسکر شاہی ہنگام تسخیر ملک بہکر بموجب غلبۂ غنیم لسوی برتافتہ مغرور شدند و در عرض راہ دریای قہار پیش آمدہ کہ عبور آں مشکل بود وزیر باتدبیر جوہری از بغل کشیدہ در مقعر دریا انداخت و آب را در وسط شقی پیدا شدہ راہ عبور ظاہر گشت و لشکر و اسباب و خیول و دواب بآسانی گذر کردہ ہر کس از مہلکہ نجات یافت - و وزیر جوہری دیگر بگوہر اوّل نمودہ بجذبۂ آں جوہر زدریا بردست وزیر رسید و آب دریا بدستور جاری شد -

قف - و بر موقع تسخیر ہندوستان شخصی مضروب و مجروح و مقطوع الانف در پیشگاہ راجہ حاضر شد و بطریق دادخواہاں عرض نمود کہ مالوکا سمندر ولایتی است بعید و در حوالی آں ریگستان مزید و کوہستان شدید واقع است - و در عرض راہ آبادی نیست فرمانروای انجا از بادۂ غرور مخمور است کہ بسبب صعوبت و کربت راہ ہیچکسی از مخالفاں در ملک ما نمیرسد بالفعل از روی خیر اندیشی او را فہمائش کردہ بودم کہ دریں زمان راجہ للتادت بیاوری بخت سرکشا از زیر و زبر مبادا متابعت او برما واجب است کہ ملک و مال محفوظ ماند و رعایا را زحمت و زوال نرسد بصدور این قصور مرا در شکنجۂ تعذیب در آوردہ بایں حال رسانید - للتادت او را معالجہ کنانید تا کہ جراحتہای او بالتیام رسید -

پس آں بد کیش ہمیشہ للتادت را برای تنبیہ و تادیب راجۂ ملک خویش ترغیب و تحریص می ساخت - و للتادت کوایف راہ و گذرگاہ

آنخدود دادو استفسار نمود و آں شخص بیان کرد کہ تا ملک ماھیمگی دو راہ است۔ ازانجملہ یک راہ آسان است و آب و علف ہرجا امکان۔ اما تا عرصۂ سہ ماہ برابر رفتن است۔ و راہ دوم تا عرصۂ پانزدہ روز طی کردہ شود لیکن بسیار دشوار و صعب گذار است و آب و علف نایاب۔ راجہ بر طبق اظہار او ضروریات دو ہفتہ را از ہمہ چیز سرانجام دادہ با لشکر جرار از راہ دشوار ایلغار نمود و تا عرصۂ دو ہفتہ میان ریگستان و کوہستان رفتہ نہایت راہ پدیدار نشد۔

پس قُلاوُز بدکردار را بدربار عالی حاضر کردند و حقیقت راہ پرسیدند اظہار ساخت کہ این طریق دشوار را پایانی نیست مدعای من این بود کہ مثل تو کجکلاہی باشوکت و سطوت شاہی از دست اپشہ ہلاک گردد و راجۂ ملک مارا از دست تو آزاری نرسد۔ راجہ نامور و تمامی عسکر لسنوح این خبر در ورطۂ خوف و خطر افتاد۔ و راجۂ دادگر لشکر خود را بدلاسا تسلے فرمود و خود در حالت سوگواری بکمال عجز و زاری بدرگاہ باری التجای رستگاری نمود۔

وچنکن وزیر از روی تدبیر عروق زمین را تشخیص کردہ بر موقع مناسب چاہی عمیق حفر نمود تا کہ آب ظاہر شدہ لشکر و دواب سیراب گشت۔ از انجا بقدر امکان ظروف آب ہمراہ برداشتہ بعد قطع مسافت بعید وارد آں ملک شدند۔ و راجۂ انجا را قلع و قمع کردہ براہ دیگر رجعت نمودند۔ ہمچنیں حالات عجیبہ و واقعات غریبہ از کارنامہ ہای وزیر بسیار یادگار است۔

وقتیکہ راجہ للتادت در خطۂ دلپذیر قیام ساخت و در آبادی

لہ در نسخۂ دیگر "بدرقہ" یافتہ شد۔ و قلاوز لفظ ترکیست بمعنی راہبر و مقدمۂ لشکر و سوار نیکہ محافظت لشکر کنند۔

Library Sri Pratap College,
Srinagar.

حاجی ملک و رعایا و تجدید دہات و قصبہ جات و تعمیر عمارات و بتخانہ ہا و مہمان سرا و شفاخانہ بسیار کوشید۔ از انجملہ للتاپور و نیچت پور و پنت پور و بہلہ پور و قصبہ پنچ ہیہ و پرسپور و لوکہ بہون از عمارات اوست۔ و در موضع للتاپور بتخانۂ سورج مکھی آباد کردہ خراج قنوج برای اخراجات آن وقف نمود و در موضع ہاکورہ مندر مکتا سوامی و برکوہ مہادیو مندر مہادیو سوامی معمور ساخت۔ و در تلمیع قبۂ ہر یک بتخانہ یک لک ہزار تولہ طلا صرف نمود۔ و در موضع پرسپور بر بلندی کریوہ مندر پری ہاسہ کیشو بکمال رفعت و متانت ترصیص نمود و قبۂ آنرا باسراف سی و دو لک و شانزدہ ہزار تولہ نقرہ تلمیع ساخت و در صحن آن یک ستون حجری بطوالت پنجاہ دستہ و بروایت بعضی پنجاہ درعہ از یک لخت سنگ نصب کرد۔ و متصل آن در موضع دیو مندر مکتا کیشو در غایت بلندی و سنگینی آباد ساخت کہ ہشتاد و چہار ہزار تولہ طلای احمر بر فرق قبۂ آن تلمیع کردہ بود و ہشتاد و چہار ہزار پیکر بہودہ اوتار از طلا و نقرہ و روی درست نمودہ درمیان بتخانہ ہای پرسپور نصب کرد۔

و در ترمیم بتخانۂ مارتانڈی شور کہ بر کریوۂ مٹن واقع است مبلغی کثیر صرف نمود۔ و مندر اشٹی شور کہ بر بلندی کوہ سلیمان نمایان است بترمیم و تجدید درست فرمود۔ و بر بلندی چکدر کہ در بیجبارہ واقع است بذریعۂ دولاب آب جاری ساخت۔ و بترمیم و تجدید انہار و سد بندی ہا ترقی مزروعات بدرجۂ اعلیٰ رسانید۔ و در قلمرو ترکستان بتخانۂ نرسنگہ اوتار بنا نمود۔ و در موضع شیر دروں یک بتخانۂ قدیم کہ زیر زمین مخفی شدہ بود ظاہر کرد و بر سنگ دروازہ

آں نوشتہ بود کہ ایں بتخانہ سری رامچندر و لچھمن بنا فرمود۔

قف۔ و دیگے ساختہ بود کہ برابر ہزار کس طعام دراں پختہ می شد و صد ہزار کس را روزمرہ از مطبخ خود نان میداد۔ و زوجہ او چکرہ رانی چکری پور در کوہامہ آبادی ہفت ہزار خانہ معمور ساخت۔

وللتادت راجہ عادل و باذل و نیک محضر و رعیت پرور بود امّا دو خصلت مذموم در ذاتِ او مخلوق بود۔ یکی آنکہ در حالت مستی حکم بیجا می کرد۔ دوم آنکہ بر عہد و پیمان و ایمان مستقیم نبود۔ چنانچہ راجہ گور را از بنگالہ بعہد و سوگند ہمراہ آوردہ در بیجا بقتل رسانید۔ باستماع ایں کلام نافرجام متوسلان و منسوبانِ او با جمعیت انام بعزم انتقام درین مقام رسیدہ صمصام خون آشام از نیام برکشیدند و بسیاری از امرای عظام بقتل آوردند و مندر پری ہاسہ کیشو و مکتا کیشو را درہم و برہم ساختہ عمارات را آتش کشیدند و غارت کردہ ہمرد انگی رجعت نمودند۔ للتادت در آخر عمر خود تجدید بنظم و سیاست ہندوستان کردہ در حدود ترکستان باز نہضت ساخت و از وسط ایشیا امصار و دیار بسیار در قبضۂ اقتدار در آورد۔

عاقبت در اقامت آن سواد استقامت کردہ خیال آمدن کشمیر بخاطر نگذاشت اُمرا و ارکان و اعیانِ ملک کشمیر عرضداشت نوشتند کہ اوقات عمر عزیز جہانبانی در کشورکشائی و حکمرانی در گذشت اکنوں مہجوران حسرت و حرماں را بدیدار خود مسرور سازند و در بیجا کشتی جہات بساحل مقصود برسانند۔ و راجۂ نامدار در جواب نوشت کہ بہ نیروی بازوی اقبال ممالک کثیر کہ در نزہت و فسحت بینظیر اند

و در وسعت آبادِ شمالی تاحال فتح کردم ہنوز خاطرم از جہانگیری و سیاحت مطمئن نگردد و بجانب کشمیر رجعت کردن و در انجا آرمیدن اقتضای طبیعت نیست۔ و دو فرزند دلبند من کولیا پیڈ و وزرادت در انجا ست ازیں دو ہر گرا قابلیت پندارند لسلطنت بر دارند۔ واز قانون مجوّزۂ اینجانب قدم بیروں نگذارند۔

دفعۂ اوّل :۔ آنکہ ملک کشمیر محصور و مامون است بقلاع جبال رفیعہ اگر رؤسا و ارکین شہر منحرف نباشند دشمن دیار دیگر اصلاقابض ومتصرف ایں بلاد نتواند شد نگذارند کہ در ملک غبار فساد و عناد مرتفع گردد۔

دفعۂ دوم :۔ آنکہ از مردم کوہستان بغیر ثبوت خطا عمدًا مصادرہ بگیرند و ہموارہ در شکنجۂ رعب و ہیبت مبتلا دارند چراکہ در حالت فراخی و بیغمی در شعاب جبال بخیال خیرہ سری روا دار فتنہ و آزار میتوانند شد۔

دفعۂ سیوم :۔ آنکہ کشاورزاں را قوت لاہوت زائد از یک سال نگذارند کہ بسبب فراغت و فراخی معیشت در کار کشاورزی و زراعت کستی کہالت نکنند و قلبہ و سامان کشت و کار وافر نگذارند کہ بر زمین دیگراں حریص نشوند۔

دفعۂ چہارم :۔ بذرگران ولایت کشمیر در محنت زراعت کستی و تکلیف بار برداری بر پشت ہمیشہ مشغول دارند تاکہ برای لباس و خوراک ہمیشہ محتاج باشند موجب آں ساکنان شہر را ہیمہ و زگال و اسباب لابدیہ رسانیدہ دہند و بابت کمتر نفعی باہل شہر محتاج باشند۔ نباید کہ روستائی را مواشی و اسپان و خورش و پوشش و دار و عقار و وضع زناشوئی با اہل شہر متشابہ میباشد کہ از تونگری تن آسانی بجوید و رنج زرع و مؤنت خدمت را کما ینبغی تن ندہد

وازبی نیازی ناچیز شود واشیای کار آمدنی را گراں فروشی کنند ہر آئینہ سررشتہ ازانی چیزہا وضابطۂ خدمت منقطع گردد وانتظام شہر برہم خورد۔

دفعۂ پنجم:۔ آنکہ سلاحداراں را پیوستہ دریکجا قرار ندہند ورنہ مرتکب فساد شوند۔

دفعۂ ششم:۔ آنکہ در تمتین قلعہ ہا ومحافظت طرق وشوارع کوشش نمایند وبوقت فراغت از معانداں غافل نباشند واسباب حرب وضرب وسرمایہ غلّات در قلعہ ہا موجود دارند۔

دفعۂ ہفتم:۔ آنکہ اہل عملہ ومحاسبان دفتر را باہمدیگر رابطۂ خویشاوندی کردن ندہند۔ ع یکے دزد باشد یکے پردہ دار۔

دفعۂ ہشتم:۔ آنکہ شہریار را ممکن نیست کہ بذات خود در امورات جزوی وکلی قبضہ کردن میتواند۔ پس لازم است کہ در حق محاسباں ومستوفیاں واہل کار وعمّال خوردہ جوئی وکاوش نکند کہ بسبب آں اہل کار را تنگی معاش عائد گردد۔ پس بکمال بی اعتباری وبی اعتمادی خلل اندازِ امور مملکت خواہند شد۔ فقط۔

پس راجہ نیکنام بقیہ عمر عزیز خود در حدود ترکستان بسر بردہ درانجا انتقال نمود۔ بعضے میگویند کہ در وقت مراجعت از راہ گلگت نہضت کردہ چوں بکوہ آریا ملک کہ فی الحال آنرا دیوہ سوئی میگویند رسید باخیل وحشم وفوج و ... زیر برف غرق شدہ فردی زندہ نماند۔ مدّت جہانداری او سی وشش سال ... ہفت ماہ بود۔

(۶) راجہ گوکلیا پیڈ در ۷۹۱ ب بر مسند خلافت پدر جلوس نمود و برادران دیگر در مطاوعت او موافقت نمودند۔ و اُمرا و ارکان دولت خزائن و دفائن بخیانت بردند۔ راجہ در انتظام آن بخوبی تفحص و اہتمام نمود۔ و میتر شرما کہ یکی از وزرای نامی بود بعلت نافرمانی ماخوذ کردہ بر قتل او مستعد گشت لیکن بجای خود سنجید کہ بغیر قتل معاونان وزیر انتظام مملکت مستحکم نگردد و بابت گناہ یک شخص ہزاران بیگناہ کشتن در بارگاہ وحدت گناہ کبیرہ است از انجا حکومت مستعارۂ دنیا را ہیچ اعتباری نیست پس برای رضای آفرینندۂ خود بقیۂ ایام را بریاضت پردازم و دنیای جیفہ بسگان بگذارم۔

علی الصباح لباس فقیری پیراستہ بر کوہ اُستروَن منزوی گشت و از ابنای زمانہ وحشت نمود۔ وزیر باستماع اخبار از اطوار خود بیزار گشتہ بمقام برایگ یعنی شاردا پور خود را بموافقت راجہ غرق دریا کرد۔ حکومت راجہ ہمگی یک سال و و پانزدہ روز بود۔

(۷) راجہ وزرادت برادرش در ۷۹۲ ب لوای حکومت افراشتہ بنہایت ظالم و شہوت پرست بود و در شکوی خود سہ صد و شصت زنان برای عشرت داخل نمودہ شب و روز در مصاحبت لعبتان طنّاز اوقات صرف میکرد۔ و ساز و سامان منادر پرپیور کہ پدرش سرانجام کردہ بود صرف نغمہ و عشرت نمود۔ و برای اندک قصور ملزم را قتل میکرد۔ عرصۂ ہفت سال خونہای بیدریغ ریختہ جرائم کثیر بگردن آویختہ در ملک جہنم بگریخت۔

(۸) راجہ برتھوا پیڈ پسر وزرادت در ۷۹۹ ب بر تخت جلوس نمود از جور و جفا

وظلم وایذا خلق خدا را بسیار آزار رسانید۔ چہار سال و یکماہ در سفاکی گذرانیده باغوای برادر معزول شد۔

(۹) راجہ سنگرامابیڈ برادرش طبل حکومت نواختہ ہفت روز در فتنہ و فساد بسر برد۔ عاقبت از دست برادر خود جیاپیڈ کشتہ شد۔

(۱۰) راجہ جیاپیڈ فرزند صغیر وزادت در سنہ ۸۰۳ برارکیہ جہانبانی بحکمرانی نشستہ عدالت ونصفت شعار خود ساخت۔ و در انتظام مہام مملکت بخوبی پرداخت۔ بعد ضبط و ربط اطراف و مضافات کشمیر بتسخیر ہند و پنجاب و خراسان بالشکر فراوان کہ شمار آں سہ لک سوار و پنج لک پیادہ بیست و پنجہزار اسپان کوتل بازین ولجام مرصع و زرکار و دہ ہزار پالکی با قبہ ہای زرین و آویزہ ہای زمردین وغیرہ اسباب و آلات شاہی بناحیت ہند راہی شد۔ چوں بمقام پریاگ کہنہ رسید نود ہزار و نہ صد و نود و نہ اسپ در پنجا تصدق نمود و برلوح سیمیں کندہ گذاشت کہ ہرگاہ کسی یک لک اسپ درینجا صدقہ کند نام من از لوح سیمیں محو سازد۔

از انجا رایت جہانگیری افراشتہ بارادہ تسخیر خطا و ختن عزم جزم نمود عاقبت بنا بر سببی عزیمت مزبور موقوف شدہ بجانب ہندوستان نہضت کرد و تا لب دریای شور تمامی ممالک ہندوستان مفتوح ساخت۔

پس تمامی خیل و خدم در قنوج گذاشتہ بلباس سنیاسی[1] سیر کناں در شہر پوندروردن واقع گور دیش رسید و والی انجا راجہ جی انت

---

[1] سنیاسی۔ فرقہ ایست از فقرای ہنود۔

بود وی در مندر کومارجی جشن شاہی میکرد و کملا نام رقاصۂ بی نظیر کہ دلپذیر راجہ بود بخوش طرازی رقص و بازی میکرد۔ وجیا پیڈ در حالت سیر و تفرج در انجا رسیدہ بالای سنگی بتماشا نشست و کملا را بر جمال خورشید مثالش نظر افتادہ از خیال نغمہ سازی و طنازی باز ماندہ او را بکمال دلنوازی و عشوہ طرازی بخانۂ خود مہمان ساخت۔ چون در شبستان عشرت در آورد ہر لحظہ با او دمسازی و عشوہ بازی میکرد امّا راجہ از کنار او ہر دم کنارہ میساخت۔ و بعد چند روز کملا بگرمجوشی اشتیاق باعث عدم انبساط و اختلاط از راجہ پرسید و راجہ مضمون اشلوک او را جواب داد۔ (” بہادر شخص تا کہ مقصود خود حاصل نکند با عورت اصلا نہ پیوندد تا کہ آفتاب دورہ خود ختم نکند در شبستان شام نرود “) کملا از وصال او مایوس ماندہ برای توقف کردن چند روز التجا نمود و راجہ بہ پذیرائی التماس او چند روز در انجا توقف فرمود۔

شبی غوغائی شنید کہ شیر مردم در شخصی را دماغ از سر بر آوردہ بر آزار مخلوق کینہ ور شدہ بود راجہ از روی ہمّت و جلادت خود در کمینگاہ شیر تاخت آوردہ برابر او علم تقابل افراخت و بی تحاشا بازوی چپ در دہان او در آورد و از دست راست خنجر برداشتہ شکمش پارہ پارہ ساخت۔ فردا خبر کشتہ شدن شیر در شہر مشہور شدہ تماشائیان انگشترین راجہ از دہان شیر کشیدہ پیش راجۂ خود رسانیدند و راجہ از نقش نگین نام جیا پیڈ شناختہ بہ تجسّس و تفحّص از خانۂ کملا سراغ او دریافت۔ پس بکمال اعزاز و اہتزاز او را بلوازم مہمانداری بجا آوردہ دختر خود کلیان دیوی بعقد مواصلت او نامزد

ساخت وجی اننت را بعضے راجہای اطراف غالب آمدہ متصرف ممالک محروسہ او شدہ بودند جیاپیڈ آنہارا مغلوب و مہزوم ساختہ ممالک بسیار و مال و منال بے شمار در قبضۂ اقتدار جی اننت در آورد۔ از اینجا بکمال شوکت و عظمت رجعت کردہ در قنوج رسید۔ و بعد تشیید مبانی سلطنت ہند باجاہ و جلال بجانب کشمیر معاودت نمود۔ و خسر بودہ آں ذنکہ بروقت عزمیت ہندوستان در کشمیر منتظم خلافت شدہ بود بخیال خیرہ سری در ینجا از عرصہ سہ سال بسر خود حکومت میکرد چوں از مراجعت راجۂ نامدار خبر شنید با جیش و لشکر بجنگ راجۂ نامور جسارت نمود بمقابلہ و محاربہ بپیوست عاقبت از دست چنڈالی[1] کشتہ شد۔

جیاپیڈ بر مسند حکومت باستقلال تمام کوس شہامت نواختہ خود را وینادت ثانی نام نہاد۔ وشہر اندر کوٹ احداث کردہ در اینجا پای تخت خود قرار داد۔ و متصل دولتخانۂ خاص دو بتخانہ متین از احجار تراشیدہ ترصیص نمود۔ و از اندرکوٹ بسمت مغرب محلات عجیب و منادر غریب تعمیر کردہ بہ دوارکا موسوم ساخت فی الحال آنرا انبر کوٹ میگویند۔ (چنانچہ ڈاکٹر بولر صاحب در ۱۸۷۷ء من مقام دوارکا بکدو درعۂ زمین حفر کردہ علامات چنر آنجا کیشو دریافت نمود) و جیاپیڈ چند کس از اکھشال بذریعہ سفیر از وبیشن راجۂ لنکا طلبانیدہ واز دست آنہا تالابی وسیع و عمیق پُر کردہ برسر آں جیپور نام شہری آباد ساخت۔ و ملہان پور ہم از تعمیرات اوست۔ و کلیان دیوی کلیان پور و کملا دیوی کملا پور بنام خود ہا یادگار گذاشت۔

[1] چنڈال۔ فرقۂ الیست ارذل النّاس و مردار خوار بمذہب پرستاں۔

روزی جیاپیڈ بطرف مشرق رفتہ در خانۂ راجہ بھیم سین برای تحقیق حالات تنہا داخل شد و در انجا سدہ نام شخصی کہ خسرپورۂ زن بود جیاپیڈ را بقیافہ شناختہ محبوس داشت۔ عاقبت جیاپیڈ بہانہ فرضی از انجا رہائی یافت۔ و بعد چندگاہ باز بسیر ہند بر آمدہ بکنار دریای شور رسید وارمڈی راجۂ نیپال باستقبالش آمدہ غاشیۂ مطاوعت بر دوش نہاد لیکن بموجب یاوہ گوئی منافقاں درمیان ایشاں تاثیر ناموافق افتادہ ارمڈی بجزایر گریختہ رفت و جیاپیڈ بطفیل او تعاقب نمود۔ ناگاہ بباعث ناواقفی راہ تمامی لشکریانش در غرقاب فنا نابود شدہ خود را بر شاخ درختی آویختہ بسلامت ماند۔

چوں راجۂ ارمڈی از حقیقت تباہی او آگاہی یافت جیاپیڈ گرفتار کردہ در جزیرۂ کال گنڈ محبوس داشت۔ و دیوشرما وزیر جیاپیڈ لشکر خود بر لب دریا گذاشتہ در جزیرۂ کال گنڈ بتغیر لباس پیش راجہ ارمڈی رفتہ التماس نمود کہ من ہرگونہ فرماں بردار و خیرخواہ ایشاں ہستم و در محبوسی جیاپیڈ نہایت خرسند شدم الکنوں میخواہم کہ تمامی مال و ملک و دولت جیاپیڈ در قبضۂ بندگان سامی درآید مگر وزرای کشمیر اصلا متابعت حضور منظور نخواہند کرد۔ بنابراں میخواہم کہ نزد جیاپیڈ رفتہ بہانہ و فریب بابت متابعت حضور بنام وزرا از و نوشتہ میگیرم تا کہ تمامی ملک و دولت بی مزاحمت و مشقت در تصرف اولیای دولت درآید۔ وارمڈی در دام طمع پابند شدہ وزیر را بملاقات جیاپیڈ رخصت داد و وزیر باتدبیر جیاپیڈ را آموزش کرد کہ لشکر کشمیر بر لب دریا موجود است ایشاں از فصیل قلعہ خود را بزیر اندازند و در انجا مشکی پرباد خواہند دید۔

برآں سوار شدہ خود را بالشکر برسانند۔

قف۔ پس وزیر باتدبیر پوست از بدن خود برداشت و ناچہ پرباد درست کردہ بر سر موقع مہیّا داشت و راجہ از انتقال وزیر نہایت افسوس کرد۔ بر سناچۂ مذکور سوار شدہ از دریا عبور نمود۔ انگاہ باجیش و جنود خود بمقابلۂ راجہ ارمڑی بجنگ پیوست و بعد محاربہ و مقاتلۂ بسیار ارمڑی گرفتادہ کردہ محبوس داشت و شہر او خراب ساختہ سپاہان او را قتل عام نمود امّا بابت وزیر ہمیشہ مغموم می بود۔ پس انتظام ممالک ہند بحسن سرانجام منتظم ساختہ با غنیمت بسیار بجانب کشمیر رجعت کرد۔

قف۔ گویند شبی مہا پدم ناگ کہ باعتقاد اہل ہنود بہر صورت کہ خواہد خود را ظاہر نماید پیش راجہ آمدہ گفت کہ من در ملک کشمیر آسودہ بودم فی الحال افسونگری آمدہ است میخواہد کہ مرا گرفتار کردہ در ملک ماروار کہ در انجا آب نیست ببرد اگر مرا نگہداری کانِ طلا از کشمیر بتو نشان خواہم داد۔ و روز دیگر راجہ تفحّص کردہ آں برہمن افسونگر بدست آورد و ہمراہ او در پرگنۂ اولر بر منبع مہا پدم ناگ نہضت کرد و آں برہمن بفرمانِ راجہ افسوں خواندہ فی الحال چشمہ خشک شدہ مارہای مہیب پیدا گشت۔

آخر الامر راجہ مہا پدم ناگ را رہا کنانیدہ افسونگر را زرہای بسیار دادہ از شہر بدر کرد و شب دیگر مہا پدم ناگ راجۂ نامدار را در واقعہ گفت اگر سرِّ ما فاش نمیکردی کانِ طلا بتو می نمودم اکنوں کانِ مس کہ در کوہ کامراجست بتو بخشیدم فردا راجہ بر مقام موعود رفتہ کانِ مس بر آورد و از آمدنیِ مس یک ارب دینار

Library Sri Pratap College,
Srinagar.

مسکوک ساخت۔

صاحب جامع التواریخ می آرد کہ درحالت عزیمت ہندوستان رانی راجہ جیاپیڈ بزیارت بتخانہ می رفت ناگاہ برہمن زادہ بر حسن وجمال او مفتون گشت ومجنون وار در کوہ وصحرا بدرد وسوز شب وروز بسر می برد۔ عاقبت بحالت مرگ رسید ومادرش از سوز درون واقف شدہ بمکر وحیلہ در خانہ جانانۂ او درآمدہ بارانی راجہ موالفت ومحرمیت بہم رسانید۔ روزی بعجز وانکسار درپیش رانی اظہار کرد کہ این شکستہ بال را قادر لایزال فرزندی عطا کردہ بود اکنون بربستر مرگ افتادہ است معالجۂ او در قبضۂ اختیار شماست ہرگاہ از جان امان یابم بشرح آن پردازم۔ رانی بعجز وزاری او نظر کردہ بگوش گذاری مقصودا و مایل گشت۔ چون بر حقیقت حال واقف شد از برہمن خود بتعمیہ پرسید کہ ہرگاہ شخصی بحالت نزع رسیدہ باشد کسی او را معالجہ کند بہ شود وآن علاج فی الحقیقت گناہ کبیرہ باشد کفارت آن از روی حکم مذہب چگونہ ادا تواند شد۔ برہمن گفت کفارت آن نذر دادن وخیرات کردن است۔

رانی بفحوای این کلام آن عجوزہ را تجویز داد کہ فرزند خود را بمخفی طور بمشکوی عالی برساند وہیچکسی را واقف این راز نگرداند۔ آن عجوزہ مجنون خود فی الحال درحرم سرای لیلی رسانید رانی بکمال دلستانی ومہربانی خود را بلباس فاخرہ وزیورہای متکاثرہ آراستہ کردہ وآن دلدادۂ خود بکمال دلبری در بر کشیدہ شبی در عیش نشاط وکامرانی گذرانیدہ ومفتون خود را بنوشدار وی وصال حیات جاودانی بخشید۔ وبعد ترخیص او در فکر رفع عصیان افتادہ درپیش ہمان برہمن خود

حقیقت حال بیان نمود برهمن گفت که کفارت این گناه کبیر بغیر از سوختن وجود خاکی
ادا نتواند شد که برای اینچنین افعال شنیعه نذر و خیرات کافی نیست۔

پس آن زن مردانه صفت در صحن خانهٔ خود از چوب صندل انبار هیزم
اندوخته بروقت فرصت افروخته خود را درمیان آتش سوخته حیات ابدی حاصل
نمود واین حرف در شهر مشتهر گشته هر یکی بر همت والای او تحسین میکرد۔

و بعد چندگاه راجه جمجاه از تسخیر ممالک فارغ شده بوطنگاه خود رجعت کرد۔
و اعیان و ارکانِ دولت بنا بر مصلحت وقت باعث انتقال رانی همگی قضای بآنی
و موت ناگهانی ظاهر کردند امّا سخن مشهور اصلاً مستور نتواند شد۔

شبی از شبهای دیجور راجه مبرور برای شبگردی در شهر برآمده بردوکان
زرگری رسید و جمعی دید که قصّهٔ عشق برهمن زاده و حسب حال رانی که بزبان
کشمیری منظوم شده بود بخوش آوازی و طنّازی سرود میکردند۔ و راجه پنهانی
حقیقت وفات رانی خود ناگهانی شنیده آتش کینه در کانون سینهٔ او مشتعل
گشت۔ و فردا بر مسند حکومت نشسته سرودسرایان شب از دوکان زرگر
طلبانیده افسانهٔ که شبانه ترانه میکردند درمیان جلسهٔ عالی سرود کنانیده
همنشینان خود بفهمانید۔

پس برهمن زادهٔ عاشق و برهمن مجتهد در پیشگاه خود از تیغ گذرانید۔
و امرای دربار و اعیانِ روزگار و محرمانِ شبستان خود یکبار بقتل آورد۔ و
بسیاری از جوتشیان و پنڈتان[1] و بیدخوان و برهمنان را زندان بیجان کرد و

[1] جوتشی و پنڈت عالمان علم سنسکرت۔

از جور و جفا و ظلم و بلا خلق خدا را محنت و ایذا رسانید۔ و از کُتب شاستر ہای ہنود انبار ہا جمع ساختہ در سدِّ راہ انداختہ بالای آں خاک افراختہ سدی استوار نمود کہ سدِّ مذکور فی الحال مُوسنتہ بو میگویند کہ در عرض راہِ تولہ مولہ واقع است۔ بہر حال تا عرصۂ چہار سال قیل و قال برداشت۔ و برہمنانرا جاگیرات ضبط کردہ ہر گونہ تباہی و خرابی افزود۔ بنا براں از فرقۂ برہمناں اکثر ہا فرار اختیار کردہ باطراف دیگر درگذشتند۔ از انجملہ نود و نہ کس درمیانِ دریای چندہ باگا غرق آب شدند۔

یک روز جمعی از برہمناں در دیوانِ او آمدہ گفتند کہ راجہای سابقہ برہمنانرا اعزاز میکردند و از جور و جفای تو اینفرقۂ برگزیدہ پریشاں گشت البتہ از دلشکنی ایں طائفہ آفتی بر جانِ تو خواہد رسید راجہ بغضب آمدہ فرقۂ برہمناں از پیشگاہ خود بدر کشید و یکی از برہمناں دست بر داشتہ بر و نفرین کرد فی الحال ستونِ خیمہ غلطیدہ پای او مجروح ساخت و قرحۂ مذکور منجر بہ ناسور شدہ کرمان اذیّت میرسانیدند عاقبت بہماں آزار از جاں درگذشت۔ سی و چہار سال بحکومت گذرانید۔

(۱۱) راجہ للتا پیڈ فرزند جیا پیڈ در سنہ ۸۳۸ بکرمی افسر حکومت بر سر نہادہ در عیش و عشرت و کامرانی و امور شہوانی مشغول گشت۔ و زیادیوی دختر میرو شی ہم بستری خود پسندیدہ بر حُسن و جمال او شیدا بود۔ و با مردم ارذل و کمینہ موانست و موافقت میداشت۔ موجب آں در انتظام سلطنت او خلل پذیرفتہ دموضع سونہ بارہ و فہلہ پورہ احداث کردہ جاگیر برہمناں بخشید۔ یازدہ

سال و نه ماه حکومت کرده شتنقار شد۔

(۱۲) راجہ سنگراما پیڈ برادرش در ۸۵۰ء تاج راجگی بر سر داده ہفت سال عروس مملکت را ہر ہفت کرده درگذشت۔

(۱۳) راجہ جیپٹ جیا پیڈ فرزند للتا پیڈ کہ از بطن جیا دیوی بوجود آمده بود در ۸۵۷ء برتخت جلوس نمود۔ و خالوی او پنج تا برادر بودند۔ پدم۔ اوت پل۔ کلیان۔ مم۔ دم۔ و ہر پنج برادر در امور مملکت دخیل شده ذخایر و دفاین راجہای پیشین خالی کردند و سپاه و رعیّت را تباہی نمودند۔ و در انتظام مملکت خلل انداختہ فتنہ ہا افراختند۔ جیپٹ جیا پیڈ بعد حکومت دوازده سال معزول کرده برادرش سلطنت برداشتند۔

(۱۴) راجہ اجتّا پیڈ در ۸۶۹ء باعانت اوت پل بجای برادر خود جلوس نمود و نام اختیار مملکت بدست ہماں بدکیشاں بود کہ مردم رعیّت را از جور و جفا محنتہا میرسانیدند و آمدنی ملک را پنج حصہ کرده اجتّا پیڈ را یک حصہ میدادند۔ اینفرقہ اگرچہ از قوم رذیل بود لیکن از جود و سخا و بذل و عطا بر ہمگناں گوی سبقت بردند۔ و اوت پل موضع اوت کل آباد ساخت۔ و از دست پدم پدمان پور کہ فی الحال آنرا پانپور میگویند تعمیر یافت۔ و از تعمیرات دم مندر دم سوامی۔ و از عمارات کلیان مندر کلیان سوامی مشہور بود۔ مم در زندگانی خود پنجاه ہزار ماده گاو خیرات بخشید۔ عاقبۃ الامر مم و اوت پل باہمدیگر مخالفت شده بحرب و ضرب پیوستند پسر مم مسمّی یشودرم در حربگاه برآمده از دلاوران جنگی جمعی مقتول ساخت و مم غالب شده

اَجتاپیڈرا بعد حکومت سی و ہفت سال معزول کردہ فرزند سنگرام پیڈ برتخت نشانید۔

(۱۵) راجہ انن گاپیڈ بیاوری قمم در سنہ ۹۰۶ ب برتخت نشستہ سوکھہ ورم پسر آوت پل اورامخالفت میکرد۔ بعد عرصۂ سہ سال از حکومت معزول شد۔

(۱۶) راجہ اُوت پلا پیڈ در سنہ ۹۱۰ ب برحکومت ایندیار مسلّط گشتہ وزیر او تبخانۂ رتنہ سوامی آباد ساخت۔ دوسال بحکومت گذرانیدہ از دست ششش کشتہ شد۔ وسلطنت راجہای کارکوٹ بنسی باختتام رسید ہفدہ راجہ دو صد و پنجاہ و چہار سال و شش ماہ بود۔ تمام شد ترنگ چہارم۔

اَورنگ ہفتم در ذکر راجہای خمّار

(۱) راجہ اُونتی ورما کہ از قبیلۂ راجہای خمّار بود باعانت شیر ورم وزیر کہ برادر علاتی او بود راجہای کارکوٹی را بجرب وضرب مغلوب کردہ در سنہ ۹۱۲ ب برسر یر سلطنت جلوس نمود۔ و دفائن وخزائن ہرچہ ذخیرۂ راجہای پیشین بود در یکروز وقف محتاجاں ساخت۔ و بغیر از چتر و تاج از اسباب راج چیزی موجود نگذاشت۔ و در عدالت وشجاعت ونصفت بے ہمتا بود کافۂ انام را بانعام و اکرام دلخوش ساخت۔ و از امصار و بلاد عالمان فاضل و کامل طلبانیدہ علوم غریبہ را رواج داد۔ و در عہد او مکتا کیڈ و شیوہ سوامی و آنند دیون و پنڈت رتناگر وغیرہ دانای اکمل صاحب تصانیف بودہ اند۔ چنانچہ رتناگر تاریخ کشمیر از عہد کلجگ تا زمان خود برابر تصنیف کردہ است۔ و پنڈت کلٹ وغیرہ در علم شیوہ پوراتہا تصنیف کردہ مذہب شیوہ را رواج دادند۔ و شور ورما

دانای بی ہمتا بر منصب وزارت ممتاز بود و شوره پور از تعمیرات اوست۔ و
در عہد او زلزلۂ شدید واقع شده از کہاده نیار کوه پاره غلطید و دریای بہت
راسدّ آب گشته تا حدود بیجباره سیلاب نمود و بسبب طغیان آب و نقصان
فصل در ملک کشمیر غلہ نایاب شد و خروار شالی بقیمت یکہزار و پنجاه تنگہ ارزش
یافت۔ راجہ برای کشیدن آب و تخفیر منفذ آں سُوء دانا که از وزرای او بود
فرستاد و بحُسن تدبیر او مردمان سنگہا از مخرج آب بر داشتند تا که سیلاب
فرو رفتہ زمین ظاہر شده بہر جا سد بندیہا و مرمت آبجوہا نمودند و آبادی
مزروعات بحدی رسید که خروار شالی بقیمت سی و شش تنگہ ارزش یافت قصۂ
آں مشرو حاً در ذکر قصبۂ سو پور درمیان حصۂ اوّل مفصّل گفتہ شد۔

و راجۂ مذکور در عہد خود شہر اونتی پوره بترتیب اسواق و دکاکین
معمور ساخت و در انجا بتخانۂ سوبج مکہی تخصیص نمود۔ و بمقام بیجباره
مندر تر پہری شوری و مکتا شری یادگار گذاشت۔ و مندر وزیہ اشیری را
ترمیم فرمود

گویند علاقۂ بیجباره در تصرف شورورما بود و معتبران او کیشان
دیر را آسیب ہا میرسانیدند که بعدم امکان غلہ بر اکل ساگ قناعت میکردند
روزی راجۂ نامدار بتقریب پوزش در مندر وزیہ اشیری در آمده موبدان دیر
را دید که بر لنگ مہادیو[1] که در انجا تعبیہ شده بود ساگ جنگلی نذر می نہادند راجہ
بمعاینہ این حال از حقیقت محال آگاه گشتہ و ہمانوقت شورورما حاضر کرده

---

[1] لنگ مہادیو۔ نام بُتے که بصُورت آلت میباشد۔

بظهور این قصور بر فور از تیغ گذرانید۔ و در حکومت راجہ قتل جانوران بری و بحری ممنوع بود شخصی را از قوم بگت تجویز داده بود کہ ہمیشہ مرا بپس پشت ایستاده مانده ہر لحظہ بآواز خوش این شلوک[۱] خوانده باشد کہ مضمون آں این است۔

"جاه وحشم ناپائیدار است بهتر آنست کہ مردمان بی دست وپا را دستگیری کرده باشی چہ خبر است کہ سر رشتۂ فردا در دست کدام کس می باشد

پس آنوقت پشیمان وپریشان چہ نیکی خواہی کرد۔"

ہمانکہ از زبان او این اشلوک می شنید وبران عمل میساخت۔ سی وہفت سال وسہ ماه طبل حکومت نواختہ بمرض شدید مبتلا گشتہ در مندر تربری شوری انتقال نمود۔

(۲) راجہ شنکر ورما در سنہ ۹۴۹ ب باعانت رتنہ درون پیر شور ورما خلعت راجگی پیراستہ سوکهہ ورما وزیر ونایب خود فرمود۔ وبعد چندگاه میان راجہ وزیر نزاع افتاده باہمدیگر بحرب وضرب پیوستند۔ عاقبت سوکهہ ورما مهزوم شده شنکر ورما اقتدار کلّی یافت۔ انگاه باراده جهانگیری رایت عزیمت افراختہ باجمعیت یک لک سوار ونہ لک پیاده وسی صد زنجیر فیل بجانب اطراف نهضت ساخت۔ ودمتور وپکلی وپنجاب مسخّر کرده راجہ ببر را محبوس داشت۔ وراجۂ نگرکوٹ پرتهوی چندررا حلقۂ متابعت بگوش انداخت۔ وعلیخان والی گجرات بعد جدال وقتال بعجز پیش آمده ملک محروسۂ خودرا باز متصرف شد۔ پس از راه سند بجانب خراسان ایلغار نمود واز کابل وغزنین وہرات تاکوه ہندوکش

---

[۱] شلوک۔ لفظ سنسکرت بمعنی فقرۂ عبارت مقفّا۔

بلاد و امصار بسیار فتح نمود و از راہ بدخشان و گلگت بجانب کشمیر رجعت فرمود۔ و بر زمین پنج ستہر شنکرپٹن نام شہری آباد ساخت کہ الحال آنرا پٹن میگویند۔ و دو بتخانہ سنگین و متین کہ تاحال موجود است در انجا بنا نہاد۔ و اسباب بتخانہ ہای پریسپور برداشتہ در مناد رمعمورۂ خود نصب فرمود۔ و در قمار بازی و شہوت پرستی یکتا بود و مال و دولت و خزینہ رایگان تلف نمود۔ و در اندک زمان خزینہ ہا خالی کردہ لوای ظلم و بدعت افراشت۔ و برہمنان مستحقان را وجہ معیشت نگذاشت و اسباب و سامان بتخانہ ہای دیرین از میان برداشتہ و تخم جور و جفا کاشتہ اعالی و ادانی در چاہ مذلت و پریشانی انداخت۔ و کار و بار امور سلطنت از دست رعایا بغیر اجرت سرانجام میداد۔ چنانچہ در تعمیرات شہر پٹن مردمان بغیر اجرت کار میکردند۔ و در اوزان و پیمانہ و درعہ از کردۂ معمولی نقصان کردہ قیمت اجناس خوردنی بیفزود۔ و سربلندان زمانہ پست کردہ و قوم رذیل را رتبۂ اعلیٰ دادہ ہیچکس را حیثیت اصلی نگذاشت۔ و برای امر قصیر منتظمان کثیر مستقل نمودہ انتفاع خود و مفاد دیگراں نصیب منتظماں فرمود۔

عاقبت بکمال جاہ و حشم بجانب شمال نہضت کردہ تا دریای سند رسید و بوقت معاودت میان درۂ کوہ باشارۂ برادراں از دست مخالفاں تیری بگلوی او خلیدہ در انجا از جہاں درگذشت۔ و اعیان مملکت بخیال فتنہ و فساد لاشۂ او پنہاں داشتہ ہیچکسے را واقف این امر نکردند۔ و تا شش روز مبارعت تمام وارد کشمیر شدہ لاشۂ او بآتش دادند۔ حکومت او ہژدہ سال و ہشت ماہ و چہار روز بود۔

(۳) راجہ گوپال ورما فرزند او در سنہ ۹۶۸ ب علم شوکت افراختہ برخلاف پدر در بذل و عدل و رعیت پروری و دادگستری پرداخت امّا مادر او سوگندرانی جام عفت و ناموس شکستہ با وزیر و خزانچی پنہانی نرد معاشرت و کامرانی می باخت۔ و گوپال ورما را باصغای این ماجرا آتش غیرت در کانون سینہ افروختہ شدہ رطوبت اصلیش سوختہ گشت و ہمگی دو سال جام حکومت نوشیدہ قالب عنصری انداخت و اعیان و ارکان مملکت را باہمدیگر خلاف و نزاع افتادہ ہر کسی از بغض و عناد و فتنہ و فساد علم بغاوت افراخت۔ مدّت حکومت گوپال ورما ہمگی دو سال و یکماہ بود۔

(۴) راجہ سنکٹ ورما برادر گوپال ورما ہمگی دہ روز بر مسند حکومت جلوس کردہ برخاست نمود۔

(۵) سوگندرانی در سنہ ۹۷۰ ب لوای حکمرانی افراختہ گوپال پور و گوپال مٹ و سوگندا پور آباد ساخت۔ در آنوقت قوم انگی و ہنایک و تانتری ارکان دولت بودند و باہمدیگر فتنہ و فساد و رزیدہ رخنہ انداز سلطنت شدند۔ سوگندرانی از تمشیت احکام عاجز آمدہ نرزنتہ ورما معروف بہ پنگو کہ از پسران وزیر شور ورما بود قایمقام خود فرمود۔ و فرقۂ تانتریان درین باب مخالفت نمودہ بعد دو سال سوگندرانی معزول کردند و پارتہ پسر نرزنتہ ورما کہ ہنوز خوردسال بود بحکومت برداشتند۔

(۶) راجہ پارتہ در سنہ ۹۷۲ ب بر تخت جلوس نمود و بباعث خوردسالی او زمام اختیار در قبضۂ امرا بود دران ایام سوگندرانی در حبس خانہ انتقال نمود۔ و میر دروں پسر شنکر دروں و سوگند آدت کہ ارکان سلطنت بودند باتفاق

بیکدیگر ذخایر و دفاین را خاین شده خزاین بسیار بخود اندوزند۔ و ہمدراں ایام بکثرت باران رُود بارہا طغیانی شده بوقوع سیلاب مزروعات خراب و غلہ نایاب گشت و نائرۂ قحط افروختہ ہزاراں جان بعدم نان سوختہ شد و لاشہ ہای مُردگاں در میانِ آب مثلِ حُباب گم دیده طعمۂ ماہیاں می بودند۔ و بعدم انتظام حکومت و فساد سلطنت تاراج و غارت بعمل آمده در ملک تباہی و خرابی افزود۔

نرزنتہ ورما با پسر خود پارتہہ ہمیشہ جنگ و جدل میکرد گاہی پدر غالب گشتہ تاج حکومت بر سر مینہاد و گاہی پسر نصرت یافتہ بحکومت می پرداخت بی شرمی و زناکاری بحدّی رسید کہ رانی نرزنتہ ورما با وزیر سوگند آدت کامرانی می ساخت۔ دراں حال میر وزون ہمشیرۂ خود بعقد نرزنتہ ورما بخشید و آں دوشیزه ہم فی الفور بعشق سوگند او زیر گرفتار گردید۔ مدّعا کہ پارتہہ باعانت فرقۂ تانتریاں پانزده سال و نہ ماه حکومت کرده معزول شد۔

(۷) راجہ نرزنتہ ورما در سنہ ۹۸۸ب بر حکومت کشمیر استقلال یافت عرصہ یکسال در ہرج و مرج گذرانیده شتقاد شد۔

(۸) راجہ چکر ورما در زندگانی پدر خود نرزنتہ ورما در سنہ ۹۸۹ب قایم مقام سلطنت شده بود اما بموجب سرکشی اُمرا در انتظام حکومت او استحکام نشده قوم نیایک و انگی فسادہا میکردند عاقبت فرقۂ تانتریاں شیر ورما پسر دوم نرزنتہ ورما بحکومت برداشتند۔ و چکره ورما بعد حکومت ده سال و سہ ماه معزول گردند۔

(۹) راجہ شیر ورما برادر چکره ورما باعانت تانتریاں در سنہ ۹۹۹ب بر تخت

Library Sri Pratap College
Srinagar.

نشستہ در امور جہانبانی خوب ماہر بود اما اعیان مملکت را رشوت کمتر داد کہ بعد یکسال از حکومت معزول کردند۔

(۱۰) راجہ پارتھہ در سنہ ۔ بر مسند حکمرانی جلوس یافتہ یکسال دہرج و مرج گذرانید و بغلبۂ تانتریاں معزول شد۔

(۱۱) راجہ چکرورما بار دوم در سنہ ۔ بر مسند حکومت استقلال یافت و کارہای ملکی بمردم اوباش و قلاش تفویض نمود و ذخائر و دفائن در صرف اعمال ناستودہ بہبا و ہدر نمود عاقبت بمخالفت تانتریاں در حدود مراج در خانۂ سنگرام ڈانگر گریختہ رفت۔ مدّت حکومتش شش ماہ بود۔

(۱۲) شنبودرون پسر میر درون بعد مفروری چکرورما بپایمردی تانتریاں سہ ماہ و بیست روز بحکومت پرداخت۔ وچکری ورما با سنگرام ڈانگر عہد کردہ باتفّاق اعوان و انصار او بشہر آمد و از جماعت تانتریاں پنج شش ہزار کس بقتل آورد و شنبودرون از ملک گریزانیدہ خود بر تخت جلوس نمود۔

(۱۳) چکرورما مرتبۂ سیوم در سنہ ۔ بیاوری سنگرام ڈانگر دیہیم راجگی بر سر نہادہ بوفور جاہ و حشم مغرور گشتہ خلق خدا را بجور و جفا مقہور و مجبور ساخت۔ و دو دختر قوّال کہ در حسن و جمال بی مثال بودند بر موقع رقص پسند کردہ در حرم سرا داخل نمود۔ از انجملہ ہنسی بر مسند ازدواج ممتاز ساخت و متعلقان او کہ از قوم ڈوم بودند در امور ملکی و مالی دخیل فرمود و مردم چمار نیز از جیف را مدارج اعلیٰ دادہ اعیان و ارکان ملک پامال و خستہ حال نمود و زنہای برہمناں بزور میبرد۔ و سنگرام ڈانگر را کہ معاون و مددگار او بود بفریب و دغا

مقتول ساخت۔ پس متعلقانِ او موقع یافتہ راجہ و رانی در شبستانِ کامرانی بقتل آوردند۔ مدتِ حکومتِ او یکسال و یک ماہ بود۔

(۱۴) راجہ اونتاورما پسر پانہ بمرضی وزیراں در ۳۸۲۰ھ بر مسند حکومت نشستہ از کردہ چکرہ ورما در ستمگاری و خونخواری چالاک بود۔ اَرذل النّاس را بر وزارت و امارت اختصاص داد و اہلِ بلاغت و فصاحت را در چاہ نکبت انداخت و بیگناہاں را برای امتحان شمشیر ناحق میکشت۔ و زنانِ حاملہ را برای دیدن قرارگاہ نطفہ شکم چاک میکرد۔ و بر بہنوی پرورہ گفت خویشان و برادرانِ خود بقتل رسانید۔ و پدرش پانہ کہ در زیندرہار لفقر و ادبار روزگار میکرد بصد خواری از تیغ گذرانید۔ و فرقۂ ڈانگراں در ملک تاخت و تاراج کردہ تباہی نمودند راجہ دو سال و یکماہ حکومت کردہ بعلّتِ دق گرفتار شد چوں از خویشانِ خود نشاں نگذاشتہ بود رانی او طفلکے موسوم بہ شیرورما در حالتِ نوزادگی پنہانی متبنّی آوردہ بود راجہ از روی بیخبری او را زادۂ خود میدانست و ے را در ایّام رنجوری جانشین خود ساختہ از جہاں درگذشت۔ حکومت او دو سال و یکماہ بود۔

(۱۵) راجہ شیرورما در ۳۸۲۶ھ خلعت شاہی پوشیدہ بعد چند روز برای درشن مندر جی سوامی عزیمت کرد۔ و کمل دروں کہ بکثرت افواج در حدود مراج رواج یافتہ بود بمقابلۂ او آمدہ بجنگ پیوستند و شیرورما بسبب قلتِ لشکر بشہر آمدہ در شبستان خود مخفی نشست۔ و کمل دروں تعاقب کردہ در قصر شاہی داخل شد فرد ابرہمنان و اعیانِ ملک جمع کردہ برای تخت نشینی خود

التجا نمود۔ و اعیان ملک حکومت او ناپسند کرده راجه لشیسکر که از احفاد
پروسین بود بحکومت برداشتند حکومت شیرورما یک ماه بود۔ تا اینجا
تعداد حکومت راجه های خمار نود و چهار سال بود۔ ترنگ پنجم ختم شد۔

اَورنگِ ہشتم

(۱) راجه لشیسکر باتفاق برهمنان و اعیان ملک در ۱۰۰۶ ب بانی مبانی
حکمرانی شده برهمنان را روز اول در محفل شاهی بار نداد و بیرون در برآمده بجانب
برهمنان التماس نمود که انتظام سلطنت بغیر از حکم محکم مستحکم نگردد۔ هر که را حکم
سست باشد حکومت او درست نیست۔ اکنون بامداد شما رتبهٔ حکومت
دریافتم و تعظیم و تکریم معاونان خود در هر حال فرض است اما تعظیم غیر سطوت
شاهی را فروغ نگذارد۔ ایشان خیال مصاحبت یکسو گذاشته مجالست
من کمتر جویند و بغیر مطالبه گاهی پیش من نیایند بایں اطوار وفا و اعتبار خود
حاصل نموده در حل و عقد امور جهانبانی فرد لاثانی شد۔

و رهزنان را از مهابت او زهره آب میگشت۔ و اهل حرفه و سوداگر
شبانه دوکانها را تخته بند نمیکردند و اهل شهر درها مفتوح میداشتند۔ و
تاجران را در دربار او بار دشوار بود۔ و سرکشان و فتنه گران به کار کشاورزی
مشغول داشت۔ و شراب نوشی و قمار بازی مطلقاً ممنوع ساخت و برهمنان را
بغیر آموختن علم شغلی دیگر نگذاشت۔ و حق پرستان بتعیین وجه کفاف از فکر
اهل و عیال مستغنی ساخت۔ و فقیران حیله گر از مردم فریبی باز داشت۔ و نسوان را
در متابعت شوهران مجبور کرد۔ و مصاحب و وزیر و منجم و طبیب و مشرف و عدالتی را

بابت سهو وخطا واغلاط سخت نرسانید۔ و برهمنان را از جود وعطا فارغبال کرده در تعلیم وتدریس مشغول داشت۔ ومدرسه ها ومسافرخانه ها وشفاخانه ها در هرجا آباد ساخت۔ ودر مصارف آن لکها مصروف میداشت۔ وبر عهد وپیمان همیشه استقامت میکرد وگاهی دروغ نمی گفت۔ ودر ملک بحدی امن وامان بود که کسی را مداخلت ومزاحمت کسی نمیرسید۔

عاقبت بدرد شکم مبتلا گشته برادر عم خود ورنت را ولیعهد نمود آن کینه توز همگی مدت شش روز بحکمرانی گذرانیده از روی غرور جوانی وبطالت وجهوانی در حکومت او پریشانی مردم افزود۔ وراجه از اطوار او بیزار شده از حکومت معزول ساخت وفرزند خود سنگرام که بسیار خردسال بود ولیعهد خود فرمود۔ ومدت نُه سال ونُه ماه بحکومت گذرانیده از دست پروه گُپت مسموم شد۔

(۲) راجه سنگرام دیو در سنه ۱۰۱۵ ب بحکومت رسید وپروه گُپت زمیندار پرگنه آڈون خلل انداز حکومت او گشته وزرای او تباه نمود۔ وسنگرام دیو را در خلوت گرفته سنگی بر شکم او بسته غرق دریا ساخت وخود بر مسند ایالت جلوس نمود۔ حکومت سنگرام دیو شش ماه بود۔

(۳) راجه پروه گُپت در سنه ۱۰۱۵ ب بعد کُشتن سنگرام دیو تاج راجگی بر سر داده جور وجفا بر رعایا وبرایا دراز کرده اقاصی وادانی بسر پنجه بیداد رنجه ساخت۔ و رانی گوری زوجهٔ راجه یشسکر که در حُسن وجمال بی مثال بود ورا برای ازدواج خود پیغام فرستاد رانی در جواب گفت که بتخانهٔ شوهرم در فلان موضع ناتمام است وقتیکه تعمیر آن باتمام رساند در بزم وصال من بلا مضایقه کامرانی نماید۔ پروه گُپت

دراندک زمانی تعمیر بتخانه بانصرام رسانید. ورانی مذکوره خود را بلباس فاخره آراسته در انبار هیزم آتش داده خود را بسوزانید. پروه گپت را باصغای این ماجرا زیر و زبر گشته از تیمار فراق آن دلدار بیمار افتاد. و در بتخانهٔ سری شور روح راجه سنگرام معاینه کرده فی الفور جان داد. حکومت او همگی یک سال و سه ماه و سه روز بود.

(۴) راجه کهیمه گپت بعد وفات پدر در ۱۱۶ سنه ب برتخت جلوس نمود روز وشب در لهو ولعب وجور و تعب و شرب شراب و چنگ و رباب پرداخت و خزائن و دفائن در قمار بازی و نغمه سازی درباخت و خود را و همنشینان خود را کسوت و زیور بآئین نسوان پوشیده لبان و چشمان بدستی میباخت و بگتان و لولیان را لکها روپیه انعام بخشیده قدر و منزلت آنها افراخت و خوش آمد گویان او را لنگن ورش یعنی ابر زرپاش می گفتند. و دختر بیمه شاه والی لهرکوٹ مسمی دیدارانی در عقد مواصلت در آورده در دام الفت و محبت او همیشه گرفتار میبود. و پهلگن وزیر هم دختر خود چند لکها باو پیشکش نمود و خلق خدا از جور و جفا بسیار رنجانید و اهل فضل و فطانت را ذلت و محنت رسانید.

قف. روزی در حدود باره موله برای شکار بر کوهها عروج کرده در آنجا شغالی دید که از دهان او زبانه های آتش شعله میداد بدیدن آن نترسیده فی الحال بعلت سرخچه جان داد. هفت سال و شش ماه و یازده روز حکومت گذرانید.

(۵) راجہ ابھی منیو در ۲۴ جانشین پدر شدہ مادرش دیدارانی کفالت امور مملکت برخود گرفت۔ و در عہد او میان شہر آتش قہر آلہ افروختہ عمارات شہر اکثر سوختہ شد۔ و امرای سلطنت را باہمدیگر نزاع و فساد افتادہ در انتظام سلطنت رخنۂ کلی رو داد۔ پہلگن وزیر کہ از مخالفان شریر بود بجانب پہونچہ مفرور گشت۔ و دیدارانی بالشکر کثیر دنبال او تعاقب کردہ در بارہ مولہ بین الفریقین جنگی عظیم واقع شد۔ و دیدارانی پہلگن وزیر را گفت کہ اگر شوہرم از سر نمیگذشت ترا طاقت بغاوت و مقاومت نمیبود شنیدن این سخن پہلگن وزیر سلاح از دست دادہ در کوہستان پہونچہ انزوا نمود۔ بعدہ مہمن شور و شر بر داشتہ بر کریوہ پانپہ لوای بغاوت افراشت۔ و نرواہن وزیر بمقابلۂ او داد شجاعت دادہ زمرۂ باغیان از تیغ گذرانید۔ و مہمن بصدمۂ جادو از جان درگذشت و بعد ازاں راجہ تہنگن با فوج کثیر برای تسخیر کشمیر یورش آوردہ بکشور سپہ سالار بمقابلۂ او کارہای رستمانہ کردہ منہزم گردانید و یراق و سامان فراواں بدست آوردہ در خزینۂ رانی رسانید۔

عاقبت بسبب نفاق یکشور سپہ سالار رایت بغاوت افراشت۔ و نرواہن وزیر بعد قتال و جدال کثیر فرقۂ شریر از قلمرو کشمیر اخراج نمود۔ بعد ازاں رانی بنسبت ہنگ وزیر بیحرمتی کردہ آنقدر رنجانید کہ وزیر مذکور برخود کشی اقدام نمود۔ پس دیدارانی وزیر پہلگن را از پہونچہ طلبانیدہ لشکر بابن او ملک رانجوبی غارت کردہ ہرج و مرج بر داشتند۔ و ابھی منیو سیزدہ سال و دو ماہ حکومت کردہ بمرض دق درگذشت۔ و شصت و چہار تبخانہ آباد

ساخت۔ ابہی مین پور یادگار گذاشت و مکانات سوختهٔ سرنگیر را ترمیم ساخت۔

(۶) راجہ ننده گپت پسرش بر تخت نشسته بوئی وزیر ناظم ملک شد۔ دیدارانی مصلح اعمال هردو میبود بعد چندگاه دیدارانی ازو رنجیده خاطر گشته مسموم ساخت۔ حکومت او یکسال و یکماه و نه روز بود۔

(۷) راجہ تربہون گپت برادر نندی گپت بفرمان مادر خود در سنه ۱۰۳۸ تاج حکومت بر سر نهاده بعد دو سال از دست مادر نامهربان بیجان شد۔

(۸) راجہ بہیمہ گپت پسر تربہون گپت باہتمام دیدارانی در سنه ۱۰۴۰ لب بر مسند حکمرانی جلوس نمود۔ رانی باہتمام خود انتظام امور جہانبانی میفرمود۔ بوئی وزیر را خیال مخالفت دیده مسموم ساخت و بجای او دیوکلش که محرم راز اندرونی بود لوزار برداشت و ننگ و ناموس شاهی بالای طاق نهاده همراه تنگ گوجر که از پنوچھ آمده بود عقد مواصلت بسته بر مسند موافقت او آرام یافت۔ وقتیکه بہیمہ گپت بسن تمیز رسید از متابعت پدر جدید سرپیچید و رانی از افعال او رنجیده از جان گذرانید۔ پنجسال و چهار ماه حکمران بود۔

(۹) دیدارانی در ۱۰۴۶ لب بر مسند جهانبانی لوای حکمرانی افراشته وزرای جاودانی که از انقیاد امر رانی سرجنبانی میکردند بحبس و قتل رفع و دفع کرده تنگ گوجر را استقلال وزارت بخشید۔ و دران ایام پرتهی پال راجه راجور ازجیب بغاوت سرکشیده برای سرکوبی او بالشکر و سامان کثیر تنگ وزیر مامور شد که بعد از قتال بسیار راجه مغلوب گشت۔ و تنگ وزیر خانمان راجه ویران کرده و شهر آتش

گشید و راجہ اسیر کردہ محبوس داشت۔ دیدا رانی از جہان فانی دل بر داشتہ برادر زادۂ خود سنگرام راج ولیعہد ساخت۔ و بعد حکومت ہژدہ سال و چہار ماہ و ہشت روز انتقال نمود۔ تا اینجا ترنگ ہشتم ختم شد۔

اورنگ نہم

(۱) راجہ سنگرام راج پسر اودی راج در ۱۰۲۴ء تاج راجگی بر سر نہادہ وزیر ٹونگ را اختیارات ملکی بخشید و از بذل و عدل و انصاف خلق خدا خشنود ساخت و برہمنان پرسپور شور بر داشتہ رایت بغاوت افراشتند و بعد قتال و جدال کثیر اسیر گشتہ مال و جان خود بباد دادند۔

ہمدران زمان مطابق ۳۹۸ھ سلطان محمود غزنوی بقصد تادیب آنند پال کہ در حین تسخیر ملتان خیرہ سری کردہ بود لشکری جمع کردہ بجانب لاہور یورش آورد و آنند پال از راجہ ہندوستان و از راجہ کشمیر استمداد نمود۔ موجب آں راجہ سنگرام افواج جرار با فسری وزیر ٹونگ بمعاضدت آنند پال مامور ساخت۔ چوں تمامی راجگان در میدان پشاور جمع آمدند با لشکر سلطان بجدال و قتال آمیختہ شور محشر برانگیختند۔

عاقبۃ الامر آنند پال وکیل فرستادہ با سلطان مصالحہ نمود۔ و بعد از وفات آنند پال سلطان محمود باز برای تسخیر پنجاب از آب نیلاب عبور کردہ قلعۂ نندونہ را محاصرہ نمود و ترہ لوچن پال پسر آنند پال طاقت مقاومت در خود ندیدہ مردان کاری در قلعۂ نندونہ گذاشتہ خود بجانب کشمیر رفت۔ و سلطان بعد فتح قلعۂ نندونہ بتعاقب ترہ لوچن پال سمت کشمیر رایت اجلال افراشت و

ترہ لوچن پال از تعاقب سلطان خبر یافتہ بجانب کشتوار وجموں مفرور گشت
وسلطان با جیش وجنود فراواں داخل کشمیر شد۔ ملا احمد نگارد کہ سنگرام راج
تاب تقابل در خود ندیدہ با تحائف ونفائس بسیار خود را ملازمت رسانید۔
سلطان فرمود چرا خود را زبون کردی راجہ در جواب گفت کہ اہل اکرام خدمت و
تواضع مہمان موجب افتخار وترقی اعتبار خود پندارند۔ سلطان محمود از حسن تقریر او
محظوظ شدہ بخلاع فاخرہ سرفراز نمود وخراج شاہی مقرر کردہ حکومت کشمیر بوی
ارزانی داشت۔ وسلطان مدتی سی ویک روز در سیر وسیاحت اینجا بسر بردہ
تمامی اسباب زر وطلا کہ در بتخانہ ہای بیجبارہ وپرسپور وغیرہ موجود بود ضبط نمود
وجمعی کثیر باسلام آوردہ در بتخانہ کوہ سلیمان بوقت پیشین داخل شد ومؤذن
سر دروازہ اذان گفت سلطان درمیان بتخانہ نماز پیشین ادا کرد۔ پس پسر راجہ
سنگرام ہری راج ہمراہ گرفتہ از راہ راجور رجعت فرمود وقلعۂ لہر کوٹ را یکماہ
محاصرہ کرد وبسبب کثرت برف وباران ترک محاصرہ کردہ بغزنین رفت ودر سنہ ۴۰۹ھ
سلطان بعزم تسخیر بلاد قنوج اشہب عزیمت را جولاں دادہ چوں از آب سندھ
عبور نمود از اینجا برای سیر وسرور وتفرج خاطر بجانب کشمیر نہضت ساخت۔ سنگرام
راج تحفہ وہدایای لایق ونذرانہ معمولی بخدمت گذرانیدہ مرہون الطاف واعطاف
جہانبانی گردید۔ سلطان مدت یکماہ ونہ روز بسیر وتماشای کشمیر بسر بردہ براہ ہیرہ پور
رایت معاودت افراشت۔ ودر جنگل باردون بملاقات رامو رشی فایز گشتہ
التماس نمود کہ برای فتح قنوج مرا مدد دعا فرمایند رشی گفت بعد فتح قنوج کلید
سومنات ہم بتو بخشیدند۔ وراجہ سنگرام حسب الحکم تا قنوج شامل عسکر بود۔

انتباه - ازانجا که گفتگوی آل سلطان عالیشان در میان آمد خیابان تاریخ نویسی آنست که برخی از احوال آن شاه والاجاه برای تفریح خاطر بینندگان ایراد کرده شود - والله الموفق والمعین -

تسلط یافتن سلطان محمود غزنوی بر ممالک هندوستان و آمدنِ وی بکشمیر

مؤرخانِ هند رقمطراز اند که سلطان محمود بن امیر ناصرالدین سبکتگین از اولاد نوشیروان بود که صیت کشورستانی و جهانبانی او قاف تا قاف مشهور است که بمیامن اجتهاد در امر غزا اعلام اسلام مرتفع ساخت هنگام واقعهٔ پدر در نیشاپور بود و برادرش میرزا اسماعیل موجب وصیت پدر در قبة الاسلام بلخ بر تخت نشست و بزرگ برادر خود سلطان محمود را از متروکات پدر محروم ساخت و پند و نصایح اصلا مؤثر نگشت -

عاقبت سلطان محمود با لشکر جرار بمقابلهٔ او تاخته بعد حرب و ضرب شدید برادر خود در بند انداخته در قبة الاسلام بلخ بر تخت سلطنت پدر جلوس نمود و بکتوزن که در خراسان امیرالامرا بود از متابعت او سر پیچید و سلطان او را بحرب و ضرب از خراسان بدر کشید و خود بحکومت بلخ و خراسان متوجه گردید - چون طنطنهٔ دولتش باطراف رسید خلیفه بغداد القادر بالله عباسی خلعت گرانمایه و خطاب امین الملة و یمین الدوله مرسول داشت - و در سنه ۳۹۰ه متوجه هندوستان شده چند قلعه قبضه کرده رجعت نمود - و در ۳۹۱ه سنه سه صد و نود و یک سلطان بار دوم عزیمت هندوستان نموده با جمعیت ده هزار سوار به پشاور در آمد - و جیپال شهریار لاهور با دوازده هزار سوار و سی هزار پیاده و سی صد زنجیر فیل بمقابله

Library of Sri Pratap College

سلطان صفوف محاربه ترتیب داد و بعد حرب و ضرب شدید جیپال با شانزده کس از پسران و خویشان خود اسیر گشت و پنجهزار هندو بقتل آمدند سلطان غنایم بسیار بدست آورد - از انجمله شانزده رشتهٔ مروارید که در گردن اسیران بود بدست سلطان افتاد که قیمت هر یک رشتهٔ مروارید یکصد و هشتاد هزار دینار بود - و سلطان محمود از پشاور بقلعهٔ کلنده رفته مفتوح ساخت - جیپال باج و خراج بر خود گرفته با جماعت اسیران از بند نجات یافت - و سلطان قلع و قمع افغانان کرده بغزنین رفت -

و بار سیوم در ۳۹۵ھ هوای هندوستان در سرش افتاده بجانب بهاطنه که در حدود ملتانست نهضت فرمود و راجه بجراو با جمعیت رجال و افیال بمحاربه پیش آمده سه روز جنگ عظیم بود - و سلطان محمود در لشکر خود سستی یافته روی نیاز بر زمین نهاد و از معبود لایزال بعجز و ابتهال استمداد نمود - روز چهارم خود بجنگ بر آمده بجراو از جناح مفرور شد چون تعاقب غنیم دید خود را از دست خود بکشت سلطان آن ولایت قبضه کرده بغزنین رجعت نمود -

و در ۳۹۶ھ عزیمت تسخیر ملتان نمود ابوالفتح والی ملتان باتفاق آنندپال بچهٔ جیپال بجنگ سلطان سبقت کرد - و آنندپال خود در پشاور آمده در جنگ سلطان مغلوب گشته در سیالکوٹ رسید سلطان بتعاقب او مسارعت کرده در موضع سودره بکنار آب چناب قیام ساخت - و آنندپال بجانب کشمیر گریخته رفت سلطان تعاقب او نکرده بجانب ملتان یورش آورده ابوالفتح هفت روز در محاصره گرفت عاقبت ابوالفتح ابواب صلح مفتوح داشته بیست هزار دینار طلای احمر خراج

Sri Pratap College, Library

شاہی بر خود الزام نمود۔ پس سلطان بغزنین رفت۔ و در ایام محاصرۂ ملتان ایلک خان والی بخارا کہ پیشتر از دوستان سلطان بود الحال۔ ایت مخالفت افراشتہ بتسخیر خراسان متوجہ گشت چوں سلطان محمود بغزنین رسید لشکری با شکوہ و حشری انبوہ بہم رسانیدہ بجانب بلخ متوجہ شد۔ از انطرف ایلک خان از آب جیحون عبور کردہ ہر دو لشکر مانند دو بحر زخار رو بیکدیگر آوردہ حملہ ہا نمودند۔ سلطان محمود جبین نیاز بر زمین سودہ از خالق کائنات استعانت نمود انگاہ بر فیل ژیان سوار شدہ با ان شیر غران در لشکر دشمناں در آمدہ بیک حملہ ہمہ ہا متفرق گردانید بطفیل او غازیان یکبار حملہ آور شدہ دمار از روزگار ترکان بر آوردند ایلک خان و قدر خان ہزار حیلہ از معرکہ جان بدر بردہ تا ممالک خود ہیچ جا عنان نکشیدند سلطان مظفر و منصور بجانب غزنین رجعت فرمود۔

و در ہمیں شب خبر رسید کہ الیاس مرتد شدہ بدین خود باز گردید و عاملان سلطان از ملک بدر کشید۔ پس سلطان علی الصباح عنان عزیمت بجانب ہندوستان معطوف داشت و امرائیکہ اقطاع ہندوستان داشتند پیشتر بعجالت تمام رفتہ الیاس را گرفتار کردہ بدرگاہ گذرانیدند۔ و سلطان چہار صد ہزار درم از و گرفتہ محبوس داشت۔ پس سلطان عطف عنان کردہ بغزنین آمد۔ و در سنہ ۳۹۸ھ بقصد تادیب آنندپال کہ در حین تسخیر ملتان خیرہ سری کردہ بود لشکری جمع کردہ بجانب لاہور ایلغار نمود۔ آنندپال بیحال گشتہ از راجہائے اوجین و گوالیار و کالنجر و قنوج و دہلی و اجمیر و کشمیر امداد گرفتہ در صحرای پشاور حشری عظیم بر انگیختہ در حرب مسلمانان بنوعی ساعی شدند کہ زنان زیورات خود فروختہ بشوہران خود مدد فرستادند

و در حملۂ اوّل سی ہزار کس از قوم گہکران در لشکر سلطان درآمده در یکساعت سہ چہار ہزار غازی از تیغ گذرانیدند نزدیک بود که سلطان مغلوب میشد ناگاه فیل آنندپال بصدای تزنگ خدنگ و تفنگ جنگ سراسیمه گشته رو بگریز نهاد - و لشکر اطراف این معنی را حمل بر گریز مقدّم ملوک ہند نموده ہمگی راه ہزیمت پیش گرفتند - و عبداللہ طائی و ارسلان جاذب با فوج هشت ہزار سوار دنبال گریختگان تاختند هشت ہزار سپاه بقتل آوردند - و سی زنجیر فیل و مال و منال کثیر غنیمت یافتند -

آنندپال عاقبت وکیل فرستاده خراج شاہی قبول کرده با سلطان صلح نمود پس سلطان مظفر و منصور برای فتح قلعۂ نگرکوٹ که از اعجوبۂ قلاع ہندوستان بود عزیمت فرمود - و قلعۂ مذکور از عہد راجه بهیم بر قلعۂ کوہی معمور بود اہل ہند آن را مخزن الاصنام میدانستند - و راجهای اطراف نقود و جواہر و انواع نفائس بدانجا میفرستادند - و این معنی سبب تقرّب درگاه باری تصوّر می نمودند ازین جهت در میان آن قلعه از طلا و نقره و جواہر و دُر و مرجان خزائن قارونی جمع شده بودند - چون سلطان بمحاصرۂ آن پرداخت ساکنان قلعه ہمگی برہمنان و خادمان بتان بودند طاقت حرب و ضرب در خود ندیده روز سیوم دروازۂ قلعه کشاده مفتاح خزائن و دفائن زیر پای سلطان انداختند - و سلطان با تنی چند از خاصان بقلعه در آمده ہفت لک دینار سرخ و ہفت صد من آلات زرّین و سیمین و دو صد من طلای خالص و دو ہزار من نقرۂ خام و بیست من انواع جواہر که از زمان بهیم دیو اندوخته شده بود بتصرف دیوانیان در آمد - و بعد از ان سلطان بغزنین معاودت

نمود۔

ودر ۴۰۱ھ سلطان لشکر بغور کشید حاکم آنجا محمد بن سوری رایت محاربت افراخته لشکرش تباهی پذیرفت وخود بدست غازیان اسیر گشت عاقبت نگین زهر آلوده مکیده از جان درگذشت وآن دیار بدر تصرف سلطان درآمد۔ همدرین سال سلطان از غزنین بملتان آمده قلعهٔ ملتان بجبر وقهر مفتوح ساخت وبسیاری از قرامطه وملاحده بقتل رسانید۔ داؤد بن نصیر زنده اسیر کرده در قلعهٔ غور محبوس داشت۔ ودر ۴۰۲ھ باز هوس سیر هندوستان بخاطر آورده بالشکر انبوه بطرف تهانیسر توجه نمود از انجا که تهانیسر بزرگ پرستشگاه هنود بلا تشبیه همچو مکهٔ معظمه است ودر انجا بتخانه بود که اهل هنود از قدیم بتهای بسیار درمیان آن تعبیه کرده بودند اعظم اصنام راجگ سوم می گفتند وبزعم هنود پیدائش آن از مبداء پیدائش دنیا بود۔ چون سلطان محمود از آب نیلاب عبور کرد آنندپال بنا بر رعایت عهود که درمیان بود خدمات شائسته بجا آورده افواج شاهی از قلمرو خود بتواضع وتکریم گذرانید۔ ورای دهلی از تمامی راجگان هندوستان استعانت نمود که همه با لشکرهای خود بامداد او در دهلی رسیدند۔ وسلطان محمود پیش از اجتماع آنها به تهانیسر رسید شهر خالی دید وبتخانه ها را غارت کرده اصنام ها بشکست۔ وجگ سوم در غزنین فرستاده بر سر راه بدل زینه نهادند۔ وچندان خزائن از بتخانه ها کشیدند که شمار آن از حصر بیرون بود۔ واز یک بتخانه قطعهٔ یاقوت احمر یافتند که وزن آن چهار صد وپنجاه مثقال بود۔ سلطان بعد تاراج بتخانه های تهانیسر بدار الملک غزنین رجعت کرد۔

ودر سال چهار صد وسه ارسلان جاذب فتح غرجستان کرد شاه سار ابو نصر

حاکم آں دیار گرفتار کردہ بغزنین آورد۔ و ہمدراں سال بعضی از بلاد خراسان
کہ در تصرف خلیفہ بغداد بود انتزاع نمود۔ و در سنہ ۴۰۴ھ چہار صد و چہار سلطان بجانب
پنجاب نہضت ساخت و قلعہ نندونہ را محاصرہ نمود۔ دراں وقت ترہ لوچن پال
پسر آنند پال حاکم لاہور بود چوں طاقت تقابل نداشت مردان کاری در قلعہ
نندونہ گذاشتہ خود برای استمداد نزد راجہ کشمیر رفت و سلطان قلعہ را محاصرہ
کردہ بہ نقب زنی وادوات قلعہ کشائی پرداختہ اہل قلعہ عاجز نمود۔ عاقبت قلعہ
مفتوح کردہ مال موجودہ انجا بر داشتہ قلعہ بیکی از معتمداں تفویض ساخت۔ و
خود بتعاقب ترہ لوچن پال بولایت کشمیر رایت شوکت افراخت چوں موکب منصور
از راہ راجور سایہ انداز خطہ کشمیر گشت، راجہ انجا بزور اقبال استقبال کردہ تحائف
و ہدایای غریب و عجیب نذر خدمت گذرانید سلطان بحال او ابواب احسان
مفتوح داشتہ خراج شاہی معمول کردہ بر مملکت خود بدستور قائم ساخت و ترہ لوچن
پال بجانب دیگر مفرور گشت سلطان از درہ کشمیر غنیمت بیشمار گرفتہ جمعی کثیر بدین
اسلام آشنا کردہ یکماہ در سیر کشمیر گذرانیدہ بغزنین آمد۔

و دراں ایام آب دریای نیلاب بسبب غلطیدن پارۂ کوہ چندگاہ مسدود
شدہ بود روزیکہ موکب سلطان برلب دریای سندھ رسید دریای نیلاب یکبارہ
طغیانی گشت و شہرہا ویراں ساخت و در فوج شاہی ہم تباہی رسید اما بخیر
گذشت۔ و در سال چہار صد و ہفت جمعی از اوباش بر سر خوارزم شاہ کہ یزنہ سلطان
بود ہجوم آوردہ او را قتل کردند سلطان باصغای این ماجرا بجانب خوارزم زمین را
افراشتہ قاتلان خوارزم شاہ را از تیغ گذرانید و مملکت خوارزم با میر التونتاش ارزانی

داشت - از انجا بلخ آمده زمستان در شهر بست گذرانید - و در سنه ۴۰۹ نهصد و نه
اوّل بهار با جمعیت یکصد هزار سوار خاصه و بیست هزار نفر غازیان ترکستان وغیره
برای تسخیر دار الملک قنوج متوجه گشت و از آب نیلاب عبور کرده بخواهش سیر و سیاحت
جانب کشمیر نهضت ساخت و راجه انجا تحف و هدایای گرانمایه گذرانیده بعطوفت جهانبانی
مفتخر گشت و مدّت سی و نه روز در سیر و تماشای کشمیر گذرانیده براه راجدر رایت
نهضت افراخت - و راجه سنگرام دیو حسب الحکم در مقدمهٔ لشکر ظفر اثر روان شد -
چون فوج دریا موج در قنوج رسید و راجه کوره بدیدن کثرت سپاه و تجمل وجاه متحیر
گشته بال همّت فرو ریخت و طوق انقیاد بگردن انداخته بعنایات سلطانی مرهون
عطوفت و مهربانی شده ولایت قنوج بوی تفویض یافت - و بعد سه روز سلطان
متوجه میرته شده راجه هردت والی انجا از قلعه گریخته رفت و قلعه گیان دو لک و
پنجاه هزار روپیه و سی زنجیر فیل پیشکش داده امان یافتند -

پس بر قلعهٔ مهاون که برلب دریای جون واقع است یورش آورد راجه گلچند
مرزبان انجا زوجه و فرزندان خود را قتل کرده بسینهٔ پرکینه خود خنجر غیرت انداخت و
دیوانیان سلطان زاهشتاد فیل کوه شکوه و مال و منال انبوه در دست افتاد - و از انجا
جانب متهرا ایلغار کرده بی مزاحمت غیری آن بلده را غارت نمود و تبخانه های موفور
شکسته و سوخته اموال بی نهایت بدست آورد - از انجمله پنج پیکر اصنام از طلای
خالص یافته اند که در حدقهٔ آنها بجای چشم یواقیت تعبیه کرده بود مجموع پنجاه هزار
دینار می ارزید - و در حدقهٔ یکی یاقوت ازرق نصب کرده بودند که چهار صد مثقال
وزن داشت چون آن صنم شکستند سی صد مثقال طلا حاصل شد - و بتان سیمین

از خورد و بزرگ زیادہ بر صد عدد بودند چوں آنہا را درہم شکستند صد شتر بار شدہ انگاہ عمارات را آتش زدہ بعد بیست روز از انجا کوچ کردند۔ بعد ازاں قلعۂ متین برلب دریا دیدند کہ در تصرف راجہ دہلی بود و راجۂ انجا بصولت سلطان گریختہ رفت وسلطان درون قلعہ درآمدہ چند بتخانۂ دیرینہ دید کہ عمارت آں از چہار ہزار سال ترصیص یافتہ بود۔ وسلطان اموال ازاں بتکدہ ہا کشید بر قلعۂ منج راین افراشت و پانزدہ روز بلوازمات محاصرہ پرداختہ قلعۂ گیاں عاجز شدند و بعضے ہا خود را از قلعہ فرو انداختند۔ وبعضی ہا خود را مع زن و فرزند در آتش سوختند۔ وبعضے ہا دروازۂ قلعہ کشادہ چنداں جنگ کردند کہ ہمہ ہا بقتل آمدند۔ سلطان غنائم قلعہ قبضہ کردہ چند پاک رفت و ساکنان قلعہ مال و متاع گرفتہ بکوہسارہا مخفی شدند سلطان بقیہ اموال بحوزۂ تصرف درآوردہ غلۂ بسیاری از ذخیرۂ قلعہ بسپاہیان خود قسمت کرد از انجا بر سر چند رای کہ راجۂ مغرور و خود رای بود یورش آورد او نیز شیوۂ چند پال مسلوک داشتہ بکوہستان گریخت۔

گویند چند رای را فیلی عجیب و بی ہمتا بود سلطان بارہا قیمت گراں دادہ خواہش آں فیل کردہ بود و ہنگام صبح آں فیل کوہ پیکر بغیر فیلبان داخل عسکر شدہ قریب سراپردۂ سلطان آمد او را بدست آوردہ خوشحالیہا کردہ خداداد نام نہادند وسلطان بعد تسخیر بقاع و بلاد بسیار مظفر و منصور بجانب غزنین رجعت فرمود۔ چوں غنائم ایں عزیمت را شمار کردند بیست ہزار ہزار دینار و ہزار ہزار درم بشمار آمد و پنجاہ ہزار بردہ و سی صد و پنجاہ فیل و دیگر نفائس خارج ازیں بود۔ و از جملۂ چیزہای نفیس جانوری بود بشکل قمری کہ ہرگاہ طعام زہر آلودہ در مجلس حاضر میشد

آں مرغ اضطراب میکرد و اشک میریخت۔ دیگر سنگے یافتہ بودند کہ از دور آں زخم عظیم فوراً التیام میگرفت۔

و ہمیں سال در غزنین مسجد جامع ترصیص یافت۔ و اصل عمارت مسجد از سنگ مرمر و رخام مربّع و مسدّس و مثمّن و مدوّر برآوردند بطرزی کہ بینندگاں متحیّر میشدند۔ و در ۴۱۲ھ اثنا عشر و اربعمائة سلطان اصغا کرد کہ راجہ ہای ہندوستان راجۂ قنوج را بابت متابعت سلطان علامتہا کردند۔ چنانچہ راجہ نندا مرزبان کالنجر بر سر راجہ کور لشکر کشیدہ از تیغ گذرانید۔ سلطان را باستماع این خبر آتش قہر بجوش آمدہ با جیش و سامان ذی‌شان عزیمت ہندوستان نمود۔ چوں بکنارہ دریای جون رسید راجۂ پنجاب ترہ لوچن پال کہ چند کرت از پیش سلطان گریختہ رفتہ بود بالفعل برای اعانت و امداد راجہ نندا با لشکر فراوان بر سر راہ سلطان آمد چوں دریای فہار مانع بود ہیچکسے از دلاوران عسکر عبور دریا نتوانست کرد۔ سلطان با ہشت نفر غلامان خاصۂ خود از دریا عبور فرمود و بطفیل او متابعان ہفت غلام از آب گذر کردہ لشکر ترہ لوچن پال را در ہم آوردہ شکستند۔ ترہ لوچن با تنی چند منہزم شد و غلاماں میان شہر بکہ دراں نزدیکی بود درآمدہ غارت کردند۔ سلطان از آنجا روی بملک نندا آورد۔ و راجہ نندا با جمعیت سی و ششہزار سوار و چہل و پنجہزار پیادہ و سی صد و چہل فیل برابر سلطان آمدہ معسکر ساخت۔ و سلطان جمعیت او معاینہ کردہ بعالم پناہ عجز و زاری نمود۔ و ازیں یورش نہایت غمگین گشت چوں شب درآمد خوفی عظیم در خاطر نندا افتادہ تمامی اسباب بجای خود گذاشتہ فرار اختیار نمود۔ و سلطان بتعاقب او دویدہ دست بغارت دراز نمودہ و کوہ کوہ مال غنیمت در دست

غازیاں افتاد۔ از انجملہ از یک بیشہ پانصد و ہشتاد فیل یافتند چوں از ملک پنجاب دلجمعی نبود بر ہمیں اکتفا کردہ بغزنین رجعت فرمود۔

و در ہمیں سال ولایت قیرات و ناردین کہ از ممالک سرحد ہندوستان است مفتوح ساخت و متوطنان آں دیار را باسلام در آورد۔ گویند از ناردین سنگے منقور و منقوش یافتند کہ باعتقاد ہنود از بنای آں چہل ہزار سال رفتہ بود۔

و در ۴۱۳ھ سلطان قصد سیر کشمیر فرمود در اثنای راہ قلعۂ لوہر کوٹ را محاصرہ فرمود و در تردّدات محاصرۂ آں مدّت یکماہ اوقات صرف نمود چوں استحکام آں بیش از بیش بود دست تسخیر آں نرسید۔ از انجا رایت معاودت افراشتہ دار السرور لاہور مضرب خیام ساخت۔ ترہ لوچن پال تاب تقابل نیاوردہ براجۂ اجمیر پناہ برد سلطان بلدۂ لاہور را تصرّف کردہ بہ معتمدان خود سپرد و ممالک اطراف پنجاب را غارت کردہ سکّہ و خطبہ جاری ساخت و اوّل بہار بغزنین رفت۔

و در ۴۱۴ھ از راہ لاہور باز قصد ولایت راجہ نندا کرد چوں بقلعۂ گوالیار رسید تا چہار روز در محاصرۂ قلعہ قیل کردند و قلعہ گیاں سی و پنج زنجیر فیل پیشکش آوردہ صلح نمودند۔ از انجا سلطان بہ کالنجر رفتہ در میان گرفت و راجہ نندا سی صد فیل ذمہ گرفتہ طالب صلح شد و سلطان منظور فرمود۔ راجہ نندا بقصد امتحان سی صد فیل بغیر فیلبان در صحرا سر داد و ترکاں ہمہ ہا گرفتار کردہ سوار شدند و اہل قلعہ حیراں ماندند۔ پس راجہ نندا بزبان ہندی در مدح سلطان شعری گفتہ نزد او فرستاد و سلطان نہایت خوشدل شدہ منشور حکومت پانزدہ قلعہ در صلۂ او بخشید۔ و نندا جواہرات و اشیای نفیسہ در بدل آں بخدمت سلطان ارسال

نمود تا دست از دیار او باز داشته بغزنین رفت۔

و در سنه خمس عشر و اربعمائه مردم ماوراء النهر از علی تگین تظلم نمودند سلطان بمدافعت او از آب جیحون عبور کرده سرفرازان ماوراء النهر پیشکشها گذرانیدند و یوسف قدرخان بادشاه ترکستان با تحایف و هدایا پیشوائی کرد و علی تگین خبر شنیده بگریخت عاقبت گرفتار گشته محبوس شد۔ و در همان سال سلطان عزیمت سومنات بخاطر آورده دهم ماه شعبان با لشکر خاصه پنجاه و پنجهزار و از پاهان مطوعه که بغیر مواجب همرکاب میرفتند سی هزار سوار عازم سومنات گردید چون ببلدهٔ ملتان رسید بیابان بی آب و علف در پیش بود حکم فرمود که هرکسی برای چند روزه آب و علف همراه بردارد و بابت مصرف خاصهٔ سلطان از آب و علف هشت هزار شتر بار همراه بود۔ چون ازان بیابان خونخوار در گذشت قلعهٔ اجمیر را غارت کرده بطی مسافت مشغول گشت۔ و در اثنای راه چند قلعه بغیر جنگ بچنگ آمده تسلیم دیوانیان سلطان شد۔ و از شهر پٹن گجرات آب و علف همراه برداشته در سومنات رسید و بر ساحل دریا قلعهٔ دید سر بفلک کشیده و آب دریا بفصیل آن رسیده و برهمنان بتماشا برسر دیوار بر آمده افواج را تماشا میکردند و می گفتند که سومنات شما را درینجا آورده همه ها را هلاک گرداند۔ و روز دیگر لشکر جلادت آئین بپای قلعهٔ متین آمده نردبانها نهاده بالای بارهٔ قلعه صعود کردند۔ و هندوان بمدافعت آنها کوشیده تا هنگام شام اعلام حرب قایم بود۔ روز سیوم رایان اطراف هندوستان جمع گشته صفها کشیدند و آتش هیجا بهمچنان هیجان یافت که آسمان را دیدن احوال مبارزان جگر میسوخت۔ و در نصف روز بموجب غلبهٔ لشکر پرم دیو و دابشلیم دهنی در لشکر

Library Sri Pratap College, Srinagar.

اسلام پدید آمد۔ و سلطان محمود مضطرب گشته بگوشۂ فرو رفت۔ و خرقۂ مبارک جناب شیخ ابو الحسن[1] خرقانی قدس سرہ بدست گرفته روی نیاز بدرگاه داور کارساز برزمین نهاده گریه میکرد و فتح قلعه بوسالت خرقۂ آں بزرگوار از درگاه میخواست و دراں حالت غازیاں حمله آورده دریکدم پنجهزار کس از هنود بقتل آوردند ناگاه رعب و هراس بر مردم قلعه غالب گشته از جنگ باز ماندند۔ و برهمنان و مجاوران سومنات قریب چهار هزار کس در کشتیها سوار شده فرار اختیار کردند و فوج سلطان آنهارا سدّ راه گشته اکثری غریق لجۂ فنا شدند پس سلطان با عماید درگاه بقلعه در آمده عمارات آنرا تفرج فرمود انگاه از درون قلعه به بتخانه در آمده جائی دید طویل و عریض که پنجاه و شش ستون حجری و قایۂ سقف آں شده بود۔ و سومنات صنمی دید از سنگ تراشیده طول آں پنج ذرعه و سلطان بضرب گرزه روی آں بشکست۔ پس کالبد او را چهار قطعه کردند دو قطعه در غزنین برده در آستانۂ مسجد جامع و دیوانگاه سلطنت بدل زینه نهادند و دو قطعۂ دیگر بمکۂ معظّمه و مدینۂ منوّره فرستادند۔

بیت

گه او دیر بگرفت و شد سجده گاه گه او کعبه پذرفت و شد قبله گاه
گهی مسجد افگند و بتخانه بست گهی کعبه آراست بُت بر شکست
تماشای او گه چناں گه چنیں نهد تهمت فعل بر آن و ایں

و قتیکه سلطان محمود قصد شکستن سومنات نمود جمعی از براهمه بعرض مقربان سلطان رسانیدند که اگر سلطان در شکستن سومنات مبادرت نفرماید بعوض آں سلطان را

[1] مروی است که جناب مولی الاعالی والادانی شیخ ابو الحسن خرقانی همدراں مجلس بطور خرق عادت بر سلطان جلوه گر شده فرمودند ایسلطان مرا پیش خدا مُفت فروختی اگر تسخیر دار اسلام تمام دنیا یعنی بوسالت این خرقه ام ازخدای جل و علا میخواستی کمتر بود

انیقدر مبلغات خواہیم داد وارکان دولت این سخن بسمع اعلیٰ رسانیدند سلطان فرمود اگر من این کار مکنیم پس مرا محمود بت فروش میگویند بهتر آنست که مرا محمود بت شکن خواهند گفت پس سومنات بشکستند واز بطن او که مجوف بود آنقدر جواهر آبدار ولآلی شاهوار بر آمدند که از کرده آنچه برهمنان میدادند صد چندان بود۔ ودر بتخانه سومنات بوقت خسوف وکسوف مردمان زیاده از سی صد هزار کس جمع میشدند و از اقصی ممالک نذورات بد انجامی آوردند۔ وراجهای هند دو هزار قریه وقف سومنات کرده بودند۔ وعلی الدوام دو هزار برهمن سومنات را پوزش میکردند وهر روز بآب گنگ اورا غسل میدادند وزنجیر گهریال بوزن دویست من از طلای احمر بود وپانصد مغنیه ورقاصه وسی صد مرد سازنده ملازم او شب وروز میبودند۔ وهمچنین سی صد کس از برای ریش تراشی وسر تراشی زائران در انجا موجود بودند۔ واکثر راجها دختران خود در انجا نذر میکردند۔ وشبانه روشنائی از لعل شبچراغ میبود۔ واز خزانه سومنات بتهای طلا ونقره چندان بر آوردند که از حساب متجاوز بود وآن قدر جواهر نفیسه ونقود وافره داخل خزانهٔ سلطان شد که عشر عشیر آن در خزانهٔ هیچ بادشاهی نتواند بود۔

القصه سلطان محمود واز مهم سومنات پرداخته برای سرکوبی راجه پرم دیو والی نهروالهٔ گجرات رفت وپرم دیو در قلعهٔ کهنده متحصن گشت وحوالی آن آبی عمیق حاوی بود وسلطان از آب عبور کرده پرم دیو از قلعه گریخته رفت سلطان داخل قلعه شده مردم حصار از تیغ کین گذرانید وزنان واطفال اسیر کرده اموال وجواهر بر آورده بخزانهٔ عامره داخل ساخت۔ از انجا سلطان بنهرواله رفت خیال داشت که

در آنجا پای تخت خود مقرر ساخت ارکان دولت نپسندیدند۔ پس داب شلیم مرتاض را حکومت نہرواله و سومنات وغیره تفویض نمود۔ وی خراج شاہی بر خود گرفته بحکومت بنشست۔ سلطان بعد از دو سال و شش ماه رایت مراجعت افراشته در ۴۱۷ھ بغزنین رسید۔ و ہمدرین سال بر ملک جتّان لشکر کشید چون در ملتان رسید یکہزار و چہار صد کشتی درست کرده از راه سندھ ساگر بملک جتّان ایلغار نمود۔ و بعد جدال و قتال بسیار سلطان فتحیاب شده ہمه را اسیر کرده بغزنین رسانید۔

و در ۴۱۸ھ برای تدارک ترکمانان سلجوقی توجه فرموده ہزارہا از تیغ گذرانید۔ و خزائن و دفائن که حکام دیالمیه بسالہای دراز اندوخته بودند بی مشقت بدست آورد و فرقۂ قرامطه را قتل عام نمود۔ و ولایت ری و اصفہان بامیر مسعود داد چون بغزنین رسید بمرض سوء القنیه مبتلا گشت و بہمان مرض سیوم ربیع الاول ۴۲۱ھ بعمر شصت سالگی درگذشت سلطنت او سی و پنجسال بود۔ و از عدالت او نقلہا می آرند۔

از آنجمله روزی شخصے بداد خواہی آمد و گفت خواہرزادۂ بادشاه ہر روز بخانۂ من می آید و مرا بضرب تازیانه میکشد و بازن من تا صبح می باشد۔ سلطان گفت این سخن باکسے مگوی وقتیکه آن ظالم بخانۂ تو می آید آنوقت در فلان مکان بمن خبر کن تا که مقصود خود بینی آنمرد بخانه رفت و تا سه روز کس نیامد و در شب سیوم خواہرزادۂ سلطان آمده او را از خانه بدر ساخت و آن شخص بر موقع موعود رفته سلطان را خبر کرد۔ و سلطان محمود بخانۂ دادخواه آمده خواہرزادۂ خود را در آغوش آن عورت خوابیده دید فی الحال شمع را گل کرده سرش از تن جدا ساخت پس جرعۂ آب طلبیده نوشید آنمرد دست بدامن

سلطان آزرده التماس نمود بآن خدائیکه ترا این شوکت داد با من بگوی که فرونشانیدن شمع و طلبیدن آب چه بود. سلطان فرمود شمع نشانیدن برای آن بود که مبادا از دیدنش صلهٔ رحم مانع این امر می‌آمد و طلب آب نمودن این بود که درین سه شبانروز خواب و خور بر خود حرام کرده بودم اکنون مطلب تو برآوردم تشنگی بر من غالب بود جرعهٔ آب طلبیده نوشیدم فقط۔

راجه سنگرام راج بعد فتح ولایت قنوج از سلطان محمود رخصت انصراف گرفته بدار الملک خود رجعت نمود۔ و به رتق و فتق امور مملکت پرداخت۔ و بعد چندگاه وزیرش تونگ از دست مخالفان خود بلا اجازت راجه کشته شد۔ و بدرشور بر منصب وزارت منتقل گشت وی اکثر بتخانه‌ها غارت نمود و مردم اراذل و اوباش را پیش آورده انتظام سلطنت شکست۔ و راجه سنگرام سی سال و نه ماه حکومت کرده درگذشت۔

(۲) راجه هری راج پسرش بر سریر سلطنت نشسته همگی بیست و دو روز حکومت کرده انتقال نمود۔

(۳) راجه اننت راج برادر هری راج در سنه ۱۰۹۵ب بیاوری قوم نیایک و انگی بعمر ده سالگی بر تخت نشست۔ و شری لیکها رانی راجه سنگرام برای مسندنشینی خود مستعد شده بود اما اعیان ملک حکومت او پسند نکردند و رانی بهوای جهانبانی راجه اننت دیو را چنانی زهر رسانید اما بر او مؤثر نگشت۔ اگره راج برادر سنگرام راج بعزم تسخیر ملک از لوهرکوت آمده بجنگ پیوست و دلاوران اننت دیو غلبه نموده بدن او را ریزه ریزه کردند۔ و در لوهرکوت رفته قلعه را آتش کشیدند و قتیکه راجه بحد بلوغ رسید رودرپال را رتبه وزارت بخشید و یک نیم لک سکه در ماه تنخواه ساخت۔ و بدرپال الحکم

اورا هشتاد هزار سکه مقرر نمود. پس راجه برتهوی رده پال دست جور و جفا بر خلق خدا دراز کرده جور پیشه گانرا رواج داد. چنانکه داروغه اصطبل باختیار خود مردم را غارت میکرد و دلک نام شخصی مسخره وضع بود که در میان مجلس راجه را خنده می‌کنانید و بکمال خودسری تطاول میکرد گویا شریک راجه بود. و وزیران قبه‌های بتخانه‌ها طلا برداشته بردند راجه بوجهی باز پرس آن نکرد. و آدت پال وزیر دوم مدرسه برای تعلیم مردم اگنی داهم ساخت. و راجه جالندر دو دختر را بچکیندر فرستاد. راجه دختر خورد شری لچهمی بخود منسوب کرده دختر کلان به آدت پال عطا نمود. و شری لچهمی نهایت عاقل و نیک طبیعت سنسکرت خوان بود بر بهست گنها که بزبان بهاشا بود بذریعه سوم بت بوجن ترجمه آن سنسکرت کنانید.

و وزیر تیهون و فرقه ڈانگران چهره بغاوت افروخته بقتل راجه همت بستند راجه با قوم نیایک و انگی متحد گشته بعد کارزار بسیار و تیهون مغلوب گردیده از باره موله بدر گشتند و معاونان خود را انعام داده بخشیدند. بعده راجه ترابهی با دده پال مخالف شده باتفاق راجه‌های حدود شمالی لوای بغاوت افراشت. و هنگام تقابل راجه داهده از دست دده پال کشته شد و مخالفان هزیمت خورده متفرق گشتند و دده پال مال غنیمت و سر راجه داهده در پیش راجه گذرانید. و راجه چند از دایره اطاعت قدم بیرون نهاده اننت راج آن بدمنش را اسیر نموده آورده محبوس داشت و شری لچهمی رانی بتخانه گوری شور و سوم مٹه آباد ساخت. و برهمنان بهیاده ایک صد و هشت قریه جاگیر بخشید ازبسکه راجه گرویده او بود بکشترابیره در شهر نی اندرک بجور و اعتساف نموده بر اشراف و رعیت پروری مستعد شد و تا این وقایع

ساسامان و اسپان بمستحقان زمانه صدقه و خیرات بخشید. و پنجاه و سه سال و چهار ماه
راج کرده بالحاح و ابرام شری سانتی کاشت دیو فرزند خود را ولیعهد ساخته ترک سلطنت نمود.
(۴۲) راجه کلش دیو در ۱۱۴۸ ب یکهزار و یکصد و چهل و هشت بجانب پدر افسر
بر سر نهاده و از روی بد خصلتی با مردم قلاش و اوباش صحبت داشته مرتکب افعال شنیعه و
اطوار قبیحه گشت و بر دختر عموی خود چسپیده شب و لیل و نهار در کوچه و بازار سگ وار
نیکو دید پرده نشینان را پردهٔ عصمت دریده خرابی و تباهی می ساخت.

شبی در خانهٔ امیری تنها داخل شد و حارسان او را دزد پنداشته گرفتار
کردند چون شناختند بگذاشتند. انتت دیو چون این واقعه شنید پسر خود را اندرز
پدرانه و نصیحت مشفقانه فرمود چشمان او سرخ شد و راجه بضرب طپانچه رخسارهٔ او رنجه
کرد و آن بدگهر بهانهٔ درد سر بر بستر علالت غلطید و راجه بنابر شفقت فردا بعیادت
او نهضت نمود و دربانان همراهیان او را از در در آمدن ندادند. راجه بصدور این
حرکت حزین و غمگین گشته از حکومت دنیا بیزار شد و با مال و دولت و عورت در
بیجباره رفته در تیجبارهٔ بجیشور بعبادت پرداخت. و کلش دیو تهیدست مانده با جمعیت
و لشکر خود بر جنگ پدر مستعد شد. و مادرش بوساطت برهمنان پند و نصایح
کرده از این خواهش مذموم باز داشت لیکن بسوزش اندرون خانهای مصاحبان و
متعلقان پدر آتش کشیده خاکستر نمود. پس انتت دیو را دیگ قهر بجوش آمده
فرزند او هرش دیو برای جهانداری در بیجباره طلبید. و کلش دیو با استماع این خبر
در پای پدر افتاده و بعجز و نیاز مندی او را از قهر باز آورده همراه خود بشهر
رسانید. و بعد دو ماه بصلاح اوباشان در قید کردن پدر خلاح و بهبودی خود

دانست۔ و راجه اننت از نگاش پسر ارجمند واقف گشته در بیجباره رجعت نمود و
کلش دیو ملازمان و متعلقان پدر را ماخوذ کرده بعضیها در کاه پیچیده بسوزانید و
بعضیها را به آب شمشیر سیر گردانید۔ ازین هرج و مرج مخلوق در زحمت و بلا مبتلا شدند
اننت دیو در دست شری متی مجبور بود وی در گرفتاری کلش دیو گاهی مصلحت نداد
تا که آن بدگهر زیاده تر خیره سر شده در فکر تخریب پدر افتاد۔

شبی در بیجباره رفته دولتخانه راجه و مکانات شهر را آتش کشیده بسوزانید و دولت و سرمایهٔ راجه تمام بباد داد لیکن راجه و رانی بمشقت تمام از دریا عبور کرده نجات یافتند۔ و بر بازوی شری متی یک لعل بدخشی بود بقیمت هفت لک روپیه فروخته ملازمان و متعلقان خود را خوراک و پوشاک بخشیده و مکانات سوخته را مرمت نمود۔ بوقوع اینواقعه راجه از دنیا نهایت دلگیر شده و لباس گیاه برخود پوشیده در کنجی[1] تاریک بریاضت پرداخت۔

باوجود این حال پسر ناخلف باغوای مفسدان پدر خود را پیغام فرستاد که اگر از شما هنوز آرزوی زندگانی باقی است در کوهستان بنیهه رفته بعبادت پردازند ورنه امید حیات نگذارند۔ اننت دیو باستماع این خبر غمناک شده با دل صد چاک رانی خود را گفت که بموجب عقل ناقص تو از دفاره اعتبار و ناموس و آرام و مال و جان دست شستم هر فرزندیکه در قصد پدر باشد در اصل نسل او البته فرق باید بود۔ رانی در جواب او چند الفاظ سخت بیان نمود و راجه بغضب آمده کارد در سینهٔ خود انداخته سرمایهٔ حیات درباخت و شری متی آه و واویلا پرداخت و اعوان خود را هرشدیو تفویض کرده تجویز داد که او را بر سر جهانبانی بنشانند و

[1] کنج خانه [illegible] الاوقات

از آسیب پدر خود یعنی کلشدیو برهانند. بعد آن هرشدیو را مفتاح مخازن تفویض کرده کلشدیو را پیغام فرستاد که بر نعش پدر حاضر باشد. یکروز در آمدن او انتظار کشیدند و کلشدیو بر نعش پدر حاضر نشد. روز دوم شری متی خود را بزیور و حلیه آراسته بر نعش شان شوهر مع سه خدمتگار و چهار کنیز ستی[1] شد. و هرشدیو در بذل و اعطا و وجود و سخا گنجینه‌ها صرف کرده رفاه خلق و نیکنامی خود حاصل نمود. و کلشدیو او را دشمن بعلی پنداشته در بیجباره آمد و هرشدیو او را دلاسا و مدارا کرده همراه خود بشهر برد. بعد ازان کلشدیو از افعال خود منفعل شد و در پرورش خلق خدا و آبادی رعایا مایل گشت و خرج موافق دخل خود کردن گرفت. و همچنان جابجا تعین کرده از احوال ملک و رعایا واقف گشته تدارک آن بخوبی میساخت. و در پرهیزگاری و ثابت قدمی دخل داده دبدبهٔ شجاعت و دلاوری بهر سو انداخت.

لیکن تا مدت هوت رانی قایم مانده هفتاد و دو دختر دوشیزه و پاکیزه از اطراف ولایت طلبیده شبستان خود پرستان ساخت. و از شرب شراب و رقص و سرود و نای همیشه مخمور میبود. متصل بیجباره مندر کلشی شور آباد ساخت. قریب موضع نرهون شهر کلش احداث نمود. دران حال سهج پال راجهٔ راجور انتقال فرمود و کلشدیو پسرش سنگرام پال را جانشین پدر نمود. اما مدن پال برادر سهج پال بدعوی راجگی شور برداشت. کلشدیو لشکر جرار با فرسی چیاند تعین کرده مدن پال را در کشمیر محبوس داشت.

هیچ از پی دبدبهٔ شجاعت راجهای کشمیر چندان نمانده بود بافعل کلشدیو

[1] ستی. باصطلاح هنود زنی را گویند که در نعش شوهر خود را زنده بسوزاند.

ولولهٔ شجاعت و سیاست خود مشهور ساخت. یکروز دربار راجگی بکمال تجمّل ترتیب داده تمامی راجهای اطراف کشمیر و اعیان و ارکان ملک بر موقع جلسه حاضر کرد. و هشت کس از راجهای ریاست بیرونی برای نذرگذرانی آمده شامل دربار شدند. یکی راجه کرتی والی ابهی پور. دوم راجه استهه والی چنبه. سوم راجه گلشن والی بلاس پور. چهارم راجه سنگرام والی راجور. پنجم راجه آدت کرشن والی لوهرکوت. ششم راجه پون گج والی عودی. هفتم راجه کاپرسی والی خاندیس. هشتم راجه گوتم والی کشتوار. و به خدمت و مدارای راجها پره وامن وزیر مقرر شده بود. چون جلسهٔ شاهی بکمال تزوک و شان شایان باختتام رسید. از راجها و اعیان ملک هر کس را خلاع فاخره و نفایس عجیبه بخشید. دران ایام دریاها بسبب سرما یخ بست شده بودند بنابران هر کسی بمسارعت تمام معاودت نمود. بعد آن مفسدان درمیان راجه و هرشد بو طرح نفاق انداختند. و هرشد بو بفرمان راجه در حبس خانه اسیر شد و مادرش تاب مفارقت نیاورده بر خودکشی ارتکاب نمود پس کلش دیو را مزاج معلول گشت موجب آن وُت کرش پسر دوم از لوهرکوت طلبیده ولیعهد گردانید. و بمقام تاندا کهتر قالب عنصری فرو گذاشت. ایام حکومتش هشت سال بود.

(۵) راجه وُتکرش در سنه ۱۱۵۶ یکهزار و یکصد و پنجاه و شش تخت و تاج را رواج داد و برادر خود بجی مل را وزیر ساخت. و هرشد بو که بحکم پدر محبوس بود بجی مل در باب خلاصی او التماس نمود راجه استدعای او منظور نکرده ازین رو درمیان آنها خصومت افتاد و بجی مل بطرف لار گریخته سامان حرب و ضرب بهم رسانید و بر برادر خود خروج نموده در محلهٔ تاشون محاربهٔ فریقین روی داد. وُت کرش بجای خود سنجید که اگر فتح نصیب من گردد هرشد بو را رهائی بخشم و اگر مخالف غلبه کند پیش او را مقتول سازم. بنابران موکلان

زندان زاد و انگشترین خود نشان داد و گفت هرگاه انگشترین سبز نگین در پیش شما خواهد رسید هرشدیو را خلاصی بخشند و اگر انگشترین سرخ نگین خواهد آمد پس او را قتل کرده نابود سازند قضا را با برادر خود بمحاربه و مجادله پیوسته دُنتکرش در جنگ مغلوب گشت و از روی اضطراب و انقلاب بغلط انگشترین سبز نگین بدست فرزند خود در زندان فرستاد و سپاهان انگشترین سبز نگین دیده هرشدیو را از بند خلاص کردند. چون هرشدیو در معرکه در آمد بجی مل را تقویت پیدا شده لشکر برادر را قتل عام نمود. دُنتکرش مغلوب و منکوب گشته بسینهٔ خود خنجر انداخته از جان درگذشت. مدت حکومتش بیست و دو روز بود.

(۶) راجه هرشدیو باتفاق اعیان ملک و اعانت بجی مل در سنه ۱۱۵۶ ب بر تخت نشسته در دوست نوازی و دشمن گدازی ساعی شد. و در بذل و عدل و رافت و احسان توفیق یافت. دروازهای نشیمن شاهی را از چهارسو زنجیرهای عدل آویخت که دادخواهان بی مزاحمت دربانان بحضور میرسیدند. و اعیان و ارکان سلطنت را بر مناصب مناسب اختصاص داده. و بجی مل وزیرالملک گردانید. بعد چندی از روی نفاق بداندیشان میان ایشان فساد و عناد افتاد موجب آن بجی مل رایت تقابل برداشته باهمدیگر بحرب و ضرب پیوستند. و بجی مل در خود تاب مقاومت ندیده بجانب کشمیر الفرار ساخت. چون در میان درهٔ کوهسار رسید قضارا لخته برفی از فرق کوه لغزیده بجی مل را با معاونان خود در شهرستان عدم رسانید. و هرشدیو را بعد چندگاه صحبت فلاسفه و اوباش مؤثر گشته از طور و طرز اول برگشت و در ارتکاب افعال ذمیمه اشتغال داشت. و در محفل شاهی هر روز هزار شمع می افروخت. و سی صد و شصت

Library Sri Pratap College,
Srinagar.

لعبت خوشروی وطناز باندازهٔ ناز وطراز انتخاب کرده برای مباشرت ایّام سال انعام در حرمخانه داخل ساخت۔ باوجود آں از حرام کاری ہا اجتناب نمیکرد۔ چنانکه از ہمشیرهٔ خود ہم احتراز ننمود۔ وذخایر راجہای پیشینه واسباب وساماں منادر دیرینه جمع کرده تضیب قوّالاں ولولیاں وخوش آمدگویاں فرمود۔ چنانچه روزی یک رُوپیہ را صدہزار درستی انعام بخشید۔ ووزیراں نامدار رائی اعتبار کرده مردم تلاش واوباش را رتبهٔ مصاحبت ومجالست افزود وبصلاح ومشورهٔ آنہا انتظام مملکت می ساخت۔ بصدور این فتور اعیان وارکان سلطنت بیدل گشته در جمعیت انتظام خلل افتاد۔

روزی مٹ وجیرام بر قتل راجه اقدام نمودند وراجه بر کنگاش آنہا واقف گشته واز قوم وقبیلهٔ خود بیزار شده ہمه ہا از تیغ گذرانید وفردی موجود نگذاشت۔ پس بترغیب مشیران خود برای تسخیر دارد بوقت ایلغار نمود چوں درمیان کوہستان بمقابلهٔ دشمناں صفوف محاربه ترتیب داد شبانه برف و باراں بشدّت بارید لشکر شاہی را تباہی گشت۔ راجه از میدان کارزار فرار اختیار کرده بطفیل اوجیش موئور در دریای کرشنه گنگا غرق شد وغنیم تعاقب نموده نزدیک بود که راجه را گرفتار میکردند لیکن اوچل وسوسل پسران عموی راجه دلیرانه نبرد مردانه ساخته مخالفاں پس پا کردند وبزدلی راجه وشجاعت برادراں او در ملک شهرت یافت۔ آنگاه راجه بهون کوشش آورده علاقهٔ لوہر کوٹ را غارت نمود۔ ازیں سوگند ہرب سپه سالار بفرمان راجه بر سراو تاخته از پا درانداخت پس راجه سنگرام پال راجهٔ راجور باغی گشت وگند ہرب با سه ہزار سپاه برای گوشمالی او مامور

شد۔ وسنگرام پال با جمعیت ہشت ہزار سپاہ تقابل کردہ دو صد سپاہ از کشمیر و چہار صد از آنسو بقتل آمد۔ عاقبت سنگرام پال مغلوب گشتہ خط متابعت نوشتہ داد۔ و در سنہ ۱۱۵۶ء اول ماہ بہادرون بارش باران شدت کردہ دریا ہا طغیانی گشت۔ وفصلہا خام شد۔ قحط غلہ بحدی رسید کہ قیمت خروار شالی تا پانصد دینار رسید۔ چوہمو زنان مس مبعز وختند۔ و یک تولہ پشم شش دینار ارزش یافت و نمک و مصالح حکم طلا گرفت خلق خدا بسیار تلف شد۔ فقط

و پنڈت کلہن از بی وقوفی وسادہ لوحی راجہ قصہ ہای بسیار نقل میکند نمونہ ازاں ایراد کردہ شود۔ یکی از مصاحبان خاص عورتی موقّر بزیورات و ملبوسات آراستہ در پیشگاہ راجہ استادہ کردہ گفت کہ ایں والدۂ ماجدۂ ایشاں از بہشت آمدہ چیزی میخواہد راجہ بزیر پای او افتادہ مبلغی کثیر دادہ مرخّص نمود۔ و دیگری چند عورت حاضر کردہ گفت اینہا دیویاں ہستند و از عالم بالا برای دیدار شما آمدہ اند۔ راجہ نذر خدمت آنہا گذرانیدہ نہایت دلخوش ساخت۔

وشخصی تصویر زوجۂ راجۂ دکہن کہ بحسن وجمال معروف بود بنظر او گذرانیدہ و راجہ بدیدن آں والہ وشیدا گشتہ روزگار با ضطرار بسر می برد و برای حصول وصال آں بدیع الجمال خیال تسخیر دکہن بخاطر آورد۔ و اعیان دولت اینکار را باعث تباہی سلطنت دانستہ نہایت مجبور شدند۔ ومدن نام مسخرۂ بود کہ بہزل و تمسخر در مصاحبت راجہ تقرب داشت اورا التجا کردند کہ راجہ را بنوعی ازیں ارادہ باز دارد۔ و مدن ذمہ دار ایں امر شدہ روزی

در خدمت راجہ عرض کرد کہ امشب در واقعہ نامہ بدست من افتاد چوں مطالعہ
کردم زن راجہ دکہن نوشتہ بود کہ من حوری بودم از بہشت بعزم دیدن شما
ازانجا بیروں برآمدم و در راہ بدست راجۂ دکہن افتادم لاچار بعقد مواصلت او
گرفتار شدم اکنوں میخواہم کہ بنوعی خلاص کردہ خود را بخدمت راجہ رسانم۔
بالفعل از خواص خود چند کنیزک فرستادم کہ تا رسیدن من در خدمت او حاضر
باشند البتہ بر فلان تاریخ در انجا خواہند رسید راجہ بشنیدن آں شادماں گشتہ
در انتظار پرستاراں چشم در راہ منتظر می بود۔ و بر وقت موعود مدن چند کنیزک
گلبدن بزیور و زینت آراستہ در پیش راجہ حاضر کرد و راجۂ بی شعور بدیدن
آنہا مسرور گشتہ بعیش و سرور پرداخت۔
وقتی راجہ مذکور در علاقۂ راجور رفتہ بود و با فوج و حشم یکماہ در انجا
قیام کردہ قیامت قائم ساخت۔ مردماں عاجز شدند مدن مسخرہ را مبلغی رشوہ
دادہ برای انعطاف عنان عزیمت راجہ التماس نمودند و آں مکار در حضور راجہ
عرض کرد کہ در ذیل کوہسار لشکر ترکاں وارد شدہ است۔ درینجا توقف
کردن خود را بدہان اژدہا دادن است۔ راجہ بشنیدن ایں خبر بغیر تامل و تحقیقات
بکمال اضطراب بکشمیر آمد۔ و اشجار مثمرہ و غیر مثمر در صحن خانۂ او مرتفع شدہ بود گفت
شاخہای درختاں از دیوارہا سر برداشتہ در حرمخانہ نگاہ میکنند۔ و بہمیں
وسوسہ ہمہ ہا از بیخ قطع کنانید۔ و پٹہ رانی حرم محترمۂ او بود شبانہ از آغوش
راجہ جدا شدہ با فیلبان پیوست راجہ بتعاقب او رفتہ از بغل فیلباں کشید باو
بخشید قصۂ او در افواہ عوام مشہور است۔ و از روی بیوقوفی و بی پروائی

او در انتظام مملکت خرابی بعمل آمده اعیان ملک و ارکان دولت از دی بزدلی او خیره سر شدند - و قوم لون و ڈانگر در مراج و کامراج شورش بر داشتند - راجه برای تدارک آنها افسران لشکر تعیین کرده اکثر ها بقتل آوردند - و بسیاری از برهمنان بعلت خودسری از تیغ گذرانید و سرهای آنها بر شوارع عام آویزان کردند - و از روی سفاکی و خونریزی او ڈانگرولون جمعیت کرده در لولاب شور برداشتند - و راجه بمدافعت آنها لشکر کشیده جنگ و فساد تا دیرگاه جانکاه بود -

و دران اثنا از عمزاده های خود راجه بیدل شده در قصد تجسس آنها افتاد آن هر دو از خطور خاطر راجه واقف گشته بطرف راجه دگر بسخته رفتند - و از انجا اوچل یکصد سپاه جمعیت کرده بعزم تسخیر کشمیر از راه باره موله در کامراج رسید - و قوم ڈانگرولون با او اتفاق کرده در پرسپور صفوف محاربه آراستند و هرشد بمقابله آنها بر آمده فریقین بحرب و ضرب پیوستند - اوچل تاب مقاومت نیاورده منهزم شد - راجه از بتخانه های پرسپور و پٹن اسباب و آلات و بتهای طلا و نقره بغارت برده بشهر رجعت کرد - اوچل دربار موله پای استقامت افشرده برادرش سوسل با فوج بسیار از پنجاب آمده با او پیوست و راجه بمدافعت آنها فوج جرار تعیین کرده فریقین بجنگ پیوستند - و در میدان رزم سوسل را پای بیکار شده لاچار در پهار فرار اختیار نمود - اوچل بعد دو سه روز از راه کوهامه در لار رسیده بر هرشد بمدافعه او فوج فرستاد و در معرکه کارزار سردار فوج راجه بی سرشده هیص و بیص افتاد -

و خالوی او اسچل آنند نام از کامراج باعتضاد قوم ڈانگر و لون شورش برداشت و هرشدیو چندر راج را برای سرکوبی او مامور ساخت. و آنند در معرکه کشته شده لشکر او پریشان گشت. و سوسل از راه شوپیان باز آمده در بیجباره شور برداشت. و چندر راج از باره موله بمقابلهٔ او ایلغار کرده از دست سوسل در جنگ کشته شد. و سوسل با جیش خود بشهر آمده با فوج اوچل لاحق گشت پس هر دو دلاور در شهر در آمده شور محشر برپا داشتند. هرشدیو فیل نر را شراب داده بمقابلهٔ دشمنان انداخت و از دست اوچل تیری بگوش فیل رسیده بازگشت برگشت و لشکر هرشدیو را پامال کرده درهم و برهم ساخت. پس هرشدیو مغلوب شده رو بهزیمت نهاد. و اوچل دولتخانهٔ راجه را آتش کشیده خاکستر گردانید و هشتاد کس از خیل و خدم و حرمهای راجه بسوزانید و قوم لون و ڈانگر دست تطاول دراز کرده شهر را غارت نموده خزانهٔ راجه بتاراج بردند. هرشدیو بهمراهی دو کس در خانهٔ زمینداری پنهان شده سه شبانه روز گرسنه بود. اوچل سراغ یافته در کمینگاه او در آمده از تیغ گذرانید. یازده سال و هشت ماه و بیست و دو روز حکومت کرد.

(۷) راجه اوچل در سنه ۱۱۶۸ یکهزار و یکصد و شصت و هشت بکرمی بر اریکهٔ کامرانی بحکمرانی بنشست و عروس مملکت را بزیور عدل و نصفت آراسته و بذات خود هر کس را دادرسی میکرد. و برای تحقیق حالات خلق بتغیر لباس شبانه سیر نموده تدارک هر امر فوراً میساخت. و مخبران صادق جابجا تعیّن کرده از هر جا اخبار طلبیده در ظلم گدازی و چاره سازی پرداخت. و غلات موفور

در ذخیرہ ہا سرمایہ کردہ بوقت حاجت ارزاں فروختہ خلق خدا از صدمۂ قحط بر نشد بو نگہداشت۔ و دزداں را منصب و جاگیر مقرر کردہ از دزدی و قزاقی باز داشت و بزرگان و فاضلان و ہنر پروراں را قدر و منزلت افراخت۔ و فرقۂ ظالمان و مرتشیان و غمازاں را در چاہ مذلّت انداخت۔ کلہن پنڈت میگوید کہ اوصاف ہر قدر کہ در دنیا پیداست ہمہ ہا در ذاتِ او مخلوق بود۔ امّا دو خصلت مذموم از وصادر می شد یکی آنکہ بنسبت ہر وضیع و شریف بد زبانی و دشنام کاری می ساخت۔ دوم اینکہ خصومت پیشہ گانرا باہمدیگر متنازع کردہ خونہا بر زمین می انداخت۔

و بعد چند سال از اوصاف پسندیدۂ خود یکبار برگشتہ خیال غرور و استکبار بخاطر آوردہ با ہر کس بخصومت برخاست۔ چنانچہ فرقۂ ڈانگرانرا بنظر حقوق معاونت سابقہ چند سال بعہدہ ہای جلیلہ معزز داشتہ بود عاقبت درمیان قبیلۂ آنہا بحکمت عملی نفاق و خصومت انداختہ و باہمدیگر خونریزیہا کنانیدہ از پا در انداخت۔ و سوسل را برعایت اخوّت و استحقاق معاونت ایام فساد قدر و منزلت افزودہ اوّلاً بر حکومت لوہر کوٹ وغیرہ مامور ساخت لیسانہ با او بر مخالفت باختہ رنجیدہ فرمود۔ وی علم بغاوت افراشتہ با فوج بسیار بمقابلۂ برادر خونخوار مبادرت نمود۔ از ینسو او سچل بالشکر جرّار حملہ آور شدہ فریقین بحرب و ضرب پیوستند و سوسل مغلوب گشتہ مفرور شد۔ بار دیگر جمعیتی بہم رسانیدہ بمقابلۂ راجہ باز آمد و گفتہ چندی برای مداہنت او دوبارہ مولہ معسکر ساخت بعد جدال و قتال سوسل بطرف داردو گریختہ

رفت از آنجا براه کرناو در لوہرکوٹ رسید۔

اِنتباہ۔ لوہرکوٹ درمیان راجور و اکنور سابقه شهری معمور بود فی الحال نام و نشان آن معدوم۔ دران زمان راجه دا[illegible]و خروج کرده در کامراج شور بر داشت۔ عاقبت در معرکه تاب تقابل نیاورده باز گشت رفت۔ و از پشت هرشدیو پسری صغیر موجود بود بکهاچر نام داشت راجه اورا دشمن خود پنداشته حوالهٔ جلاد نمود و جلاد اورا ریسمان در گردن انداخته بالای پل بدار آویخت همان وقت هوا تیره و تار گشته باد صرصر طوفان بر انگیخت ناگاه ریسمان از گردن آن بیگناه گسیخته بدریا افتاد و یک عورت اورا از دریا برداشته نزد راجه نروام والی مالوه رسانید۔ و راجه اورا بسان فرزند پرورش کرده در فن سپاهگری و جوانمردی یگانهٔ عصر شد۔

همدران زمان درخانهٔ سوسل از بطن دختر راجهٔ نگرکوٹ فرزندی بلند پایه و ارجمند تولد یافته نام اوچی سنگه گذاشت۔ همدران ایام سنگرام پال راجهٔ راجور از دنیا نقل کرده راجه اوچل فرزند او سوم پال بجای پدر نشانیده همراه سوسل صلح و صفا نمود۔ و همدران عهد بمقام سویم جی که در حدود کامراج است آتش غیبی جلوه گر شده اوچل برای زیارت آن قصد نمود و در عرض راه فرقهٔ ڈانگران با جنود اوباشان بر سر راجه شبخون آورده بجنگ پیوستند۔ و راجه با وجود قلت لشکر غالب آمده مخالفان را مغلوب ساخت۔ امّا خود از معاونان جدا گشته دور افتاد مخالفان بر کشته شدن او گمان برده خوشحالی‌ها کردند۔ چهوڈو و ڈڈو دو برادر که از احفاد راجه جسشکر بودند بسلطنت برداشتند

چونکه فرد اراجه بر تخت نشسته دیدند در کوهستان کامراج گریخته رفتند و در آنجا جمعیتی بهم رسانیده منتظر وقت میبودند۔

روزی راجه اوچل در صحن حرم سرا تنها میرفت شخصی ببهانه استغاثه در پیش او آمده موی سرش بگرفته بر زمین انداخت۔ دران حالت رڈ شمشیر بر سرش انداخته یکدم بعدم رسانید۔ پس معاونان و مددگاران راجه تمام از تیغ گذرانیده با جامه های خون آلوده بر تخت جلوس نمود۔ و گگنه چندر پسر پرتهوی چندر سپه سالار راجه در لار رفته بود وی باصغای این ماجرا بمسارعت تمام در شهر رسیده و تیغ خون آشام از نیام برکشیده مخالفان را قتل عام کرده رڈ و برادرش بر تختهٔ عدم بنشانید۔ و لاشهٔ اوچل از خاک و خون برداشته بشمشان رسانید بعد ادای مراسم سوگواری سلهن برادر اوچل را تاج راجگی بر سر نهاد۔ و مدت جهانداری اوچل ده سال و چهار ماه و یک روز بود۔

(۸) راجه سُلهن در سنه ۱۱۷۹ یکهزار و یکصد و هفتاد و نه باعانت گگنه چندر بر تخت جلوس نمود۔ سوسل باستماع اخبار یا لشکر بسیار از کشتوار ایلغار کرده رایت خصومت افراشت۔ عاقبت در جنگ بتنگ آمده مهزوم شد گگنه چندر مشیر مملکت شده فرقهٔ ڈانگران را از تیغ و تبر زیر و زبر گردانید و سلهن بنابر شوربختی خود با گگنه چندر رشتهٔ موافقت گسسته بمخالفت برخاست گگنه چندر از وی برگشته سوسل را برای آمدن کشمیر ترغیب داد۔ پیش از ورود او اعیان ملک سلهن را از حکومت عزل کرده گگنه چندر را امور سلطنت تفویض

کردند۔ و سوسل موجب پیغام گگنہ چندر با لشکر فراوان در بارہ مولہ رسید
و ازین طرف گگنہ چندر با فوج گران بر آمدہ بازار جنگ گرم کردند و سرہای
سروران و پُردلان بباد دادند۔ عاقبت در لشکر سوسل شکست عظیم افتادہ
سوسل در دست گگنہ چندر اسیر گشت و گگنہ چندر او را مراتب حرمت و عزت
نگہداشتہ بشہر آمدند۔ و سلہن دروازہ ہای قلعہ مسدود کردہ بود چون
دانست کہ کار از دست رفت درہای مفتوح ساخت و سوسل در قلعہ آمدہ
بحکومت پرداخت۔ سلہن و لوٹن ہر دو برادر در قلعہ لوہر کوٹ محبوس
داشت۔ حکومت سلہن ہمگی سہ ماہ و بیست و ہفت روز بود۔

(۹) راجہ سوسل در ہمان سنہ رایت ملکداری افراشتہ بخوف
غداران ہمیشہ مسلح می بود و غیر از مردم معتمد ہیچکسے را بمجلس خود آمدن نمیداد
و باغیان و طاغیان از جلای وطن نمود و گگنہ چندر ہم از ملک اخراج کرد۔ وی
با پسر اوچل سازش نمودہ در ہیجایادہ شورش برداشت۔ سوسل بمدافعہ
آنہا یورش آوردہ از معرکہ ہر دو منہزم ساخت۔ و گگنہ چندر در قلعہ
آہنین پریسپور پناہ گرفت و سوسل تعاقب او دیدہ قلعہ را درہم و برہم
کردہ و پسر اوچل مفرور گشت۔ گگنہ چندر بخواہش صلح خود بخود در پیش راجہ
حاضر آمدہ با ہمدیگر متحد و متعہد شدند۔ و گگنہ چندر بر حکومت تبت اقتدار
یافت و موضع گگنہ گیر را احداث نمود۔ بعد چندگاہ جماعۂ از قوم ڈانگران
کسوت مخالفت پوشیدہ سوسل را در شکارگاہ گرفتہ مجروح ساختند۔ وی
از روی جرأت و جلادت خود از مہلکہ جان بسلامت بردہ فردا با لشکر نمود

بر سر مخالفان یورش آورده مقتول و منکوب ساخت۔

همدران ایام راجه دلهوک والی پرباک گهنر بخواهش زیارت تیرتهای
کشمیر عزیمت کرد۔ و بکهاچر پسر هرش شد بود که در پیش راجهٔ ماوه ایام بسر می برد
همراه او بکشمیر آمده جماعتی از قوم کهسان و اکثری از کشمیریان که راجه سوسل جلای
وطن کرده بود با او ملحق گشت۔ و از سوم پال راجهٔ راجوری و دگر پال راجهٔ بهلول
پور مدد گرفته برای تسخیر کشمیر رایت همت افراشت۔ و دران ایام سوسل گگنه چند
را ببهانهٔ ضیافت نزد خود آورده مع سه پسر گلو افشرده و خفه کرده بعدم رسانید
ازین کردار ناهنجار سرداران لشکر و افسران دیگر از و بیدل گشته فتنه ها برپا نمودند
پس سوسل لشکر خود را به مدافعه بکهاچر لشکر تعیین ساخت۔ و بکهاچر طبل وغا
نواخته باعتضاد سوم پال بجنگ پرداخت۔ و تا هفت ماه بازار گیرودار جنگ
و پیکار گرم بود۔ بکهاچر در جمیع محاربه غالب آمده لشکر راجه مغلوب گشته در شهر
آرمید۔ پس سوسل اهل و عیال در لوهرکوت فرستاده خود بمقابلهٔ بکهاچر
استقامت کرد۔ و هر وقت در معرکه عاجز می شد و از لشکر او هزاران سپاه
تلف گشت۔ و قوم ڈامر دست تطاول دراز کرده در میان شهر غارت
انداختند۔ و محلات راجه سوخته خاکستر گردانیدند۔ تا دو سال در ملک هرج
مرج و حیص و بیص بود۔ بکهاچر گاهی غالب و گاهی مغلوب میشد۔ چون راجه
زبونی یافت مردمان از وی کناره گرفتند۔ همگی بیخبر از کس همراه گرفته در موضع
تاپیر در خانهٔ ملک سهه بٹ که یکی از امرای معزولی او بود رسید وی در تعظیم
مهمانداری پرداخته بکهاچر را پیغام فرستاد که سوسل در دست من مغلوب است

Library Sri Pratap College,
Srinagar.

کلیان ئل سپهسالار بکهاچر بمبارعت تمام ایلغار کرده شبانه بسر راجه ریخت و فریقین بمجادله آمیخته خونها ریختند- عاقبت سوسل گریخته درمیان کوهستان بدست رهزنان افتاد معاونان او بقتل رسیده سوسل تن تنها در لوهر کوٹ متحصن گشت- وجاه وحشم وخیل وخدم تمام بباد داد- ایام حکومت او همگی هشت سال وشش ماه وهژده روز بود-

(۱۰) راجه بکهاچر در ۱۱۸۷ ئه لعبد واقعهٔ سوسل خلعت راجگی پیراسته در اندک فرصت دشمنان خود مغلوب ساخت که مردمان از هیبت او میلرزیدند وخزینه‌ها که از راجه سوسل باقی مانده بود بسپاهان قسمت کرد- وعیبا نام شخصی را باستحقاق خدمات سابقه مدار المهام ملک گردانید- وچندگاه بعدل ونصفت واحسان گذرانید- عاقبت بصحبت منافقان وقلاشان بهرزه کاری شاغل گشت- وحرکات خود را افعال وحرکات ناشایسته صرف نمود واهل قدرت ووالا منزلت از صحبت او اجتناب کرده بعزلت نشستند- وامرای دولت کار از کردار او بیزار گشته بخیال سرکشی ومخالفت درزیدند بازار فتنه وفساد رواج یافت- دران اثنا مسیت نام سرداری بهانهٔ گرفتار کردن راجه سوسل در لوهر کوٹ فرستادند پانه با زوجهٔ او که بار دلربا وخوشنما بود آمیخته در حرم خود داخل کرد ودر دام محبت والفت او اسیر گشته بهیچ نپرداخت مهمات مملکت ننمود- مسیت را باستماع خبر نیره وزیر شده با راجه سوسل اتفاق کرده همدو بر تسخیر کشمیر مستعد شدند- وجمعی از امرای نامدار که از راجه بیزار شده بودند سوسل را برای تسخیر کشمیر نامه وپیغام فرستاده تحریص نمودند- وسوسل با جیش وجنود خود

از لوہر کوٹ خروج کردہ در بیجبارہ علم محاربہ افراشت۔ وسوم پال راجہ راجور
کہ طرفدار وسپہدار بکہاچر بود جماعۂ کثیر از فوج ترکان وطوائف مختلفہ ہندوان
ہمراہ گرفتہ بمقابلۂ راجہ سوسل بجدال وقتال پیوست۔ وسوسل با وجود قلت سپاہ
برقلب دشمن تاختہ از ہم متفرق ساخت۔ وخالوی سوم پال کہ سردار بزرگ بود
از دست سوسل کشتہ شد۔ وترکانیکہ در ترکتازی مشہور بودند در کمند بازی
سوسل گرفتار گشتند۔

عاقبت سوسل غلبہ کردہ بجانب سرینگر ایلغار نمود وبکہاچر بمقابلۂ او افسران
نامی فرستادہ ہمہ ہا با راجہ سوسل پیوستند۔ آنگاہ سوسل باقتدار واعتبار تمام داخل
شہر شد۔ ومردمان شہر کہ از ظلم بکہاچر بتنگ آمدہ بودند بمعاونت وامداد سوسل
قدم افشردند۔ وبکہاچر را از شہر بدر کردہ در قلعۂ راجوری رسانیدند۔ مدت
حکومت بکہاچر ہمگی شش ماہ ودوازدہ روز بود۔

(۱۱) راجہ سوسل مرتبۂ ثانی درسنہ ۱۱۸۸ یکہزار ویکصد وہشتاد وہشت تاج
جہانبانی برسر دادہ برتخت حکمرانی جلوس نمود۔ وبکہاچر از راجہای کوہستان امداد
حاصل کردہ در بیجبارہ رایت عناد افراشت۔ ازین طرف سوسل لشکر کشیدہ بحرب وضرب
پیوستند وبسیاری از سپاہان سوسل بی سر شدند۔ بکہاچر در عمارات چکدر آتش
کشید فراوان مال واسباب وانسان ودواب ضایع کرد۔ سوسل خود در میدان
مبارزت جولان دادہ بجنگ پلنگانہ وحرب مردانہ رستخیز انگیخت۔ وبکہاچر را
چوگان جلادت در میدان افتادہ بکوہستان بگریخت۔ وقوم لون وفرقۂ ڈانگر
گاہی راست وگاہی چپ ہر یک کس را کہ شمہ دادہ ملک ومملکت تباہ کردند وسالہای

بسیار میان این دو راجه منازعت و خصومت بطوالت انجامید و جنگهای
عظیم واقع شد. گاهی بکهاجره ظفریاب میشد و گاهی سوسل فتحیاب میگردید
ازین جهت باشندگان این دیار از زحمت و آسیب بسیار عاید گشت. و قحط
شدید برخاست. راجه سوسل متعلقان خود را ناحق و بیجهت رنجانیده عمداً
بیدل ساخت. مردمان حسب ضرورت نزد بکهاجره رفته باو سازش میکردند
چون از انجا هم روی بهی نمیدیدند باز نزد راجه می آمدند کار ایشان از هر جا
لاحاصل بود. سوسل از نفاق و دغای اعیان و ارکان دولت دلگیر شده و
در نفاذ امور سلطنت عاجز آمده فرزند خود جی سنگه از لوهر کوٹ براه بارهموله
طلب داشته ولیعهد خود گردانید. جی سنگه در عنفوان جوانی صاحب شجاعت و
جلادت بود و در امور حکمرانی و انتظام جهانبانی ثانی نداشت. مردمان از
حکومت او شادمانیها کردند. حکومت سوسل این مرتبه همگی یک سال و سه
ماه و بیست و چهار روز بود. فقط.

(۱۲) راجه جی سنگه که او را زیه سیهم دلپو نام اصلی بود در سنه ۱۱۸۹ ب باستصواب
پدر خود رایت جهانداری افراشت. و پدرش سوسل بطور وکالت و نیابت او
مهمات مملکت میراند. و ملچندر لوازمات مدار المهامی و سپهسالاری بجا
می آورد.

انتباه. میگویند که ملچندر بن سومرم چندر از فرقهٔ راجهای
چندربنسی بود. که قوم آنها را چندریان می گفتند همیشه بکمال ابهت و احتشام
در علاقهٔ نگرکوٹ یعنی) کانگره حکومت میکردند. و ملچندر از روی غلبهٔ معاندان

ترک وطن کرده بوساطت محبت و مودت سابقه در نزد راجه جی سنگه پناه یافت. راجه برعایت حقوق مودت سابقه وجه کفاف او از جاگیر پرگنهٔ لار مقرر کرده عهدهٔ وزارت و سپه سالاری بوی ارزانی داشت چنانچه اولاد و ذریت او پشت در پشت تا زمان حکومت شاهان چغته بر مناصب امارت و وزارت شرفیاب گشته کارهای پسندیده کرده اند که تذکرهٔ آن در اوراق آینده کرده شود. جی سنگه در استمالت مردم پرداخته اعالی و ادانی بخود مایل ساخت. اما بعضے فتنه گر در زیر خاکستر مثل شرر پنهان مانده بگرمجوشی عناد انگیز فساد را هوا میدادند. راجه بمضبوطی عهد و پیمان و وثوق ایمان در شهر اشتهار داد که سررشتهٔ قضا و قدر در دست کارگذاران کارگاه تقدیر است کام و ناکام هر فعلیکه از انسان صادر میشود سرنوشت قدرت اوست. بنابران هر کسه از امرا و عموم رعایا در کجبازی زمانهٔ ماضی بنسبت این خاندان نوعی قصور کرده باشد برای عفو جرایم خود بی تحاشا در درگاه ما حاضر آید تا که بعنایات مربیانه از تقصیرات او درگذشته بعفو و عطا سرفراز شود. و باستماع این مژدهٔ جانبخش بعضی متمردان در پیشگاه شهریار باریاب گشته بعفو جرایم خود مورد الطاف و اعطاف شدند. و عموم رعایا و برایا بوفور رحمت و لطف و معدلت او در آرام نشستند.

بعد چندگاه بکهاجه یکپال شوره پشت جمعی از مردمان کوهستان با خود موافق ساخته با راجه مسول جنگهای عظیم و آویزشهای قویم بکار میبرد که گاهی غالب و گاهی مغلوب می شد. این دو راجه معزول همیشه با همدیگر بکارزار مشغول می بودند. و جی سنگه در انتظام مهام سلطنت و استمالت رعایا جمعیت خود می ساخت. چون استعداد او بدرجهٔ کمال رسید بعضے اهل نفاق در میان پدر و پسر طرح منازعت انداخته قاصد جوی یکدیگر شدند و جی سنگه

از پدر خود متوحش شده و با راجه راجه چند سازش کرده بکهاجه را پیغام آشتی فرستاد مقارن آن حال زنبل شخصی که از معتمدان سوسل بود باغوای وزیر بکهاجه راجه سوسل را غافلانه بقتل رسانید و سر او همراه گرفته نزد بکهاجه میرفت و در اثنای راه یکی از امرای جی سنگه او را گرفتار کرده نزد راجه رسانید۔

و بعد چندگاه بکهاجه در عرصهٔ پانهال باعانت کهسان شورش برداشت و جی سنگه خود در بیجباره رفته استقامت کرد۔ و اودی چند سپه سالار خود با لشکر جرار بر سر بکهاجه تعین ساخت۔ و در حدود پانهال میان فریقین آتش کارزار و شعلهٔ گیرودار سر بفلک کشید بکهاجه روز بروز قوت می یافت۔ عاقبت اودی چند سپه سالار با قوم کهسان که معاون و مددگار بکهاجه بود سازش کرده بیچ و بال ساخت ازین رو بکهاجه را کمر طاقت و همت شکست و در اثنای جنگ تیری بچشم آن نهنگ رسیده رخت حیات از دنیا بربست۔ بعد اختتام معرکهٔ بکهاجه لوٹن برادر سلهن که در قلعهٔ لوهرکوت محبوس بود گریخته چند بار شورش نمود۔ و دلاوران جی سنگه هر دفعه او را سرکوبی کرده در یورش اخیر کشتند۔

پس ازان جی سنگه باستقلال و اجلال تمام بے مزاحمت و اختلال اهل ضلال در رتق و فتق سلطنت و عدل و داد و نصفت مصروف مانده صاحبان فطرت و فطنت را عزت و حرمت بخشید و از مصاحبت و مجالست اهل بطالت و رذالت دامن کشید و در عهد او پنڈت کلهن عالم بی بدل بود در پیشگاه راجه به عهدهٔ مصاحبت و رتبهٔ امارت اعتبار داشت۔ تاریخ راج ترنگنی بطلاقت و رنگینی مشتمل بر احوال راجهای کشمیر ابتدای عهد کلجگ تا حکومت جی سنگه بزبان سنسکرت مسلسل و منظوم از طبع زاد

اوست۔

همدران زمان در ۱۲۵ھ چنگیز خان والی ترکستان یورش کرده ملک افغانستان را در قبضۂ اقتدار خود در آورد۔ و یکی از افسران عسکر با لشکر فراوان برای تسخیر پنجاب و کشمیر تعئین ساخت۔ جی سنگه با جنود راجه های پنجاب بر آب نیلاب بمقابلۂ او بحرب و ضرب پیوسته بر سواحل دریا انهار خون جاری کردند۔ مقارن آن حال جی سنگه وزیر خود ملچند را فرمان داد که کسی از اهل فراست در عسکر ترکان بجاسوسی باید فرستاد تا که تجسس احوال و تفحص طاقت و لشکر آنها بخوبی تحقیق کرده بیاید۔ ملچند بجای خود سنجیده هیچکسی از متابعان خود سزاوار این امر خطیر نیافت۔ لاچار خود را تغیر لباس کرده شبانه در عسکر ترکان تنها تافت و خطی نوشته در میان پاپوش همراه برد خرامان خرامان در خیمۂ ترکان در آمده از هر سو تجسس و تفحص نمود چون در میان خیمه بربالش افسر عسکر رسید خط و پاپوش بر سر او گذاشت و خود تفتیش احوال بخوبی کرده رجعت نمود۔

فردا سردار غفلت شعار از خواب استراحت بیدار شده خطی از میان پاپوش برداشته مطالعه نمود نوشته بود منم ملچند افسر لشکر جی سنگه رسیدم اینجا وقتیکه در خواب غفلت سرمست شده بودی خواستم که سرت از تن برداشته خلق خدا را از شدائد و مکائد تو برهانم لیکن مخالف را در حالت غفلت کشتن شرط مروت و مردانگی ندیدم۔ بنابران از سر خون تو در گذشتم۔ اینچنین رجال بغفلت سگال را لازم نیست که بهرزه درائی و خود رائی با دلاوران شجاعت پیشه رایت منازعت افرازند و خود را بدهان اژدها بسپارند۔ چون افسر

عسکر ترکان بر مضمون نامه اطلاع یافت با راجه کشمیر طرح مصالحه انداخته رجعت نمود۔ وجی سنگه بمساعدت سعادت بپای تخت کشمیر معاودت فرمود و ملچند را هر دو نعمت جاگیر بخشیده قدر و منزلت افزود۔ بعد آن ملچند در موضع گگنه گیر قلعهٔ سنگین مستحکم کرده در انجا بعیش و عشرت پرداخت۔ وجی سنگه بیست و هفت سال بحکومت گذرانیده عاقبت از دست ترکان کشته شد۔

کلهن پنڈت احوال راجه سوسل وجی سنگه و ملچند بشرح و بسط تمام قریب دو هزار شلوک در کتاب خود می نگارد بسبب طوالت و فضولی آنرا ترک داده انموذجی نوشته شد۔ و بعد وفات جی سنگه ملچند را از روی لیاقت و فطانت استحقاق حکمرانی درخود بود اما بنا بر رعایت جوانمردی و حقوق نمک خوارگی پرمانو پسر جی سنگه بجای پدر نشانید۔

(۱۳۲) راجه پرمانو بیاوری ملچند در سنه ۱۲۱۶ رتبهٔ خلافت یافته در حمق و رعونت ممتاز بود چنانچه بمقتضای سفاهت و بطالت ملچند را قدر و منزلت نگذاشت۔ و دو کس از اشرار قبیح اطوار بر عهدهٔ وزارت سردار نمود۔ و همیشه کیش ظلم و جفا پیشهٔ خود ساخته روا دار آزار مردم گردید۔ دران اثنا آفتاب حیات ملچند بغروب رسید و یک لک و هفتاد هزار اشرفی نقدی و چهارصد من طلا گذاشته ازین دار ناپایدار درگذشت۔ باستماع اختلال احوال پرمانو و وفات ملچند راجهای اطراف بهکلی و راجه جموں و کشتوار و تبت از اطاعت راجه سر بدر کشیده خود سری اختیار کردند۔ و پرمانو را دو کس از شعبده بازان ملحق گشته اشکال شعبده باو نمودند و گفتند که این صورتها از عالم بالا فرشته

یعنی دیوتا برای امداد و اعانت تو می آیند البتہ ہمین و برکت قدوم آنہا جہابنانی جادو دانی یافتہ ہموارہ حکمرانی و کشورستانی خواہی ساخت۔ ہمچنین از روی مکّاری وطرّاری بہانہ و فریب و عیّاری زرہای بیشمار از گرفتہ مفلس و بینوا کردند۔ مدّت نہ سال و شش ماہ و دہ روز حکمرانی کردہ درگذشت۔

(۱۴) راجہ ورتی دیو پرشس در ۲۲۵ب بر تخت ایالت جلوس کرد ہمگی ہفت سال در حکمرانی بسر بردہ بملک جاودانی بشتافت۔ چونکہ در جہانِ فانی لوبادہ زندگانی نداشت از وارثان سلطنت ہیچکس را لیاقت حکومت نبود پس اعیانِ ملک بنابر معاونت و ترغیب فرقۂ لون راجہ اوبیہ دیو کہ سزاوار حکومت نبود بموجب قحط رجال بسلطنت برداشتند۔

(۱۵) راجہ اوبیہ دیو در ۲۳۲ب بر مسند حکومت جلوس نمود و از دست او بغیر تباہی و خرابی چیزی بعمل نیامدہ از حماقت او قصّہ ہا مشہور است۔

آوردہ اند کہ روزی در تالاب ڈل سیر کشتی میکرد ناگاہ بر روی آب نظر افگند چون عکس چہرۂ خود در آب دید خندید از آنسو عکس خود نیز ہمچنان خندان دید پس بغضب آمدہ بر عکس روی خود طپانچہ کشید و انگشترین خودش در آب فرو رفت از انجا بر سطح آب خطی کشیدہ گذاشت۔ وقتیکہ بدولتخانہ رسید یکی از مصاحبان خود او را پرسید کہ انگشترین شما کجا ضایع شد گفت در سیر تالاب میان آب افتادہ و در انجا خطی کشیدہ ام تا کہ علامتی باشد فردا در انجا جستجو باید ساخت

گویند سنگہای خورد را پسران سنگہای کلان دانستہ تجویز ساخت کہ سنگہ ریزہ ہا را شیر بدہند تا کہ پرورش یافتہ بالیدہ خواہند شد۔ مدّت نہ سال

وچہار ماہ بحکومت گذرانیدہ انتقال نمود۔

(۱۶) راجہ رسہ دیو برادر او بہ پیہ دیو در ۱۲۴۱ بر تخت جلوس نمود ہر چند بسلطنت راضی نبود اما باستصواب فرقۂ لون کہ صاحب قبایل واہل جودت بودند متحمل این امر گردید۔ دو برہمن طرار کہ از یک تبار بودند بملازمت راجہ اعتبار تمام حاصل کردہ داعیۂ سلطنت بخاطر آوردند۔ واعلام فساد وعناد برپا داشتند چون جماعۂ لون از نیکخواہان راجہ بودند بنابران کار برہمنان رونق پذیر نشدہ وراجہ باستقلال تمام ہژدہ سال وسیزدہ روز بحکومت گذرانید۔

(۱۷) راجہ جگدیو در ۱۲۵۹ بکنگاش امرا بر سریر امارت قدم نہادہ رسوم جفا کہ سابقہ معمول بود برطرف کردہ عموم رعایا از اقاصی وادانی خوشحال ساخت۔ گروہ مفسدان تادیب بلیغ نمود۔ بعد از چندگاہ امرا و وزرا بواسطۂ طمع فاسد اورا از سلطنت برداشتہ بجانب ہند اخراج کردند۔ کہ اہل نام یکی از وزرا کہ صاحب عقل وکیاست بود با راجہ موافقت کردہ ہر دو از ملک بدر رفتند۔ چون مسافتی بعید قطع کردند راجہ بتدبیر وزیر روشن ضمیر بجانب کشمیر بازرجعت کرد۔ و درینجا باجمعیت قلیل مخالفان خود را مہزوم کردہ دوبارہ بر تخت جلوس نمود۔ و برہنمونی وزیر در رفاہ خلق وآسودگی رعایا پرداختہ گوی نیکنامی ربود۔

گویند در جود وسخا وبذل وعطا از کرۂ حاتم اجود بود۔ اہل کشمیر اورا جگدیو داتا می گفتند۔ عاقبت پدم نام شخصی کہ از خویشان راجہ صاحب اقتدار واعتبار بود بطمع سلطنت راجہ را مسموم کردہ بر تخت عدم بنشانید۔ حکومت او چہاردہ سال وسہ ماہ وسہ یوم بود۔

(۱۸) راجہ رانہ دیو از بنی اعمام جگدیو بود پیشتر بخوف شر او بسمت کشتواڑ قرار داشت۔ و در آنجا خبر وفات راجہ شنیدہ رجعت نمود۔ و در کہاہور پارہ جمعیتی بہم رسانیدہ در قلعہ سیر علم استقامت افراشت۔ ازین سو پدم بعد کشتن جگدیو ہنگامہ آراستہ مسند سلطنت شدہ بود چون از یورش رانہ دیو خبر یافت با جمعیت خود بمقابلہ او برآمدہ رانہ دیو را در میان قلعہ متحصن ساختہ محاصرہ نمود و از جانبین در جنگ و جدل و ردّ و بدل داد شجاعت دادہ خونہای بسیار ریختند۔ روزی شخصی کفش پاکیزہ کہ از نقش و نگار آراستہ بود بطور تحفہ نزد پدم آورد۔ و پدم بتماشای آن مشغول شد۔ ناگاہ پیادہ از عقب آمدہ او را مقتول ساخت۔ قلعہ گیان طبل شادی نواختہ از قلعہ بیرون آمدند۔ و با جماع اعیان ملک و ارکان سلطنت راجہ رانہ دیو بر تخت جلوس نمودہ منافق و مخالف با او موافق گشت و از اکابران ہر کس را بدلاسا و مدارا استمالت ساختہ بالطاف خسروانہ نوازش کرد۔ طایفہ لون کہ با نواع فساد و عناد خیرہ سرشدہ بودند ہمچنان مطیع و منقاد خود گردانید کہ بارہای علف بر سر خود بر داشتہ در شہر میرسانیدند کہکہ چند ریسر پلچند کہ ہمیشہ بخطاب سپہ سالاری کامگاری یافتہ بود۔ راجہ رانہ دیو او را بعہدہ قدیمی خود نامداری دادہ اقتدار و اعتبار کلی بہم رسانید۔ امّا بموجب تقدیر قدیر در سنہ ۱۲۳۷ جہان فانی را پدرود نمود۔ بس پسر وی بلادچند ریسر بعہدہ پدر خود ارجمندی یافت۔ و بموجب فتنہ انگیزی مردم اجلاف رانہ دیو بہ نسبت او خلاف ورزید۔ بنا بران بلادچند در آن بغاوت و خیرہ سری فراشتہ نیمۂ شہر را متصرف گشت۔ و در محلہ بلدیمر جا یگا

Library Sri Pratap ... Srinagar.

خود قرار داد و محلهٔ ننگرو بنام خود مشهور ساخت۔

برهمنان بموجب کم توجهی وی اتفاقی راجه آنند بحرمتی در خود دیده با خود کنگاش کردند که راجه را از مسند حکومت بردارند و بجای او دیگری را نصب گردانند۔ راجه بر کنگاش آنها نوعی مطلع شده حکم فرمود که طایفهٔ بهٹ را تاراج نمایند۔ چون سپاهان بغارت پنڈتان مشغول گشتند در آنوقت اکثر پنڈتان از نسب خود منکر شدند۔ چنانچه تا حال مشهور است ("بهٹو نه بٹو") یعنی بهٹا هستی حاشا من بهٹ نیستم۔ دران زمان جُهلا چارج نام شخصی فاضل بود کتاب ارناس بجیاره در حساب کبیسه تصنیف نمود۔ و راجه موضع جمال نگر از پرگنهٔ آڈون در جاگیر او بخشید۔ و راجه در حکومت خود دو قریه آباد ساخت۔ یکی لاجور دوم زلو حکومت او بیست و سه سال و سه ماه و بیست و هفت روز بود۔

(۱۹) راجه سنگرام دیو پسر زاده دیو در سنه ۲۹۷ به بجای پدر بر وسادهٔ فرماندهی قدم نهاد و در نگهداشت افواج کوشش بلیغ بکار برده بلاد چپندرا را رتبهٔ سپه سالاری بخشید۔ وی در محلهٔ بلدیه تعمیرات شاهی افراخت۔ و در موضع سلر پرگنهٔ دچهن پاره قلعهٔ سنگین متین آباد ساخت۔ و سنگرام دیو از کردهٔ راجهای سابقه تسلط و استیلای تمام حاصل نمود و خیل و خدم و لشکر و حشم بغایت افزود۔ و مخالفان و سرکشان به ترهیب او جانب جوانب گریخته رفت۔ و برادر خود سورج دیو را رتبهٔ مدار المهامی بخشید۔ قدر و منزلت او با خود مساوی میداشت وی از روی شوربختی دغدغهٔ همچشمی بخاطر آورده علم بغاوت افرا[شت] راجه بر کنگاش او آگاه گشته از حکومت برداشت۔ سورج بخوف جان در

قلعهٔ گگنه گیر زیر دامن بلادچند در پناه گرفت. و راجه برای تدارک محافظ محفوظ لشکر کشید. چون متمردان در خود تاب مقاومت ندیدند در اسکردو منهزم شدند و ڈونگ حاکم اسکردو فوجی کثیر از اطراف کوهستان جمع کرده برای اعانت سُولج با راجهٔ کشمیر رایت تقابل افراشت. و راجه بشنیدن اخبار لشکر جرّار بر راجهٔ اسکردو تعیین کرده خانمان ڈونگ را قلع و قمع نمود و ملک او تباه ساخت. سُولج پریشان حال و شکسته بال در تنگنای جبال در آمده و در حالت آواره گردی از معاونان خود مهجور مانده در دست معاندان خود گرفتار گشت. راجه اعضای او از هم پاش پاش کرده مرزبان شهر عدم ساخت. عاقبت از کشتن برادر بعلت مرض شدید گرفتار شد. و در سنه ۵۰۶ھ بلادچند را از دار فانی بملک جاودانی بشتافت. و پسر او سنگرام چند قایم مقام پدر شده در قصبهٔ بیجباره محلهٔ سنگرام و چنده بار آباد ساخت.

بعد ازان پسران کلهن که عموزادهٔ او بودند شورش برداشته ملک را غارت کردند. راجه در مقابلهٔ آنها عاجز آمده در نزد راجهٔ راجور بامید اعانت نهضت ساخت. متعاقب او طایفهٔ ڈانگراں خروج کرده در ملک کشمیر حیص و بیص انداخته ملک را غارت کردند. و بعد چند روز سنگرام دیو با لشکر انبوه از راجور معاودت کرده با پسران کلهن مُحاربه و مُقاتله نموده دستگیر ساخت. با وجود کمال قدرت بقتل ایشان راضی نشده مرهونِ عنایت و مهربانی فرمود. و شاعران و عالمان را در حکومت خود بپایهٔ قدر و منزلت افزود. همگی شانزده سال و ده یوم حکومت کرده پدرود نمود.

(۲۰) راجه رام دیو پسر سنگرام دیو در سنه ۵۱۳ھ خلعت حکومت در بر کرده

مخالفان پدر بسر بدار کشید۔ و در پرگنہ دچھن پارہ بر کنارہ جنوبی دریای لدر قلعۂ متین استوار ساخت۔ و در عہد او پرتھی راج وزیر و مدار المہام شدہ بود کہ بحسن تدبیر او انتظام مملکت میشد۔ گوبند راجہ بی اولاد بود لچھمن نام برہمن پسری متبنی کردہ ولیعہد خود قرار داد۔ بیست و یک سال و دوازدہ روز حکومت کردہ ارتحال نمود۔

(۲۱) راجہ لچھمن دیو در ۱۳۳۴ب تاج ولیعہدی بر سر دادہ بموجب پست فطرتی و دوں ہمتی خود بار سلطنت نتوانست برداشت۔ دراں زمان کچل نام ساحری کہ در علم طلسمات و نیرنجات ماہر بود و بزور شعبدہ و افسون مردمان را گرویدہ می آورد برسم سیر و سیاحت وارد کشمیر شدہ زیر دامن کوہ سلیمان قیام نمود۔ چونکہ مردمان کشمیر بسیار سست اعتقاد ہستند جوق جوق در پیش او میرفتند و در دام مکر و فریب او ہزاراں مردم گرفتار آمدہ مطیع و منقاد او شدند تا آنکہ ساحر داعیۂ سلطنت بخاطر آوردہ انواع فساد در عرصۂ روزگار بنیاد نہاد و بغیر عسکر و لشکر تسخیر شہر نمودہ ارکان دولت در مدافعۂ او عاجز آمدند۔ عاقبت باتفاق سنگرام چند لشکر فراہم کردہ کچل ساحر را مغلوب کردند۔ راجہ عرصۂ سیزدہ سال و سہ ماہ بحکومت گذرانید۔

(۲۲) راجہ سہم دیو پسر لچھمن در ۱۳۴۸ب بر تخت نشست۔ و سنگرام چندر از لار خروج کردہ با راجۂ جدید بجدال و قتال پیش آمد عاقبت در معرکۂ جنگ کشتہ شد۔ پسر او رامچندر طوق متابعت بگردن انداختہ بر منصب آبای خود سرفراز گشت۔

ہمدراں ایام شنکراچارج کہ سرآمد دانایان زمانہ بود در شہر رسیدہ با کچل ساحر در مباحثہ و مناظرہ مبالغہ نمود و افسون و نیرنگ او را یکبار زوال دادہ بہجوم عوام بروز منڈہ دیہم از ملک اخراج کنانید۔ آنگاہ با علمای بہودہ بحث و مناظرہ

کرده همه را مغلوب و ملزم ساخت - و اکثر را از تیغ گذرانیده مذهب شیوه را درین ملک رونق و رواج داد راجه نسبت شنکراچارج آداب و تعظیم و انواع خدمات بجا آورده اوامر مرشد و مربی خود میدانست و فرمان او را اصلاً تخلف نمیکرد -

شنکراچارج عمر عزیز خود زیر دامن کوه سلیمان گذرانیده انتقال فرمود - و زوجه او آلات زیور و اسباب خود فروخته در موضع پُران حوضی سنگین درست کرده وقف عام نمود - گویند در ملک کشمیر از عهد سابقه رسمی معمول بود که هرگاه زنی مرتکب افعال شنیعه میشد پدر او را محبوس کرده مصادره می گرفتند -

روزی راجه سهم دیو از مطربه رعنا که عطاگلی نام داشت سرودی شنیده نهایت محظوظ گشت و مغنیه را اجازت داد که انعام خاطر خواه از من بخواهد مطربه التماس نمود که درین دیار بگناه دختر پدر را تعزیر میسازند معافی آن میخواهم - راجه بموجب التماس او آن بدعت رفع نمود -

گویند سهم دیو چندگاه در استمالت رعایا و افعال خیر و صلاح اشتغال میداشت عاقبت باغوای اهل فساد منحرف بعناد گشته مرتکب افعال شنیعه و اعمال قبیحه گشت تا که امراء و وزرا از کردار او بیزار شده در صدد خرابی او افتادند - و درنام شخصی که از مقربان راجه بود وی باغوای بعضی امرا بر قتل راجه اقدام کرده بقتل رسانید - چهارده سال و پنج ماه بحکومت گذرانید -

(۲۳) راجه سهه دیو در ۳۶۲ه بیاوری بخت بر تخت پدر جلوس کرده رام چند را رتبه سپه سالاری بخشید و در رونق و فتق سلطنت و انتظام مملکت نوزده سال و چهار ماه گذرانیده و بمقتضای اِذا اَرادَ اللهُ شَیئاً هَیّأ اَسبابَهٗ در عهد او سکن

از اطراف آمده درینجا اقامت کردند۔

یکی شاه میرزا ولد شاه طاهر بن فورشاه که از سواد کنر آمده در بارهٔ موله قیام نمود۔ وجه آمدنش این بود که جد او فورشاه از اهل مکاشفه صاحب کرامات وخوارق عادات بود وی شاه میرزا را در صغر سن بکنار گرفته فرمود که مرا از عالم غیب الهام کردند که این فرزند دلبند پادشاهی کشمیر خواهد ساخت۔ بلکه فرزندان او تا چند پشت نسلاً بعد نسل در انجا طبل ایالت وسلطنت خواهند نواخت۔

ازانجا که مردمان کنر سواد را بر خرق عادات وکشف وکرامات فورشاه اعتقاد کامل بود۔ وقتیکه شاه میرزا بسن بلوغ رسید ابتدا از بشارت جد بزرگوار خود آگاهی داده برای رفتن کشمیر تحریک نمودند۔ موجب آن شاه میرزا باعیال واطفال خود در سنه ۷۲۰ﻫ بکشمیر آمد۔ وراجه سهه دیو موجب رعایت علو نسب او را موضع داده ویرا از پرگنه کروهن جاگیر بخشید۔ وبمصاحبت ومجالست خود معزز گردانید۔ ودر تاریخ فرشته مرقوم است که شاه میرزا از نسل پانڈوان بود۔ چنانچه شاه میرزا ابن شاه طاهر بن فورشاه بن آل بن کرشت بن نیگودر ونسبت نیگودر با ارجن دیو که یکی از پانڈوان بود می رسد۔ واحوال پانڈوان در مهابارت مذکور است۔ وایں شاه میرزا جد سلاطین کشمیر است۔

دوم رینچن شاه پسر تغین که والی تبت بود بمخالفت عموی خود مغلوب و پریشان حال بکشمیر آمده برای حصول امداد واعانت به رامچند التجا نمود۔ وچند سال باُمید استعانت وامداد در موضع گگنه گیر آسوده وظیفهٔ او از خزینهٔ راجه معمول بود

سیوم لنگر چک که جد فرقهٔ چکان است از ولایت داردو بخوف مخالفان

در کشمیر آمده درپناه راجه قرار یافت ۔ رخان در نسب او تقلبات عجیبه می نگارند بجای خود گفته شود۔

همدران زمان بلکه پیش ازاں مردمانِ کشمیر از جادۂ ہُدا باز مانده در ارتکاب افعال شنیعه و اطوار قبیحه اصرار نموده در فسق و فجور و جرم و قصور مغرور گشته از خیرات و مبرات و امور حسنات باز مانده در لهو و لعب و جو د و لعب و خمار و قمار کوشیده از افعال خیر و صلاح بالکل محروم شده بودند۔ منتقم حقیقی آنقوم را بپاداش کردار گرفتار کرده در ورطۂ ابتلا انداخته بعدم رسانید تشریح آں ایں است۔ که:-

در ۷۲۴ھ ذوالقدر خان که از نبایر هولاکو خان بن چنگیز خان بود مردم کشمیر او را ذوالچو میگویند با جمعیت هفتاد هزار سوار جرار از ترکستان براه کابل آمده امصار بسیار را قتل عام نمود۔ پس اشهب عزم را بجانب کشمیر جولان داده اول بهار در ملک رسید۔ و راجه سهه دیو باستماع خبر دهشت و عسکر خود طاقت مقاومت و تاب مصادمت ندیده لاچار با قوم و تبار خود بجانب کشتوار فرار اختیار نمود۔ و ذوالقدر خان صمصام خون آشام از نیام برکشیده ساکنان اینجا را از خواص و عوام قتل عام نمود۔ و نسوان و طفلاں در دست تاجران ترکستان که همراه خود آورده بود بیع کرده خزینه ها اندوود۔ و مال و متاع و دواب و خیول از هر کس بغارت برده عمارات شهر را آتش کشیده با خاک یکسان ساخت۔ و از مزروعات بهاری یکدانه تخم بزنشده فصل ربعیه در آخور اسپاں انداخت۔ و رامچند سپه سالار سهه دیو در حدود پرگنه لار میان قلعه گگنه گیر استوار مانده بسیاری از ابرار درپناه خود نگهداشت۔ و بعضی ستم رسیدگان در مغارهای کوهسار متواری گشته از قهر اشرار محفوظ ماندند۔ و بعضی ها در اطراف

تبت و گلگت و کشتوار گریخته از مال و عیال فارغبال شدند۔ ذوالقدر خان مدت هشت ماه از روی عناد بنیاد ملک برکشیده تخریب و ترهیب و قتل نموده در موسم زمستان بشدت برودت هوا و صولت سرما و نایابی غله مجبور شده در فکر مراجعت افتاد و از مردم کثیر تفحص و تجسس سبیل هندوستان نموده آنها براه کهوری که از فرق کوه پیره پل (دیوه سر) میگذرد رهنمونی کردند۔ و از اساری کشمیر پنجاه هزار کس زن و بچه همراه برداشته بارادهٔ هندوستان از کشمیر بدر رفتند۔ وقتیکه بر فرق کوه دیوه سر رسیدند بادسموم دامنگیر گرفت ــ و از آسمان برف و ژاله باریدن آغاز نهاد تندر تند آهنگ بصدای لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ از بالا غریده بصولت قهر قهار لشکر اشرار را زهره دریده طوفان برف طغیان کرده فرقهٔ اشرار و محبوسان این دیار زیر برف غرق شده فردی برای اخبار زنده نماند۔ فرد

بیک لمحه از حکم عالم پناه	هزاران سر سروران شد تباه

چون بعد هلاکت قوم اشرار پس ماندگان این دیار از کمینگاه کوهسار بر آمدند و از خویش و تبار خود احدی بر صفحهٔ روزگار یادگار ندیدند از زندگانی خود ها بیزار گشته خونبار شدند۔ مدعا که از جملهٔ صد کس فردی زنده مانده در میان دهات یک یک خانه قرار گرفتند۔ و در میان شهر همگی یازده کس بنیاد عمارت نو انداختند۔

رامچند رسپه سالار که در نواحی لار میان حصار گگنه گیر قرار کرده بود با قوم و تبار خود در قلعهٔ اندرکوٹ آمده در آنجا سکونت خود اختیار نمود۔ و رینچن و شاه میرزا که بوقت حادثه در ذیل حمایت او آسوده مانده بودند بمصاحبت و ملازمت او سرفراز شدند۔ سهه دیو از حکومت کشمیر دلگیر مانده در دیار کشتوار بواسطهٔ رشتهٔ مصاهرت راجه قرار اختیار نمود۔

و در ۱۷۲۵ھ پس ماندگان کشمیر فراخور وسعت و طاقت خود در آبادی کوشیدہ خرمنہا جمع کردند۔ چوں در خطۂ کشمیر ہیچکسے منتظم و فرمانروا نبود فرقۂ کہمان از کوہستان سر بشورش بر داشتہ در حدود مراج غارت کردہ از غلات و حیوانات و مال و متاع ہرچہ در پا فتند بغارت بردند۔ و مصیبت زدگان کشمیر از تطاول فرقۂ کہمان خائف گشتہ بجانب رامچندر رجوع کردند۔ و رامچندر رنیچن و شاہ میرزا را با جمعی معدود بمدافعۂ قوم کہمان مامور ساخت۔ و رنیچن بکمال ہمت و جلادت در کمینگاہ کہمان مستعد ماندہ و شبانہ آن قوم شریر را بحسن تدبیر اسیر کردہ دست و پای آنہا بریدہ بدار کشید۔ چوں مردمان از خوف کہمان فارغ شدند رنیچن را بطور سلامانہ و شکرانہ چیزی نقد و جنس پیشکش نمودند۔ رنیچن منجملہ آں چیزی بہ رامچندر دادہ چیزی بخود ہضم نمودہ۔ مقارن آں حال بخاطر او خیال امارت ملکداری افتادہ شاہ میرزا را با خود موافق کردہ ہر دو در مدافعۂ رامچندر مستعد شدند۔

و ہمدراں ایام رنیچو در پرگنۂ لار رفتہ بود رامچندر را پیغام فرستاد کہ چند بار زگال از ساکنان آں محال گرفتہ روانہ سازد۔ ہماں روز جمعی از مردمان تبت غلات بر اسپاں بار کردہ بشہر میرفتند۔ رنیچن آنہا را با خود موافق کردہ جوالہا از زگال پر بار نمودہ در میان زگال آلات حرب پوشیدہ داشتہ ہمراہ خود در اندرکوٹ رسانید و زگالہا در حجرہ انداختہ دروازۂ آں مقفل گردانید۔ شبانگاہ دروازۂ حجرہ کشادہ آلات حرب بدست مردمان تبت و معاونان خود دادہ در شبستان رامچندر در آمدہ رامچندر را از تیغ گذرانید۔ و متابعان و پیروان او بیرخاش و پیکار مستعد شدہ ہمہ ہا بعدم رسانید۔ راون چندر پسر رامچندر گرفتار کردہ محبوس ساخت۔ و لعی اختتام

مقدمۂ اندرکوٹ رینچن بر جناح تعجیل روانۂ شہر شدہ در آنجا باستقلال تمام بر مسند امارت جلوس نمود۔

اورنگ دوم در ذکر سلاطین کشمیر

(۱) رینچن شاہ در ۷۲۵ھ مطابق ۱۳۸۱ ب‍ پرسریر مرزبانی استقلال حکمرانی یافتہ بانی مبانی جہانبانی گشت۔ تا کہ ہمہ مطیع و منقاد او شدند۔ و کوٹہ رین دختر رامچندر در عقد ازدواج خود در آوردہ برادرش راون چندر را انعام رعایت و مرحمت فرمودہ بخطاب رینہ گی یعنی مدار المہامی سربلندی داد۔ و ہر دو تبت و لار در جاگیر او بخشیدہ از خیال قصاص پدر برانداخت۔ و شاہمیرزا عہدۂ وکالت دادہ مدار کارخانہ حکمرانی برو گذاشت۔ و اتالیقی پسر خود کہ حیدر خان نام داشت باو تفویض نمود۔ و راجہ سہدیو کہ در واقعہ ذوالچو بجانب کشتوار فرار شدہ بود باُمید سلطنت موروثی خود رو بکشمیر آورد۔ چون رنگ تقدیر برخلاف مدعا دید باعث رینچن کہ ازنای او بود سر فرو آوردن نتوانست و طاقت مقاومت در خود ندیدہ لاچار فرار اختیار کردہ در کشتوار قرار نمود۔ و رینچن در رتق و فتق سلطنت و آبادی ملک و رعایا مشغول شد۔

اشاعت مذہب اسلامیہ در کشمیر

مؤرخان مدت فرمانروائی راجہا تا عہد رینچن چہار ہزار و چہارصد و چہل و پنجسال شمسی می نویسند۔ و تا این زمان در این مکان طریقۂ مذہب ہنود رواج داشت۔ اما ہیچکسے بر صرافت خود نبود تعدد و اختلاف مشارب و تنوع و تکثر مذاہب بسیار داشت۔ از انجملہ مقتضای اَلنَّاسُ عَلٰی دِیْنِ مُلُوْکِھِمْ در مذہب ہنود

تکثّر و رواج بیشتر بود۔ و غیر ازیں مذاهب مختلفه مثل کهتری و ویش و کایت و پارسی و ناگ پرست وغیره بسیار فرقه در ینجا سکونت میداشتند۔ چون در واقعهٔ ذولچو خلقت بسیاری بقتل رسید و جمعی قلیل بمذاهب مختلفه موجود ماند۔ وقتیکه رینچن که بمذهب بهوده بود بر سریر جهانبانی استقلال یافت و بکثرت اختلاف مذاهب و ملل مذهب اصلی را خلل دیده خواست که در ملک ماتحت خود یک ملّت مروّج سازد چونکه دخول مذهب شیوه متعذّر بود و در مذاهب دیگر متردد ماند۔ پس با دل خود سنجید که فردا کسیکه اوّل صبح می بنیم بمذهب او گرایم۔

بامدادان جناب سیّد شرف الدّین ملقب به بلبل شاه رحمة الله دید که بر ساحل آنروی دریای بهت نماز میخواند۔ و نماز و نیاز او پسندیده با اهل و عیال خود بمذهب او گروید۔ و طوق اسلام بگردن انداخته خود را بملک صدرالدّین ملقب ساخت۔ فردا بمتابعت او راون چند پسر راجپند و سران سلطنت و عامهٔ خلایق جوق جوق بر دست سیّد بزرگوار بشرف اسلام مشرف گشت۔ "طلوع آفتاب دین احمدی" ۷۲۶ھ تاریخ این واقعه گفته اند۔

بیت

یارمن بهر محفل آرائی | شد تماشای هر تماشائی
روی او کرد دعوی اسلام | موی او کرد کفر آرائی
کفر و اسلام اینجنگ آورد | خود در آن جنگ با تماشائی

رینچن شاه بعد یافتن دولت اسلام برای مرشد بزرگوار خود خانقاهی رفیع برکنارهٔ دریای بهت ترصیص نمود۔ و این اوّل خانقاهیست که در کشمیر تعمیر یافت۔ و در انجا برای آمد و رفت مسافران و محتاجان لنگر جاری ساخت

Library Sri Pratap ...
Srinagar.

وبجهت مصارف مطبخ واخراجات خانقاه چند قریه از پرگنهٔ ناگام تعیین فرمود که تا زمان شاهان چغت بدستور معمول بود و فقرا و مساکین از انجا راتبه میخوردند ازین جهت آن محله را اہل لنگر میگفتند۔ ورنیچن شاه برای سکونت خود دولت خانهٔ شاهی آباد ساخت که فی الحال مرقد حضرت سید محمد امین ویسیؒ در انجاست متصل آن مسجد جامع در غایت وسعت معمور ساخت وخود در انجا نماز جمعه ادا میکرد۔ وبعد چندگاه مسجد جامع سوخته شده بجای آن مسجدی قصیر از احجار تراشیده ترصیص نمود که تاحال موجود است۔ و آنرا رینٹن مسجد میگویند۔ ورنیچن شاه همگی دو سال و هفت ماه بحکومت گذرانیده انتقال نمود متصل خانقاه بلبل شاه سمت جنوب آسود۔

(۲) اودون دیو برادر سهه دیو که در واقعهٔ ذوالجو بطرف پهکلی مفرور شده بود بصوابدید ارکان ملک کشمیر آمده بمناکحت کوٹه رانی ممتاز گشت۔ و در سنه ۷۲۸ هجری مطابق سنه ۱۳۸۴ بکرمی بر مسند ایالت کشمیر جلوس نمود۔ و شاه میرزا و بیچه بٹ کاکاپور را رتبهٔ وزارت و سپه سالاری بخشید۔ و در سنه ۷۳۲ھ اوردن نام ترکی از راه هیرپور با فوج کثیر داخل کشمیر شده در انتظام حکام اینجا خلل انداز گردید۔ واودون دیو باستماع خبر از روی حمق و بزدلی بجانب تبت گریخته رفت لیکن شاه میرزا بفرمان کوٹه رین براندفاع دشمن خونخوار کمر همت استوار کرده بجانب اکابران و سرکشان دهات که خودسر بودند خطها نوشت که قبل ازین در واقعهٔ ذوالچو برسر ما چگونه واردات شدید رسید واکنون مخالف دیگر برسر ما یورش کرده درینوقت هرگاه تغافل وتکاسل جایز دارند البته خرابی ملک و بدنامی ما و دشمن کامی حاصل خواهد شد۔

بعد اصغای پیغام سرفرازان و سروران اطراف از اوباش و اشراف کنگاش اتفاق نمودہ بمقابلۂ لشکر ترک علم تقابل افراشتند۔ و جانبین بجدال و قتال داد شجاعت دادہ از کشتہ ہا پشتہ ہا افراختند۔ و سردار ترک پس پا گشتہ بصلح و صفا رجعت اختیار نمود۔ و شاہ میرزا بکمال استقلال طبل فیروزی نواختہ بمرتبۂ اعلیٰ اقتدار یافت۔ و اودون دیو از تہمت معاودت کردہ از روی بزدلی و پست فطرتی خود در رتق و فتق امور مملکت اعتباری ندید۔ و تمامی انتظام ملکداری باہتمام شاہ میرزا سرانجام میشد و پسران او در پرگنات حکومت میکردند۔ و اودون دیو پانزدہ سال و دو ماہ سلطنت مستعارہ بسر بردہ انتقال نمود۔

بعد وفات او کوٹہ رین در قلعۂ اندر کوٹ رفتہ بمعاضدت برادران خود لوای شوکت افراشتہ عرصۂ پنجاہ روز بہ بی استقلالی گذرانید۔ شاہ میرزا عرصۂ زمانہ خالی دیدہ بتقویت کرامت جد خود داعیۂ سلطنت بخاطر آورد۔ و از اندر کوٹ بشہر آمدہ با اعیانِ ملک سازش کرد۔ پس بموجب رعایت سابقہ و لاحقہ ہمہ ہا تردد و نفاق مطیع و منقاد او شدند۔ و بوثوق ایمان عہد و پیمان کردہ اورا لسلطنت بر داشتند۔ و ہیچ یک از متابعت او سر نپیچیدہ از تیغ گذرانیدند۔ انگاہ شاہ میرزا کسوت شاہی آراستہ خود را بہ سلطان شمس الدین ملقب ساخت۔

(۲) سلطان شمس الدین در ۷۴۳ھ مطابق ۱۳۹۹ بکرمی باتفاق اعیان ملک بر سریر سروری جلوس نمود و در آبادی ملک و رعایا پرداختہ باز مینداران حصۂ ششم خراج شاہی معمول ساخت۔ و در اندر کوٹ بجانب کوٹہ رین پیغام تزویج خود فرستاد و ی نظر بہ کوکہ گی او نمودہ منظور نکرد۔ و سلطان با لشکر خود

بمجادلۂ او برخاستہ قلعۂ اندرکوٹ را محاصرہ نمودند کوٹہ رین در حالت مجبوری بنکاح ادا اقرار داد و عقد نکاح منعقد کردہ ہمراہ او بشہر آمد۔ شبانگاہ در شبستان عالی خود را بلباس فاخرہ و زیور متکاثرہ آراستہ بر موقع وصال کارد بر سینۂ خود زدہ رودہ ہا بدر کشیدہ گفت کہ قبولیت من ہمین است۔ و فرقۂ لون ہا باہمدیگر متفق گشتہ شورش بر داشتند سلطان بمدافعت آنہا استقامت کردہ ہمہ را از تیغ گذرانید۔ و ماگریان و چکان را اعتبار کلی بخشید و افسران عسکر و منتظمان مملکت گردانید۔

و سنۂ ہفت رکھیشران کہ تاحال در دفاتر و معاملات اینجا معمول بود منسوخ کردہ سنۂ کشمیری از خود اختراع نمودہ مبدأ آں از جلوس رینچن شاہ کہ سرکردۂ سلاطین کشمیر است از سال ۷۲۵ھ مقرر ساخت کہ تا حکومت شاہان چغتہ معمول و مروج بود۔ کیفیت آں در جلد اول مشروح است۔ سلطان مدت سہ سال و پنجماہ جام حکومت نوشیدہ شربت اجل گوارا ساخت۔ و در موضع سنبل مدفون است مشہور بمقبرۂ سلطان پادرشاہ۔

تاریخ

آمدہ شمس باز زیر سحاب

بروایت تاریخ فرشتہ چہار پسر از و یادگار ماند۔ میرزا جمشید و میرزا علی شیر المخاطب بہ علاء الدین و میرزا شاہمک معروف بہ شہاب الدین و میرزا ہندال مشہور بہ قطب الدین۔ و بقول بعضی مؤرخاں شہاب الدین و قطب الدین فرزندان علاء الدین اند۔

(۴) سلطان جمشید در ۷۴۷ھ مطابق ۱۴۰۳ بکرمی بر سریر ایالت نشستہ در عدل و احسان و رعیت پروری کمر ہمت بربست۔ بعد چندگاہ علاء الدین

لوای بغاوت افراشته در حدود زینه پور با برادر خود بجرب وضرب پیوست.
و در بیخبری شبخونی زده جمشید را شکست داد. انگاه جمشید پای استقامت استوار
کرده بر تخریب زینه پور ایلغار نمود. و سپاه ان علاءالدین که در زینه پور بودند بقتل
رسانید. پس علاءالدین یورش آورده جمشید بطرف کامراج منهزم شد. و سراج
الدین وزیر جمشید شاه که محافظ تختگاه سرینگر بود علاءالدین را بیغام کرده تخت و
تاج باو تفویض ساخت. جمشید بعد ازین واقعه کمر بسته سلطنت را وداع نمود.
و در همان ایام بقضا پیوست. حکومت او چهار ده ماه بود.
(۵) سلطان علاءالدین در سنه ۷۴۸ھ مطابق سنه ۱۴۰۴ بکرمی بر مسند حکمرانی جلوس
نمود. و محله علاءالدین پوره آباد ساخت. و برادر خود شهاب الدین را رتبه
وزارت بخشید. در آخر حکومتش بسبب بارش بی وقت قحط عظیم واقع شده
خلقتی انبوه ضایع گشت. و طایفه لون و نایک مخالفت ورزیده در کشتوار گریخته
رفتند. و سلطان بلطایف الحیل همه را بدست آورده محبوس داشت. و در قلمرو
خود فرمان داد که زن بدکاره از شوهر خود میراث نبرد بصدور این حکم بسیاری
از نسوان فاحشه لباس پرهیزگاری پوشیدند.
صاحب وقایع کشمیر می نگارد که در زمان سلطان علاءالدین جناب سید
جلال الدین مخدوم جهانیان جهانگرد قدس سره خطۂ کشمیر را بقدوم میمنت لزوم
خود طراوت و نضارت بخشیدند. همگی دو سه هفته سیاحت اطراف فرموده
رجعت نمودند. سلطان قدری آبادی شهر کرده بقضا پیوست دوازده سال و
هشت ماه و سیزده روز بحکومت گذرانید. تاریخ وفاتش این است. فرد

بہر تاریخ وفات سلطان   ہاتفی گفت "مکانش فردوس"
۷۶۱ھ

در محلهٔ ملک آنگن از فتحکدل بالاتر مدفون است۔

(۶) سلطان شهاب الدین موسوم به شیرا شامک در ۷۶۱ھ مطابق ۴۱۶ سنه بکرمی

بر مسند شاهی جلوس نمود۔   **تاریخ**

ہاتف غیب بہر سال جلوس   گفت بر گو "شہنشہ نامی"
۷۶۱ھ

نقلست که در ایام شاهزادگی روزی بخواهش شکار میان درهٔ کوهسار از آبادی دور افتاده تشنه لب شده بود و از ملازمان خود سه کس همراه داشت یکی رای شردل دوم چندڈا سیوم آخته چی ناگاه للهٔ عارفه از درهٔ کوه بر آمده یک پیالهٔ شیر بشهاب الدین بخشید و شهاب الدین قدری نوش کرده به چندڈا داد۔ وی اندکی نوشیده به رای شردل بخشید وی تمام نوشیده آخته چی را چیزی نگذاشت دعا و بشارت داد که شهاب الدین بادشاهی عظیم خواهد شد۔ چندڈا و رای شردل وزیر و سپه سالار او خواهند بود۔ آخته چی را زندگانی کوتاه است۔ چون بجانب شهر معاودت کردند آخته چی در اثنای راه تباه شد۔

وقتیکه شهاب الدین بر تخت جلوس نمود چندڈا را تیغ سپه سالاری داد۔ و رای شردل بر وزارت و انتظام مملکت مختار ساخت۔ و بحسن تدبیر او باج و خراج ملک و پرگنه بندی مقرر شده که تا عهد چغتیه باقی بود۔ مؤرخان می نگارند که بعد خرابی ذوالجو آبادی کشمیر بمرور ایام آهسته آهسته ترقی پذیرفت لیکن بعدم استقلال حکومت ضبط و ربط اطراف نبود چه سرکشان و سرداران اطراف و پرگنات چند چند قریه در تصرف خود گرفته حکمرانی میکردند۔ و بجانب حاکم

شہر چیزی بطور تحفه و ارمغان میفرستادند و حاکم شہر را طاقت مقاومت آنہا نبود۔ وقتیکه شہاب الدین رایت حکومت افراشت سرکشان و خیره سران را قلع و قمع کرده در چاه مذلت انداخت روزیکه فتحنامه از جائی نمیرسید آنروز را داخل عمر خود نمیدانست

بعد انتظام خطهٔ دلپذیر در تنسیق و تنظیم مضافات کشمیر پرداخت۔ اوّلاً از راه باره موله عزیمت کرده ولایت پکھلی و گبر سواد و ملک گکھران مسخر ساخت۔ بعد ازاں با لشکر گران در تبت رفته با والی کاشغر محاربهٔ عظیم ساخت۔ و ملک تبت و اسکردو از تصرف او نزع کرده در قبضهٔ اقتدار خود در آورد و از آنراه به گلگت آمده ملک دارد و اطراف آں ضبط نمود چند را با لشکر انبوه به کشتوار تعیین کرده کشتوار و جموں فتح کرد۔ بعد ضبط و ربط اطراف و انتظام مملکت در ۷۷۳ھ به تہیهٔ اسباب حرب و ضرب پرداخته ساز و سامان جیش و لشکر مہیا ساخته با جمعیت پنجاه ہزار سوار و پنج لک پیاده از راه باره موله لوای عزیمت افراخت۔ و سید حسن بہادر فرزند سید تاج الدین بیہقی که از بنی اعمام حضرت امیر کبیرؒ بود میر لشکر ساخت۔ وی با جمعیت بیست ہزار سوار و یک لک پیاده بر سبیل منقلائی پیش پیش میرفت ہر جا که میر سید فتح میکرد۔ گویا مقالید فتوحات در دست او بود۔

بجملهٔ نخستین ملک یوسف زئی و سواد بجور و پشاور فتح نمود۔ از انجا بجانب کابل نہضت ساخت۔ و سلطان احمد خان مرزبان کابل بجنگ پیش آمده منہزم شد۔ و سید حسن بتعاقب او دویده گرفتار کرده مدت ہشت ماه محبوس بود۔ عاقبت بشفاعت سید تاج الدین از حبس فارغ گشته بر ملک موروثی خود باز تسلط یافت۔ و سلطان شہاب الدین خواہر او در عقد نکاح خود در آورد۔ و خواہر خود

بمواصلت او نامزد ساخت۔ وصبیۂ او را بعقد ازدواج سلطان قطب الدین سربلندی
بخشید۔ باز انجا رایت جهانگیری افراشته بدخشان ولمغان وغزنین وغور وقندهار
وهرات فتح نمود۔ پس ازاں بتسخیر خراسان ایلغار کرده ممالک بسیار در قبضهٔ اقتدار
درآورد و بر کوه هندوکش رسیده افواج را مضرت وآسیب بسیار رسید۔ بنا بر آں
کوس مراجعت نواخته ممالک سند وملتان را مفتوح ساخت۔ از انجا رایت منصور
افراشته قلعهٔ لاهور را محاصره نمود۔ وبعد آویزش بسیار ممالک پنجاب را متصرف
گشت۔ وسیالکوٹ ولوهر کوٹ وجموں با جمیع اطراف مفتوح ساخت۔ وبعد
تسخیر پنجاب بر دریای ستلج خیام دولت افراخت۔ وفیروز شاه شهریار دهلی
باستماع آں لشکر کثیر بمقابلهٔ بادشاه کشمیر تعین ساخت۔ وبین الفریقین جنگهای
عظیم واقع شد۔ عاقبت بفرمان حضرت امیر کبیر قدس سره کار بصلح انجامید۔ وملک
پنجاب را تا حدود سرهند شهاب الدین متصرف گشت۔ وفیروز شاه را سه تا دختر بود
حضرت امیر هر سه را بناکحت اقربای سلطان نامزد ساخت۔ چنانچه دختر اول در عقد حسن خان
فرزند شهاب الدین۔ صبیهٔ دوم در عقد ازدواج سلطان قطب الدین۔ دختر سیوم
بعقد مواصلت سید حسن بهادر افتخار یافت۔

صاحب وقائع کشمیر می نگارد که در ایام محاربهٔ سلطان شهاب الدین
با فیروز شاه جناب حضرت امیر کبیر میر سید علی همدانی قدس سره بقدوم میمنت لزوم
خود خطهٔ کشمیر را رونق بخشیدند۔ وسلطان قطب الدین که نائب سلطنت بود خدمات
ایشان کما ینبغی بجا آورد۔ وآنجناب بعد چهار ماه مراجعت فرموده بمقام فیروزپور
با سلطان شهاب الدین ملاقات کردند۔ وبین المتخاصمین تجویز مصالحه نمودند۔

مقدم شریف تاریخ است۔ فقط

بادشاه بعد مصالحه کوس نصرت نواخته انتظام ممالک دور و نزدیک بخوبی ساخته بجانب کشمیر لوای معاودت افراخت۔ و در ضبط و ربط امور جهانبانی و تسخیر بقاع و فتح قلاع لاثانی بود و بواسطۂ صدور امور بدیعه و حالات عجیبه عهد او از عجایب روزگار می شمرند۔ هر جا که اشهب تسخیر را جولان میداد آن سواد را قبضه کرده باز بمالکان ملک عطا می ساخت۔ بعد تسخیر ممالک در آبادی ملک و رعایا سعی موفور بکار برده محلهٔ شهاب الدین پوره که الحال به شهام پوره مشهور است آبادی شصت هزار خانه آراسته پای تخت خود گردانید۔ و در انجا مسجد جامع آباد فرمود که هنوز بنیاد آن موجود است۔ و دیگر از چهاونی بابت سکونت افواج معمور ساخت۔ آخر عمر در فکر تخریب بتخانه ها افتاده بتخانهٔ بجبیشور که در بیجباره بسیار مرتفع بود شکست و در نفس شهر هر جا که بتخانه های بهود موجود بود ویران ساخت۔

و در ۷۷۷ھ بباعث سیلاب ده هزار خانه ویران شد۔ و در همان سال بادشاه حسن خان و علی خان پسران خود را بگفتهٔ زن دیگر که با مادر ایشان نزاع میداشت بجانب دهلی اخراج نمود۔ و بعد چندگاه بمرض شدید بر بستر افتاده حسن خانرا از دهلی طلبانید وی در جموں رسیده بود که شهاب الدین محتضر شد و برادر خود هندال معروف بقطب الدین را جانشین کرده انتقال نمود۔　　تاریخ

ز دربار کشمیر چون رخت بست　　شهاب دگر قطب جایش نشست

نوزده سال و سه ماه بحکومت گذرانید۔ و در محلهٔ پلدمر بر لب دریا مقبرهٔ اوست از مقبرهٔ سلطان زین العابدین بجانب شمال بمسافت سی قدم بر سر آن گنبدی سنگین

مرتفع بود پرتاب سنگه که از اہل کاران نہیر سنگه بود مقبرهٔ مذکوره زیر عمارت آورده
(۷) سلطان قطب الدین در ۷۸۰ھ مطابق ۱۴۳۵ بکرمی بر سریر جہانبانی لوای حکمرانی افراشت۔ و محلهٔ قطب الدین پوره آباد کرده در انجا عمارتی وسیع و رفیع باساتین متین ترصیص نمود۔ و در قلع و قمع بنیاد اہل فساد و در ترویج عدل و احسان و سداد بر اقران خود گوی سبقت ربود۔ با وجود اشتغال جہانبانی رغبت کمالات علمی بسیار میداشت۔ و حاکم لوہرکوٹ رایت الطغیان افراشته با عسکر محاربه و مجادله نمود عاقبت کشته شد۔

و سلطان برادر زادهٔ خود حسن خان را از دہلی طلبیده بامورات ملکی دخیل ساخت۔ بعد چندگاه بنابر یاوه گوئی مخالفان سلطان از وی بیدل گشته بگرفتن او فرمان داد۔ و حسن خان باستصواب رای شردل که وزیر پدرش بود بجانب لوہرکوٹ با مخالفان سلطان که در انجا بودند پیوست۔ سلطان از رای شردل بدگمان شده محبوس داشت وی از بند گریخته خود را به حسن خان رسانید۔ و در انجا ہر دو اتفاق کرده رایت مخالفت بر داشتند۔ و بعضے زمینداران آن سواد ہر دو کس گرفتار کرده پیش سلطان فرستادند۔ سلطان رای شردل را قتل کرده حسن خان را محبوس داشت۔

و در زمان سعادت قتران او مطابق ۷۸۱ھ ہفصد و ہشتاد و یک جناب امیر کبیر میر سید علی ہمدانی قدس سره بقدوم میمنت لزوم خود خطهٔ کشمیر را مرتبهٔ ثانی جنت نظیر فرمودند۔ و از رفقا و سادات ہفتصد کس ہمراه داشتند۔ و در محلهٔ علاء الدین پوره فروکش فرمودند۔ و برلب دریا صفهٔ سنگین افراشته پنجوقت نماز بران ادا میکردند۔ سلطان باخلاص تمام آداب صحبت و ارادت بجا آورده اندرز و نصایح

ازان جناب شنیده بکار می برد۔ چنانچه بموجب بخبری دو خواهر معاً بعقد آورده بود بفرمودهٔ آنجناب یکی مطلقه ساخت۔ و حضرت سید کلاه مبارک خود تیمناً بسلطان بخشید و سلطان تعظیماً آنرا در تاج خود نهاد۔ پس فرزندان او تا عهد فتح شاه آن کلاه را در تاجهای خود می نهادند۔ و فتحشاه کلاه مذکوره در کفن خود پیچیده برد۔

ملا احمد می نگارد که حضرت امیر شش ماه در کشمیر گذرانیده اوایل ۷۸۲ھ بجانب تبت عزیمت فرموده در بلاد کاشغر و ختن وغیره دین متین را رواج داد۔ و در شهر افسوس بزیارت غار اصحاب کهف فائز گشته در ۷۸۵ھ بجانب کشمیر باز رجعت فرمود۔ و در ۷۸۶ھ براه پکهلی تشریف برده در حدود کنر سواد جان بحق تسلیم نمود قصهٔ آن در حصهٔ سیوم گفته شود۔

سلطان قطب الدین شانزده سال و پنجماه و دو روز طبل حکومت نواخته انتقال نمود۔ تاریخ

قطب برخاست ز روی کشمیر — از سر جاه سکندر بنشست

در محله لنگرهٹه در مقبرهٔ سنگین متصل روضهٔ پیر حاجی محمد مدفون است۔ و دو پسر ازو یادگار ماندند۔ یکی میرزا شنکار ملقب بسلطان سکندر۔ دوم میرزا هیبت۔ بعد وفات پدر سلطان سکندر بر تخت جلوس نمود۔

(۸) سلطان سکندر بت شکن باستصواب مادر خود که سوره نام داشت در ۷۹۶ھ مطابق ۱۴۵۱ بکرمی بر اریکهٔ حکمرانی جلوس نمود۔ تاریخ

شاه عادل سکندر ثانی — که ازو یافت سرفرازی تاج

ملک روشن نمود شرع ازو — گرچه بوده ز ظلم چون شب داج

Library Sri Pratap College, Srinagar.

۷۹۶ھ

بهر تاریخ سال سلطنتش عقل گفتا بشرع ماده وح

اُمرا و ارکان دولت را مطیع و منقاد خود گردانید۔ و او از جمیع سلاطین کشمیر بشوکت و عظمت و کثرت لشکر ممتاز بود۔ مهابت بسیار داشت۔ باج تمغا از اہل ہنود و مسلمین معاف نمود۔ و در اوایل مادر سُلطان دخل در مهمات ملکی نموده بوجه نیک سرانجام میداد۔ شاه محمّد که پزنه سُلطان بود در پرده نرد مخالفت میباخت۔ باستماع این خبر مادر سلطان دختر و داماد خود از میان برداشته محبوس داشت۔ و رای مادری که وزیر اعظم بود هیبت خان برادر سلطان را زهر داده ہلاک گردانید۔ و سلطان از کردار و اطوار وزیر بیدل گشته در فکر مدافعهٔ او افتاد۔ امّا بخوف نقصان انتظام مملکت فرصت نگاه میداشت۔ وزیر بر حقیقت حال واقف شده برای دفع کدورت خاطر بخدمت سلطان التماس نمود که زمینداران تبّت کوچک باغی شده اند۔ اگر حکم باشد بنده در انجا رفته گوشمالی متمردان نماید۔ سُلطان را این امر پسند آمده او را رخصت داد۔ وزیر با لشکر کثیر بجانب اسکردو نهضت کرده آن ولایت قبضه نمود و تمامی تبّت ها از شرق و شمال مسخّر فرمود۔ و در ان حدود جمعیتی بهم رسانیده بغی ورزید۔ سُلطان با لشکر فراوان بمدافعت او مسارعت کرده در سرحد تبّت جنگ واقع شد۔ و رای مادری هزیمت خورده بکمند ذلّت گرفتار گشت۔ بعد چندگاه در زندان زهر خورده از جان درگذشت سُلطان اطراف تبّت وغیره در قبضهٔ اقتدار خود در آورد۔ و در شجاعت و سخاوت و مروّت مشهور شد۔ و از شنیدن آوازهٔ جود و احسان و بذل و امتنان او دانشمندان عراق و خراسان و ماوراء النهر وغیره بلاد بملازمتش آمدند۔ و علم و

فصل در اسلام را در مملکت کشمیر رواج تمام پیدا شده نمونۂ عراق و خراسان گردید

و در سنه ۹۰۶ هجری حضرت میر محمد ہمدانی خلف الصدق جناب امیر کبیر میر سید علی ہمدانی قدس سرہما دریں دیار فرحت آثار بعمر بیست و دو سالگی بمرافقت سیصد رفقا تشریف ارزانی داشت۔ و مدت بیست و دو سال دریں بلاد اقامت فرمود و سلطان در بجا آوری خدمات آنجناب بجان و دل کوشیده بحسن ارادت و عقیدت در حلقۂ مریدان ایشاں در آمد۔ و در محلہ نوہٹہ برای اقامت آنجناب عالیشان قصری رفیع و وسیع معمور ساخت۔ و نیز حسب الامر ایشاں خانقاہ معلی در نفس شہر و خانقاہ والا در موضع وچی۔ و خانقاہ اعلی در موضع ترال۔ و خانقاہ کبرویہ در موضع متن ترصیص نمود۔ و برای خرج مطبخ و مصرف خانقاہ معلی سه قریه جاگیر بخشید که تا دور حکومت سنگاں بدستور معمول بود۔ و ملک سہہ بٹ که مشیر و وزیر سلطان بود حضرت سید او را با جمیع توابع و لواحق مسلمان ساخته دختر او بی بی بارعہ در حبالۂ نکاح خویش در آورد۔ و سہہ بٹ را ملک سیف الدین نام نهاد۔ و رسالہ در علم تصوف تصنیف کرده بسلطان بخشید۔ و بطفیل حضرت میر بسیاری از سادات عظام و علمای فخام وارد این مقام گشته سلطان ہر کس را بحسن ارادت اقطاع و مناصب بخشید۔ و در بجا آوری خدمات ایشاں بجان و دل کوشید۔

و از ابتدای سکونت راجہ ہا دریں دیار بتخانہ ہای بسیار اعجوبہ صنعت روزگار یادگار مانده بود۔ که بمعاینہ صنعت ابداع و اختراع تعمیر آں عقل عقلا پریشان میشد سلطان سکندر از رای تصلّب افراختہ بتخانہ ہای مذکوره از بیخ بر انداختہ با خاک یکساں ساخت۔ و از احجار بعضی بتکده ہا مساجد و مقابر بر افراخت۔ اولاً برای انہدام

بتخانهٔ مارتانڈی شور که بر کریوه مٹن از تعمیرات راجه رام دیو یادگار بود تا یکسال
کارخانه جاری ساخت و خرابی آں اصلا نتوانست کرد. عاقبت بنیاد آں چند سنگ
کشیده در جوف بتخانه هیزم بسیار جمع کرده آتش افروختند. و اشکال و تصاویر دیوال
آں که از طلا ملمع شده بودند تباه کردند و حصار احاطهٔ آں از بیخ بر کنده فرو ریختند
که آثار آں هنوز حیرت افزا است. و همچنان بتخانه های بیجباره که زیاده از سه صد
بودند با خاک تیره یکسان ساخت. خصوصاً بتخانه وزیه ایشری که از همه نامی و گرامی بود
از بیخ بر کند. گویند هنگام شکستن آں شعله های عظیم از آتش پیدا شده که سلطان و
ارکان دولت میدیدند و هنود آنرا حمل بر کرامات معبودان خود میکردند و چیزها می گفتند
و سلطان آنرا طلسمات دانسته از تخریب آں باز نماند تا که از بنیاد آں سنگی ظاهر شد و
بر روی سنگ بخط سنسکرت منقوش بود "بسم الله منیتر بنه ثشنت وزیه ایشری"
یعنی بسم الله یک افسونی است که ویران میکند بتخانهٔ وزیه ایشری را. سلطان از سنگهای
آں بتکده مسجد جامع بیجباره معمور ساخت و بتخانهٔ بجبیشور را که سابقاً سلطان شهاب الدین
اندک خراب کرده بود سلطان سکندر ز بنیاد آں بر کنده خانقاهی برای خادمان سید
محمد قریشی ترصیص نمود. و عوام آنرا و جانثر خانقاه می گفتند. راجه گلاب سنگه خانقاه
مذکور را ویران کرده بتخانهٔ جدید آباد ساخت. و همچنان بتخانهٔ پری هاسه کیشو و مندر مکتا کیشو
از تعمیرات للتادت در پریهسپور معمور بود سلطان آں هر دو بنیاد بتکده را مسمار کرده سنگهای
آں در سد بندیها صرف نمود. و ستون حجری که در انجا بطوالت پنجاه دست و بقول
بعضی پنجاه گز موجود بود بشکست. و از بنیاد آں بتکده صندوقی بر آمده بر ورقی از مس
نوشته یافتند که بعد اینقدر مدت ها دم این بتکده سکندر نام بادشاهی خواهد بود.

وصورت بده اوتار که در دست خواهد شکست - ودر محلهٔ اسکندرپوره متصل دولتخانهٔ
شاهی دو بتخانهٔ عالی بود یکی مهاشری از تعمیرات پرورسین - دوم تاراپیٹ بنا کردهٔ راجه
تاراپیڈ سلطان آن هردو بتخانهٔ دیرینه را مسمار کرده از مصالح آن مسجد جامع درمیان
شهر آباد ساخت - وبتخانهٔ کالی شوری سابقاً سلطان قطب الدین مسمار کرده بود وبجای
آن سلطان سکندر خانقاه معلّی معمور فرمود - وبرای ترویج مذهب محمدی اهل هنود را
تکلیف کلی رسانیده درمیان شهر مشتهر ساخت هرکسکه دین محمدی قبول نکند ازین ملک بگریزد
ورنه دست از جان بشوید - موجب آن بعضی هنود فرار اختیار کرده بجانب اطراف
نقل کردند وبعضیها حلقهٔ اسلام بگردن انداخته آسوده ماندند - وبعضے برهمنان بر قتل
خود راضی شده از جان درگذشتند - گویند سلطان سکندر سه خروار زنّار در آتش
بسوزانید -

عاقبت بتجویز میر محمد همدانی قدس سره از قتل برهمنان باز مانده بنسبت
آنها جزیه قرارداد - وتمامی کتب اهل هنود جمع آورده درمیان تالاب ڈل غرق کرده
برسر آن سنگ وخاک انباشته سد ونائن مرگ احداث نمود - الحال آنرا سدالیشه بری
میگویند - وبتخانهٔ الیشی شور که در الیشه برازی معمور بود مسمار کرده سنگهای آن در تبدید
سد مذکور صرف نمود - ودر عهد سلطان منهیات وبدعیات نامشروع مثل شرب شراب
وقمار وغیره سرسبر ممنوع بود - ونوای آلات سرود مثل بربط وچنگ وعود ومزمار وسازو
رود از هیچ جا بلند نمیشد - وآواز کوس وکرنا بغیر معارک ومقدمات محاربه وپیکار
مسموع نمی گشت - همگی همت وتمامی نهمت در ترویج دین متین مصروف میداشت
ودر ضبط وربط اطراف ممالکت ورتق وفتق امور سلطنت براقران دوران گوی سبقت

در بود۔ ہرجاکہ لوای عزمیت افراخت طبل فتح و فیروزی نواخت۔

ہمدراں زمان سعادت اقتران صاحبقران ثانی امیر تیمور گورگانی بعد تسخیر ترکستان و خراسان عنان عزمیت بجانب ہند معطوف داشتہ آں سواد میمنت مواد را در قبضۂ اقتدار درآورد۔ چوں ذکر امیر تیمور درمیان آمد بنا بر ربط تاریخ نویسی برخی از احوال آں بادشاہ دیں پناہ درینجا گفتہ شود۔

تسلط یافتن امیر تیمور گورگانی بر ممالک ایران و خراسان و ترکستان و ہندوستان و کشمیر

مولانا شرف الدین یزدی قمطراز است کہ امیر طرگل نام شخصے از رؤسای شہر سبز کہ آنرا شہر کش ہم میگویند صدر نشین مسند امارت بود۔ و در خدمت شیخ شمس الدین کہ از اولیای عظام آں مقام بود آمد و رفت میداشت۔ روزی از زبان آں شیخ بزرگوار بشارت شادمانی دریافت کہ از صلب فرزند تو عنقریب فرزندی بوجود خواہد آمد کہ ولایت ایران و توران و خراسان و ہندوستان مفتوح خواہد ساخت۔

وہمدراں زمان از حرم محترمۂ امیر طرغانی کہ فرزند ارشد امیر طرگل بود در سنہ ۷۳۶ھ تیمور شاہ متولد گشت۔ چوں بسن شباب رسید روزی با چند کس از متعلقان خود در خدمت شیخ شمس الدین شرف اندوز صحبت شد و حضرت شیخ فرمودند کہ امروز صحبت ما با کسے است کہ بادشاہی نصف دنیا خواہد کرد۔ و امرای عظام کہ در خدمت آں عالی مقام حاضر بودند ہر یکی امید ایں نوید بخود منسوب داشت۔ و امیر تیمور از روی فروتنی خطور ایں امر خطیر بخاطر خود ہمی آورد لیکن موجب تقدیر قادر بیچون نیر اقبال آں ہمای ہمایوں فال در ربع مسکون پرتو جلالت انداخت۔ و اوایل سنہ ۷۷۱ھ در شہر بلخ افسر جہانبانی بر سر دادہ در تزاید جاہ و حشمت و ترقی جیش و مملکت پرداخت۔

وبمددگاری حضرت باری طبل جهانداری نواخته برای تسخیر ممالک وامصار لوای عزیمت افراخت۔ وسرهای سروران وسرکشان درخاک وخون انداخت۔ وهمای نصرت وفیروزی همیشه همعنان اومی بود وبرموقع عزیمت گاهی روی هزیمت ننمود هرجاکه تاخت شاهان عالی شان را مغلوب ساخت۔ اوّلاً بلاد امصار خراسان وافغانستان بیورش سهل وآسان زیر فرمان درآورد۔ هنگاه یکران عزیمت را تسخیر عراق وفارس وآذربایجان جولان داده مظفر ومنصور بجانب توران نهضت فرمود وتامدّت مدید درحدود ترکستان محاربات شدید باسرفرازان نزدیک وبعید پدید آورده رایات عالیات رالعزم تسخیر هندوستان اهتزاز داد۔ ودر ۸۰۱ھ مطابق ۱۳۹۸ء برساحل دریای نیلاب که الحال به اٹک معروف است خیام دولت افراشت۔ ودرانجا عرضداشت سلطان سکندر شهر بار کشمیر مخصوص اقبال وامتثال حکم اشرف وانقیاد امر وایجاب سکّه وخطبۂ اقدس بنظر اشرف حضور صاحبقران مشرف گشت۔ چیجاه از افعال شائسته واطوار بائسته سلطان سکندر دلخوش شده یک زنجیر فیل وتمغای شاهی مصحوب بوقیا دفولاد برای سلطان ارمغان فرستاده اظهار تودد وخشنودی ساخت۔ وسلطان سکندر بادای شکریۂ آن تحایف ونفائس فراوان مصحوب مولانا نورالدّین بجناب صاحبقران ارسال کرده التماس حصول شرف پابوس خدمت نمود۔ صاحبقران سفیران خود را راهی ساخت وگفت وقتیکه رایت عزیمت از هندوستان بجانب پنجاب مراجعت فرماید سکندر شاه درانجا بملازمت مشرّف گردد۔ انگاه صاحبقران ازنیلاب بجانب پنجاب نهضت کرده بتسخیر بلاد واطراف کامیاب گشته در دهلی رسید۔ وسلطان محمود تغلق باجمعیت سپاه ولشکر خود بمقابلت اوراین محاربت افراشته بعد حرب وضرب شدید مغلوب ومهزوم گردید۔ وتیمور شاه برتخت دهلی

جلوس کرده سکه و خطبه جاری ساخت. بعد انقضای هشت روز چند هزار سوار برای تحصیل غله و خراج باطراف پرگنات مامور ساخت. هزبران پرخاش خود دست تطاول در مال رعیت انداخته آتش فساد افروختند. و مردم عوام بازدحام تمام الویهٔ بغاوت افراشته بمقاتله پیوستند و عسکر شاهی بجوش آمده متمردان از قتل عام کرده تا سه روز انهار خون در دهلی جاری کردند. و دست تطاول دراز کرده هرچه یافتند بردند. و نصف شهر بآتش کینه افروختند. و از لاشه های مردگان انبارها اندوختند. مختصر که تیمور شاه تا عرصهٔ پانزده روز در دهلی قیام کرده تا ساحل دریای گنگ امصار و قصبه جات را تاخت و تاراج و قتل عام نمود. انگاه بجانب دکهن ایلغار فرموده چون در ذیل کوه سوالک رسید رایان خودرای آن نواحی بصف آرائی و جنگ آزمائی جسارت کرده تا مدت شانزده روز فیمابین آتش مقابله و مقاتله افروختند. عاقبت هزبران شاهی اقوام مرهٹیان را نهب و غارت کرده قتل عام نمودند.

پس تیمور شاه بجانب سمرقند عنان عزیمت معطوف داشته چون در وزیرآباد خیام دولت افراشت حاکم انجا دو طوطی سفید رنگ که در شیرین کلامی معروف بودند تحفهٔ خدمت گذرانیده بوفور عطاف جهانبانی مورد الطاف و مهربانی گردید. از انجا بجانب جموں عسکر ظفر پیکر تعیین ساخته جان نثاران درگاه راجه انجا اسیر کرده بحضور گذرانیدند. و بادشاه بوفور مرحمت ملک خودش باز داده بلج گذار نمود. و در انجا بوقیا و فولاد و زین الدین که برسم رسالت جانب کشمیر رفته بودند و احکام واجب الاذعان بنام شاه سکندر والی انجا برده بودند با ایلچیان او باردوی اعلی رسیدند و عرض داشتند که سلطان سکندر احرام بندگی بسته روی نیاز بقبلهٔ اقبال آورده بود

بموضع چیتھیان رسیده ازاں مرحله مولانا نورالدّین که از جانب او برسالت آمده بود
با او بپیوست و تقریر کرد که امرای دیوان اعلی مقرر فرموده اند که سی هزار اسپ و صد هزار
درست که هر یک بوزن دو نیم مثقال باشد والی کشمیر از ولایت خود سرانجام نماید
و بجهت امتثال آں امر سلطان بازگشت رفت. تا که بعد از اتمام آں مهم دیگر باره متوجه
شود و از پابوس حضور فائز گردد. چوں ایں معنی بسمع اعلی رسید بادشاه آنرا نپسندید.
فرمود که شاه سکندر را تکلیف مالایطاق کرده اند و زیاده از اندازهٔ وسعت ولایت او
طلبداشته اند بنور عقل که چراغیست رخشان روشن و هویداست که از هر مملکتی مبلغی مطالبه
باید نمود که در حوزهٔ وسعت و فسحت آں باشد تا شرائط نصفت و عدالت مرعی ماند. و
رسولان صدق خدمت گذاری شاه سکندر بعرض رسانیده. بادشاه زین الدّین را
حکم داد که سلطان سکندر را بگوید که بوجهی تردّد ننماید و تا تاریخ سیزدهم ماه رجب سنه ۸۰۱ھ
خود را برلب آب سندھ برساند.

بعد ازاں بادشاه بر ساحل چناب اکثر مرزبانان هندوستان که همعنان موکب
نصرت بودند رخصت کرده بمساکن و ماوای خودها درگذشتند. پس ازاں از دریای
چناب عبور کرده بسیاری از افواج شاهی غرق لجۂ تباهی گشتند. از انجا بجانب اٹک
لوای عزیمت افراشت. و شاه سکندر بمجرد ورود فرمان احرام ملازمت بسته
در باره موله رسید. از انجا خبر شنید که صاحبقران بر جناح تعجیل از آب سندھ عبور کرده
بجانب سمرقند متوجه گشت. پس ایلچیان کاردان بهمراهی فرزند خود شاهی خان
با تحائف و هدایای شایان بخدمت اشرف فرستاد و خود باخیر و سعادت معاودت
فرمود. شاهی خان در سمرقند بملازمت رسیده از پیشگاه والا تا هفت سال

رخصت معاودت نیافت۔ و در ۸۰۷ھ در موسم سرما برودت ہوا شاہ والا بجانب چین و خطا رایت جہانگیری افراشت و در عرض راہ حرم محترمہ را رخصت انصراف بسمرقند بخشید و چند روز متواتر در شرب شراب ارتکاب کردہ اشتہای طعامش باطل شد و مزاج متغیر گشت و تب محرقہ اشتداد یافت و مخالف اجلش تاختن آوردہ ناساختہ ناساختہ ماند۔ ساختہ ہم ناساختہ ساخت۔ چتر اقبال از سرش انداختہ سلطنت و مملکتش باختہ شد۔

تاریخ

سلطان تمر آنکہ چرخ را لنجوان کرد　　وز خون عدو روی زمین گلگون کرد

در ہفدہ شعبان بجنت آمد　　فی الحال ز رضوان سر و پا بیرون کرد

بعد انتقال صاحبقران شاہی خان در ۸۰۸ھ از سمرقند مراجعت کردہ بقدمبوس پدر بزرگوار فایز گشت۔ مدعا کہ سلطان در عدل و رافت و احسان و جود و سخاوت و امتنان و کسر اصنام و دفع بدعات و ترقی اسلام مدت بیست و چہار سال و نہ ماہ و شش روز بسر بردہ بآزار تپ محرقہ علیل گشت۔ و پسران خود میر خان و شاہی خان و محمد خان بحضور طلبیدہ بوفاق و اتحاد وصیت نمود۔ پسر بزرگ خود میر خان را علی شاہ خطاب دادہ بسلطنت برداشت بتاریخ ۲۲ ماہ محرم ۸۲۰ھ از عالم فانی بملک جاودانی بشتافت و در احاطہ مندر[1] گوگی شری سمت شمال مدفون شد۔ فوت سکندر تاریخ است۔ شعرا و فصحا بر تیات و تواریخ داد سخنوری ۸۲۰ھ دادہ اند۔ صاحب بہارستان شاہی وفات سلطان در ۸۱۶ھ می نویسد واللہ اعلم۔

(۹) سلطان علی شاہ در ۸۲۰ھ مطابق ۱۴۱۳ء با برادر نیک جہانبانی بجکمرانی

[1] الحال بہ ڈمٹ بڈشاہ مشہور است۔

بنشست - ملک سیف الدین را رتبهٔ وزارت بخشید و باستصواب او در تخریب و تعذیب فرقهٔ هنود علم تعصب افراخته جمعی کثیر جبراً مسلمان ساخت و جمعی ازین ملک مفرور شده و جمعی جزیه اختیار کرده بر جور و جفا اصطبار ورزیدند - و بعضیها بر خودکشی اقدام نمودند - همدران زمان والی کاشغر با فوج گران یورش کرده هر دو تبت را قبضه نمود و سلطان از روی عدم استقامت خود تغافل گذرانید - و بعد مدتی پنجال سیف الدین بعالم جاودانی بگذشت مردی عاقل و فاضل و دانا بود - از اصابت رای و حدت ذهن او نقلها می آرند - میگویند که شخصی دو مادیان از دو مالک به یلاق رفته بودند در انجا هر دو زائیدند و کرهٔ یک مادی سقط شده و بچهٔ دوم از هر دو مادیان شیر منیوشید - عاقبت به نسبت آن کره هر دو مالک متنازع شده مرافعه بطول انجامید - و کسی فیصله آن نتوانست کرد - عاقبت مثل مقدمه به سیف الدین گذرانیدند و ملک آن هر دو مادیان بر ساحل دریای بهت استاده کرده کره بر ساحل دیگر فرستاد - چونکه مادر اصلی بجانب بچهٔ خود نگاه کرد بموجب شفقت ذاتیه خود را بدریا انداخته از دریا عبور کرد و مادی دیگر بوجهی اضطراب نمود پس کره بمالک آن مادی بخشید -

آورده اند که کاتبی بود فرتوت زوجهٔ داشت جوان آن عورت با جوانی پیوسته بااو عقد نکاح بربست و مقدمه بر سیف الدین افتاد و در پیش او هر دو شوهرش ثبوت کامل گذرانیدند ملک متردد ماند - انگاه آبگیر از قلمدان خود کشیده برای آوردن آب بدست آن عورت داد و آن عورت بفراست تمام آب در قلمدان انداخت ملک دانست که آن عورت از کاتب است بوی ارزانی داشت -

نقل است که گازری بود مفلس از روی افلاس خود خیالی بخاطر آورد که

درخانۂ خود شبانہ نقبی دادہ فرداغوغائی کنم کہ دزدال کالای مردمان بردند انگاہ پوشاک مردمان فروختہ بضاعتی حاصل کنم شبانہ درخانۂ خود نقب کندن گرفت و پاسبان او را دزد پنداشتہ اسیر کرد و گاذر دست بگریبان پاسبان انداختہ غوغا برداشت و پاسبان را زدو کوب نمود۔ فردا مقدمہ بسیف دین افتاد ملک مدتی در تحقیقات آن تامل نمودہ فرق حق و باطل نتوانست کرد۔ یکے از خدمتگار خود را تعلیم فرمودی خود را مردہ ساخت و زوجۂ او مویہ کنان پیش ملک آمدہ از مردن شوہر خود خبر داد و ملک او را کفن پوشانیدہ در تابوت نہاد و گاذر و پاسبان را از حبس کشیدہ فرمان داد کہ این میت در پانپور رسانیدہ بوطنگاہ خود مدفون سازند ہر دو کس درمیان برف دگل ولای آن میت را بدوش گرفتہ افتان وخیزان براہ می رفتند۔ پاسبان بہ گاذر گفت ناحق مرا و خود را گرفتار کردی نمیدانم کہ ترا در نقب دادن چہ غرض بود۔ گاذر گفت کہ من پوشاک مردمان بہ بہانۂ دزدان میخوردم تو مرا ناحق گرفتار کردی میت از تابوت برخاست کہ من ببرکت راست گفتاری شما زندہ شدم پس باز گشتند بشہر آمدند۔ و گاذر را سزا دادند۔

بہر حال سیف دین مردی عاقل و منصف مزاج بود۔ چہل سال در وزارت گذرانید۔ بعد انتقال او شاہی خان رتبۂ وزارت یافت و در معدلت و نصفت خلق خدا را دلخوش ساخت۔ و علی شاہ مدت شش سال و نہ ماہ در حکومت بسر بردہ عزیمت طواف حرمین الشریفین بخاطر آورد۔ و برادر خود شاہی خان ملقب بہ زین العابدین کہ از عنفوان جوانی آثار بلاغت و شجاعت و سعادت و خطانت از ناصیہ اش لائح بود بر مسند ایالت مستقل داشت۔ و خود از راہ جموں با خیل و

خدم و جاه و حشم بصوب حجاز متوجه گشت - و محمد خانرا بابت اطاعت و فرمانبرداری او اندرز ها نمود - چون درجموں رسید راجه آنجا که پدر منکوحهٔ او بود اورا از ترک سلطنت تشنعت کرده از خواهش حج باز داشت و لشکری از خودش همراه داده براه بهکلی بازگشت روانه ساخت - زین العابدین باستماع این خبر کینه ور شده سامان جیش و عسکر از تیغ و خنجر آراسته بمدافعهٔ او بشتافت - و بمقام اوری دو جیش پرطیش باهمدیگر صفوف محاربه و مقاتله آراسته بجدال و قتال لبا افسران سرکشی بی سر کردند - عاقبت زین العابدین هزیمت خورده در سیالکوٹ رفت - و علیشاه بار دیگر بر تخت جلوس نمود -

چون دراں ایام جسرت خان گهکه که در سمرقند از بند صاحبقران گریخته آمده در پنجاب تسلطی تمام حاصل کرده بود زین العابدین باو پناه برده بمساعدت او لشکری انبوه فراهم کرده بکشمیر آمد - علیشاه با لشکر بیکران از کشمیر ایلغار کرده باهمدیگر بجنگ پیوستند و علیشاه مغلوب گشته در دست جسرتخان اسیر افتاد و زین العابدین مظفر و منصور بجانب کشمیر نهضت فرمود و مردم شهر که هواخواه او بودند خوشحال شدند -

(۱۰) سلطان زین العابدین در ۸۲۷ھ مطابق ۱۴۸۰ بکرمی بر سریر جهانداری جلوس نمود -

ع

سایهٔ الطاف خدای واهب

تاریخ جلوس اوست - و بحسن استعداد خود در ضبط و ربط اطراف مملکت ساعی گشته سرکشانرا طاقت مخالفت نگذاشتند - و در رعیت پروری علم نیکنامی فراشت - و برادر صغیر خود محمد خانرا عهده وکالت و نیابت بخشید و ضمانت جزدی و کلی

با و رجوع نمود۔ و خود تشخیص قضایا میکرد۔ و ملمت رینه و احمد رینه که از قوم چیذ را بود ند بر عهدهٔ سپه سالاری مقرر ساخت۔ و ملک مسعود ٹھاکور را خطاب مدار المهامی داد و رسومات بد که از سالقه مانده بود ند کلاً بر انداخت و نرخ تولیبی دُور کرد۔ و قواعد و ضوابط خود بر تختهای مس کنده در هر ده مروّج ساخت تا که رسوم ظلم از ملک بر افتاد۔ و جرمانه و مصادرات که شقداران از رعایا میگرفتند برطرف نمود۔ و حکم عام کرد که سوداگران مال تجارت باندک نفعی فروخت سازند و غبن فاحش در سودا نتمایند۔ و محبوسان عهد سلاطین سالقه آزاد ساخت۔ و هر ولایت که فتح میکرد مال غنیمت انجا بر عساکر قسمت کرده میداد۔ و بدستور ملک محروسهٔ خود بر رعایای انجا خراج شش یکی مقرر می ساخت۔ و سرکشان و فتنه گران را گوشمالی داده از مرتبهٔ اعلیٰ بدرجهٔ ادنیٰ میرسانید و مساکین و فقرا را نوازش کرده بدرجهٔ اوسط نگاه می داشت تا که باغی نشوند۔ و عورات بیگانه را بنظر خواهر و مادر و دختر میدید۔ و بر روی نامحرمان نگاه نمیکرد و در مال غیر بنظر خیانت نمیدید و گز و جریب و پیمانه و اوزان افزون ساخت۔ گویند کان مس یافته بود و وجه خرج خود از آمدنی کان مذکوره صرف میکرد۔

و در عهد سلطان سکندر بت های نقره و طلا شکسته مسکوک کرده بودند و دران ز کسادی پیدا شده بود سلطان حکم فرمود تا بر مس خالص که از کان حاصل میشود سکه بزنند و رائج سازند۔ چنانچه فلوسهای عهد او تاحال موجود است۔ و ده فلوس یک پاو پخته است که در آن وقت مروّج۔ د و اگر بیست فلوس ذرش کنند یک وجب یعنی چهار گره برابر است

وهنگام غضب مجرم را سیاست نمیکرد وهرچه درحق او بزبان خود دعای بد میکرد واو را معلوم نمیشد که سلطان بر وی خشمناک گشت بلکه رضامند میرفت وهم سازی او در ضمن می شد. باوجود کثرت شوکت بوضع حقیر میرفت و در جمع خزاین و دفاین راغب نبود وفراست وحدّت ذهن بمنزلهٔ داشت که مقدمات مشکل را بدیهه فیصله میساخت. چنانچه در عهد او زنی از روی عناد که با انباغ[1] خویش میداشت بهیچ وجه حیله او را ضایع نمی توانست کرد شبی پسر صغیر خود را کشت وصباح تهمت خون پسر بر انباغ خود کرده بدادخواهی نزد سلطان رفت. وسلطان آن قضیهّ را بدانایان درگاه سپرد چون آنها از تشخیص معامله عاجز آمدند سلطان آنعورت ملزمه را در خلوت طلبیده پرسید که اگر این پسر از دست تو کشته شده است بمن راست بگو تا بر تو عفو کنم والّا ترا بسیاست رسانم. وی جواب داد که من از کشتن این کودک بیخبر هستم هرچه خواهند حکم فرمایند. سلطان گفت اگر از تو این فعل صادر شده است بیا برهنه شو وبحضور مردم درخانهٔ خود درآ آنعورت گفت که مرا هزار بار کشتن بهتر است لیکن این امر شنوا اصلا نتوانم کرد. آنگاه سلطان آن زن مدعی طلبید در خلوت از وی پرسید که راست بگو این طفل که کشته است آنزن گفت اگر انباغ من کشندهٔ این پسر نباشد مرا بجای او باید کشت. سلطان گفت اگر تو راست میگوئی بحضور مردم برهنه شو آنزن فی الحال این سخن منظور کرده خواست که برهنه شود. سلطان مانع این امر گشته فرمود که جرم این کار از وست فی الحال او را زیر تازیانه گرفتند تا که بر فعل خود اقرار

[1] انباغ - هرگاه دو زن در عقد نکاح یکمرد باشند نسبت آنها باهم دیگر انباغ گویند وبعربی آنرا ضرّه می نامند وبکشمیری سُن

Library Sri Pratap College,
Srinagar.

نموده بسیاست رسید۔

وسلطان در ملک خود مشتہر ساخت که مال مسروقه دزد انرا رئیسان قریات تاوان دہند بایں تقریب رسم دزدی از قلمرو او برافتاد۔ وطایفہ گوریچیان که از قدیم کوکہای سلطان بودند تبسلط و تغلب خلل انداز امور سلطنت شدند۔ وسلطان از مخالفت ایشان ستوه آمده بلطایف الحیل آنگروه بدنہاد را در نوشہره بقتل رسانید۔

بیت

سرکشی با بادشاہان عاقبت محمود نیست سنگ برافلاک دادن وی خود شکستن است

ومحلۂ نوشہره بکثرت عمارات و اسواق و دکاکین از خود احداث نمود۔ و در انجا طرح دولتخانہ انداختہ پای تخت خود مقرر ساخت۔ و برای نشستگاه خود والامنظری دوازده طبقہ بلند افراشت که در ضمن ہر طبقہ پنجاه حجره بود۔ و در میان ہر یک حجره پانصد مردم جلوس میکردند و از طاق و رواق و ایوان و غرفہا اعجوبہ صنعت روزگار بود نام آن زینہ ڈب می گفتند و بر السنہ عوام رازدان یعنی خانۂ بادشاه مشہور بود۔ و از سند لار نہری بصرف زر کثیر آورده در صحن آن قصر جاری ساخت۔ پس در فساد بغاوت چکان بعضی متمردان آنرا آتش کشیدند و تا بکمال بنیاد آن میسوخت۔

و بعد تشید مبانی سلطنت تسخیر ممالک تبت که در عہد علیشاه والی کاشغر آنرا قبضہ کرده بود لوای عزیمت افراشت و با جمعیت یکصد ہزار پیاده و پنجاه ہزار سوار از راه لار یلغار کرده بمقام شی زی در مضافات تبت اتفاق محاربت افتاد و والی کاشغر با لشکر انبوه از کوه قراقرم عبور کرده بجنگ پیوستند و بسیاری از

سرداران سرکش بی سر شدند۔ و فوج سلطان اگرچه از گروه مخالف کمتر بود لیکن باعانت غیبی غنیم مغلوب و مهزوم گشت۔ و سلطان این نصرت افراخته هر دو تبت در قبضۂ اقتدار خود در آورد۔

و در سال دوم باتفاق جسرتخان گهکر نواحی پنجاب را مضرب خیام ساخته ممالک محروسۂ خود را از پیشاور تا دریای ستلج ضبط و ربط نمود و بعبور دریای ستلج با پادشاه دهلی صفوف محاربه آراسته بجنگ پیوستند و بعد حرب و ضرب شدید معرکه بصلح انجامیده موجب قرار داد سلطان شهاب الدین تا حدود سرهند سلطان زین العابدین متصرف گشت۔ و بعد بند و بست ممالک پنجاب بجانب کشمیر معاودت کرده بجمعیت خاطر و فراغت دل در بسط بساط معدلت و آبادی مملکت پرداخت۔ و امرا و سرداران لشکر را باقطاع و نوازشها بنواخت۔ و سایر مبارزان و دلاوران عسکر را بانعام و اکرام دلخوش ساخت۔

و در عهد وی کافۂ انام از خواص و عوام اهل هنود و اسلام اوقات خود بامنیت و رفاهیت میگذرانیدند۔ و فراخی معیشت و جمعیت خاطر و وسعت ماکولات و ارزانی غلات در عهد وی چندان بود که تشریح آن بتطویل انجامد۔ و در معماری ملک و آبادی رعایا مساعی جمیله بکار برده اکثر قریات معطله و اراضی غیر مزروعه که باستیلای ذو الجو خراب و ویران شده بود بسعی تمام آباد ساخت۔ و در عهد او جا بجا سد بندها و مرمت آبجوها و تعمیر پلها بعمل آمده هیچ زمینی بی آب و زراعت نماند مگر جائیکه علم سلطان بآن نرسید و بسیار زمینها آباد کرده وقف محتاجان ساخت۔ از انجمله هفت مقام بنام

بنام خود موسوم کرده. و زینه گیر در کامراج. و زینه پوره در حصهٔ مراج. و زینه کوت در پرگنهٔ سایر المواضع یافتن. و زینه ڈب در ناحیهٔ مشهور به اندوانی. و زینه کدل معروف و زینه بازار از زینه کدل تا نایه کمال. و زینه ڈینب[1] در تال اولر.

و اوقات عزیز خود اکثر در سیر و سیاحت اطراف ولایات و پرگنات و سیر و شکار در جنگل و کوهسارها و تالاب و تالیسر میبرد. هر جا که موضعی خوش و هوای دلکش می یافت در آنجا طرح باغات و عمارات انداخته بعیش و عشرت اشتغال میداشت. خصوصاً در زینه گیر باغی وسیع که فسحت آن زیاده از یک میل مربع بود باشجار و ازهار و گلزار و انهار آراسته بر چهار گوشهٔ آن عمارات عالیه افراشته از عجوبهٔ روزگار نمود و حوالی آن عمارات امرا و ارکین بترتیب گلزار و دوازده شیخ معمور بود. و نالهٔ بهره بکمال مشقت از مجرای اصلی مسدود کرده از بهار آن در تمامی میدان زینه گیر بهر سو جاری ساخت. و مزروعات و محصولات آن بعلما و فضلا در اقطاع بخشید. و در تحفیر آن جوی تا بدین نالهٔ بهره لکها روپیه صرف نمود. تاریخ

چون شد تحفیر آن جوی گرامی
خرد تاریخ گفتا جوی حاتم
۸۵۹ ھ

همدران زمان پانڈو چک که رئیس و سرغنهٔ قوم چکان تره گام بود و با قوم و تبار خود در آنجا سکونت میداشت. چون زینه شاه باغات زینه گیر معمور ساخت و اکثر اوقات در آنجا میگذرانید پانڈو چک از روی بدکیشی و کوته اندیشی خیال ارتکاب بخاطر آورد که بسبب آمد و رفت پادشاه بنشیمن طائفهٔ ما تصدیع خواهد رسید. بنابران با جمعی از معاونان خود اتفاق کرده شبانه عمارات شاهی را آتش کشیده خاکستر نمود. و زینه شاه باستماع این واقعه لشکر کشیده موضع تره گام را با قتل یا داش مشتعل ساخته ویران گردانید.

[1] ڈینب۔ لفظ کشمیری بمعنے جزیره

و پانڈو چک با قوم و تبار خود بطرف داردو دیگر بتخته رفت۔ و سلطان عمارات منهدمه را باز تعمیر ساخت۔ پانڈو چک فرصت یافته آن عمارت ها را باز آتش کشید فرار اختیار نمود۔ بعد ازان سلطان مردمان داردو را استمالت و مدارا نموده مطیع ساخت۔ آنها پانڈو چک را با قوم و تبار خود گرفتار کرده در پیشگاه سلطان رسانیدند۔ و پانڈو چک را بضرب تازیانه هلاک کردند۔ و اعوان و انصار او از تیغ گذرانیدند۔ و زنان و طفلان آنها در موضع هرل پرگنهٔ ونتر فرستادند۔ چون طفلان آنها خورد سال بودند بعنفوان جوانی رسیده با طایفهٔ نیاییکان که سرخیل مردمان آنطرف صاحب ثروت و جودت بودند سلسلهٔ قرابت و خویشاوندی مستحکم کرده در موضع ترهگام باز سکونت اختیار کردند۔ ازانجمله حسین چک بن پانڈو چک که بعد وفات پدر متولد شده بود از پیشگاه سلطان بعطوفت و مکرمت ممتاز گشت۔ فقط۔

و سلطان اکثر اوقات در سیر تالاب اولر بسر میبرد۔ و در میان تالاب بتخانه رانیه سند مت که ذکر او در اورنگ دوم گذشت موجود بود۔ و بوقت نقصان آب بعمق نظر معاینه میشد۔ سلطان بر فرق آن سفینه فراخ نصب کرده بالای آن سنگ و خاک انباشته جزیره وسیع و بلند افراخت و به زینه لنک موسوم ساخت۔ و بالای آن عالی قصری سه آشیانه بلند افراخت طبقهٔ اول از سنگهای تراشیده و طبقهٔ دوم از خشتها۔ طبقهٔ سیوم از چوب احداث نمود۔ و متصل آن مسجدی قصیر قبه دار از سنگین تعمیر فرمود که تا حال موجود است۔ کیفیت آن در ذکر تالاب اولر مفصل گفته شد

و در زینه پور عمارات رفیع و باغات وسیع معمور ساخت۔ و از قصبهٔ تیپیان نهر آبی حد بندی کرده در زینه پور جاری کرد۔ و آب تالاب ڈل در مقام حبه کدلی

شامل بهشت میشد. و سلطان مجرای اصلی آن مسدود کرده در میان شهر ناله مار حفر نموده و آب
تالاب میان ناله مار برای آبادی مزروعات در پرگنهٔ اچهن جاری ساخت. و بر ناله مار
هفت جسر سنگین برای عبور و مرور مردم بلند افراخت. و بتخانهٔ تاپرو بتخانهٔ اندرکوت که
از دست دارای بت شکن مسمار شده بود سلطان سنگهای آن بتکده ها فراهم کرده از اندر کوت
تا سوپور برای آمد و رفت مردم سدی متین ابداع فرمود. و موضع رادوگام برای مرمت
آن وقف نمود. و بعضی اشجار و اثمار و حبوبات که درین ملک نبود از امصار و بلاد طلبیده
مزروع ساخت. و در میان اسواق شهر سرکهای سنگین بنا نموده بترتیب عجیب آراسته
در صفای شهر و آراستگی دکاکین و اسواق دقیقهٔ فرو نگذاشت. و از بلاد هندوستان
و خراسان علما و فضلای بسیار طلبانیده بمناصب و جاگیر خدمات آنها بجا آورده همواره
از فیوض صحبت آنها فایز میشد.

ازانجمله مولوی کبیر و ملا احمد کشمیری و ملا پارسا و ملا محمد و قاضی حمید الدین و
مولانا نادری و ملا ضیائی و ملا یحیی همیشه مصاحب و ندیم او می بودند. و کتب احادیث
از حرمین الشریفین بکمال هوس طلبانیده در مطالعهٔ آن همیشه مشغول می بود. سوای
آن کتب علوم غریبه و فنون عجیبه از هر ملک طلبیده مروج ساخت. و مدرسه های بسیار
ابداع فرمود.

مولوی کبیر استاد سلطان بود در صغر سن بهرات رفته تحصیل علوم نموده و سلطان
بتکلیف تمام او را طلبیده منصب شیخ الاسلامی یعنی صدارت بوی بخشید. و در نوشهره
متصل و بتخانه برای او مدرسه بنا کرده و برای وظایف طالبان علم جاگیر مقرر فرموده
و عالمی از تعلیم و تدریس او مستفیض گشت.

و ملا احمد کشمیری در عہد او ملک الشعرا بود و ارباب عقد و حسد بعضی سخنان ناملائم

از ملا احمد بعرض سلطان رسانیدند و خاطر سلطان از و منحرف گشته مولانا را از ملک اخراج

نمود و مولانا از بیہدگی این رباعی معروضہ داشت۔ بیت

نی بنجوم نسبتے دا خبری | نی منطق و زجز و وگل اثری

بر من این کستہ چہ چرا دانند | احمد از غیر منصرف خوانند

سلطان از جرائم او درگذشتہ طلب نمود۔ روزی ملا احمد در مجلس سلطان درآمد

شملۂ دستارش برتارک سر بالا ماندہ بود سلطان بظرافت بدیہہ فرمود۔ بیت

شاخ پیشانی ملا احمد کشمیر بین | گر ندیدستی تو در آفاق انسان شاخدار

ملا احمد بدیہہ جواب گفت۔ بیت

شاخ پیشانی خدایا اگر گاہی داشتم

تا نیایم درمیان مادہ گاوان در شمار

سلطان بارو انعام بخشید فقط۔

وکلیا حسن نیت خود بلا تعصب و تغلب با ہر ملت صلح کل منظور است۔ و فرقہ

ہنود کہ در وقت دارای بت شکن پامال و خستہ حال شدہ بود باستمالت و مدارات آنہا

کوشیدہ مذہب ہنود را رواج کلی داد و بمناصب و جاگیرات مفتخر ساخت۔ و از فرقہ

ہنود نوشتہ گرفت کہ اصلا دروغ نگویند و از احکام مذہب خود انحراف نورزند۔

و بعضے ہنود کہ در عہد سلطان سکندر مسلمان شدہ بودند در عہد سلطان بالوئین خود

را عود گردانید و کسی را از علمای اسلام طاقت مواخذہ آنہا نبود۔ و اکثر برہمنان کہ از بیم

کسی رگ۔ یعنی اگر ندیدن کہ یک شاخ بر پیشانی آدمی باشد

ملک مفرور شده بودند باستماع خبر احسان سلطان درین ملک باز آمده آباد شدند سوای آن بسیاری از برهمنان هندوستان بود و باش اینجا را اختیار کردند و رسومات مذهب اهل هنود که بیشتر مفقود شده بود باز تجدید یافت و بمقام تیرتهها وسیله‌های اهل هنود سلطان خود حاضر میشد. و شیری بٹ که طبیب سلطان بود بشفاعت او اهل هنود را از جزیهٔ معمولی سابقه معاف نمود. و طفلان پنڈتان را علم فارسی تعلیم داده بکار و خدمت ملکی و مالی مشغول داشت. و بعضی منادر و بتخانه‌ها که از دست داراے بت‌شکن مجروح و شکسته شده بودند در ترمیم و تجدید آنها جهد بلیغ نمود. و بتخانه زیشی‌شور که بر فرق کوه سلیمان موجود است خستگی آنرا ترمیم کرده چهار ستون حجری برای وقایهٔ سقف گنبد آن استوار نمود. و اکثر برهمنان عالم از جگرناتهه و جوگیان کامل از کوره کهتر طلبیده از مصاحبت آنها استفاده میکرد و کتب وید[1] و شاستر از هند طلبیده ترجمهٔ آن در فارسی نویسانید. و اکثر کتب عربی و فارسی را بزبان سنسکرت ترجمه کنانید. و بخصوص ترجمهٔ مهابارت[2] و نسخه راز ترنگینی کشمیر که هر دو بزبان سنسکرت بودند ملا احمد مترجم ساخت. و از عهد جی سنگه تا زمان حکومت خود ضمیمه راز ترنگینی بعرق ریزی پنڈت یونه راج بعبارت سنسکرت مرتب کنانید.

و اطبای کامل و کتابهای علم طب از ولایتها طلبیده جابجا شفاخانه‌ها احداث نمود. و برای آمد و رفت مسافران سراها مقرر ساخت. و در تحقیق علوم هر ملت و انتشار آن بخوبی می‌پرداخت. و حرفتگران هر فن را از ولایتهای دور طلبیده درینجا آباد کرد.

---

[1] وید . مذهب اهل هنود چهار کتب منزلهٔ آسمانیست اتهروید. یجروید. سام وید رگ وید. [2] مهابارت. تاریخ هند مصنفهٔ دیاس منیشر بزبان سنسکرت.

وهر کس را جاگیر و منصب بخشید۔ چنانچه صحاف و کاغذگر و قالین باف و جلدگر و قلمدان ساز و حکاک و مهرکن و قابله ها از سمرقند آورده در کشمیر آباد ساخت۔ و جمعی از زیرک طبعان نازک خیال انتخاب کرده باطراف و امصار فرستاد تا که هر احدی صنعتی بیاموخته باز آمدند و در اینجا موجب تربیت و تعلیم آنها فنون عجیبه در ملک خود شایع گردانید۔ و علم موسیقی را بسیار شایق بود۔ خنیاگران و اهل نغمه را انعامات شایسته میداد۔

و ملا عودی نام شخصی از خراسان آمده سلطان را بنواختن عود بسیار محظوظ کرده نوازش موفور یافت۔ و ملا جمیل نام حافظی در سخندانی و خوشخوانی لاثانی بود۔ خوانندگیهای خوب در مجلس سلطان میکرد و سلطان را رقتی تمام دست میداد۔ و در صله آن چندان زر به ملا جمیل می بخشید که شرح آن مقدور نیست۔ و نقشهای ملا جمیل در کشمیر مشهور است۔

جیو نام آتشباز پیدا شد که چشم روزگار پیش از آن ندیده بود۔ در فن آتشبازی اختراعات بدیعه ظاهر نموده۔ در این ملک تفنگ از مخترعات اوست۔ و در حضور سلطان داروها ساخت و هنرها نمود و مردم را تعلیم داده در جمیع علوم فایق بود۔ و مجلس سلطان از اهل نغمه و ارباب طرب که در حسن صوت و قوالی و آداب خوش یگانه زمانه بودند در حرکات و سکنات نظیر نداشتند رشک بهشت می بود۔ و رقاصان و طناب بازان در زمان او پیدا شدند۔ و بعضی خواننده ها از آن قبیل بودند که یک راگ در دوازده مقام ادا می نمود۔ و اکثر سازهای اهل طرب از عود و رباب و طنبور وغیره بزر گرفته بجواهر مرصع کرده بود۔

و سوم نام شخصی بزبان کشمیری شعرها می گفت۔ و در علوم هندی مثلی نداشت۔

وزین جہت نام کتابی دربیان حالات سلطان تصنیف نمود۔

وبوی آیت شاہنامۂ فردوسی تمام یاد بود۔ ودرمجلس سلطان ہمیشہ یاد میخواند۔ وزین نام کتابی در علم موسیقی بنام شاہ پرداختہ نوازشہا یافت۔ وسلطان بزبان فارسی وہندی وتبتی خوب تکلم میکرد۔

ودرخدمت مشائخ کبار واولیای روزگار مثل شیخ بہاءالدین گنج بخش رح وجناب شیخ نورالدین ریشی وسید حسین منطقی وسید ناصرالدین بیہقی وغیرہ اہل حال واصحاب کمال بہرہ اندوز صحبت میگشت۔ ودرخدمت سید حسین منطقی اخذ بیعت کردہ بتربیت وتعلیم ایشان صفای باطن حاصل کردہ بود۔

روزی از خدمت آنجناب درخواست تبرک نمود ایشان وعدہ بر فردا نہادند۔ صباح چیزی در آستین گرفتہ پیش او آمدند وفرمودند کہ برای شما تبرک آوردم فی الحال فرزندی کہ ہمان وقت زائیدہ بود درکنار او نہادند وگفتند کہ این فرزند خود بتو تبرک بخشیدم۔ محمد امین نام باید ساخت۔ پس حرم محترمۂ سلطان کہ از قوم سادات بیہقی بی اولاد بود آن درگرانمایہ را پرورش نمود وازصفای باطن وخلوص سلطان مورخان قصہ ہامی نگارند۔

نقلست کہ روزی سلطان درقصر زینہ لنک تنہا نشستہ بود۔ حاجی خان فرزند سلطان باغوای شیطان خیال قتل بادشاہ بخاطر آورد۔ وسلطان بروی او نظر کردہ فرمود کہ تسبیح من در مسجد افتادہ است برودی رفتہ بیارند حاجی خان در مسجد رفتہ دید کہ سلطان در آنجا تسبیح در دست گرفتہ وظیفہ میخواند وازروی حیرت باز آمدہ سلطان را زود درخواست تسبیح نمود۔ وحاجی خان پشیمان شدہ بپای او افتاد۔

Library Sri Pratap College,
Srinagar.

بعضی مورخان قایلند که در علم سیمیا و ریمیا و نجوم ماهر بود.

میگویند که سلطان کان مس و کان جواهر یافته بود چنانچه درین ملک زینه رتن از عهد او مشهور است. و بروز مولود خود جشن شاهی میکرد و بر دو جانب دریای بهت چراغان می افروخت و لکها روپیه صرف میکرد. و در میان سرچشمه کوثرناگ سفینه از چوب صندل درست کرده انداخته بود و بمیان همان نشسته سیر و تماشا میکرد. و در چشمهٔ هرموکهٔ گنگا هم میان کشتی سیر میفرمود. و در شکار کردن مرغان منع میکرد. و در ماه صیام گاهی گوشت نمی خورد.

و شاهانیکه معاصر سلطان بودند از شنیدن آوازهٔ خوبیهای او اظهار اشتیاق ملاقات می نمودند خصوصاً خاقان سعید ابوسعید شاه از خراسان اسپان تازی بادپا و استران راهوار و اعلی و شتران قوی هیکل و بادیه پیما برای او هدیه فرستاد. و سلطان ازین ارمغان خوشحال شده برابر آن خروارهای زعفران و قرطاس و مشک و عطر و گلاب و سرکه و شالهای خوب و کاسه های بلورین و دیگر غرایب کشمیر بملازمت ابوسعید شاه مرسول داشت.

و همچنین با سلاطین ترکستان و هندوستان سلسلهٔ مودت و اخلاص بترسیل تحایف و نفایس مستحکم کرده هرکس را اسیر دام محبت می ساخت. و در حرمین شریفین رباطها قایم کرده با شریف مکه نرد محبت می باخت. و همچنین سلطان محمود گجراتی و سلطان بهلول لودی و حاکم مصر و شام تحایف و هدایای بلادهای خویش فرستاده رابطهٔ اخلاص و شیوهٔ دوستی مربوط میداشتند. و در بدل آن سلطان تحایف و نفایس شایان میفرستاد. و والی لاسه دو جانور عجیب و خوش رنگ موسوم

بعلاج هنس از کوهستان مان تالاب بدست آورده نزل خدمت ساخت.

قف. میگویند که در پیش آن هر دو جانور شیر و آب با هم مخلوط کرده میگذاشتند ایشان شیر بمنقار از آب جدا کرده می نوشیدند و آب خالص باقی میداشتند.

قف. مؤرخان هنود بعضی قصص و حکایات غریبه که بعید از عقل می نماید بحسن اعتقاد خود محقق دانسته در تصانیف خود نقل می آرند. ازانجمله قصهٔ عجیب در حق سلطان می نگارند که بعد حکومت بیست سالگی سلطان زین العابدین بمرض موت علیل افتاده بر موقع ارتحال رسید. بشیری بٹ و دوری بٹ که همیشه در مصاحبت و خدمت سلطان ممتاز بودند شخصی از جوگیان کامل که در علم سیمیا ماهر بود بحسن التفات و نیکوئی خدمات او در خانهٔ خود نگاه میداشتند. چون بوقوع احتضار شاه حیران و پریشان شده بودند در پیش آن جوگی بکمال عجز و ابتهال در خصوص حصول صحت سلطان التجا نمودند. و جوگی مذکور که از حسن خدمات شما ممنون و شاکر شده بود بیان نمود که مرگ سلطان امر ناگزیر است اصلا علاج پذیر نتواند شد. اکنون بنابر رعایت حقوق شما من روح خود در قالب پادشاه حلول کرده او را زنده گردانم و کالبد عنصری خود تفویض بشما میدارم باید که آنرا بحفاظت تمام در جای خلوت نگهدارند نشود که ضایع گردد و آن هر دو کس بچاپلوسی و فریب او را تسلی داده بربالین سلطان زیر پرده مخفی داشتند همین که روح پادشاه از بدن نقل کرد روح جوگی از قالب خود برآمده به بدن پادشاه حلول شد. و مصاحبان سلطان فوراً کالبد جوگی برداشته بآتشکدهٔ شمشان سپردند. و سلطان صحیح و سالم از بستر علالت برخاسته بانتظام امور مملکت پرداخت. درحالیکه جوگی کالبد خود معدوم یافت از جام حکومت و سلطنت متمتع گشت

بعد از آں عرصہ سی و دو سال بحکومت گذرانید میگویند کہ موجب رعایت مذہب خود اہل ہنود را ہر نوع حمایت و رعایت مرعی میداشت فقط العہدۃ علی الراوی۔

فرد۔ بدینگونہ گفتار مردم بسے است
مرا گوش بر گفتۂ ہر کسے است

مدعا کہ مثل سلطان حاکم عادل و فاضل و باذل و کامل و شجاع و عیاش و مرتاض و محتاط و حلیم و کریم و رسا و دانا دیگری در دنیا مخلوق نگشت۔ ہمیشہ از تعصب و ریا و بدعت و جفا و ظلم و دغا فارغ می بود۔ می آرند کہ سلطان در اوایل حکومت محمد خان برادر خورد وکیل و ولیعہد خود مستقل ساختہ بود۔ بعد انتقال او حیدر نام پسر خود جانشین پدر ساختہ مہمات ملکی باو گذاشت۔ و مسعود بٹ و شیردو بٹ کوکہ ہای سلطان بودند و در امور مملکت اعتباری داشتند آنہا باہمدیگر ہمچناں خصومت نمودند کہ شیردو مسعود بٹ را قتل نمود و سلطان بقصاص مسعود بٹ شیردو را کشت۔

گویند سلطان بعد قتل شیردو کوکہ یک لک روپیہ زر کشمیری برای ترویح روح او خیرات فرمود۔ و ثمرۂ نخل زندگانی سلطان سہ پسر بود یکی آدم خان۔ کہ در نظر سلطان ہمیشہ خوار می بود۔ دوم حاجی خان کہ او را بسیار عزیز میداشت۔ سیوم بہرام خان۔ عاقبۃ الامر سلطان زادہ ہا باہمدیگر متنازع شدند و بنظر رفع نزاع آنہا سلطان آدم خانرا جمعیت لشکر ہمراہ دادہ برای سرکوبی باغیان تبت رخصت داد۔ و آدم خان در تبت رسیدہ باغیان قہر غزا مہزوم و مغلوب ساختہ و غنایم بیشمار آوردہ بنظر سلطان گذرانید و بنوازش خسروی سربلندی حاصل کرد۔ پس از اں حاجی خان از پیشگاہ سلطان بر حکومت لوہر کوٹ سنتوری

یافت - بعد چندی حاجی خان از برادر خود آدم خان متردد شده بدون اجازت سلطان با فوج گران بجانب کشمیر ایلغار کرده لوای مخاصمت افراشت و از ممانعت سلطان اصلا باز نماند۔

بعد ازان سلطان با لشکر فراوان در میدان پیل بعزم جنگ قیام ساخت۔ و حاجی خان از کردار خود بیزار شده بود اما موقع انابت نیافت لاچار بجدال و قتال مشتعل گشته از جانبین سرداران نامی کشته شدند۔ و آدم خان داد شجاعت و مردانگی داده از صبح تا شام در حرب و ضرب قائم بود۔ عاقبت حاجی خان تاب مقاومت در خود ندیده بجانب ہیرہ پور منہزم شد۔ و آدم خان بدنبال و تعاقب کرده جمعی کثیر از گریختگان بقتل رسانید۔ و حاجی با معدودی چند در ہنبرہ رفته لعلاج مجروحان مشغول شد و سلطان مظفر و منصور معاودت کرده از سرہای مخالفان منارہ بلند افراخت و اسیران لشکر حاجی خان از تیغ گذرانید و منو یان خان را تاخت و تاراج کرده مصادرہ ہای سخت رنجانید۔ و اکثری از فوج حاجی خان در نزد آدم خان پناه گرفتند۔ و سلطان بعد ازین واقعہ آدم خان را ولیعہد ساخته در انتظام سلطنت و آبادی ملک بخوبی پرداخت۔

ہم دراں زمان در ۸۷۵ھ بباعث کثرت بارش بہاران فصل شالی خام و ناتمام مانده قحط عظیم واقع شد و بسیاری از بندگان خدا ضایع گشت۔ ازین واقعہ سلطان ہمیشہ ملول و اندوہگین می بود و غلات موفور از اطراف دور طلبانیده برعایا تقسیم نمود تا آنکه قحط دفع شد۔

بعد چندگاه آدم خان خیرہ سر شده در حدود کامراج دست تاراج

دراز کرده انواع ظلم و فساد بنیاد نهاد و هر چه از مردم مید بد میبرد۔ و داد خواهان
پیش سلطان مستغیث شده هر حکمی که سلطان باو میفرستاد قبول نمیکرد۔ عاقبت در
قطب الدین پوره استقامت کرده علم بغاوت بر داشته فوج بسیاری جمع کرد و سلطان
ازو متوحش شد و باستمالت و مدارا بانه بجانب کامراج مامور ساخت و پنهانی بجانب
حاجی خان فرمان فرستاد که بمسارعت تمام با جمعیت خود معاودت نماید و حاجی خان
باستماع پیغام ایلغار کرده در قصبهٔ سوپور قیام ساخت۔ و آدم خان اورا در جنگ
شکست داده قصبهٔ سوپور را غارت نمود۔ سلطان باستماع این آشوب افواج قاهره
بر سر آدم خان تعئین کرده بمقاتله پیوستند۔ و بسیاری از بهادران آدم خان زیر تیغ
آمده لشکر او مهزوم شده در حالت هزیمت از کدل سوپور عبور کرده بباعث
شکستن پل سه صد کس از نامداران عسکر او غرق لجهٔ فنا شدند۔ روز دوم سلطان
با فوج گران بجانب سوپور نهضت فرمود۔ و بر ساحل جنوبی دریای بهت قیام ساخت
و آدم خان بر لب شمالی دریا رایت تقابل افراخت۔ فرد

همین است آخر زمانرا نشان پسر با پدر جنگ جوید عیان

حاجی خان در حدود باره موله هزیمت خورده منتظر اعانت پدر بود و برادرش
بهرام خان بفرمان سلطان تا باره موله استقبال نموده هر دو برادر با همدیگر خصوصیت
بسیار اظهار کردند۔ پس با جمعیت فراوان بمحاربهٔ آدم خان یورش آورده در دو آب گاه
رسیدند۔ و آدم خان در مخاصمت پدر و برادر عاجز آمده بجانب پنجاب مفرور شد۔
و سلطان باتفاق حاجی خان سریر خلافت را رونق بخشید و بوفور مرحمت حاجی خان را
ولیعهد خود ساخته زمام اختیار ممالکت بوی تفویض ساخت۔ حاجی خان برای تلافی

تقصیرات سابقہ در بجا آوری خدمات پدر کمر بستہ میبود چندانکہ سلطان از کردہ ہمہ فرزندان او را عزیز میداشت۔ چنانچہ کمر شمشیری کہ مکلّل بجواہر زواہر بود بوی عطا نمودہ مناصب و جاگیرہا مقرر فرمود۔

بعد چندی سلطان بواسطۂ حرکات شنیعہ و اطوار قبیحہ از حاجی خان رنجیدہ گشت۔ دراں اثنا مزاج سلطان بعلت اسہال دموی متغیر شدہ مہمات شاہی معطل ماند۔ و بعضے امرا آدم خانرا پیغام کردہ طلبیدند۔ سلطان با و التفاتی ننمود و آدم خان با برادر خود حاجی خان چند روز بصلح پیوست۔ و بہرام خان سخنان پریشان درمیان آوردہ باز خود را بواسطۂ مخالفت انداخت۔ و بعضے نیکخواہاں بعرض سلطان رسانیدند کہ کسی را از فرزندان خود ولیعہد گرداند۔ سلطان از روی بدکرداری آنہا بتقدیر حوالہ نمود و آدم خان از پدر خود رخصت گرفتہ از برادران مفارقت نمودہ در قطب الدین پور نشست۔

و بعد چندی حاجی خان و بہرام خان مسلّح شدہ بمدافعت آدم خان کمر بستند و ہر روز بجنگ او میرفتند و بیماری سلطان ازین فتنہ روز بروز افزوں میشد و درہماں ایام مزاج بادشاہ متغیر گشتہ اطبا از معالجہ عاجز شدند۔ چوں یکشب و روز بیہوش بود آدم خان لشکر۔ در نوشہرہ گذاشتہ خود بعیادت پدر رفت۔ و حسن خان کچھی کہ یکی از امرای نامدار بود ہماں شب با چندکس از امرا با حاجی خان بیعت نمود۔ روز دیگر آدم خانرا از خانہ بفریب بدر کردند و حاجی خان در بیوتخانہ[1] در آمدہ دفاین و خزائن و اسپان طویلۂ سلطانرا متصرف گشت۔ و لشکر بسیاری

[1] محلات شاہی۔

جمع کرده بیرونِ قلعه مستعد ماند۔ آدم خان در خود تابِ مقاومت ندیده از راه بارہ موله قصدِ ہندوستان نمود۔ و نوکران از و بیدل گشته مفارقت کردند۔ زین الا سپه سالار حاجی خان با جمعی از سپاهان بتعاقب او مسارعت کرده از دست آدم خان مع خویشان و برادران خود کشته شد۔ و حسن خان بن حاجی خان از پونچه آمده با پدر خود ملحق گشت۔ و حاجی خان از آمدن او قوت یافته کارش بمرتبهٔ اعلیٰ رسید۔ و سلطان بعمر شصت و نه سالگی پنجاه و یک سال و دو ماه و سه روز حکمرانی کرده بعالم جاودانی بشتافت۔

فرد

فغان زین چرخ دولابی که هر روز بچاهی افکند ماهِ شب افروز

در مزار سلاطین پیش روی مرقد پدر بزرگوار خود آسود۔

تاریخ

سلطان زین العابدین ز خیمه زد بر جلد برین بی نور شد تاج و نگین بی هوش شد ارض و سما
از بهر تاریخش عیان بی سر شده اندر جهان عدل و کرم علم و علم جاه و حشم صلح و صفا

تاریخ

دریغا پادشاهِ مسلمین رفت امام وقت زین العابدین رفت
جهان تاریک شد از ماتم او که خورشیدِ زمان زیر زمین رفت
کشیده از آسمان سر هاتف غیب ندا در داد ماهِ ملک دین رفت

در ملک کشمیر برابر سلطان زین العابدین هیچ بادشاهی صاحب شوکت و عظمت و نصفت و سخاوت نبود بنا بران او را بڈشاه یعنی بادشاه کلان میگویند۔ طبعی موزون داشت قطب تخلص میکرد این اشعار از نتایج طبع وقاد او مشهور است۔ غزل

ای بگرد شمع رویت عالمی پروانهٔ وز لب شیرین تو شوریست در هر خانهٔ

ماه من گر میتوانی رحم کن بر بیدلان | کز تو ماند این حکایت در جهان افسانهٔ
من بچندین آشنائی میخورم خون جگر | آشنا را حال این است وای بر بیگانهٔ
گشته ام دیوانه و جائی ندارد خانه ام | شب بکوی یار باشم روز در ویرانهٔ
قطب مسکین گر گناهی میکند عیبش مکن | عیب نبود گر گناهی می کند دیوانهٔ

بعد انتقال سلطان حاجی خان ولیعهد شده خود را سلطان حیدر لقب نهاد۔

(۱۱) سلطان حیدر شاه اوایل ۸۷۹ھ مطابق ۱۵۳۱ بکرمی در نشیمن سکندر پوره جلسهٔ مسند نشینی بکمال تجمل آراسته افسر جهانبانی بر سر نهاد۔ و راجگان ریاستهای اطراف برای تعزیت و تهنیت آمده بخلاع فاخره نواخته مرخص نمود۔ و بهرام خان را رتبهٔ وزارت بخشیده پرگنهٔ ناگام در جاگیر او مقرر فرمود۔ و حسن خان را ملک کامراج جاگیر داده ولیعهد خود گردانید۔ ازین رو درمیان ارکان دولت تذبذب افتاد۔ و حسن خان در ممالک محروسهٔ پنجاب رفته بعد شش ماه با مال و منال بسیار رجعت نمود۔ و سلطان شب و روز در لهو و لعب مخمور و مسرور مانده اوضاع اجداد خود را برهم ساخت۔ و فرقهٔ هنود را بتعصب و تغلب بسیار رنجانید آنها بغیرت آمده بعضی مساجد و مقابر جدیده را که سلطان سکندر از مصالح مندرها معمور کرده بود آتش کشیده فرو ریختند۔ و سلطان زیاده تر بغضب آمده بعضے صنادید هنود از تیغ گذرانید و بعضیها غرق دریا کرده بعضیها را مُثله[1] کنانید و امرا دست تعدی دراز کرده رعایا را تباهی کردند۔ و لولی حجام نام شخصی از مقربان سلطان بود هرچه او میگفت سلطان بدان عمل میکرد۔ و او از مردمان رشوتها میگرفت و هر که بداندیشد سلطان را با او منحرف میساخت۔ و حسن خان کهی که بیشتر در بیعت او

[1] مُثله۔ لفظ عربی است کنایه از بینی و گوش و آلت بریدن۔

سبقت کرده بود برعایت لولی حجام بقتل رسید۔

و آدم خان لشکر بسیاری جمع کرده بقصد انتزاع ملک جموں رسیده بود چوں خبر قتل حسن خان اصغا کرد فسخ عزیمت کرده برفاقت ملک دیو راجه جموں بجنگ مغولان که دراں نواحی آمده بودند رفته در اسنجا تیری بر دهان او رسیده از جان در گذشت۔ و جسد شاه کالبد او بکشمیر طلبانیده در محله سهه یار متصل نوکدل مدفون ساخت۔

و همدراں ایام بواسطۂ شرب مُدام امراض صُعب بجال بادشاه عارض گشتند۔ و اُمرا در خفیه با بهرام خان اتفاق کرده خواستند که او را بشاهی بردارند۔ و از آنکه این خبر بر فتح خان ولد آدم خان که بفرمان سلطان بجانب سرهند رفته قلاع بسیار فتح کرده بود رسید بالشکر جرار بطریق ایلغار خود را بکشمیر رسانیده و غنایم بسیار بخدمت آورد۔ اما چوں بی رخصت آمده بود اهل غرض سخنان موحش گفته مزاج سلطان از او متغیر کردند و از خدمات او چیزی محسوب نشد۔

الغرض روزی بادشاه بر ایوان گچ دار برآمده بشرب شراب مشغول بود در حالت مستی پایش لغزیده بر زمین افتاد و جان داد۔ مدت حکومتش همگی یکسال و دو ماه بود۔

(۱۲) سلطان حسن شاه بعد انتقال پدر بسعی ملک احمد یتو برخلاف مرضی بهرام خان در دولتخانه نوشهره در ۸۸۰ھ مطابق ۱۵۳۲ بکرمی جلوس نمود۔ و ملک احمد یتو را که در چهچه ل مدفون است بر مسند وزارت نشانید۔ جهانگیر ریه و احمد ماگری را سپه سالار و زبین ملک گردانید۔ روز دوم بعضی کسان را که از فساد و عناد آنها متوهم میبود مقید ساخت۔ و خزاین اندوده بر مردم ایثار کرد و بهرام خان بخوف جان با پسر خود بهندوستان رفت و در اثنای راه سپاهاں از و جدا شدند۔

انگاه حسن شاه ضوابط و قواعد زین العابدین که در زمان شاه محمد مختل شده بودند مجدداً درست نمود. و بعضی غدران نزد بهرام خان رفته او را بجنگ تحریص کردند. و بعضی امرا نوشته فرستاده او را طلبیدند چون در حدود کامراج رایت منازعت افراشت سلطان به سیر دیناگر رفته بود و شنیدن اخبار بی اختیار بمقابله عم خود در سوپور رسید و تازی بت با لشکر گران بمبارزت بهرام خان مبادرت نموده در موضع تولپور محاربه ات بالعموم واقع شد. اتفاقاً بهرام خان را تیری بر دوش رسیده شکست یافت افواج شاهی تعاقب او نموده مع پسر گرفتار کردند. و مال و متاع و اسباب او بغارت برده بحال تباه نزد شاه رسانیدند و میل در چشمان او کشیدند بعد سه روز وفات یافت. و زین بدر که وزیر سلطان زین العابدین بود بابت تدفین بهرام خان با ملک احمد یتو متنازع گشته بجهت تیغ دفن کنانید. و حسن شاه او را گرفتار کرده بهمان میل بهرام خان چشمان او هم مکحول ساخت. و بعد سه سال در حبس خانه وفات یافت.

ملک احمد یتو در انتظام مهام مملکت مستعد گشته ملک تازی بت میر لشکر بود. و در آن ایام حاکم بهلول پور وغیره از جیب بغاوت سر کشیده مرتکب فساد شدند. و تازی بت با لشکر آراسته برای سرکوبی خیره سران ایلغار نمود. و عجب دیو راجه جمون تازی بت را لشکر خود برای اعانت همراه داده بجانب پنجاب یورش ساخت. و تاتار خان که از جانب پادشاه دهلی حاکم پنجاب شده بود بمقابله تازی بت در حدود سیالکوت بجنگ پیوستند و از طرفین خونهای بیدریغ ریخته تاتار خان شکست خورد. و تازی بت ولایت او را تاراج نمود شهر سیالکوت خراب ساخت.

حسن شاه را از بطن حیات خاتون که صبیه سید حسن ابن سید ناصر بیهقی بود دو پسر

Library Sri Pratap College, Srinagar.

متولد شد یکی محمد خان دوم حسین خان. محمد خان برضاعت زوجه ملک تازی بٹ پرورش یافت. و حسین خان بکنار ملک احمد یتو پرورده شد.

ودران زمان میان ملک احمد و تازی بٹ رنجش خاطر واقع شده بمخالفت یکدیگر کمر بستند موجب آن میان امرای سلطنت خلاف و نزاع برخاسته جنگهای عظیم واقع شد تا آنکه شبی جمعیت نموده در دولتخانه شاهی بمحاربه پیوسته نشیمن شاهی را آتش کشیدند بدین سبب سلطان ملک احمد یتو را باجمعی از خویشان مقید ساخته اموال و تاراج داد. و او در زندان از جهان گذرانید. و سید ناصر بیهقی که نزد سلطان زین العابدین بسیار مقرب بود از ملک اخراج نمود. و همدران ایام سید محمد امین ویسی که پیر خوانده زین العابدین بود بدرجه شهادت رسید. شهید کشمیر تاریخ است.

۸۸۹

بعد چندگاه سلطان حسن شاه سید ناصر بیهقی را از هند طلبید. چون در پنچال رسید انتقال نمود. لهذا آن سلطان سید حسن پسر سلطان سید ناصر که پدر حیات خاتون بود از دهلی طلبیده زمام اختیار ملک بدست او داد. و سید حسن مزاج سلطان از امرای کشمیر منحرف ساخته جمعی کثیر از اعیان ملک را بقتل رسانید. و ملک تازی بٹ محبوس ساخته مابقی از رعب و هراس گریخته بهند رفتند. و جهانگیر رینه از امرای بزرگ بود بقلعه لهر کوٹ پناه گرفت.

و سلطان بمتابعت پدر خود در بنای دلنوش و نغمه و ساز بالعبان طناز اتباع گشته یکهزار و دو صد قوال هندی ملازم داشته روز و شب در استماع راگ و رنگ و عود و چنگ اشتغال همی ساخت. و بحال افواج و رعیت و انتظام مملکت نپرداخت. موجب آن بغیر خطه دلپذیر در تصرف سلطان چیزی نمانده تمامی سرحدات خود سر شدند. باز هم سلطان را

دوازده لک روپیه نقدی و هزار اسپ از ممالک بیرونی نذر و تحایف میرسیدند.

و در ۸۸۹ھ آتش قهرآله افروخته در محله اسکندرپوره و علاء الدین پوره سی و یک محله تخمیناً ده هزار خانه سوخته مسجد جامع و خانقاه معلی هر دو مشتعل نیر گردیدند. و سلطان در تجدید تعمیر هر دو مقام محمود دست همت افشانده از کرده سابقه بنقش و نگار و خطوط کتابه دیوار زینت و رونق بسیار بکار برده درست نمود و مسجد اسّس علی التقوی تاریخ است قصه آن مشرحاً در حصه اول گفته شد.

و در ۸۹۲ھ میر شمس عراقی از جانب سلطان حسین میرزا والی خراسان بطور سفارت بکشمیر آمده مراسله شاهی مع یک سیه زین کشتی از پوشش خاص سلطان بحسن شاه ارمغان آورد و پیغام فرستادن بعضی تحایف و نفایس کشمیر که خواهش خاطر سلطان خراسان بود ظاهر ساخت همدران ایام حسن شاه از کثرت جماع و تشرب شراب مرض اسهال طاری شده ضعف کلی بحال او راه یافت و وصیت نمود که پسران من صغیراند یوسف خان بن بهرام خان یا فتح خان بن آدمخان که در ولایت جسروٹه است به سلطنت بر دارند. و محمد خان ولیعهد سازند. سید حسن بظاهر قبول کرد و سلطان بهمان بیماری درگذشت. تاریخ

افسوس آن سلطان حسن خاقان علم قیصر حشم
بگذشت از بزم زمن سوی شبستان عدم
از بهر سالش یک قلم بیدل شد از اندوه و غم
رقص و نوا نازو ادا نوش دو دو باده و صنم

و بعد انتقال بادشاه میر شمس عراقی عرصه هشت سال درینجا توقف کرده ظاهراً در سلک مریدان بابا اسماعیل درآمده و در باطن بابا علی نجار را مذهب شیعه مرغوب ساخته

خود بجانب خراسان رجعت نمود. و در عهد فتحشاه باز بکشمیر آمده مذهب شیعه را رواج کلی داد قصهٔ آن در حصهٔ اوّل گفته شد. و سلطان عرصهٔ دوازده سال بحکومت گذرانید انقضا (?) و تا اختتام حکومت سلطان حسن شاه انتظام سلطنت اندک باستقلال بود اگرچه اعیان و ارکان از بد ذهنی این دو پادشاه متردّد بودند ظاهرا در نفاذ امور مملکت انحراف نمیکردند. و بعد انتقال حسن شاه تمامی اُمرا و وُزرا در میدان مخالفت و مُغادرت[1] قدم نهادند و بعضیها در موافقت محمد شاه بن حسن شاه استقامت ورزیدند و بعضیها در معاونت و مددگاری فتحشاه گرمجوشی کردند فیما بین هر دو شاهزاده تفرقه و فساد انگیخته عاقبت بجدال و قتال آویخته خونهای بیشمار ریختند. خصوصاً بعضی اُمرای چکان که دران زمان بر عهدهٔ حاضرباشی و کوکلتاشی ممتاز بودند بجانب شمس عراقی روی ارادت آورده مذهب شیعه قبول کردند بموجب آن درمیان اعیان بیشتر فساد و عناد مذهبی واقع شد و در صدد تخریب و ترهیب[2] یکدیگر افتادند. تا که تباهی و خرابی سلطنت نمودند.

(۱۴) سُلطان محمّد شاه در سنه ۸۹۲ھ مطابق سنه ۱۵۴۳ بکرمی (?) باعانت سید حسن بیهقی رایت ایالت افراخت آنروز بعمر هفت ساله بود سادات بیهقی متکفّل مهمات سلطنت شده هیچکس را در امور مملکت دخل سخن نگذاشتند. بلکه ملاقات سلطان هم بکسی میسّر نبود. اُمرای کشمیر ازین معنی تنگ آمده شبی باتفاق راجه جمّوں که از خوف تاتارخان لودی بکشمیر آمده بود و سید حسن را با سی کس از اعیان سادات در باغ نوشهره بغدر کشتند (?) و دیگهای (?) بیعت بریده دران طرف جمعیت کرده بمخالفت نشستند (?). و سیّد محمد پسر سید حسن بیهقی که خالی

---

[1] مُغادرت ـ بایکدیگر بیوفائی کردن ـ [2] ترهیب ـ یعنی ترسانیدن ـ

سلطان بود با جمعیت خود بمحافظت سلطان مستعد ماند. و در چنین شبی که این فتنهٔ عظیم واقع شد هر کسی بخود در ماند. یوسف خان بن بهرام خان آمده در بند بود عیدی رینه تلاش کرد که او را بسلطنت بردارد. سید علی خان بیهقی برین کنگاش اطلاع یافته یوسف خان را در زندان بیجان ساختند. و نجی بت که در قتل یوسف خان داد بلا میکرد فی الفور از تیغ در گذشت بکشت. مادر یوسف خان ستان دیوی که از مدت بیوه شده بود زیاده از سه لقمهٔ نان جوین بوقت افطار نمیخورد و نعش پسر سه روز در پیش خود نگهداشت بعد از آنکه دفن کردند نزدیک مقبرهٔ او حجرهٔ افراخته جا ورنشست و در آنجا از دنیا درگذشت.

سید علی خان و سید محمد وغیره بجنگ مخالفان استقامت کرده از طرفین مردم بسیاری بقتل رسیدند. و دزدان علانیه در شهر درآمده غارت میکردند. و سادات حوالی خانهٔ خود خندق حفر کرده از شر دزدان محفوظ ماندند. و خانه های مخالفان که در شهر و دهات بود آتش کشیده بخاک آمیختند.

درین اثنا جهانگیر ماگری که در قلعهٔ لوهر کوٹ اوقات گذاری میکرد بمطالبهٔ امرای کشمیر آمده موافقت سادات اصلا منظور نکرد. روزی داؤد ماگری بن جهانگیر ماگری و رفیق ماگری از پل عبور کرده بجنگ سادات قدم افشردند. داؤد ماگری در جنگ کشته شد و سادات طبل فیروزی نواخته از سرهای مقتولان مناره افراختند. روز دیگر خواستند که غلبه کرده از پل عبور کنند و مخالفان پیش آمده در میان پل جنگ عظیم واقع شد. ناگاه پل شکسته جمعی کثیر از جانبین غرق دریا شدند.

بعد از آن سادات بجانب تاتار خان رجوع کرده استمداد نمودند تاتار خان باغاثت سادات لشکری آراسته تعیین ساخت. چون بمقام بمبر رسیدند راجه آنجا با ایشان جنگ

کرده مردم بسیاری بقتل رسانید مخالفان باستماع اینواقعه شادمان شدند. و میان
وامرای کشمیری تا دو نیم ماه جنگ قائم بود. عاقبت امرای کشمیر بسه فوج شده از آب بهت
عبور کردند و با فرقهٔ سادات بجنگ پیوسته اکثری از سادات بقتل رسانیدند. و بقیه
روی فرار بشهر آوردند. امرا بتعاقب آنها دویده قتل و غارت کرده در شهر آتش زدند
و آن آتش نزد خانقاه معلی رسیده منطفی گشت و آسیبی بخانقاه نرسید و عدد کشتگان
در آن روز بده هزار رسید. این واقعه در ۸۹۲ھ روی داد.

سید محمد بن سید حسن بعمر هفده سالگی بود در خانهٔ گدائی متواری گشت مخالفان
بر سر دیوان آمده بخدمت سلطان سلام کرده او را از خود ساختند. و سید علی خان را
با دیگر سادات از ملک اخراج کردند. چون هر کدام از امرای عظام دعوی سرداری میکرد
در چند روز میان ایشان آتش کینه و فساد ملتهب گشت چراغ سلطنت بی نور شد

و فتحشاه بن آدم شاه بعد وفات تاتارخان لودی از جالندر بقصد
انتزاع مملکت موروثی خود عزم کرده در علاقهٔ راجوری قیام ساخت. و امرای کشمیر
جوق جوق نزد او میرفتند. فتحشاه هر کس را انعام داده از خود می ساخت. خیال
داشت که جهانگیر ماگری بمن متوجه خواهد شد لیکن جهانگیر ماگری نیز هم آنکه مخالفان
او اول رفته با فتحشاه ملحق شده بودند جرأت ملاقات او نمود. فتحشاه جمعیت خود
درست کرده بجانب کشمیر متوجه گشت. و محمد شاه باستماع خبر میدان کم دوار حکم
ساخت و فتحشاه از راه هیره پور آمده در پرگنه آدون رسیده چشمهٔ آبی در میان
گرفته مقابل یکدیگر نشستند و از طرفین صفوف محاربه ترتیب یافته نایرهٔ محاربه
مشتعل گشت. و فتحشاه غلبه آورده لشکر محمد شاه را بهزیمت رسید لیکن

جهانگیر ماگری پای ثبات افشرده قریب پنجاه کس از سران عسکر فتحشاه بقتل آورده منهزم ساخت نزدیک بود که فتحشاه در چنگ جهانگیر ماگری اسیر شود یکی از منافقان بشهرت باطل مشهور ساخت که محمدشاه بدست مخالفان گرفتار گشت و جهانگیر ماگری را تشویش خاطر افزوده از تعاقب فتحشاه باز ماند. و محمدشاه طبل فیروزی نواخته خانمان تازی بٹ را بتهمت سازش فتحشاه غارت کنانید. و فتحشاه در بهرام کله استقامت کرده مرتبۂ دوم جمعیت بهمرسانیده بتسخیر کشمیر یورش نمود. و جهانگیر ماگری بمقابلۂ او برآمده بیکرپوره ناگام بجنگ پیوستند. وزیر بٹ از نوکران فتحشاه بود سوراخی یافته با جمعی قلیل بجانب شهر ایلغار نمود. و ملک سیف ڈار با جمعی از امرا که در بند بودند برآورده با خود ملحق ساخت. و جهانگیر از رهائی سیف ڈار متوحش گشته پنهانی با راجۂ راجوری که فتحشاه را مدد آمده بود پیغام نمود که از معاونت فتحشاه باز مانده با ما بسازد. بموجب آن راجۂ راجوری با جهانگیر ماگری متفق شد و فتحشاه را هزیمت داده از هیره پور گذرانیدند. و فتحشاه بملک جموں رفته آن بلاد را متصرف گشت و لشکر بسیاری بهمرسانیده بار دیگر بتسخیر کشمیر رایت افراشت. و جهانگیر ماگری با سادات بیهقی که سابقه از ملک اخراج کرده بودند دام مواسات گسترده باهم متفق شدند و سادات بیهقی که در جلادت مردانه بودند در محاربه و مقاتله داد شجاعت داده جمعی کثیر به رتبۂ شهادت رسیدند و ملک سیف ڈار وغیره از جانب فتحشاه آمده تیرشهای نمایان بکار بردند. عاقبت منهزم گشته در جبال متواری شدند.

و بعد چندی باز جمعیت بهمرسانیده بجنگ پیوستند و بعد مقاتلۂ بسیار که

کار بجائی رسید که هیچکس با محمد شاه نماند و خزائن او بغنام رفت و جهانگیر ماگری زخمی شده بگوشهٔ فرار نمود. و سید محمد با فتحشاه ملحق گشت. و محمد شاه مدت دو سال و هفت ماه در پریشان حالی و فتنه سگالی بسر برده باتفاق بعضی معاندان بطرف کوهستان راه فرار اختیار نمود. فتحشاه بن آدمخان بن سلطان زین العابدین مظفر و منصور داخل شهر شده بر تخت شوکت جلوس نمود.

(۱۴) سلطان فتحشاه در سنه ۸۹۵ه مطابق سنه ۲۶ بکرمی باتفاق و اعانت ملک سیف ڈار افسر شوکت بسر نهاده بحکومت پرداخت. چندگاه زمام اختیار مملکت در قبضهٔ اقتدار ملک سیف ڈار بود و در متابعت فتحشاه نهایت گرمجوشی میکرد. لیکن فتحشاه بموجب نفاق معاندان از وی برگشته در معاونت مخالفان او افتاد. چنانچه ملک شمس چک و سرهنگ رینه و موسی رینه باهمدیگر موافقت کرده بمخالفت ملک سیف ڈار و سید محمد این منازعت افراشتند و مبارزت تمام ملکهای شهر بریده بمقام راملته بجدال و قتال آویختند. و در عرصهٔ کارزار خونهای بیشمار ریختند. و ملک سرهنگ رینه اسپ سواری سیف ڈار را پی بریده بر زمین انداخت و ملک بپای پیاده در میدان هیجا پای استقامت افشرده حمله ها میکرد اما باز دم عوام از پا در افتاده مرزبان ملک عدم شد. و همدران گیرودار بپاداش کردار تیری بچشم سرهنگ رسیده از جان درگذشت. چون سرفرازان جانبین بعدم پیوستند آتش محاربه منطفی گشت و ملک شمس چک بمسند وزارت سرفرازی یافت اما براه عدل و انصاف قتل سیف ڈار شتافت.

قف. بدانکه در طایفهٔ چکان دو قبیله اند. اول قوم لنگر چک که موطن

اصلی او برشال دار دو است۔ مؤرخاں در نسب او اغراق و مبالغہ می نویسند۔ می گویند کہ عورتے برائی آوردن آب ہر روز برلب دریا می رفت۔ روزے یکے از قومِ دیواں بصورتِ نوعِ انسان کہ بسیار قوی ہیکل و تنا ور بود میل بمباشرتِ آں زن نمود۔ رفتہ رفتہ صحبتِ آنہا برار شدہ، عورتِ مذکورہ از نطفۂ او حاملہ گشت۔

بعد انصرامِ ایّامِ معہود آں زنِ باردار ہنگامِ وضع از جان در گذشت متعلقانِ او مانند مادرِ رستم پہلو یش دریدہ فرزندے قوی ہیکل و جسیم از شکمِ او برکشیدند و باسم لنکر چک موسوم کردہ بناز و نعم پروردند۔ چوں بعنفوانِ جوانی در رسید از روئے شجاعت و جلادت ذاتی برہمگناں تفوق یافتہ، سرغنۂ آں قوم شد۔ و لنکر چک نبیرہ اوست کہ بموجب تغلبِ مخالفاں برائے استعانت و استمداد در کشمیر نزد راجہ سہدیو آمدہ در موضع ترہہ گام پرگنہ اُتر بود و باش اختیار نمود۔ و پانڈو چک و حسین چک و کاجی چک از احفاد اوست کہ بمتابعتِ شمس عراقی مذہبِ تشیع اختیار نمودند و قریب سی و دو سال بسر خود بادشاہی کردند۔

فرقۂ دوم قومِ شمس چک بن ہلمت چک کہ جدّ آنہا از گلگت آمدہ در موضع کپوارہ سکونت ورزید۔ و قرابتِ آنہا با چکانِ ترہہ گام بسیار بعید شدہ بود۔ و باہمدگر ہمیشہ مخالفت و منازعت می داشتند۔

ملک شمس چک اوّل در حلقۂ ملازمانِ سیّد محمد بیہقی ممتاز بود۔ در ثانی پیشِ ملک نوروز بیتو بن ملک احمد بیتو شرف اختصاص یافتہ بواسطۂ شجاعت

و جلادتِ خود شہرتے و اعتبارے بہم رسانید۔ بعد ازاں پیش ملک سیف ڈار رتبۂ ملازمت و ہم نشینی حاصل کردہ دختر حسین چک بن پانڈو چک در عقد آورد و احفاد او ہمیشہ بر مذہب حنفی راسخ ماندند۔

بہر حال قوت و شجاعت و دلاوری و شوکت و سپاہگری و مبارزت در ذاتِ چکانِ اصلی و جبلّی بود۔ والد ایں نامہ نگار می فرمود کہ یکے از نسلِ چکانِ ترہگام پیش خدمت سردار عظیم خان شدہ بود کلاہ تتری بر سر و کفش اوزبکی در پای مسلح و مکمل ہمرکاب سردار می رفت۔ و بالائے او با ہودج فیل برابر بالا بود و سردار را از ہودج فیل بر داشتہ بزیر می آورد۔

مختصر کہ ملک شمس چک چندی در ضبط و ربط امور مملکت پرداخته با سید محمد بیہقی نرد مخالفت درباخت و باتفاق کاجی چک و بعضے امراء در میدان مخالفت علم محاربت افراخت۔ و سید محمد با محمد شاہ پیوستہ ابراہیم ماگری و حاجی پدرو و ملک عیدی رینہ را با خود موافق کردند و در مدافعہ و محاربۂ شمس چک ایستادند و در نفس شہر متصل خانقاہ بلبل شاہ فریقین بمحاربہ و مقاتلہ پیوستند و جانبین در جنگ و جدل ورد و بدل داد شجاعت و دلاوری دادند۔

عاقبت شمس چک از معرکہ روئے ہزیمت برتافت و از پل عالی کدل عبور کردہ در زال ڈگہ علم استقامت افراخت۔ بہ طفیل او کاجی چک بر پل رسیدہ دید کہ فرش پل از یک فرجہ برداشتہ بردہ اند و بکمال اضطراب

اسپِ خود را بتازیانه مهمیز داده از یک پایهٔ پُل بر پایهٔ دیگر شلنگ انداخت۔ و در عقب او چند سوارانِ دیگر از معاونانِ شمس چک بر سر پُل رسیده بمتابعتِ کاجی چک اسپانِ خود جهانیده همه‌ها در آب غلطیدند۔

چون کاجی چک با لشکر شمس چک لاحق شده هر دو از روئے قلّتِ طاقت صورتِ مقاومت و استقامت در خود ندیده هزیمت زده بجانبِ کامراج عزیمت کردند۔ و سیّد محمدؐ ابراهیم ماگری و موسی رینه بتعاقبِ آنها دویده، موضع ترهه‌گام را آتش کشیدند۔ و شمس چک و کاجی چک بجانبِ داردو فرار اختیار نمودند۔ و فتح شاه در نوشهرهٔ پنجاب گریخته رفت و سیّد محمد و ابراهیم ماگری بعد تخریب بیوت مفسدان بجانب سوپور معاودت کرده بر ساحلِ دریا با خیل و حشم رخت اقامت انداختند۔

چون ملک شمس چک از کرناو خبر مراجعت اعدا اصغا نمود برجعت قهقری مسارعت کرده با ملک بهرام ڈار و ملک عثمان ودتی ملک و سایر جماعتِ ڈانگران اتفاق کرده برائے شبخونِ مخالفان مستعد شدند۔ و افواهِ خبر شبخونِ آنها به محمد شاه و سیّد محمد رسید۔ فی الفور موسیٰ رینه را با جمعے معدود بر لبِ دریا گذاشته خود بجانبِ دیگر در کمینگاه به نشستند۔ آخر شمس چک با معاونانِ خود بر فوج موسیٰ رینه تاخت آورده بحرب و ضرب پیوستند۔ و دران اثنا سیّد محمد با متابعانِ خود بر سر مخالفان یورش کرده مردم بسیاری از جانبین بقتل آمدند۔ و بر بدن کاجی چک پنجاه زخم شدید رسید بلکه گوش او مقطوع شد۔ عاقبت شمس چک خایب و خاسر گشته در ترهه‌گام محل استقامت ندیده در نوشهره

با فتح شاه ملحق گشت. حکومت فتح شاه همگی سه سال بود.

۱۵ سلطان محمد شاه بار دوم در سنه ۸۹۸ھ مطابق سنه ۱۴۹۲ب باعانت سید محمد بیهقی بر مسند حکومت کشمیر جلوس نمود. دران زمان سلطان حسین میرزا والی خراسان از خلل باطنی شمس عراقی وقوف یافته از ملک خود اخراج نمود و وی از روی ارتباط و التفات سابقه بعد عرصهٔ دوازده سال باز بجانب کشمیر رجعت نمود و درینجا در اشاعت مذهب امامیه کوشید. ملک موسیٰ رینه و کاجی چک و غازی چک را مرید و شیعهٔ خود گردانید. میر سید محمد از حرکات ناپسندیده او رنجیده فی الفور بجبر و اکراه اورا جانب اسکرده اخراج نمود. بوقوع اینواقعه موسیٰ رینه از ملازمت سید محمد دلگیر و متغیر گشته با ابراهیم ماگری و حاجی پڈر عهد و پیمان موثق کرد. و با فتحشاه و شمس چک که در نوشهرهٔ پنجاب خراب بودند بتربیل مراسلات موافقت نموده ایشانرا برای آمدن کشمیر ترغیب داد و آنها بر عهد و پیمان ایشان اعتماد کرده بجانب کشمیر متوجه شدند در هیره پوره رسیدند ملک موسیٰ رینه و حاجی پڈر و ابراهیم ماگری وغیره باجمعیت بسیار استقبال کرده باتفاق تمام لوای خصومت افراشتند. ازینسو محمد شاه و سید محمد باجمعیت خود بمقابلهٔ آنها یورش کرده بر پشتهٔ خامپوه بمقابله و محاربه پیوستند. اگرچه جمعیت عسکر محمد شاه کمتر بود لیکن از روی شجاعت و جلادت سید محمد مخالفانرا روز اول تاب مقاومت نمانده پس پا شدند.

و روز دوم باز در میدان جنگ نبرد آغاز کرده از جانبین خونهای بیدریغ ریختند. قریب بود که لشکر فتحشاه مغلوب میشد لیکن بموجب مشیت ایزدی سید محمد در عرصهٔ کارزار میان خس و خار اشهب تیز رفتار را تگاپو ساخت. ناگاه در تعر جایے

عمیق کہ از آبادی کہنہ در انجا موجود بود غلطیدہ و معاونان و کشیشان او کوششها میکردند و دراں حالت گروہ باشکوہ مخالفان سر موقع رسیدہ گرداگرد آنہا محاصرہ کردہ از تیغ و سنان ہمہ ہا در چاہ عدم انداختند۔ و محمد شاہ بی دست و پا آوارہ دشت کربت و ابتلا گشتہ بجانب نوشہرہ عنان عزمیت معطوف داشت۔ و اندراں معرکۂ گیرودار یکہزار و ہفتصد سوار جرار از فوج محمد شاہ بقتل رسیدند۔ از انجملہ یکہزار و دو صد کس را در پا موزہ ہای زعفرانی داشت۔ گویند دراں زمان رسم چنان بود کہ بغیر گرداں دلاور و شجاعت پیشہ موزۂ زعفرانی بدیگری جایز نمیداشتند و اقربای سید محمد نعش او برداشتہ در مزار سلطاناں نہم ماہ آشت سنہ ۸۱ کشمیری ہشتاد و یکم دفن کردند۔ و سہ فرزند او در موضع سویہ بوگ درخانۂ بہرام ڈار باقی ماندند۔ یکی سید مرتضی کہ در علاقہ تبت آوارہ از کوہ غلطانیدہ بقتل رسانیدند۔ دوم سید ابراہیم دو و نیم سال در تبت محبوس شدہ بود عاقبت رہائی یافتہ در نوشہرہ با محمد شاہ ملحق شد۔ سیوم سید یعقوب کہ در حالت طفولیت در خانۂ شیر ماد پنہاں بود از شر مخالفان محفوظ ماند۔ ایں مرتبہ حکومت محمد شاہ در کشمیر نہ سال بود۔

(۱۶) سلطان فتحشاہ مرتبۂ دوم در سنہ ۹۰۷ھ مطابق سنہ ۱۵۵۸ بکرمی بر سریر جہانبانی جلوس کردہ شمس چک را رتبۂ وزارت بخشید۔ و دو لتخانہ سید محمد بیہقی کہ بعد چندیں سال باتمام رسیدہ بود بتزئین نقش و نگار و ترتیب طاق و رواق و منظر و ایوان بر عمارات بدیعہ امتیاز داشت دریکروز از بیخ بر انداختہ با خاک یکساں ساخت۔ و در تحسر و تاسف آں مردماں بزبان کشمیری شعرہای افسوسناک گفتہ اند و بعد وفات سید محمد سہ روز گذشتہ ۱۲ ماہ آشت سنہ کشمیری ہشتاد

وبکم پاسی از شب گذشته زلزلۂ عظیم واقع شد۔ وخانہ ہای کثیر با خاک تیرہ آمیخت وجانہای بسیار تلف شدہ تا عرصۂ سہ ماہ زمین متحرک بود۔ وبعد آں بمرور قرار یافت۔

میر شمس عراقی کہ در علاقۂ اسکردو اشاعت ملّت خود میساخت۔ چوں خبر شہادت سید محمد بیہقی بشنید بر جناح تعجیل رجعت کردہ در محلۂ جڈی بل لوای استقامت افراخت۔ ودر ترویج مذہب خود علانیہ مبادرت نمودہ ہزاراں مردم بخود مایل ساخت۔ ودر محلۂ جڈی بل خانقاہی رفیع وطبقی ترصیص نمودہ خانقاہ معلیٰ را بفریب تجدید تعمیر از بیخ برانداخت۔ کیفیت آں در حصۂ اوّل گفتہ شد۔ ملک شمس چک تا عرصۂ چہار ماہ حقوق وزارت بکام دل سرانجام دادہ امرای دیگر را در امور مملکت دخلی نگذاشت۔ موجب آں موسیٰ رینہ چاڈورہ وابراہیم ماگری نرد مخالفت باختہ با فتح شاہ موافقت ویکرنگی ساختہ شمس چک را سر دیوان گرفتہ محبوس داشتند۔ چوں در کشتن ملک سیف ڈار وتخریب دولت ڈانگراں باعث حکومت ملک شمس چک بود۔ لاجرم موسیٰ رینہ برای کشتن او بہرام ڈار ودنی ملک تعیین ساخت۔ وآنہا با تبعہ ولحقۂ خود ہجوم غفیری بعد نماز خفتن در مجلس شمس چک در آمدہ بر قتل او اقدام نمودند۔ چوں ملک شمس چک دانست کہ اینہا بر قتل من مستعد شدہ اند ویکپای او را زنجیر بزرگ مغلول بود وپای دیگرش فارغ داشت واز قسم سلاح بغیر کارد بغلی چیزی نیافت یکبار مانند شیر خونخوار از جای خود برجستہ از ہماں کارد صغیر تا دروازہ سی کس را مقتول ساخت وبعضی را مجروح گردانید۔ چندمرتبہ بدبیناں بر سر مخالفاں حملہ ہا آوردہ دست ہیچکس بروی نرسید۔ بیت

بچوب و لسنگ و بخشت و بمشت
ملک شمس چک شصت کس را بکشت

عاقبت مخالفاں بر سر او تیر باراں کردہ با پسر ناز پروردۂ خود دہم ماہ ماگ سنہ کشمیری ہشتاد و یکم بقتل رسید۔ و بعد قتل سید محمد بیہقی کہ مربی و آقای او بود ہمگی چہار ماہ بحکومت بسر بردہ بپاداش کردار خود رسید۔ فرد

دلا ایمن مباش از کار ایام
کہ پاداش عمل بینی سر انجام

بعد قتل شمس چک و پسرش منصب وزارت کشمیر بملک موسی رینہ تفویض یافت وی بمساہمت و اشتراک ابراہیم ماگری در انتظام و اہتمام مملکت پرداخت۔ و جماعت ڈانگراں مخالف خود پنداشتہ از ملک اخراج نمودہ در ہندوستان آوارہ و پریشاں ساخت۔ و در متابعت و مطاوعت میر شمس عراقی بجان و دل کوشیدہ مذہب شیعہ را رواج داد داعیان اہل سنت را از جبر و قہر نمودہ بعضیہا بقتل رسانید و بعضی ہا از ملک اخراج کنانید تا کہ عموم خلایق از قہر او ترسیدہ بمذہب شیعہ گرویدند۔ ہمچنین در تخریب و ترہیب فرقۂ ہنود و ہدم بتخانہ ہا و اخذ جزیہ جہد بلیغ نمود۔ گویند بیست و چہار ہزار خانہ از فرقۂ ہنود جبراً و قہراً داخل مذہب خود گردانید۔ و فرقۂ چکاں در تنزل و زبونی بمرتبہ رسانید۔ کہ کاجی چک و سرہنگ چک و سہہ چک، در پیش علی رینہ پسر موسی رینہ چندگاہ بطریق پیادہ گی ملازمت میکردند۔ و مدت وزارت موسی رینہ نہ سال بود۔

بعد آں در سنہ ۹۱۶ھ فرزندان ابراہیم ماگری قوت و ثروت پیدا کردہ با فتحشاہ

اتفاق نموده بمخالفت موسیٰ رینه پرداختند. و پلهای دریای بهت بریده بطرف دارالامارهٔ اسکندرپوره بجنگ و محاربت ایستادند. موسیٰ رینه بمقام زالڈگر با جمعیت خود پای استقامت افشرده بمجادله و مقابله پیوست. چونکه مردمانِ شهر و اعیان دهر را با او شرارت مذهبی بود بنابران خواص و عوام بمخالفت او مستعد شدند. و موسیٰ رینه با جمعی معدودی دست و پا فرومانده راه فرار بجانب پنجاب اختیار نمود. و در موضع راولپوره شاخ انگوری بگردنش پیچیده از اسپ فرو افتاد. چون قصد جستن کرد اسپ لگدی بر سرش داده مغزش بر زمین انداخت و در مزار آبای خود که پیش روی مسجد جامع است اندفان پذیرفت.

و ملک عثمان و دیگر ملک که در کوهستان پنجاب خراب و آواره شده بودند بسخن استنگاری ابراهیم ماگری بجانب کشمیر معاودت نموده با او پیوستند. و ابراهیم ماگری همگی مدت چهل روز بر مسند صدارت متمکن بود. بعد از آن جماعت ڈانگر که برای نصرت و معاونت خود از هند آورده بود بر وی استیلا یافته در ارتفاع قدر و منزلت خود ساعی گشتند. و اکثر سرداران با خود متفق ساخته بمخالفت و منازعت او برداختند. و به کشش و کوشش بسیار او را مغلوب و منکوب نموده بدست ملک عثمان رایت وزارت افراختند. و برای نفاذ حکومت و ازدیاد دولت و ثروت با سرداران دیگر نرد مداهنت[1] در باختند. و بعد از دو سه ماه ملک کاجی چک و جهانگیر بڈر و گدا ملک با فتحشاه اتفاق نموده دیگر ملک و غازی چک که بر سر دیوان لعدالت متعینشان نشسته بودند از تیغ گذرانیدند. و ملک عثمان از پیش فتحشاه بر داشته

[1] مداهنت. ظاهر کردن بخلاف آنچه در دل باشد. و بمعنی دروغ گفتن و بمعنی چرب زبانی و خوشامد و بمعنی سستی کردن

بزندان فرستادند و ہرج[1] و مرج و ہیص و بیص[2] واقع شد۔ نقارن آنحال ابراہیم ماگری با جمعیت خود رایت محاربت افراخت۔ و فتحشاہ و جہانگیر پڈر و کاجی چک در مبارزت او مغلوب گشتہ بہند گریختہ رفتند۔ و ابراہیم ماگری وتفر فتحشاہ باعث تخریب سلطنت دانستہ در پس او فی الفور وکیل خود فرستادہ بہ مسارعت تمام از ہیرہ پور باز آوردہ بر سریر سلطنت نشانید۔ و برای خود منصبِ وزارت پسندید۔ و ملک عثمان از بند رہا کردہ با ماگریاں عہد موافقت بستہ در ربط و کشاد امور سلطنت پرداخت۔ و ملک جہانگیر و کاجی چک وغیرہ بجانب پنجاب مفرور شدند۔

بعد چندگاہ خبر رسید کہ سلطان محمد شاہ با جمعیت سپاہ و لشکر خود برائے انصرام مہام کدخدائی خویش در کوہ ملہ یال رفتہ است و در خانۂ او بغیر سید ابراہیم خان فرزند سید محمد بیہقی کسے دیگر نیست۔ و فتحشاہ باستماع این خبر با شوکت و شکوہ و لشکر انبوہ بجانب نوشہرہ عنان عزیمت معطوف داشت۔

چون خبر یورش فتحشاہ متعلقان محمد شاہ اصغا کردند بہ تحسّر و افسوس جامہا دریدند و سید ابراہیم خان از روئے جلادت جبلّی تیغ انتقام از نیام برکشید چہرۂ نصرت در آئینۂ ہمت ندیدہ عنان عزیمت بجانب مقرِ خلافت معطوف داشت۔ و سید ابراہیم خان دنبال آنہا تعاقب کردہ از عسکر مخالف ہر کہ دید بہ قتل رسانید۔ عاقبت مظفر و منصور بجانب نوشہرہ رجعت

[1] فتنہ و آشوب۔ [2] جنگ و غوغا۔

نمود۔ و سلطان محمد شاہ بر شجاعت و شہامت او تحسین فرمودہ بہ خطاب خانی سر فراز نمود۔

بعد ازیں واقعہ مدت یک سال ملک عثمان و شنکر رینہ باہمدیگر اتفاق نمودہ با جماعت ابراہیم ماگرے ابواب مخالفت و منازعت مفتوح داشتند و بمعاضدت فتحشاہ ملک ابدال و ملک فیروز پسران ابراہیم ماگرے گرفتار کردہ محبوس ساختند۔ و ملک ابراہیم در پہنوچ رفتہ رخت اقامت بکشود۔ و ملک عثمان بار دوم در پیشگاہ خلافت بر مسند وزارت جلوس نمود۔ و ملک شنکر رینہ را رتبہ سپاہ سالاری افزود۔

بعد از پنج ماہ ابراہیم ماگرے با جماعت چکان و بڈران کہ در حدود پنجاب خراب و آوارہ شدہ بودند اتفاق کردہ، سلطان محمد شاہ مظاہر خود ساختہ، با جمعیت فراواں متوجہ کشمیر شدند و در قصبۂ سوپور بر لب آں روئے دریا پائے استقامت افشردند۔ فتحشاہ و ملک عثمان و شنکر رینہ با جمعیت تمام بمقابلۂ آنہا رفتہ بر لب دریائے بہت ایں سو رخت اقامت گستردند۔ دراں ایام تفنگ و توپ در کشمیر نبود۔ جانبین ببہوت و سکوت در تفکر و تدبر فرو ماندند۔ عاقبت ملک عثمان فتحشاہ و شنکر رینہ را بمقابلۂ مخالفاں در سوپور گذاشتہ خود از راہ کوہہامہ باتفاق لوہر ماگرے و ریگی چک وغیرہ یورش آوردند و بالشکر محمد شاہ کہ برکرہوۂ پونگری پیشتر تعین بود بہ جدال آمیختند و خود را شراد منہزم گشتہ در سوپور باعسکر خود پیوستند۔ کاجی چک و علی رینہ

چاڈوره که سرخیل فتنه و فساد بودند بجای خود سنجیدند که فردا ملک عثمان برسر ما غلبه خواهد ساخت. بنا برآن علی رینه بوقت نماز شام برلب دریا آمده آواز داد که "منم ملک علی رینه پسر ملا حسین بگ دو کس از خاصان بقوبان فتحشاه بیایند که با ایشان سخنی گفتنی دارم".

چون این خبر به فتح شاه رسید دو سه کس از خاصان خود بلب دریا فرستاد و ملک علی با ایشان آهسته گفت که "من پرورده نعمت خاک بر داشته آن جنابم هرگونه نیک خواهی مرکوز خاطر دارم و از جانب من به پادشاه رسانند که ملک عثمان امروز تقبل رسانیده ند و لشکر او تمام خراب و پریشان نمودند. فردا از دریا عبور کرده فوج ایشان را قلع و قمع خواهند ساخت. زنهار هزار زنهار به عجالت تمام از راه نوسه میدان به پونچ نهضت فرمایند ورنه گرفتار خواهند شد". چون فتح شاه این خبر وحشت اثر اصغا نمود از رشئه شقاوت و بزدلی قلیلے از متاع و اسباب همراه گرفته تا شب از راه نوسه میدان بجانب پنجاب مفرور شد. و ملک علی به این خدعیت و دو به بازی لشکر آنها را درهم و برهم ساخته منهزم گردانید. بیت:

زحیله شیشه بر رکاب راست نوی یه ز صد جوشن نگاه خسروی به

چون ملک عثمان خبر هزیمت فتحشاه شنید بے دست و پا سپی شب شهر رجعت نمود شب برلب دریاے سند آسوده فردا در موضع اکهال در مغاره کوه در آمده پنهان گشت و ملک احمد اهم اورا گرفتار

که ده در حبس خانه بگشت ـ تاریخ وفاتش "ترکش[۱]" گفته اند ـ این مرتبه حکومت فتح شاه سیزده[۲] سال بود ـ

(۱۷) سلطان محمد شاه مرتبۂ سیوم در سنه ۹۲۰[۳]ھ بر سریر جهانبانی جلوس کرده ملک ابراهیم را خلعت وزارت پیراست ـ چون که امرای کشمیر مصدر فتنه و فساد، معدن دغا و غا بودند و بر عهد و پیمان و سوگند و ایمان آنها وثوقی نداشت فتح شاه و محمد شاه را شاهان شطرنج پنداشته باختیار خود هر نوع آنها را کشت و مات می کردند ـ بیت :-

جهان را چه شد کاندرین روزگار ــ ز صد یار نبود یکے یار یار

زیاران عیار را غنیا ربه ــ ازین بیوفا یارها مار به

ـــــــــــــــ

[۱] ۹۲۰ھ ـ [۲] ابوالفضل در آئین اکبری جلد دوم حکومتش باین مرتبه یکسال و یکماه قرار داده واز تاریخهائے ملک حیدر چاڈوره و پنڈت نارائن کول باین مرتبه همگی حکومتش دو سال مفهوم مے شود ـ و آنکه حسن ذکر نموده بظاهر مبنی بر آن است که او درین مدت حکومت ملک موسیٰ رینه را که وزیر اعظم فتح شاه بود و از غلبۂ طاقت خود مؤخر الذکر را معزول نموده بر تخت نشست در سلطنت فتحشاه نیز شمار کرده است ـ حکومت موسیٰ رینه با استقلالی یازده سال بود ـ درین صورت مابین حسن و ملک حیدر چاڈوره در مدت حکومت فتحشاه هیچ وجه اختلاف نیست ـ

بعد چندگاه فتحشاه از پنجاب بجانب کشمیر متوجه شده در شوپیان قیام ساخت و جهانگیر پدر از محمد شاه برگشته با و پیوست و کاجی چک هم با جماعت خود او را استقبال نمود و فتحشاه بکمال طمطراق داخل شهر گشته محمد شاه و سید ابراهیم تنها بجانب نوشهره مفرور شدند دریں مرتبه حکومت محمد شاه همگی پنج ماه[۱] بود۔

(۸) **سلطان فتحشاه** کرتِ ثالث در سنه ۹۲۱ھ به حکومت کشمیر پرداخت۔ جهانگیر پدر علم وزارت افراخت۔ و ملکِ کشمیر را چهار حصّه کردند[۲]۔ ازاں جمله یک حصّه به فتح شاه و یک حصّه به جهانگیر پدر و یک حصّه به شنکر رینه و یک حصّه به ملک کاجی چک۔ و هر یکے در انتظام حصّهٔ خود پرداخت۔ فتح شاه را مثلِ شاه شطرنج پنداشته کار خود می کردند۔

بعد یک سال محمد شاه و ملک ابراهیم ماگرے با جمعیت کثیر بجانب کشمیر یلغار کرده رایت جنگ افراشتند و فتحشاه با امرائے نامدار صفوف پیکار آراسته در پرگنهٔ بانگل محاربهٔ فریقین روئے داد بعد جدال و قتال بسیار ابراهیم ماگرے با دو فرزند دلبند خود[۳] بقتل آمد محمد شاه به جانب پنوچ گریخته رفت دو سال در آواره گردی گذرانیده در پیش

۱؎ ملک حیدر و نارائن کول عاجز این مدت را نه ماه بیان می کنند۔ ابوالفضل در آئین اکبری جلد دوم مخالف این هر دو مدت حکومتش را باین مرتبه یازده سال و [illegible] ماه و یازده روز قرار می دهد۔ ۲؎ بروایت ملک حیدر و نارائن کول عاجز سه حصّه کردند۔ ۳؎ ملک فیروز[۱] و ملک ابدال[۲]۔

سکندر شاہ لودی والی ہند برائے استعانت واستمداد رفت وقریب سی ہزار سوار وپیادہ کومک یافتہ بجانب کشمیر رایت عزیمت افراشت و در میدان دانورہ علاقۂ راجور نزول فرمود و ملک جہانگیر و شنکر رینہ باستماع خبر مکاتیب ومواثیق بجانب محمد شاہ مرسل داشتہ عہد وپیمان مستحکم کردند و کاجی چک ونصرت رینہ نیز از فتح شاہ جدا گشتہ در قلعۂ ہرشن علم بغاوت افراختند بنا براں فتحشاہ باتفاق جہانگیر پڈر بہ جنگ مخالفاں برآمدہ قلعہ ہرشن را در محاصرہ گرفتند و کاجی چک ونصرت رینہ تاب تقابل در خود ندیدہ از قلعہ برآمدہ بہ کوہستان گریختند و محمد شاہ را باستماع این خبر ہمت پیدا شدہ فوج شاہی در آں جا گذاشتہ ہمگی دو ہزار سوار جرار ہمراہ گرفتہ بجانب خطہ توجہ نمود و ملک کاجی چک ونصرت رینہ در اثناء راہ باو لاحق گشتہ بہ کمال ولولہ داخل شہر شدند و فتحشاہ تاب مقاومت در خود ندیدہ فرار اختیار نمود۔ این مرتبہ ہمگی سہ و شش ماہ بہ حکومت گذرانید۔

ہمدراں زمان از فرقۂ پنڈتاں قریب دہ ہزار کس با استخوانہای مردگان خود بجانب ہرموکٹہ گنگا می رفتند۔ چوں بالای کوہ مہالشر مرگ مقام نمودند وقت نصف شب موجب آواز غولی کہ رنج کردہ بود غبیر بودند بہ تخیل آواز غفلت کردند و حسب تقدیر از کوہ ہیپ بڈن کہ نہایت مرتفع بود فرادا فرادا بزیر افتادند۔ تا ہنگام طلوع فجر قریب نہ ہزار مردم زن و مرد جادہ پیمائے ملک عدم شدند۔ انگاہ

Library Sri Pratap College, Srinagar

یکے از تباہی مردم آگاہ شدہ جمعے قلیل از سبیل ہلاکت باز آورد۔ کان ذٰلِکَ فِی سَنَةِ ثلث و عشرین و تسع مائة۔ تاریخ:۔

از بیابان کشیدہ سر تاریخ غول گفتا "تباہیٔ پنڈتاں"

(۱۹) **سلطان محمد شاہ** مرتبۂ چہارم در ۹۲۴ھ[1] متصرف این دیار گشتہ کاجی چک را مرتبۂ وزارت بخشید۔ چند روز در رتق و فتق این مقام پرداختہ ہمرکاب عسکر سلطان سکندر رفتن خود در نوشہرہ انسب دانست۔ بنابراں شنکر رینہ را بہ خیال خیرہ سری در حبس خانہ اسیر کردہ کاجی چک قائمقام سلطنت ساختہ خود بجانب نوشہرہ متوجہ گشت۔ عسکر شاہی را بمراعات و مدارات رخصت معاودت فرمودہ۔

اندراں ایام بر کوہستان کشمیر بہ شدت برف باریدہ راہ ہا مسدود شدند و محمد شاہ موسم سرما در نوشہرہ بسر برد۔ دریں جا ملک نصرت رینہ و لوہر ماگرے جمعیتے بہم رسانیدہ در موسم شتا و شدت سرما لوائے بغاوت افراشتند و با کاجی چک مستعد مخالفت و منازعت شدند۔ یک روز باتفاق ملک جہانگیر از قلعۂ ناگام بقصد شبخون بر آمدہ تاخت آوردند و کاجی چک بیشتر وقوف یافتہ مسلح و مکمل منتظر ورود ایشاں بود۔ چوں غوغای آنہا استماع نمود از خانہ بر آمدہ بہ مقام زال ڈگر بہ جنگ و قتال پیوست و جمع غفیرے از جانبین بزخم تیر و سناں بیجاں گشت۔ و بسیارے بزخم تیغ و تیر مجروح و ابتر شدند۔ از آنجملہ زخمہائے کثیر بر بدن

[1] ۹۲۵ھ۔ و آنکہ در متن ذکر شدہ غالباً از سہو کاتب تعلق دارد۔

کاجی چک دار گشتہ انگشت سبابۂ او مقطوع شد۔ عاقبت ملک نُصرت مقتول و معاونان او مغلوب و کاجی چک مظفر و منصور گشت۔

اوایل بہار محمد شاہ بمرافقت سید ابراہیم خان با تو زک و شان فراوان وارد خطۂ دلپذیر گشتہ بر مسند ایالت جلوس نمود و کاجی چک بدستور رایتِ وزارت افراشت۔

ہمدران سال سنہ ۹۲۵ھ سلطان فتحشاہ در کوہستان نوشہرہ از دنیا رحلت نمود و کلاہ مبارک حضرت امیر[1] کہ بہ سلطان قطب الدین عطا شدہ بود درکفن پیچیدہ ہمراہ برد "فتح شاہ فنا"[2] تاریخ است و محمد شاہ لاشہ او طلبانیدہ در سپہ یار جوار پدر خودش آدم شاہ[3] مدفون ساخت۔

در سنہ ۹۲۶ھ کاجی چک پسر خود مسعود چک برای استیصالِ جہانگیر پدر بقصبۂ پانپور فرستاد و جہانگیر طاقتِ مقاومت در خود ندیدہ بموافقت گدائی ملک بجانب کو رہج[4] و دارد و آوارگی اختیار نمود۔

و در سنہ ۹۲۷ھ سکندر شاہ بن فتح شاہ باتفاق ملک ابدال و لوہر ماگرے و عیدی رینہ رایت محاربت افراشتہ در قلعۂ ناگام پای استقامت فشردند و جہانگیر پدر و گدائی ملک از کو رہج آمدہ در پرگنۂ لار کوس مخالفت نواختہ شورش برداشتند و کاجی چک فرزند خود مسعود چک و دولت چک را بمدافعہ جہانگیر پدر تعیین کردہ خود بمقابلۂ سکندر شاہ قدم کشاد ہر سو فساد و عناد

---

[1] علی ثانی میر سید علی ہمدانی رحمۃ اللہ علیہ۔ [2] ۹۲۵ھ۔ [3] آدم شاہ پسر سلطان زین العابدین متوفی سنہ ۸۸۸ھ۔ [4] کمراز۔

رُوداد۔ و مسعود چک را بمقام شہاب الدین پورہ با جہانگیر و گدائی ملک اتّفاق مبارزت افتاد۔ و گدائی ملک از دست دولت چک بقتل رسید و ملک مسعود را از دست جہانگیر پڈر تیرے بہ چشم رسیدہ بہ ملک آخرت بشتافت۔ و سکندر شاہ بعد محاربہ از کاجی چک امان طلبیدہ بجانب پنجاب فرار اختیار نمود۔ و جہانگیر پڈر در پنجا روئے رفاہ ندیدہ بطرف ہند گریختہ رفت۔ و کاجی چک رایت نُصرت بر اوجِ عزّت افراختہ دولت چک را بانواع عنایت بنواخت و منصب و جاگیر مسعود چک بہ او تفویض ساخت۔

چوں استیلای ملک کاجی چک از حد منتہا و زگشت انگاہ محمد شاہ را مطلقاً بہ خیال نمی آورد۔ موجب آں محمد شاہ در سنہ ۹۳۰ھ اُمراءِ سلطنت مثل ملک علی و لوہر ماگرے و ابدال ملک و ریگی چک باخود متحد و متعہد ساختہ در صددِ انہدام بنیاد استقلال کاجی چک افتاد۔

چوں کاجی چک دانست کہ تمامی اُمرا از جادۂ مرافقت و مساعدت انحراف ورزیدند لاچار بہ اقتضای تقدیر و رائے مصلحت سنج خود راہ ہند پیش گرفتہ در نوشہرہ رخت اقامت بکشاد مقارن آنحال ظہیر الدین بابر شاہ[1] بہ تسخیر ہند و پنجاب کامیاب گشتہ قوچک بیگ و شیخ علی بیگ ترک بالشکر جرّار برائے تسخیر کشمیر از راہ نوشہرہ مامور ساخت۔

چوں قریب نوشہرہ رسیدند کاجی چک از نوشہرہ با مردم اطراف و جوانب کوہستان اتّفاق کردہ بر کوہ کاجی ڈاری پائے استقامت فشردہ

---

[1] سنہ ۱۵۳۰ء ۹۳۶ھ — سنہ ۱۴۸۳ء ۸۸۸ھ

راہ در آمدِ مخالفان مسدود ساخت و فرزندانِ خود غازی خان و حسین خان که زیاده از عمر بست ساله نبودند بمقابله و مدافعۂ غنیم فرستاد۔ چوں ہر دو برادر یافتند که جماعتے آخر شب بر سپاه ترک ریختند حسین خان در خیمۂ شیخ علی بیگ در آمده به ضرب شمشیر برو انداخت۔ وے بار اوّل بالین خود را سپر ساخت که بضرب صارم دو پاره گشت و بار دوم خوان مس بر سر گرفت آں ہم مقطوع شد۔ و بار سیوم زیر چارپای در آمده از جان امان یافت۔ دراں معرکه پیکان نه تیر در بدنِ حسین خان خلیده بود۔ و غازی خان ہم بایکے از مبارزان ایشاں دوچار شده بیک ضربِ نیزه از پا در انداخت و در وقت افتادن او زخم نیزه به مغل دیگر که از وے نشیب تر بود در رسیده ہر دو از جان در گذشتند۔

بوقوع ایں واقعه ترکاں در خود تاب مقاومت ندیده فی الفور مهزوم شدند و در حالت ہزیمت بسیارے قتیل و اسیر گشتند۔ کاجی چک بعد عرصۂ ہشت ماه عنان معاودت بجانب کشمیر معطوف داشته باستعفائے جرائم و قصور پیشینه با محمد شاه اساس محبت قدیم را استحکام جدید نمود و از سینه کینه و عداوت پاک کرده بشرف ملازمت مشرف گشت۔

سکندر شاه که ہمراه کاجی چک بجبال ایالت بکشمیر آمده بود گرفتار کرده چشمان او از حدقه بدر کشیدند۔ و بعد چند روز وفات یافته در دالہ گری محله دفن کردند۔ و علی رینه و فرقۂ ماگریاں بمقتضائے کینۂ دیرینه علم مخالفت و منازعت افراخته در موضع کچهامه بمقابله و محاربه ایستادند۔

سلطان محمد شاہ و کاجی چک سیّد ابراہیم خان را بمدافعتِ آنہا بالشکرِ جرار تعیین نمود کہ بعد قتال و جدال بسیار علی رینہ گرفتار گشتہ زمرۂ ماگریاں رُو بہ ہزیمت نہادند۔ و علی رینہ چندماہ در خانۂ تازی چک مغلول بود۔ عاقبت بمددِ آسمانی از قید رہائی یافتہ بجانب ہند فرار نمود۔

و درخلال ایں احوال کاجی چک محمد شاہ را از سلطنت معزول ساختہ باچند کس از خاصاں در موضع لُد کہ مکانے است مُضیق درمیانِ درۂ کوہ محبوس ساخت و بہ تربیت پسرش ابراہیم شاہ کہ خواہر زادۂ او بود ہمّت مصروف داشت۔ ایں مرتبہ حکومت محمد شاہ دہ سال[1] بود۔

(۲۰) سلطان ابراہیم پسر محمد شاہ در سنہ ۹۳۴ھ[2] باعانت کاجی چک افسر شاہی برسر داد و رتق و فتق مملکت در قبضۂ اقتدار کاجی چک اُفتاد۔ علی رینہ از بند رہائش یافتہ بمقام نوشہرہ با ریگی چک و فرقۂ ماگریاں ملحق گشت۔ و ابراہیم ماگرے برائی استدعائے کومک و امداد درپیش بابر شاہ رفتہ بنوازشِ خسروانہ شیخ علی بیگ را بابست ہزار[3] سوار جرار برائے معاضدت و مظاہرت ہمراہ آوردہ در سنہ ۹۳۸ھ وارد کشمیر شدند۔

ازیں سو کاجی چک با جمعیت دلاوران کوہ شکوہ علمِ تقابل افراشت

---

[1] بروایت ابو الفضل در آئین اکبری جلد دوم ۳۴ سال، ۸ ماہ، دہ روز۔

[2] صاحب تاریخ فرشتہ تمام مدت حکومت محمد شاہ را پنجاہ سال بیان کردہ است۔ و بعداز تاریخ جلوس پسرش شمس الدین ابراہیم ذکر کردہ کہ نزدش در سنہ ۹۴۱ھ (۱۵۳۴) واقع شد۔

[3] بروایت نارائن کول عاجز "باہشت ہزار سوار مدد فرمود"۔

در پرگنۂ بانگل تلاقی فریقین دست داد ملک تازی چک که اعتضاد و استظهار لشکر بود، در محاربہ پیش قدمی ساختہ، ناگاہ در پنجۂ شاہین اجل گرفتار گشت۔ آنگاہ یکے از بہادران نامی اتراک کہ رستم و اسفندیار را گرد پائے خود نمیدانست با کاجی چک مقابل شد۔ جانبین چالشہا و آویزش ہا بکار بردند عاقبت از دست کاجی چک برخاک ہلاکت افتاد۔ در آں معرکہ جان فرسائے ہر چند مبارزانِ عسکر کاجی چک داد شجاعت و مردانگی دادہ دقیقۂ از دقائق جلادت و دلاوری فرو نگذاشتند۔ از انجاکہ قلم تقدیر بہ انہزام شان رفتہ بود۔ ناگاہ ہزیمت خوردہ آوارۂ دشت غربت شدند۔ و بسیارے از بہادرانِ نامی مثل مسیحی چک و سرہنگ چک و تازی چک و سوہہ چک وغیرہ با توابع و لواحق خود بعدم پیوستند۔

و سید ابراہیم خان و دولت چک و غازی چک کہ مردان کاری بودند بدست ترکاں گرفتار گشتہ در بند افتادند و ملک کاجی چک مجروح و مخذول نیم جان ازاں معرکہ رہائی یافتہ در ملک گکھراں مفرور شد۔ و سید ابراہیم خان و دولت خان بستہ کردہ بجانب شہر فرستادہ بودند۔

در اثنای راہ دولت چک بوقت شام از کشتی شلنگ[1] برداشتہ بر ساحل بگریخت و درمیان آب تالابے کہ متصل آں بود پنہان شد و نگہبانان از جوانب و اطراف قریب چہل و پنجاہ کشتی جمع کردہ تا نیم شب دراں کول[2] جستجو نمودند۔ و دولت چک درمیان آب یک برگ نیلوفر برسر گرفتہ

[1] معرب "چھلانگ" ہندی۔ [2] حوض صغیر۔

مخفی شده بود۔ و دہن بیرون داشتہ نفس ہمی کشید چوں کشتیہا بجائے خود رفتند، دولت چک از آب بر آمدہ گریخت۔ و سید ابراہیم خان و غازی چک در قید ایشاں گرفتار ماندند و ناگہاں طبل فیروزی نواختہ بشہر در آمدند۔ مدت حکومت ابراہیم شاہ ہمگی دو سال[1] بود

(۲۱) سلطان محمد شاہ مرتبۂ پنجم[2] در ۹۳۶ھ باعانت و استقامت ناگریاں برسریر سلطنت نشستہ ملک ابدال را منصب وزارت مسلم گشت و ملک کشمیر را بعد وضع اخراجات شاہی چہار حصہ کردند۔

ازاں جملہ ملک ابدال یک حصہ۔ لوہر ماگرے یک حصہ۔ ریگی چک یک حصہ۔ علی رینہ یک حصہ۔ و ہر کسے حصص مفوضۂ خود را قابض و متصرف گشت شیخ علی بیگ را تحایف و نفایس پیشکش نمودند و علی رینہ تا نوشہرہ ہمراہ دادہ رخصت انصرام ارزانی داشتند۔

چوں خطۂ کشمیر از وجود فرمان فرمائے ناسق و ناظم خالی ماند شاہان اطراف و اکناف دندان طمع بر تسخیر آں تیز کردہ آغاز لشکر کشی نمودند[3] چنانچہ

---

[1] آئین اکبری جلد دوم "دو ماہ بود"۔

[2] اکثر مورخان کشمیر مثل حیدر ملک چاڈورہ، ابو الفضل، نارائن کول عاجز و ہندو شاہ مصنف تاریخ فرشتہ از ذکر "دفعہ پنجم" خاموشی اختیار کردہ اند۔

[3] بروایت ملک حیدر در سال نہصد و سی و ہفت ۹۳۷ مرزا کامران با جازت برادر خود ہمایوں وارد کشمیر گشت۔ کامران مرزا برادر خورد ہمایوں بود۔ ہمایوں در ۹۳۷ھ مطابق ۱۵۲۶ء تخت نشین شدہ کابل و قندہار و غزنین و پنجاب حوالہ او کرد لیکن مرزا کامران بایں قانع نشدہ برائے توسیع سلطنت ہموارہ با ہمایوں جنگ می نمود۔ بالآخر ہمایوں تنگ آمدہ او را نابینا کرد۔ لعد ازیں کامراں مرزا بمکہ معظمہ رفت و در انجا در ۹۶۴ھ فوت شد ۱۵۵۶ء

در سال نہصد و سی و ہشت مرزا[۱] کامران پسر بابر شاہ از برادر خود ہمایوں شاہ گونہ اجازت حاصل کردہ با عسکر سی ہزار سوار جرار متوجہ تسخیر کشمیر شدہ خود در نوشہرہ رخت اقامت افگندہ موکب منصور بہ سرفرازی محرم بیگ[۲] تاشلیقی و شیخ علی بیگ اوزبک روانۂ کشمیر ساخت۔ و سرداران بر جناح استعجال و یلغار بغتۃً وارد کشمیر شدہ رایت محاربت افراختند۔ و امرائے کشمیر بر این حال اطلاع یافتہ در قلعۂ "چیرو ڈر" جمع گشتہ مستعد مقاتلہ شدند و کاجی چک ہم از کوہستان گکھران بر آمدہ فرزندان و معاونان خود ہمراہ گرفتہ با فوج کشمیر ملحق گشت۔ و دراں وقت محرم بیگ این تاریخ گفتہ، در پیش مرزا کامران مرسل داشت۔

تاریخ :-

بحکم پادشاہے کز حریمش　　بفہم آسان شود تفہیم فردوس
سفر کردم بسوئے ملک کشمیر　　کہ از خوبی دہد تعلیم فردوس
چو کردم فتح نیم او بتاریخ　　خرد گفتا کہ "فتح نیم فردوس"[۲]

چوں فتح نامہ پیش مرزا کامران[۳] رسید بدل جمعی تمام بجانب لاہور نہضت فرمود و امرائے کشمیر جمعیت تمام بہم رسانیدہ در موضع "اٹھ واجن" برسر رفعتے مقام کردہ طبل تقابل نواختند و محرم بیگ با جیش خود از دریا عبور کردہ باہمدیگر بہ محاربہ و مقاتلہ پیوستند و از جانبین کشاکشی بسیار و مجادلۂ بے شمار بوقوع آمد عاقبت لشکر ترکاں مغلوب

[۲] ملک حیدر و نارائن کول عاجز این نام را محرم بیگ نوشتہ اند و ہمیں قرین قیاس معلوم می شود۔

[۳] ۹۳۸ھ　[۳] پسر دوم بابر شاہ و برادر ہمایوں بود۔ متوفی ۱۵۵۶ع / ۹۶۴ھ

[۱] ملک حیدر چادورہ تاریخ مذکور را نہصد و سی و ہفت نوشتہ۔

گشتہ از دریائے بہت عبور کردہ بجائے خود رجوع نمودند ولشکر امرا از کوہ سلیمان برآمدہ در گوپہ کار اقامت کردند وچند گاہ لشکریان مغلاں بہ جدال وقتال حملہ ہا بکار بردند۔ عاقبت محرم بیگ را آتش شجاعت سرد شد با امرائے کشمیر طرح مصالحہ انداخت۔

وبعد توثیق عہد وپیمان بر شرب خانقاہ معلی امراء درمیان سفاین جمع گشتہ با محرم بیگ وعلی بیگ ملاقات نمودند وکاجی چک از کشتیٔ خود برخاستہ در سفینۂ محرم بیگ در آمدہ مکالمۂ مصالحہ تا دیرگاہ بہ اختتام رسانیدہ وداع نمودند۔ وفردا برائے مرزا کامران تحف وہدایا از اشیای نفایس وغرایب درست کردہ لشکر ترکاں را از راہ بارہ مولہ رخصت انصراف نمودند۔ ودولت چک وجہانگیر ماگرے تا حدود دکھلی ہمراہ دادند۔

انگاہ ملک کشمیر را بعد وضع اخراجات محمد شاہ وجاگیرات سید ابراہیم خان پنج سہم کردند۔ از انجملہ یک سہم بہ کاجی چک وجائے اقامتش درزینہ پور۔ سہم دوم بہ ابدال ماگرے وجائے ماندنش گاہے در شہر گاہے در کاچہامہ۔ وسہم سیوم بہ لوہر ماگرے محل سکونتش دربانگل۔ سہم چہارم بہ ریگی چک وقرارگاہ او در کامراج۔ سہم پنجم بہ علی رینہ وجائے مسکنش در اولر یا در موضع ترش مقرر شد۔ ومدت یک سال بے مخالفت یکدیگر بدیں منوال گذرانیدند۔

ودر سنہ ۹۳۹ھ سلطان سعید خان والی کاشغر بالشکر گران بقصد تسخیر کشمیر یورش آورد۔ وخود در تبت کلان رخت اقامت کشودہ

Library Sri Pratap College
Srinagar

پسر خود سکندر خان بہ افسری مرزا حیدر برادر زادۂ خود با جنود چہار دہ ہزار سوار جرار و ہفت ہزار اسپ[1] دیگر کہ سوای اسپان سواری ہمراہ داشتند بہ جانب کشمیر تعئین نمود۔

چون جیش پر طیش اوّل میزان از راہ لار داخل بلدہ گردید و اہل شہر از سطوت وہیبت کاشغریاں جلائے وطن اختیار کردہ در شعاب جبال و مغارہ وزوایا پنہاں گردیدند و در قلمرو کشمیر حیص وبیص وہرج ومرج افتاد و علما و فضلا و اکابران شہر در جزیرۂ لنک میان تالاب اولر منزوی گشتند و امرائے کشمیر در قلعۂ ہانجک محصون نشستند۔ و مرزا حیدر[2] چند روز در نوشہرہ اقامت کردہ بجانب کامراج یورش نمود ہر جا کہ می رسید، دست نہب و غارت دراز کردہ مردماں را قتل عام می ساخت و زنان و طفلاں بہ اسیری و غلامی می بُرد مدعا کہ در شش ماہ زمستان از قتل و سفاکی و بے باکی دقیقۂ نگذاشت و امرائے کشمیر بطفیل ایشاں منزل بمنزل می رفتند۔ بدیں عنواں موسم زمستان بسر رسید و باشندگان شہر ایام زمستان بہ صعوبت و خواری و تعب بیقراری بسر بُردند۔

اوائل بہار لشکر امرائے کشمیر در صحرائے بابل جمع شد مرزا حیدر از چاڈورہ برخاستہ بہ مقابلۂ امرا صفوف محاربہ آراست۔ بیت :-

دو دریائے آتش علم بر کشید زمانہ بصحت قلم در کشید

---

[1] و بقول حیدر ملک بیست و ہفت ہزار اسپ ہمراہ داشتند۔ [2] مرزا حیدر دو غلات مصنف تاریخ رشیدی کہ بر واقعات عینیۂ کشمیر مشتمل است۔

دو لشکر ہمہ اژدہا و پلنگ ‏ ‏ ‏ ‏ بہم برکشیدند بازوئے جنگ

چند روز باہمدیگر بہ حرب و ضرب پیوستہ خونہائے بیدریغ ریختند و امرائے کشمیر داد دلاوری و مردانگی دادہ از ضرب صارم و سنان بسا پُر دلان و گُندآوران بے سر کردند خصوصاً علی رینہ و حسین رینہ چاڈورہ و علی بٹ در صفوف کارزار قوم اشرار را خوں بار کردہ انہار خون جاری نمودند۔ و علی رینہ با جمعیت پانصد سوار از برادران خود بہ محاربت اشرف میرزا مقابل شدہ اورا مغلوب ساخت۔ کاشغریاں چوں غلبہ از کشمیریاں دیدند علی بیگ از جانب میمنہ و میرزا حیدر از طرف میسرہ با دو ہزار سوار جرار خود را بمدد اشرف میرزا رسانیدہ بہ جدل پیوستند۔ علی رینہ را از طرف امرائے خود امداد و اعانت چیزے نرسیدہ بہ تغلّب غنیم یکبار از عرصۂ کارزار رُو بہ ہزیمت نہاد۔ و مخالفان شرار چندکس از امرائے نامدار مع یک ہزار و شش صد پیادہ و سوار بہ قتل رسانیدند و بقیۃ السیف راہ گریز پیش نہادہ اکثرہا در دریائے لیدر غرق شدند۔

بہ صدور ایں حادثہ امرائے کشمیر پریشان و دلگیر گشتہ در شعاب جبال منزوی شدند و میرزا حیدر بے تحاشا بجانب سلطان سعید فتحنامہ نوشتہ فرستاد کہ روز چہارم ماہ شعبان در میان صحرائے بابل مقاتلۂ شدید بوقوع آمد۔ فتح و نصرت نصیب اولیائے دولت گردید۔

و در مجلس سلطان سعید قاضی کاشغر روز چہارم ماہ شعبان تاریخ یافتہ این ابیات بخدمت بادشاہ گذرانید۔ تاریخ :-

الحمد للہ کان شاہِ عادل — سلطان سکندر خاقان دوران
کز مقدمش شد سر سبز و خرّم — صحرائے بابل باغ سُلیمان
بر کسرِ اعدا در روز ہیجا — قادر شدہ آن دم از فضل یزدان
از لطف ایزد در فتح و ظفر یافت — بر شہر کشمیر تا ملک ایران
تاریخ فتحش الحق ہمین است — روز چہارم از ماہ شعبان

میرزا تاسف نمود کہ این فقرہ من نوشتہ فرستادم بہ حساب آن نہ پرداختم بعد ازاں کاجی چک و اُمرائے مملکت باوجود ہزیمت باز جمعیت کردہ در پئے انتقام ترکان مستعد شدند و بہ محاربات لیل و شب خونہائے بیشمار دمار از ترکان برآوردند۔ ہر جا کہ مغلاں نزول می کردند اُمرائے کشمیر دُنبال آنہا می بُودند۔ ہیچ روزے از حرب و ضرب و شبخون خالی نمی گذاشتند۔ عاقبت مُغلاں از جدال و قتال بہ تنگ آمدہ خواہانِ صُلح شدند میرزا حیدر دختر سلطان محمد شاہ در عقد ازدواج سکندر خان در آوردہ و برائے سلطان سعید خان تحائف و ارمغان بے پایاں اخذ نمودہ در نُہم ماہ ہا سنہ کشمیری چہار دہم از راہِ لار بمراجعت و معاودت پرداخت۔

چوں مردمانِ کشمیر دہ ماہ ہا از جنگ و پیکار مغلاں رہائش یافتند مردم زمیندار بکار کشت و کار اشتغال ورزیدند۔ از انجا

که موسم حرارت وکشاورزی از دست رفته بود تخم ریزی غیر وقت مفید نشد و هنگام خریف محصولات خام و ناتمام مانده سر بسر فاسد گشت۔

و در سنہ ۹۴۱ھ قحط عظیم واقع شد که بزور فاقه پدران گوشت پسران خود می خوردند۔ و یک خروار غله بده هزار تنگه ارزش یافت۔ و از نوع بشر دو حصّه تلف شده همگی یک حصّه باقی ماند۔

و بعد رفتن لشکر مغلاں امرائے کشمیر باهمدیگر اتّفاق و اتّحاد نموده بر قسمت سابقه راضی ماندند۔ سهام خود را هر کسے متصرّف شد۔ سه سال بدیں منوال گذرانیدند۔

و در سنہ ۹۴۴ھ سلطان محمد شاه از جهانِ فانی به مُلکِ جاودانی رشتافت۔

تاریخ

ز آسماں سرشنید هاتف گفت رفت سلطان محمد از دُنیا

ایں مرتبه همگی هشت سال بحکومت گذرانید[1]۔

(۲۲) سُلطان شمس الدّین ثانی پسر محمد شاه در سنہ ۹۴۴ھ برارِیکهٔ جهانبانی جلوس یافت و ملک کاجی چک رایت وزارت افراشت و اُمرا بر علاقه جات خود متصرّف بودند۔ سُلطان اسم بے مسمّیٰ بود همگی یک سال به حکومت بسر برده شنقار[2] شد۔

---

[1] ابو الفضل مرتبۂ پنجم را کلیتۂ حذف کرده است۔

[2] قیاس میگوید که شنقار مفرّس "سنکار" است که لفظ سنسکرت بمعنی مُردن دارد۔

(۲۳) سلطان اسماعیل شاہ فرزند دوم محمد شاہ داماد کاجی چک
در سنہ ۹۴۵ھ بر مسند ایالت چار بالش حکومت آراست۔ کاجی چک
باختیار خود انتظام سلطنت می کرد۔ و اسماعیل شاہ را بغیر حکومت
شاہی اعتبارے نبود۔ دراں سال کاجی چک چند کس از اُمرائے
نامدار با خود موافق ساختہ بر مخالفت ماگریاں علم استقامت افراخت
و فرقۂ ماگریاں و ریگی چک در بارہ مولہ ہنوز جمعیّت می کردند کہ کاجی
چک در شہر یورش کردہ بہ مقابلۂ آنہا پرداخت۔ بعد چند روز دولت
چک و زینو چک از ابدال ماگرے مفارقت کردہ با کاجی چک ملحق
شدند و گونہ صلح بعمل آمدہ بشہر رجعت نمودند۔ و بعد چند گاہ
باز تمامی اُمرا با ابدال ماگرے اتفاق کردہ بہ مخالفت کاجی چک صفوف
محاربہ آراستند و کاجی چک را معاضدت اعوان نماندہ با جمعیّت
خود بجانب پنجاب مفرور شد۔ و زمستان در کوہستان گکھڑاں گذرانیدہ
اوّل بہار از والیٔ گکھڑاں[1] کومک گرفتہ بہ جانب کشمیر رجعت نمود۔

[1] مُراد از آدم خان گکھڑ است۔ بنا بر روایت "طبقات اکبری" وارث اصلی ایں ملک برادر زادۂ
او کمال خان بود کہ از خرابیٔ قسمت گرفتار گردید۔ جلال الدین اکبر بروئے رحم آوردہ بایں پیغام
نزد آدم خان فرستاد کہ نصف ملک کمال خان را بدہد و دیگر نصف خود قابض ماند۔ آدم خان ابا نمود
و نتیجتہً مابین افواج اکبری و آدم خان محاربہ در سنہ ۹۷۰ھ درجنوب جیلبانوالہ رو نمود و فتح نصیب
اولیائے اکبری شد۔ آدم خان محبوس گردید و دریں حالت راہی ملک بقا گردید۔ (مشاہیر عالم
جلد اوّل صفحہ ۲ و ایلیٹس ہسٹری آف انڈیا جلد پنجم صفحہ ۳۷۸) صاحب طبقات اکبری
ملک گکھڑاں را از ابتدائے کوہستان سوالک تا حدود کشمیر نشان دادہ است۔ (ایضاً)

و دراں ایّام ریگی چک برائے تزویج خود با دختر راجۂ جموّں (گلاب نامہ) براہِ بانہال در جموّں رفتہ بود کاجی چک فرصت غنیمت دانستہ فرقۂ ماگریاں را در قلعہ سوپور متحصّن ساخت و خود در موضع گیو بمقابلۂ ایشاں پرداخت۔

بعد یک ماہ ریگی چک از جموّں معاودت کردہ در نوشہرہ بمخالفت کاجی چک علم محاربت افراشت۔ و کاجی چک دولت خان و سید ابراہیم بمقابلۂ ماگریاں گذاشتہ خود بجانب ریگی چک بلغار نمود۔ و ریگی چک پیشتر خبر شنیدہ در محلۂ علاءالدین پورہ میان قلعہ پائے استقامت افشردہ و کاجی چک از راہِ نوشہرہ بشہر آمدہ در محلۂ قلاشپورہ با ریگی چک بہ جنگ پیوست۔ بعد محاربہ و مقاتلۂ بسیار ریگی چک از راہ پھاک بطرف لار فرار شد کاجی چک مظفر و منصور بجانب سوپور معاودت نمود۔

چوں فرقۂ ماگریاں خبر یافتند کہ کاجی چک بطرف شہر رفتہ است کدل سوپور کہ پیشتر مقطوع کردہ بودند پائین قصبۂ سوپور باز درست کردہ بمقابلۂ دولت چک و سیّد ابراہیم سبقت نمودند اگرچہ جماعت چکاں از کردۂ ماگریاں کمتر بود۔ لیکن از روئے جودت و جلادت سادات بیہقی در محاربہ فتحیاب شدند و مسعود چک برادر ریگی چک از دست سیّد یعقوب خان بیہقی کُشتہ شُد و جنود ماگریاں ہزیمت خوردہ بہ جانب پنجاب گریختہ رفتند۔ و کاجی چک طبل فیروزی نواختہ

بجانب شہر رجعت نمود۔

و ملک کشمیر را بعد ازیں سہ حصہ کردند۔ اسماعیل شاہ یک حصہ۔ کاجی چک یک حصہ، سیّد ابراہیم خان یک حصہ۔ و کاجی چک بعد استیصال ماگریاں عرصۂ دو نیم سال باستقلال تمام امور مملکت را سرانجام داده در ترویج مذہب تشیع و تخریب و ترہیب[1] جنود ہنود و در توہین و تعذیب اہل سنّت بجان و دل کوشید ہمیشہ در متابعت و مطاوعت شمس عراقی[2] مشغول ہمی بود۔ چنانچہ بمتابعت و معاضدت او

[1] خواجہ محمد اعظم در "واقعات کشمیر" "تخریب و ترہیب جنود ہنود" را مطلقاً ذکر نہ کرده است۔ عبارتش ایں است:-

"اسماعیل شاہ بن محمد شاہ بعد واقعہ برادر بہ پادشاہی رسید۔ و در زمان او باہتمام کاجی چک کہ مرید شمس عراقی بود مذہب تشیع بیشتر رواج گرفت۔"

[2] مرزا حیدر دوغلات مصنّف تاریخ رشیدی شمس الدین عراقی متوفی ۱۵۲۶ء را متبع مذہب نوربخشی قرار داده است۔ نزدش پیروان مذہب مذکور نہ شیعہ تماما می روند نہ سنی۔ پیروان ایں فرقہ مع سب و شتم خلفاء ثلاثہ و عائشہ رض امیر سید محمد نوربخش را مہدی وقت خیال می کنند۔ شمس الدین عراقی در ۸۹۲ھ در عہد سلطان حسن شاہ کشمیری از جانب سلطان حسین مرزا والی خراسان بطور سفارت وارد کشمیر شد و در ۱۵۲۶ء در سرینگر فوت شد۔ قبرش در محلۂ زڈی بل مرجع خواص و عوام شیعیان کشمیر است۔ مرزا حیدر می نگارد کہ باشندگان کشمیر اولاً تمام تر حامل مذہب حنفی بودند، لیکن از ورود شمس الدین مذکور قدرے ازاناں از دین آبائی خود برگشتہ مذہب نوربخشی قبول کردند۔ (جیرٹس آئین اکبری جلد دوم صفحہ ۳۵۲)۔

شمس عراقی در خانقاہ جڈی بل اغلاو استیلائے کُلی یافتہ بسیارے از مردم ہنود و مُسلمان جبراً داخل مذہب خود ساختہ مذہب امامیّہ را رواج بخشید۔ کتاب احوط در احکام مذہب اہل تشیع از خود تصنیف کردہ شائع نمود۔ و ہر فتنۂ فساد کہ درمیان امرائے کشمیر دریں چہل پنجاہ سال رو داد۔ ہمگی بسبب نفاق انگیزی و فتنہ سگالی ذات اوشاں بود۔ مختصر کہ اسماعیل شاہ ہمگی یک نیم سال عاریۃً نام سُلطانی برخود نہادہ انتقال نمود۔

(۲۴) سلطان ابراہیم شاہ[1] پسر اسماعیل شاہ در سنہ ۹۴۶ھ دیہیم حکمرانی برسر نہادہ زمام انتظام و مہام ملک داری بدستور در قبضۂ اقتدار کاجی چک دادہ خود در امور مملکت اختیارے نداشت ملک کشمیر بدستور سابقہ میانِ امرا برسہ سہم منقسم بود و ہر احدے انتظام علاقۂ خود می ساخت حکومت ابراہیم شاہ چہار ماہ[2] بود۔

تسلط یافتن میرزا حیدر کاشغری[3] بر کشمیر

چوں ابدال ماگرے و ریگی چک از جنود اہل سنّت و جماعت بودند و بسبب تغلّب کاجی چک در جنگ سوپور ہزیمت خوردہ بہ جانب پنجاب

---

[1] سلطان ابراہیم شاہ ثانی۔

[2] معلوم نتواں شد کہ چگونہ ایں بادشاہ بدقسمت سلطنت را گذاشت۔ بعض گفتہ کہ در سال تخت نشینی خود معزول کردہ شد و بعض گفتہ کہ فرار شد۔

[3] مرزا حیدر دوغلات مصنف تاریخ رشیدی ۹۵۷ — ۹۰۵ھ۔ تاریخ وفاتش "قضائے الٰہی" گفتہ اند۔

خراب و آوارہ اوقات گذاری می کردند، دراں حال فرزندانِ خود در پیش گاہ ھمایوں پادشاہ بامید معاونت و معاضدت فرستادند۔ و درانجا بوساطت میرزا حیدر و خواجہ حاجی بانڈے بہ خدمت ھمایوں بادشاہ حقیقت استیلائے متابعان شمس عراقی و شیوع مذہب تشیّع مفصّل عرضداشتہ کتاب احوط تصنیف میر شمس عراقی بہ جنس گذرانیدند و برائے اصلاح مذہب و فرستادن افواج بکشمیر التماس نمودند۔

و دراں ایّام ھمایوں شاہ از دستِ شیر خان[1] افغان ہزیمت خوردہ وارد لاہور شدہ بود و موجب خواستگاری اُمرائے کشمیر عزم عزمیت ایں حدود دبخاطر خود جزم نمود۔ امّا میرزا ہندال اورا ازیں خیال باز داشت از راہ سند و بھکر بطرف جودھپور فی الفور نہضت فرمود والتماس اُمرائے کشمیر را التفات نہ نمود۔

لیکن میرزا حیدر موجب ترغیب اُمرا و رغبت خاطر خود از پیش ھمایوں شاہ رخصت حاصل کردہ با جمعے[2] از متابعانِ خود

---

[1] شکست مذکور در قنوج بروز عاشورہ ۹۴۷ھ مطابق ۱۷ مئی ۱۵۴۰ء از بیوفائی محمد سلطان میرزا بر افواج ہمایوں افتاد۔ ھمایوں دریں معرکہ یک لک فوج مقابل شیر شاہ سور آوردہ بود دراں حالیکہ عدۂ افواج آخر الذکر از عدۂ پنجاہ ہزار متجاوز نبود۔ (تاریخ فرشتہ جلد دوم مترجمہ محمد فدا علی طالب صفحہ ۲۴۵)

[2] بقول صاحب تاریخ رشیدی صفحہ ۴۷۹ و تاریخ شاہی مصنفہ احمد یادگار صفحہ ۱۵۸ - ۱۵۷ جمعیتے کہ مرزا حیدر از ھمایوں حاصل نمود چہار صد نفر آزاد و غلام بودہ است۔

برای معاونت فرقۂ ماگریان عنان عزیمت بجانب کشمیر معطوف داشته ازراہِ چیرہ ہار[1] بتاریخ ۲۰ ماہ رجب سنہ ۹۴۷ھ وارد خطہ گردید وبہ استماع آوازۂ او کاجی چک وسید ابراہیم خان تاب مقاومت درخود ندیدہ بغیر مقابلہ ومحاربہ باجمعیت وثروت خود ازراہ ہیرہ پور در شعاب نوشہرہ منزوی شدند۔

ومیرزا حیدر بہ کمال کرّوفر وارد شہر شدہ ملک کشمیر را متصرف گشت وباامرائے کشمیر اختلاط وارتباط باحسن وجوہ ورزیدہ اعیان ملک رابہ احسان واستمالت مطیع خود گردانید وبہ اتفاق امرا ملکِ کشمیر را بر سہ حصہ قسمت کردند۔ ازاں جملہ یک حصہ بہ میرزا حیدر۔ یک حصہ بہ ملک ابدال۔ یک حصہ بہ ملک ریگی چک مسلّم داشتند ونازک شاہ پسر فتح شاہ را خلعت خسروی در بر کردند۔

بعد چندگاہ ملک ابدال ماگرے از دنیا انتقال نمود ومیرزا حیدر پسر او حسین ماگرے را بر جاگیر ومنصب پدر مستقل فرمود۔

(۲۵) سلطان نازک شاہ[2] پسر فتحشاہ در سنہ ۹۴۷ھ بہ معاونت و

---

[1] بقول تاریخ رشیدی ص ۴۸۵ واکبرنامہ جلد اول مترجمہ بیوریج صفحہ ۴۰۲ بہارستان شاہی قلمی الف ۱۰۷ تاریخ ورود میرزا حیدر در کشمیر بیست ویکم ماہ رجب سنہ ۹۴۷ھ است۔

[2] میرزا حیدر در تاریخ رشیدی نازک شاہ را نادر شاہ نوشتہ است۔ از سکہ ہائی کہ بزمانۂ او تعلق دارند تصدیق این امر می گردد۔ اما مؤرخان کشمیر بالاتفاق این را نازک شاہ نوشتہ اند۔

معاضدت میرزا حیدر برسریر جہانبانی جلوس نمود و میرزا حیدر
در رتق و فتق امور سلطنت و انتظام مہام وزارت تسلّط یافتہ در معاضدت
و معاونت اہل سنّت و احسان و التفات رعیّت بخوبی پرداخت
و اہل ہنود را بہ رفق و رفاہ و آسودگی بنواخت و خیام مسکن
و ماوای اہل و عیال خود در قلعہ اندرکوٹ[1] افراخت۔

و ملک کاجی چک برائے استعانت و استمداد در پیش شیرخان
افغان بہ ہند رفت و دختر خواہر خودش کہ صبیۂ صلبیہ سلطان محمد شاہ[2]
بود نزل خدمت ساختہ فتنہ سگالی معاندان و پریشان حالی خود بیان
نمود و جراحت ہائے بدن خود برہنہ کردہ باو نشان داد و شیرخان را
برحال تباہ او رحم آمد بعاطفت خسروانہ بنواخت بلکہ بہ خطاب خانخانانی
رتبۂ او افراخت و از امرائے خود حسین خان شیروانی و عادل خان
و با جمعیت پنج ہزار سپاہ دانیال برائے امداد و اعانت او ہمراہ داد
رخصت انصراف بخشید و کاجی چک بہ مسارعت تمام داخل کشمیر
شدہ در ملک ولولہ انداخت۔

---

[1] در تاریخ رشیدی صفحہ ۴۸۵ و اکبرنامہ جلد اول مترجمہ بیوریج صفحہ ۲۰۳ این مقام ہمچنیں درج است۔ و آنکہ بعض مورخین "اندرکول" نوشتہ اند غلط و فاسد است۔ اندرکوٹ یا انترکوٹ قلعہ بود در زمان ہندوان واقع نزد تالاب مانسبل ۱۲ میل بجانب شمال مغرب سرینگر عرض بلد ۱۵ ۳۴، طول بلد ۴۴ ۷۴۔ (ستائن اینشنٹ جیوگرافی پارا ۱۲۲)

[2] مصنف تاریخ رشیدی صفحہ ۴۸۵ از ذکر نمودن این پیشکش برائے شیرشاہ خودداری نمودہ است۔

و میرزا حیدر عیال و اطفال خود در اندر کوٹ گذاشتہ باتفاق ملک ریگی چک و عیدی رینہ و حسین ماگرے بہ حرکت آمدہ بمقام وُتھ نارہ تلاقی فریقین رُوے داد و تا مدّت یکماہ باہمدیگر از جدال و قتال دقیقہ نگذاشتند۔

و بعد یک ماہ بہ سبب طغیان آب و کثرت سیلاب از آنجا برخاستہ رفتند۔ و ملک کاجی چک بمقام گیرڈار پائے استقامت استوار نمود و میرزا حیدر با جمعیّت خود در موضع کوہ تر قیام ساختہ فردا در موضع وھنُورہ محاربہ فریقین واقع شد۔ ہرچند دلاوران عسکر کاجی چک دقیقہ از دقایق محاربت و مبارزت فرو نگذاشتند امّا فتح و نُصرت فتوح آسمانی است ناگاہ کاجی چک بہمراہی دولت خان و سید ابراہیم خان از راہ چیرہ ہار بجانب ہنوچ مہزوم شُد۔ و غازی چک با لشکر شیر شاہ از راہ ہیرہ پورہ گریختہ رفت و میرزا حیدر مظفر و منصور داخل شہر شُدہ طبل فیروزی نواخت۔ ملا یوسف خطیب تاریخ[1] ایں جنگ "فتح مکرّر" دریافت یعنی فتح اوّل پار سال و فتح مکرّر امسال۔

و ملک ریگی چک بعد نصرت از میرزا حیدر رخصت گرفتہ بجانب کامراج در علاقہ خود معاودت نمود و چندے رابطہ تودّد و وفاق باہمدیگر مستحکم داشتہ در متابعت یکدیگر گرمجوشی میکردند۔ عاقبت ملک ریگی چک با میرزا حیدر سرگرانی کردہ در نفاذ امورات او عدولی

---

[1] ۹۴۸ھ۔

می ساخت۔ لاجرم میرزا حیدر با حاجی بانڈے و حسین ماگرے و حیدر رینہ گنگاش کردہ برائے گرفتن ریگی چک با جمعیت افواج در کامراج رفتند و ریگی چک تاب مقاومت ندیدہ از راہِ کرنا در کوہستانِ نوشہرہ نزد کاجی چک گریختہ رفت۔ و میرزا حیدر خانہ ہائے ریگی چک در آتش کشیدہ مال و منال او را تاخت و تاراج کنانید۔

و در سال دیگر ۹۵۱ھ کاجی چک و ریگی چک باہمدیگر اتفاق[1] کردہ در کوہستان گلمرگ[2] شورش برداشتند۔ میرزا حیدر با جمعیت لشکر مغلان و باتفاق اُمرائے کشمیر در مقابلۂ آنہا داد محاربت و مبارزت دادہ از طرفین جمعے کثیر بہ قتل آمدند۔ عاقبت لشکر مغلان بر سرِ آنہا

---

[1] نزد صاحب بہارستان شاہی سبب موافقت ریگی چک با کاجی چک این بود کہ میرزا حیدر بنابر مصلحت سیاسی با پیروان شمس الدین عراقی بحسن خلق پیش می آمد۔ این چیز باعث منافرت ریگی چک از میرزا حیدر متوہم شدہ از کشمیر بدر رفت و باتفاق کاجی چک باعث گشت فتنہ و فساد گردید۔

[2] فارسی مؤرخانِ کشمیر "گلمرگ" را "گوری مرگ" نیز گفتہ اند۔ طول بلدش ۵ - ۳۴ و عرضش ۲۵ - ۷۴، است۔ مقام مزبور در وسط کوہِ پیر پنچال بطرف جنوب مغرب کشمیر واقع است۔ فاصلہ اش از بارہ مولہ و سرینگر بالترتیب ۱۳ میل - ۲۴ میل بطرف جنوب و مغرب است۔ دہ گلمرگ آب و ہوایش لطیف دارد و در موسم گرما محل اجتماع سیاحان عالم گردد۔ باین مقام از راہ ہائے مختلفہ میتوان رسید۔ ارتفاعش از سطح بحر محیط ۸۰۰۰ فٹ است۔

شب خون دادہ ہزیمت کردند و کاجی چک بمقام تھنہ رسیدہ بہ مرض تپ لرزہ از جان درگذشت "فوت سرور"[1] تاریخ است۔

میرزا حیدر از گلمرگ بہ فتح و فیروزی رجعت کرد و با عیدی رینہ و حسین ماگرے اتفاق و اتحاد کلّی نمودہ اطراف کشمیر را از تبت و پکھلی[2] و دانگلی و کشتوار[3] مع مضافات دیگر بہ حیطۂ تصرف درآورد۔ و سکہ و خطبہ بدستور بنامِ نازک شاہ جایز داشت۔ ملک عیدی رینہ را رتبۂ سپہ سالاری بخشید و در انتظام مملکت مساعی جمیلہ بکار

---

[1] ۹۵۲ھ۔ صاحب بہارستان شاہی نیز این تاریخ ذکر نمودہ است۔ ملاحظہ کنید عبارت ذیل:-

"در تاریخ ۹۵۲ھ روز بیست و سوم جمادی الآخر ملک کاجی چک در تھنہ وفات یافت۔ "فوت سرور" تاریخ وفات اوست۔"

تاریخ مزبور مطابق ۱۱ ستمبر ۱۵۴۵ء می شود۔ (بہارستان شاہی قلمی الف ۲۲۶ ہ۔ طبقات (دلک) صفحہ ۶۱۶۔ فرشتہ (دلک) صفحہ ۳۵۵ جلد دوم)

[2] طبقات (دلک)* صفحہ ۶۱۷۔ فرشتہ (دلک، جلد دوم صفحہ ۳۵۶۔ پکھلی بر تمام علاقۂ کوہستانی ہزارہ (قدیم اُراسہ) اطلاق می شود۔ ہمچناں آں میدان نشیبی کہ مابین دریائے کشن گنگا سلسلۂ کوہ کاجرگ کہ بطرف شمال مشرق کشمیر است نیز شامل پکھلی بشمار می رود۔ (جیرٹس آئین اکبری جلد دوم صفحہ ۳۹۰۔ سٹائینس انشئنٹ جیوگرافی پیرا، ۸۳)

[3] مصنفین طبقات و فرشتہ جلد دوم (مترجمہ لک صفحہ ۶۱۶ و صفحہ ۳۵۵) برخلاف حسن رائے دارند۔ نزد ایشاں مرزا حیدر در کشتوار بہ تباہی و بربادی دوچار شد۔
کشتوار خطّہ ایست کہ در کشمیر بطرف مشرق بر لب دریائے چناب واقع است۔ در ازمنۂ قدیم اورا "کشٹہ وتا" گفتندے (بیٹس گزیٹر صفحہ ۲۳۷ اینشنٹ جیوگرافی پارا، ۸۱)

* ایں لفظ مخفف لکھنؤ است

آوردہ اوستادان ہر حرفت و صنعت از ہر جا طلبیدہ رونق و رواج این ملک بخشید[1]۔ و تعمیر حمام و طاقہائے دریچۂ تکیہ دار و کاغذ گیری پنجرہ ہا[2] و[3] بدرَو ہاے اسواق و خشک کردن شالی بظروف آتش کہ آں نارہ لُلّو می گویند از مخترعات اوست۔ و اہل فضل و کمال را دوست می داشت و رعایت دانشمنداں فراواں می کرد۔

و در ۹۵۵ھ علم تعصّب افراشتہ باتفاق اعیان شہر مردم عوام اشتعال دادہ بر تاراج شیعہ ہا دلیر نمود[4]۔ چنانچہ باشارۂ او عوام ہر سو تاختہ شیعہ ہا را تاخت و تاراج نمودند۔ و بیوتِ آنہا را در دادہ خاکستر کردند و خانقاہ شمس عراقی کہ در جڈی بل بود بہ آتش افروختند و لاشۂ شمس عراقی را از گور کشیدہ[5] در سرگین سگاں طعمۂ آتش نمودہ مرقدِ او را مزبلِ اہل شہر کردند و شنگلی ریشی[6] کہ از مریدان بابا علی نجار بود و در نواحی پرسپور رواجے داشت از شالی کوب سرش کوفتہ لاشۂ او در سرگین افروختند و قاضی میر علی اخراج کردہ خانۂ او را غارت

[1] اکبر نامہ جلد اوّل مترجمہ بیوریج ص۲۰۴ و توزک (RLB) جلد دوم ص۱۴۸۔

[2] تاریخ اعظمی قلمی ص۶۹

[3] نارہ لُلّو کلام کشمیری است مرکب از دو لفظ۔ نارہ بمعنی آتش و لُلّو بمعنی ظرف بزرگ۔

[4] بہارستان شاہی قلمی الف الف 111 B و نیز تاریخ اعظمی قلمی ص۶۸۔

[5] ایضاً ایضاً۔

Library Sri Pratap College, Srinagar.

[6] بہارستان شاہی۔

نمودند و ملّا حاجی خطیب از تیغ گذرانیدند۔

مختصر که مردم بسیارے از اعیان شیعہ و متابعان شمس عراقی بقتل رسیدند و میرزا بنال گرامی فرزند شمس عراقی که در اسکردو[1] ترویج مذهب خود می ساخت میرزا حیدر را و را بسبر زنش آورده تا یک سال محبوس داشت و بگواهی چندشاهدان سبّ صحابہ کبارؓ برو ثابت کرده به فتوای قاضی ابراهیم و قاضی عبدالغفور را از تیغ گذرانید لاشهٔ او را در شهر دفن کردن نداد۔ تاریخ قتل او "دشتِ کربلا"[2] گفته اند۔

بوقوع این واقعه تردّد و توحّش در دلهائے مردم از میرزا پیدا گشت خصوصاً اہل التشیّع بیشتر درمقام خصومت و نزاع او مستعد شدند و ملک عیدی رینه را از روی خودرای و سرکشی او غبار کدورت دامنگیر

---

[1] در بہارستان شاہی۔ بجائے اسکردو "تبت" مذکور است۔

[2] مصنّف بہارستان درضمن قضاۃ نام قاضی حبیب را نیز ذکر کرده است۔ ملاحظه کنید:-

"در هشتم ذی الحجہ سنه ۹۵۶ھ به تبّت رفته شیخ دانیال را گرفته آورده قریب یکسال درقید و زنجیر محبوس داشت و آخر از جهت دفع مطاعن در منع ملاعن عبدالرشید خان درقصد کشتن آنحضرت اُفتاد۔ و شیخ فتح اللہ پیش خود آورده گواهان دروغ از وے طلب نمود۔ و آن مرد ناخداترس رشوتها داده جماعتے فاق آورد۔ ایشان بر سبّ و رفض آنحضرت گواه شدند۔ و آنحضرت را در بیست و چهارم ماه صفر ۹۵۷ھ بحکم قضاۃ وقت قاضی حبیب، قاضی ابراهیم و قاضی عبدالغفور شهید ساختند۔ و تاریخ آن "دشت کربلا" یافتند۔ ۹۵۷ھ

خاطر گشت۔

مدعا کہ ہر کسے در صدد مخالفت و معاندت او افتاد دریں اثنا میرزا حیدر را خیال تسخیر محمد کوٹ[1] بہ خاطر افتاد و از امرا استصواب ایں امر کرد ہر کسے در اہتمام و انصرام ایں مقدمہ اورا ترغیب و تحریص نمود۔ موجب آں میرزا قرابہا در برادرزادۂ خود با جمعیت یکہزار سپاہ از قوم مغل و یک نیم ہزار از فوج کشمیری اول ماہ رمضان ۹۵۷ھ براہ بارہمولہ مامور ساخت۔ و عیدی رینہ و حاجی بانڈے و نازک شاہ باہمدیگر اتفاق کردہ در تخریب میرزا حیدر کنگاش نمودہ باہمدیگر بہ عہود و مواثیق متعہد و مستعد شدند و ملک عیدی رینہ بہ فریب سازی و روبہ بازی از میرزا حیدر رخصت گرفتہ بالشکر مغلاں بطرف محمد کوٹ نہضت نمود۔

چوں سپاہاں در بارہ مولہ اقامت کردند از فساد امرائے کشمیر متنبہ گشتہ بعرض میرزا حیدر رسانیدند و میرزا حیدر ایں سخن را باور نکردہ گفت کہ مغلاں در فساد و فتنہ کم از کشمیریاں نیستند۔ حبین ماگرے برادر خود علی ماگرے را نزد میرزا حیدر فرستاد تا کہ از غدر کشمیریاں اورا آگاہ گرداند و لشکر را حکم رجعت بدہد۔ میرزا حیدر گفت کہ کشمیریاں راچہ طاقت است کہ باما غدر اندیشند۔

[1] صاحب بہارستان شاہی ایں مقام را "مان کوٹ" ذکر کردہ است۔ مقام مذبور در صوبۂ پونچھ درمیان کوٹلی و پونچھ واقعست۔ (بٹس گزیٹر ص ۲۶۸)

دراں اثنا ۲۷ ماہ رمضان دراندرکوٹ آتشے عظیم واقع شد اکثر خانہ ہا سوختند۔ و مرزا قرا بہادر و سائر مردم پیغام کردند کہ خانہ ہائے ما سوخت شد۔ اگر حکم باشد بیائیم و خانہ ہا راست کنیم و دو سال آئندہ متوجہ برپل گردیم۔ مرزا حیدر اصلاً منظور نہ کردہ پس مرزا قرا بہادر بالشکر خود بکمال جبر و اکراہ متوجہ برپل گشت۔

چوں در محمد کوٹ رسید سیزدہم ماہ شوال تمامی امرائے کشمیر بر قلعہ ہائے کوہ و بلندی ہا عروج کردہ گروہ زمینداران کوہستان را تجویز دادند کہ راہ معاودت مغلاں بہ جانب کشمیر مسدود سازند۔ علی الصباح مردم کاری و دلاوران کارزاری از قلال جبال فرود آمدہ درمیان تنگنائے درہ کوہستان بالشکر مغلاں بہ جدال و قتال پیوستند و سنگہائے گراں از بالا غلط بندہ کالبد ہائے مغولاں بخاک آمیختند تا وقت زوال از حرب و ضرب و سنگ و چوب خونہائے مغولاں برزمین ریختند و دراں معرکۂ جانکاہ مغلاں داد شجاعت و مردانگی دادہ حملہ ہائے رستمانہ نمودند۔ عاقبت راہِ ہزیمت پیش گرفتہ بجانب برپل بگریختند و تا یک فرسخ دلاوران کشمیر دنبال آنہا تعاقب کردہ بسیارے مقتول و مجروح نمودند۔ و کیچم خان ککھہ مردمانِ کوہستان ہمراہ گرفتہ تا موضع برپل دنبال آنہا دویدہ از اسپ و یراق و سامان ہرچہ دیدند بغارت بُردند۔ و عیدی رینہ پانصد سوار بافسری شمس چک و نجی ملک برائے محاصرۂ قلعۂ برپل مامور ساختن۔ و خود بجانب بنوج حرکت نمود و امرائے کشمیر در برپل رسیدہ قلعہ را محاصرہ کردند۔

صبح روز دیگر قرا بہادر جماعتے از مغلاں ہمراہ گرفتہ برائے مصالحہ و تملق

بہ جانب اُمرائے کشمیر پیش قدمی ساخت۔ چوں نزدیک رسید مردمانِ کوہی و پیادگان کشمیر بر سرِ ایشاں ریختہ بمقاتلہ و غارت مشغول شدند۔ و سید مرزا باجماعت مغلاں شمشیر ناخن زدہ از قلعہ برآمدہ بجانب ولایت گکھراں منہزم شدند و دنبال آنہا دلاوران کشمیر تا یک میل تعاقب کردہ از براق و سامان ہرچہ دریافتند بُردند و قراہادر باجمعے از مُغلاں در دست کشمیریاں گرفتار آمدہ دست و پابستہ در اُردوئے عیدی رینہ رسانیدند و عیدی رینہ قراہادر و قطب علی کوکہ و محمد نظیر را کہ سران عسکر بُودند محبوس داشت و قریب شصت کس را دستہا بُریدہ یلہ کردند۔ از انجملہ بعضیہا در انجا فوت شدہ بعضیہا بہ جوانب و اطراف متفرق گشت و عیدی رینہ میر سید ابراہیم و غازی چک و دولت چک از کوہستان نوشہرہ طلبیدہ از راہ ہیرہ پور ہمراہ خود بہ کشمیر آوردند۔

و میرزا حیدر بہ سنوح ایں سانحۂ جانکاہ موجب مصلحت مشیراں و مدبّراں خود جمعے از مغلاں در اندرکوٹ نگہبان خانمانِ خود گذاشتہ مع یکہزار سوار مُغل بہ تقابل اُمرائے کشمیر متوجہ شد چوں بمقام زال ڈگر نزول فرمود فتح چک باسہ ہزار کس در اندرکوٹ رفتہ خانۂ میرزا حیدر را آتش کشید۔ وجر علی عمارات سلطان زین العابدین را کہ در سوپور بُودند بہ عوض عمارات میرزا حیدر بسوخت۔ امّا میرزا ایں عمل خوش نیامد۔ لشکریاں عمارات عیدی رینہ و نوروز چک را کہ در شہر بُودند سوختند۔

لہ ترک کردند۔

چوں ایام بخت و اقبال از میرزا برگشته بود معتبران و معتمدان وے هرجا که در اطرافِ کشمیر پیشتر تعیین شده بودند از هرجا تباه شدند۔ از انجمله مُلّا قاسم و مُلّا باقی که از اُمرائے عظام او در تبت حکومت میکردند در موسم زمستان مردم تبت اتفاق نموده مُلّا قاسم را با جمعے کثیر قتل کردند و مُلّا باقی گریخته بوقتِ مصیبت پیش میرزا حیدر در اندرکوٹ رسید۔ و مولانا عبداللہ سمرقندی که از اُمرائے معتمد علیه بود بضبط و ربط ولایت پکھلی اعتبار داشت از انجا باستماع خروج کشمیریاں متوجه ملازمت بود چوں در باره موله رسید از دست کشمیریاں مقتول گردید۔ و یوسف میرزا کو که در کشتوار به حکومت متنقل بود۔ از انجا هزیمت خورده در اثنائے راه با یک هزار و پانصد نفر مغل کُشته شد۔ و محمد نظیر در راجوری گرفتار گشت۔

میرزا حیدر این همه اخبارات جانکاه در یک روز شنیده از جان خود متسلی گشت۔ قطعه

فریاد ز جور و ستم چرخ کبود — هرگز گرهِ بستهٔ کس را نه کشود

هرجا که دلے یافت که داغے دارد — صد داغ دگر بر سرِ آں افزود

میرزا حیدر با وجود تلاطم امواج ابتلا علم هیجا افراشته در واهتور رسید و لشکر اُمرائے کشمیر در قلعهٔ خامپور[۱] اقامت گزین شده بود۔ میرزا حیدر

---

[۱] نزد محمد اعظم و ابوالفضل ایں مقام خانپور است۔ مقام مزبور را ابوالفضل در اثنائے راه هیرپور از سرینگر نشان داده است۔ بدیں وجه میتواں گفت که خانپور همان دهے است که در پرگنه بیروه بمسافت یک میل بجانب شمال مشرق درنگ بر راهے که به سرینگر می رود واقعست۔
(بیٹس گزیٹیر صـ ۲۳۲)

باجمعیت ہشت صد سوار بر فوج مخالفاں شب خونی آورد چوں پایان قلعہ رسید تمامی دلاوران مغل در انجا ایستادند و ہمراہ میرزا حیدر ہمگی سی سوار بالا بر آمدند۔ آنہا ہم در اثنائے راہ باز ماندند و میرزا حیدر ہمگی ہشت سوار ہمراہ گرفتہ در معرکہ محاربہ دست مقاتلہ بکشاد و چہل و چہار کس از تیغ گذرانیدہ بزخم تیر مخالفاں در شب ہشتم ماہ ذی قعدہ ۹۵۷ھ جام شہادت نوشید۔[1]

بعضے مؤرخاں می نگارند کہ دراں شب ابرے سیاہ پیدا شد چوں میرزا حیدر نزد خیمہ خواجہ حاجی باندے[2] کہ مادۂ فساد و وکیل میرزا بود رسید از تاریکی ہیچ نمی نمود۔ شاہ نظیر کہ قورچی میرزا حیدر بود مے گوید کہ دریں وقت چوں تیر می انداختم آواز میرزا حیدر بہ گوش من رسید کہ گفت "قباحت کردی" دانستم کہ دراں تاریکی ناگہانی تیرے بہ میرزا حیدر رسید۔ و نیز منقول است کہ قصابے[3]

---

[1] صاحب بہارستان شاہی صحیح تاریخ قتلش بایں الفاظ دادہ است۔

"بقضائے الٰہی در شب ہشتم ذی القعدہ ۹۵۷ھ میرزا حیدر بزخم کمال دوبی بقتل رسید۔"

و صاحب تاریخ اعظمی نیز تاریخ قتلش ۹۵۷ھ ہجری بیان کردہ است۔ و آنکہ ملک حیدر چاڈورہ و نرائن کول عاجز تاریخ قتلش ۹۵۹ھ ہجری بیان کردہ اند مبنی بر خطا و سہو است۔

[2] طبقات چاپ لکھنؤ ص ۶۱۸ و فرشتہ جلد دوم چاپ لکھنؤ ص ۳۵۷۔

[3] پنڈت نارائن کول عاجز نام ایں قصاب "کمال دوبی" بیان کردہ است۔

بر ران او تیر زد[۱]۔ بعضے گویند که کمال کوکه او را بزخم شمشیر کشت امّا بر قالب او غیر از زخم تیر چیزے دیگر ظاہر نبود۔

فردا چون مخالفان از قتل میرزا حیدر خبر یافتند دولت چک و غازی چک پسران کاجی چک خواستند که بر نعش میرزا بے ادبی کرده جسد او را طعمهٔ سگان سازند۔ سیّد محمد بیہقی که برنهٔ نازک شاه بود باتفاق حسین ماگرے و اجتماع اہلسنّت استقامت کرده نعش او بر داشته در مزار سلاطین متصل مرقد زین العابدین بسمت مغرب بعد پنج روز دفن کرده مقبرهٔ او سنگین افراختند۔

---

۱ و ہمیں روایت را بتقدیرے اختلاف ملک حیدر رچاڈوره، خواجه محمد اعظم، نارائن کول عاجزؔ، و بیربل کاچرو اختیار نموده اند۔ عبارت اوّلیں این است:-

"پس بعزم انصرام این مرام میرزا حیدر خود متوجه تفتیش احوال اہل قلعه گردیده شبے سوار شد و از دروازهٔ قلعه باندرون رفت قضا را قصابے که گاوے پاک میکرد چون دید که سوارے از بیرون در آمد دانست که جاسوس لشکر است۔ میرزا را پرسید که کیستی و بکجا آمدی؟ میرزا چون زبان کشمیر خوب یاد نگرفته بود جوابے داد که نه فارسی بود و نه کشمیری۔ قصاب تبر که گاو را بآں پاک میکرد بر سر میرزا کوفت و او را بسر منزل فنا و بوادی خموشاں روان کرد۔"

عبارت ثانی این طور است:-

"میرزا اہل و عیال در اندر کوٹ گذاشته قصد شبخون امرائے کشمیر کرد۔ بخاطر میرزا رسید که در شاخ بندی غنیم تن تنها در آمد قصابے پرسید که نام تو چیست چون زبان کشمیر فصیح نمیدانست قصاب را یقین شد که مغل است تبر بر داشت و بر سرش کوفت و بہماں زخم درجهٔ شہادت یافت۔"

دبر لوح قبر او این سجع نقش بر سنگ موجود است۔ تاریخ :۔

شہ گورگاں میرزا حیدر آخر | بملک شہادت زدہ کوس شاہی
قضائے الٰہی چنیں بود تاریخ | شدہ بہر وصلش "قضائے الٰہی"[1]

سید محمد تا یک ماہ بر مقبرہ او محافظاں مقرر داشتہ دست چکاں کوتاہ ساخت۔

چوں دولت چک بہ سبب حمایت نازک شاہ و سید محمد بر نعش میرزا حیدر دست یغما فتند در اندہ کوٹ برائے ترت[2] و تاراج خانمان میرزا حیدر تاختن آوردند وزن میرزا ہم بہ جنگ مردانہ مستعد ماندہ بود[3]۔ فرزندان ابدال ماگرے کہ از اقارب سید محمد بودند درمیان آمدہ صلح کنانیدند[4]۔ چکاں را دفع کردہ قبیلۂ میرزا را در سرینگر میان حویلی حسن متو جائے دادند۔ و میرزا قرا بہادر و میرزا عبدالرحمن و میرزا جان میرک و میرزا پکلہ و میر شاہ و شاہزادہ بیگ و محمد نظر و جرعلی نظر بند شدند و بعد چندگاہ رہایش یافتہ روانہ کاشغر نمودند[5]۔

میرزا حیدر برادرزادۂ سلطان سعید کاشغری و خالہ زادۂ بابر بادشاہ بود در علوم عقلی و نقلی و شعر و سخن طبعے موزون داشت۔ تاریخ رشیدی از تصنیفات

---

[1] سنہ ۹۵۷ھ (ایضاً صا۸) امّا ملک حیدر و نارائن کول عاجز و بیربل کاچرو بہ خلاف این ہر دو سال قتلش ۹۵۹ھ نوشتہ اند۔ ملک حیدر گوید کہ :۔

"در تاریخ نہصد و پنجاہ و نہ[959] از اوج تخت بحضیض قدم نہاد"

[2] ترت، غارت و انہدام۔ [3] ایضاً صا۸۔ [4] ایضاً صا۸۔

[5] تاریخ ملک حیدر چاڈورہ (مخطوطہ) ص۵۵ و تاریخ کشمیر اعظمی مطبوعہ ص۸۱۔ امّا در ہر دو این قدر تفصیل نیست کہ حسن ذکر کردہ است۔

[1] اوست دہ سال بہ حکومت کشمیر گذرانید [2] و سکہ و خطبہ بنام نازک شاہ معمول داشت۔
بعد واقعہ میرزا حیدر عیدی رینہ بر منصب وزارت استقلال یافت۔
نازک شاہ را اسم سلطانی و خطبہ بدستور گذاشت و انتظام مہام مملکت بطور خود
می ساخت دولت چک و غازی چک و علی چک و حسین چک فرزندان کاجی چک
کہ در آوارہ گردی و پریشان حالی میان کوہستان ہا اوقات بسر می بردند بتوجہات
بے غایات طلبانیدہ در سایۂ حمایت و عنایت خود نگہداشت [3] چوں قوت و ثروت
دریافتند براہ بغض و عناد و کینہ و فساد او بشتافتند و ہمیشہ در تدمیر و تخسیر او
شطرنج تدبیر می باختند [4]۔ دراں زمان ہیبت خان نیازی از پیش گاہ سلیم شاہ
بالشکر دلاوران جرار براہ کوہستان جموں بعزم تسخیر کشمیر عزیمت کردہ در
بانہال رسید۔
ازیں سو دولت چک، و حاجی بانڈے با جیش پر طیش بہ مقابلہ بر آمدہ بر
فرق کوہ بانہال پائے استقامت افشردند و ملک عیدی رینہ و حسین ماگرے
متعاقب باہستگی می رفتند [5]۔ دولت چک لشکر خود بہ دو راہ بر مقابلۂ مخالفان
مامور ساختہ فردا بہ جنگ پیوستند و از صبح تا شام داد مردانگی دادہ محاربہ

[1] "واقعات کشمیر" ص ۸۲ ۔ [2] مجموع التواریخ مصنفہ بیربل کاچرو قلمی ص ۲۱۴۔
[3] "واقعات کشمیر" خواجہ اعظمی ص ۸۷ ۔ مجموع التواریخ قلمی ص ۲۱۴ و تاریخ کشمیر ملک حیدر چاڈورہ ص ۵۸۔
[4] "واقعات کشمیر" ص ۸۷ ۔ [5] وسبب باہستگی رفتن عیدی رینہ و حسین ماگرے ایں بود کہ ہر دو برشہرت
دولت چک در مدافعہ ہیبت خان نیازی حسد می بردند و از خدا می خواستند کہ ایں کس از میاں برود
و صاحب تاریخ فرشتہ ص ۳۵۸ و طبقات اکبری ص ۶۲۰ چاپ لکھنؤ در مقتولین زوجۂ ہیبت خان
(اعظم ہمایون) را نیز شمردہ اند۔

Library Sri Pratap College,
Srinagar.

عظیم نمودند۔[1]

ہرچند دلاوران ہندی نژاد در شجاعت و مبارزت نظیر نبود لیکن موجب دستبرد قضا و قدر در دست کشمیریاں ہمہ مقتول شدند و بغیر دو کس از جنود ایشاں کسے زندہ نماند۔ پس بوقت شام دلاوران کشمیر سرہائے ہیبت خان نیازی و سعید خان و شاہباز خان[2] در پیش دولت چک گذرانیدند۔ و ملک دولت آں سرہا در پیش سلیم شاہ[3] بجانب ہند فرستاد و قاصد را عرضداشت خود بنام نازک شاہ بدیں مضمون نوشتہ داد کہ شمس ملک و نجی ملک از طرف عیدی رینہ ہمراہ من بودند۔ آنہا ہیچ گونہ رفاقت سخنی بہ من نکردند تا ئرہ بغض و عداوت دیرینۂ شاں افروختہ شدہ بود۔ ایں بے اتفاقی علاوہ اشتعال فساد و عناد نمود۔ فقط۔

دولت چک بوقوع فتح و فیروزی کلاہ تکبر بہ فلک سودہ بجانب کشمیر معاودت نمود و در پرگنۂ ویرناگ با عیدی رینہ ملاقی شد و چنیں ناگریے بداں جا ہم نہ رسیدہ بود ملک عیدی رینہ بہ قیاس و قیافۂ استکبار و استغنا قوم دولت چک دیدہ در فکر تخریب و ترہیب آں ہا افتاد و دولت چک در شہر رسیدہ با ملک محمد ناجی کہ از عیدی رینہ بسبب مقدمات میرزا حیدر رنجیدہ بود، موافقت و موانست حاصل نمودہ برائے مقہوری عیدی رینہ

---

[1] مطابق روایت صاحب طبقات جنگ مزبور در پرگنۂ بانہال نزد کوہ ہچہ لن کوٹ واقع شد۔

[2] سعید خان و شاہباز خان ہر دو مانند ہیبت خان از افغانان نیازی بودند۔

[3] نزد صاحب طبقات اکبری ایں نام اسلام شاہ است کہ دراں ایام در دہ بن نزد دریائے چناب قیام داشت

Library Sri Pratap College
Srinagar.

درمیانِ خانقاہ معلّیٰ اجلاس کردند

دراں اثنا ملک نیکہ وزیر برادر محمد ناجی سنگے کلان از سقف خانقاہ براں جماعہ انداخت و آں سنگ خطا شدہ[1] ستون خانقاہ مضروب و مجروح ساخت کہ اثر آں در خانقاہ قدیم پیش از سوختن موجود بُود۔ و بہ پاداش ایں امر نا هنجار بندوقے از غیب[2] بزانوئے نیکہ وزیر رسیدہ فی الفور جاں داد۔

و ملک عیدی رینہ جمعے از چکان کوپہ وارہ[3] کہ اہل سنّت بُودند و طائفہ ماگریاں و سیدان بیہقی با خود متفق ساختہ در ماہ رمضان ۹۵۸ھ بہ محاربت چکاں علم منازعت افراختہ در قلعۂ علاء الدین پورہ متحصن نشستہ بہ مبارزت و محاربت آنہا پرداخت تا آنکہ شبے شمس چک کوپہ وارہ و نجی ملک و حاجی پانڈے و بہرام

---

[1] تاریخ کشمیر ملک حیدر چاڈورہ صفحہ ۵۵، واقعات کشمیر صفحہ ۸۷، جوامع التواریخ صفحہ ۲۱۲۔

اما حیدر ملک بجائے "انداختن سنگ از سقف خانقاہ" ذکر انداختن گولۂ توپ از کنارۂ آں طرف رودخانہ بہت (جہلم) نمودہ است۔

[2] ایضاً۔

[3] بقول خواجہ نظام الدین و مؤرخ فرشتہ کشمیریاں بایں وقت بہ چہار گروہ منقسم بُودند۔ و رہنمائے ہر یکے جدا بُود۔ چنانچہ صاحب طبقات می گوید:۔

"دریں ایام چہار طائفہ در کشمیر اعتبار داشتند اول عیدی رینہ با طائفہ خود، دوم حسن ماگرے والد ابدال ماگرے با طائفہ خود سیوم کشتواریاں کہ بیرم چک و دیگر باشند۔ چہارم کامیاں کہ کاجی چک و دولت چک و غازی خان چک باشند"

و آنکہ اینجا ذکر شد غالباً از غلطی نویسندگان قدیم است کہ حسن ازیکا نقل نمود

کیمراڑہ قصبہ البتہ بزرگ قریباً ... و سمت ... متصل از بارہ مولہ

نایک و یوسف خان باتفاقِ جماعتے از خیل و خدم پلہائے شہر بُریدہ بمحاربہ و مقاتلہ ایستادند و دولت چک و غازی چک بہ مبارزت و مقابلت آں ہا مبادرت نمودند۔ و سید ابراہیم خان و حسین خان ماگرے را گرفتار کردہ محبوس داشتند باقی جماعت آنہا در قلعۂ علاء الدین پورہ پیش عیدی رینہ گریختہ رفتند۔

و دولت چک از روئے خدعیت و دوبازی معاونان عیدی رینہ را استمالت نمودہ لوہر ماگرے و لنگی ملک و فتح چک و یوسف چک بخود مایل ساخت و بتقویت و جمعیت آنہا از دریائے بہت عبور کردہ بر جنود مخالفاں بغتۃً ریختہ گرد ہیجا تا بفلک بر انگیختہ خون ہزاراں مردم بر زمین ریختہ رایت نصرت بہ اوجِ عزت افراخت۔[1]

و عیدی رینہ بعدم طاقت مقاومت منہزم شدہ در جنگل شمہ ناگ پرگنۂ وُتر بہ محل اختفا انزوا پذیرفت و دراں جا بمرض موت بیمار[2] افتادہ بشہر درآوردند و چند روز کشیدہ رحلت نمود۔ بر منصب وزارت ہمگی دو ماہ بہ حکومت گذرانید۔ فرد

---

[1] بروایت صاحب طبقات جلد دوم ص ۱۷۵ ترجمہ بر چند زمانہ جنگ مزبور مابین عیدی رینہ و دولت چک در میدانِ عیدگاہ واقع شد۔

[2] و صاحب طبقات در سبب وفات عیدی رینہ ذکر میکند:- وقتے کہ عیدی رینہ خواست کہ بر اسپ سوار شود ناگہاں اسپ لگدے بر سینہ اش زد کہ بصدمۂ آں جاں بجاں بخش داد۔ نیز نعش در حرنگر در مزار موسیٰ رینہ مدفون شد۔

در جزائے فعل بے تابست آتیغ انتقام
هرکه بد کرده است بد بیند بجائے خویشتن

بعد از فارغ عیدی رینه دولت چک سید ابراهیم خان و حسین ماگرے را از حبس کشیده به استمالت و مدارا با خود متفق ساخت و سلطان نازک شاه از مسند سلطنت برداشته به جانب هند اخراج نمود۔ ایام سلطنت ثانی او یازده[1] سال و چند ماه بود۔

(۲۶) سلطان[2] اسمٰعیل ثانی پسر ابراهیم شاه در سنه ۹۵۸ھ باعانت و امداد دولت چک عاریته[3] لوای شاهی افراخت و همگی سکه و خطبه بنام او مشهور بود۔ سوائے آں دولت چک به اختیار خود انتظام مهام مملکت را فروغ داده در اشاعت مذهب شیعه و ترویج لوازمات آں بخوبی پرداخته خانقاه شمس عراقی که در عهد مرزا حیدر منهدم شده بود از کرده سابقه بمتانت و استواری معمور ساخت و لاشه میر دانیال که هنگام قتل در موضع شوکنشم مدفون کرده بودند از انجا برآورده در مقبرۂ میر شمس عراقی در گور انداخت۔

در محله حسن آباد برائے بابا حسن نجار بن بابا علی نجار خانقاهے وسیع بلند افراخت۔ و لاشۂ بابا علی از جائے خود کشیده در انجا مدفون

[1] به روایت صاحب طبقات مدت سلطنت نازک شاه بعد وفات میرزا حیدر همگی دو ماه بود۔

[2] مؤلف جوامع التواریخ سال سریر آرائی سنه ۹۶۰ھ قرار داده است۔

[3] خواجه نظام الدین در طبقات جلد سوم مدت سلطنت ابراهیم شاه پنج ماه نوشته و ابوالفضل خلافش ده ماه بود۔

کرده عمارت مقبرهٔ او احداث نمود و اراضی معموره و غیر معمورهٔ آں طرف از مالکاں جبراً گرفته به حسن بابا بخشید و حسن بابا عمارات رفیع و مکانات منیع و باغات و اسواق وسیع دراں جا آباد کرده به حسن آباد موسوم ساخت۔ و فرقهٔ هنود و اهل سنت را طوعاً و کرهاً تکلیف ترک مذهب نمود و خطیبان مساجد را علانیه تجویز داد که نامهائے دوازده امام شامل خطبه بخوانند۔[1]

و در سنه ۹۶۰ھ مطابق سنه کشمیری سی و سیوم ۳۳ ناگهان پاسے از شب گذشته زلزلهٔ شدید واقع شد که تا هفت روز یک جنبش بود و در چند جا تبدیل زمین و خسف آں وقوع یافت چنانچه تبدیل زمین حسن پوره و حسین پوره ازاں وقت

[1] صاحب بهارستان شاهی احوال تغیرات مذکورهٔ متن چنین قلمبند نموده است:—

"میرزا حیدر از غایت انکار طریق مستقیمهٔ نوربخشیه بلکه سلسلهٔ همدانیه را ازیں ممالک بالکلیه معدوم ساخته بود۔ چنانچه در تمام ایں ممالک ازاں سلسلهٔ شریفه اثرے باقی نمانده بود۔ و قریب هشت سال هیچ کس از اهالی و موالی ایں ممالک دم ازاں سلسله نتوانست زد بلکه از کمال تعصب خود اظهار مذهب نتوانند کرد۔ مردم ایں ممالک را منع میکرد که هیچ کس شیع المذهب نباشد ماسوائے مذهب حنفیه تمام مذاهب را منسوخ ساخت۔ ملک دولت چک باز سلسلهٔ همدانیه را برپا ساخته به تقویت بابا حسن پرداخته در ترشیح سلسلهٔ همدانیه اهتمام تمام فرمود و جمیع درویشان و صوفیان آں سلسله و رسوم و قواعد همدانیه و شرائط آداب طریقهٔ نوربخشیه باز زنده ساخت"۔

مشهور است۔ و در پرگنهٔ کامراج[1] میان ضلعها و در کوه پاره غلطیده شش صد[2]
کس هلاک شدند۔ قصهٔ آن در حصهٔ اول گفته شد۔ بالجمله حکومت دولت
خان در کشمیر همگی سه[3] سال بود و درین سالها همراه غازی چک چند مرتبه مخالفت
و منازعت ورزید۔ لیکن آن مخالفتها فوراً به مصالحت می انجامید۔ عاقبت
دولت چک زنِ عموی خود زوجهٔ دوم کاجی چک که مادر عینیهٔ غازی خان بود
به خدیعت و فریب در عقد نکاح خود در آورد موجب آن غازی خان و
علی خان بشورش[4] آمده در تخریب بنیادِ حکومت او افتادند۔

روزے دولت چک جماعت خود در حسن آباد گذاشته بسیر تالاب
ڈل رفته بود و برادرانش فرصت غنیمت دانسته در حسن آباد همراهانِ
او بقتل رسانیدند انگاه برائے گرفتاریِ او به جانب سواحل ڈل عجلت
کردند و دولت چک خبر یافته به جانب کوهستان "پهاک"[5] گریزان شد
و در اثنائے راه چوپانے هیکل او به شناخته گرفتار نمود و بسته کرده پیش

---

[1] در تاریخ اعظمی ص۸۸ این مقام بجائے کامراج، مراج درج است۔

[2] صاحب طبقات تعداد هلاک شدگان را شصت[60] هزار کس بیان کرده است۔ و نزد فرشته شماره آنها شش صد[600] نفر است۔ معلوم می شود که روایت حسن از مؤخر الذکر ماخوذ است۔

[3] صاحب "واقعات" همراه این هر دو نام حسین خان نیز ذکر کرده است۔ تاریخ کشمیر ص۵۹۔ [5] تاریخ کشمیر ص۶۰، "واقعات" ص۸۹، "طبقات" جلد سیوم ص۴۳۰۔ اما در آخر الذکر بجائے "پهاک"۔ "جاک" مذکور است که غلط فاحش است۔

غازی خان رسانید۔ غازی خان میل در چشمان او کشیده محبوس داشت۔

گویند دولت چک بسیار بهادر و جرار بود بوقت ایستادن هر دو دستش تا زانو می رسیدند۔ وقتے درمیان ننده مرگ تیرے انداخته تا مسافت یک میل بهدف رسانید و روزے در هنگام تعمیر دولتخانهٔ خود چوبے دراز که طوالت آں بیست درعه و ضخامت تا یک درعه بود معماراں بالائے بام می کشیدند ناگاه ریسمانها گسسته شد و بزیر افتاد۔ دولت چک چوب مذکور را بدست راست خود گرفته دست چپ بر زمین و قایه کرد گویند دست او تا مرفق در زمین رفت و تا وقتیکه ریسمانها درست کرده چوب بالا کشیدند همچناں ایستاده بود[1]

دیگر در دهلی پیش شیر خان افغان فیل را دُم گرفته هر دو پائے خود محکم ساخت و فیل را اصلاً حرکت کردن نداد[2]۔ وقتیکه بخت و روزگار از و برگشت عاقبت در دست چوپانے اسیر افتاد[3]۔ و غازی چک بعد رفع حکومت دولت چک اسماعیل شاه را از سلطنت برداشته خواهر زادهٔ خود حبیب شاه پسر اسماعیل شاه اول بر تخت نشانید[4]۔

(۲۷) سلطان حبیب شاه در سنه ۹۶۱ه بیاوری غازی خان مسندِ شاهی یافت و غازی خان به نفس نفیس خود در انتظام مهام حکمرانی پرداخت۔

۱؎ تاریخ کشمیر ملک حیدر قلمی ص۵۹ ۔ ۲؎ ایضاً و واقعات کشمیر ص۸۶ ۔

۳؎ ایضاً۔ ایضاً ۔ ۴؎ ایضاً ۔

بعد انقضائے مدتِ یک سال حبیب شاہ بہ مسندِ شاہی نشستہ گوزے شدید بکمال شد و مد انداخت کہ بہ تفیرِ آں اہلِ مجلس شرمندہ شدند۔ و علی خان بجوش آمدہ تاج شاہی از سرش بر داشتہ بر فرقِ غازی خان نہادہ حبیب شاہ[1] از نشیمن شاہی بیروں ساخت پادشاہیِ سلاطینِ کشمیر بہ خاتمہ رسید۔

سبحان اللہ پادشاہیِ دو صد وسی و دو سالہ[2] بہ یک بادِ مخالف ببا د رفت۔ ابیات۔

گنج بقا نیست دریں خاکداں | مغز وفا نیست دریں استخواں
ہر چہ دریں مائدہ خرگہی است | کاسۂ آلودہ و دستِ تہی است
ہر کہ از و خورد دہانش بسوخت | ہر کہ از و گفت زبانش بسوخت

اورنگ بازیہم در بیان حکومتِ چکاں

چوں حقیقت بود و باش و حسب و نسب طائفہ چکاں در اوراق

---

[1] ایضاً، ایضاً۔ لیکن ایں ہر دو مؤرخین از ذکر "انداختن گوز" سکوت اختیار کردہ اند۔ عبارت تاریخ کشمیر ملک حیدر کہ دریں ضمن وارد شدہ ایں است:۔

"در تاریخ نہصد و شصت و دو کہ در دیوان نشستہ بود در احکام غلطی کرد کہ اکثر ارکان خجالت کشیدند۔ علی خان برادر خورد غازی خان تاج از سرِ حبیب شاہ بر داشتہ بر سر غازی خان گذاشت۔"

[2] بروایت خواجہ محمد اعظم "بعد دو صد و بیست و چند سال سلطنت از خاندان شاہ شمس الدین منتقل بہ چکاں گردید" (واقعات کشمیر صہ ۸۶)

گذشتہ زیب نگارش یافت۔ خلاصۂ آں این است کہ چکاں تا عہد سلطان زین العابدین نسلاً بعد نسل خدمتگذاری و ملازمت سلاطین او فات گذاری میکردند۔ انگاہ بسبب فساد سلطان محمد شاہ و فتح شاہ فتور و قصور بہ حکومتِ سلاطین عاید گشت و فرقۂ چکاں اقتدار و استقلال بہم رسانیدہ چندگاہ رتبۂ رضاعت و کوکگی حاصل کردند۔ رفتہ رفتہ بجرارت ذاتیہ و جسارتِ جبلّی خود بہ امورات ملکی دخیل شدہ بہ مرتبۂ وزارت و امارت رسیدند و دراں اثنا با خاندانِ سلاطین از روئے مخالطت و مناکحت دختراں درجۂ قرابت و مساہمت حاصل نمودند۔ پس ازاں بسبب فتورِ احوال و قصورِ ہمت وجودت آنہا بسر خود متمکن وسادۂ حکمرانی گشتند۔

فرد

چنین است رسم سرائے سپنج

یکے میرود دیگرے آید بگنج

(۱) غازی خان پسر کاجی چک در ۹۶۲ھ[1] بیاوری بخت و اعانت اقبال بسرِ خود بر سریر اجلال استقلال یافت مضافاتِ کوہستانِ کشمیر بہ کمالِ

---

[1] ملک حیدر چاڈورہ (تاریخ کشمیر قلمی صفحہ ۶۰) در سبب نشستن غازی چک بر تخت حکومت می نویسد:۔

"چوں حبیب خان بے جوہر را لیاقت سلطنت اصلا نبود، در تاریخ ۹۶۲ھ (۱۵۵۴ء) کہ در دیوان خانہ نشستہ بود، در احکام غلطی کرد کہ اکثر ارکانِ دولت خجالت کشیدند۔ علی خان چک برادر خود غازی چک تاج از سر حبیب شاہ برداشت و بر سر غازی خان گذاشت۔"

شجاعت و توقیر از قلمرو لداخ و اسکردو و گلگت و کشتوار وغیرہ تسخیر نمودہ ہمہ جا فوجداران خود تعئین ساخت۔ انگاہ باجمعیت لشکر وسپاہ بملک گکھڑاں یورش کردہ دختر کمال خان گکھر کہ سرغنۂ آں قوم بود بشرف ازدواج خود مشرف کرد۔ ازانجا بجدود پکھلی رایت ہمت افراشتہ اطراف آں سواد در قبضۂ اقتدار خود درآوردہ رجعت نمود و بطرف گلگت و دارد و جنبیت عزمیت را جولان دادہ محاصل آں سواد ضبط فرمود۔

و در سیاست و سفاکی و خوں ریزی و نظم ونسق و قطع اعضا و چشم کندن و معدلت و نصفت رعیت پروری ممتاز بود۔ و مذہب شیعہ را رواج کلی

۱؎ ایضاً ص۶ ۔ ۲؎ ملک حیدر چاڈورہ و ملا سعد اللہ شاہ آبادی می نویسند کہ او بہ سلسلۂ عدل و انصاف از قتل کردن پسر حقیقی خود حیدر خان بفضہ الخاویش ملک محمد باز نماند۔ دریں ضمن روایت اول الذکر این است:۔

"چنانچہ مشہور است کہ از ملازمان حیدر خان پسر خود کہ ارشد اولادش بود در حق کسے زیادتی کردہ حکم بقطع ید نمود۔ این معنی بر طبع حیدر خان گراں آمدہ دغدغۂ بغی بہم رسانید .... خان مذکور ملک محمد چند و خاویش را برائے نصیحت پسر فرستاد۔ در اثنائے گفتگو ملک محمد نا ملائمے بر زبان راند و خانزادہ خاوند خود را کشت۔ غازی خان نیز فرزندش را بکشت و رافت پدری کار نکرد۔"

و ثانی الذکر این:

گشت از بسکہ در عدالت خاص کشت فرزند خویش را بقصاص

(تاریخ کشمیر ص۱۵۶ و باغ سلیمان ص۲۵۵

رنجیده - و فرقهٔ هنود ه اهل سنت را تکلیف ترک مذهب[۱] نمود - پس امرائے کشمیر
بموجب خصلت ذاتیه خود در مخالفت و منازعت او مستعد گشته فتنه ها برداشتند
بلکه خواهش کشتن غازی خان و حسین خان مصمم نمود - غازی خان از کنکاش
ایشان اطلاع یافته نصرت چک و یوسف چک پسران ریگی چک و شنکر چک را
پیش خود طلبیده به استمالت و مدارا شکایت و سعایت از مخالفت و مخاصمت
آنها در پیش آورده و دران حالت برادران آنها رسیده از مجلس او بر داشته
بردند و فردا برادران نصرت چک و جماعت شیعه محلهائے شهر بریده به محاربه
و مقابله ایستادند - غازی خان با عسکر خود از دریا بذریعهٔ سفائن عبور کرده
به جدال و قتال پیوسته برادران نصرت چک و بعضے از جماعت آنها بقتل رسانید
نصرت چک و یوسف چک پا بزنجیر محبوس داشته پسماندگان او مقهور و مخذول
ساخت - بعد چندگاه شنکر چک و بهرام چک و فتح چک وغیره در قصبهٔ سوپور
جمع گشته علم بغاوت افراشتند غازی خان با لشکر فراوان به مقابلهٔ ایشان
رفته همه ها را منهزم و مقتول ساخت - بهرام چک از کوهامه گرفتار کرده به قتل
رسانید یوسف چک را میل در چشمان کشید و برادرش ابراهیم چک از تیغ
گذرانید -

بعد وقوع این واقعه شمس رینه پسر عیدی رینه و چند کس از امرائے

---

۱ ملا سعد الله اگرچه ذکر فرقهٔ خاص نمی کند، لیکن درین ضمن چنین اشاره دارد:-

دست دشمن ببدعت واکشاد   از تعصب بگرد دیگر باد

(باغ سلیمان قلمی صفحه مزبور)

Sri Pratap College,

استعانت و استمداد در دهلی پیش همایون بادشاه پناه گرفتند. و در آن روز
همایون شاه از بام افتاده[1] دنیای فانی را پدرود نمود. امرای کشمیر میرزا ابوالمعالی[2]
را که از سادات کاشغر و پسرخوانده بادشاه بود به خدیعت و فریب در ربوده
با عسکر عظیم همراه آورده در بی خبری بغتة وارد پیش شدند و در آن جا بسیاری
از ملازمان و سپاهان کشمیر با ایشان ملحق گشتند. غازی خان به مسارعت تمام
سرانجام مهام لشکر سرانجام داده سید ابراهیم خان را بدلاسا و مدارا استمالت
نمود و دختر خود در عقد مناکحت برادرزاده او نامزد کرده با خود متحد و متعهد
ساخت نصرت چک مسلسل و مغلول همراه برداشته به دفع سامان و یراق
و طمطراق یلغار کرده به نهر هانجی ویره[3] رایت تقابل افراشت فردا از آب عبور
کرده فریقین بحرب و ضرب پیوسته انهار خون جاری کردند. از جانبین
داد شجاعت و مبارزت داده گرد هیجا به فلک رسانیدند. از صبح تا شام

---

[1] وفات همایون بادشاه در ۹۶۳ھ مطابق ۱۵۵۵ء واقع شد. مولانا قاسم
کاهی در مصرعه ذیل تاریخش گفته "همایون بادشاه از بام افتاد" (۹۶۲). بقول ابوالفضل
این تاریخ یکسال کم است. بنابرین سال وفاتش ۹۶۳ھ مطابق ۱۵۵۵ء مقرر توان نمود.

[2] متوفی یکم شوال سنه ۹۷۱ھ (۱۳ مئی ۱۵۶۴ء) در کابل
(اکبرنامه جلد دوم بیوریج ص ۳۱۱ - ۳۰۸).

[3] تاریخ ملک حیدر چادوره قلمی ص ۶۱، تاریخ کشمیر مصنفه نارائن کول عاجز قلمی ص ۶۲،
تاریخ اعظمی مطبوعه ص ۹۰. هانجی ویره یا هانس ویره دیهی است به بهنگ بر هر دو کناره
نهر بهنگ در ذیل بطرف جنوب مغرب از پتن براه سرینگر.

صمصام خون آشام در انتقام بود - ظاهراً غلبه از طرف مغلان روی نمود - ناگاه رخنه در رعبی در عسکر مغلاں افتاده بجانب کوهستان منهزم شدند و شمسی رینه دست و پا گم کرده در اخراج مغلاں سعی میکرد که مبادا دستگیر شده ضایع خواهند گشت -

دراں حالت غازی خان بر لشکر مغل تاخت آورده قریب یکهزار و هفت صد کس از لشکر مغل مع شمس رینه اسیر ساخت - سوای آں از دلاوران فریقین چهار هزار کس در رزمگاه بقتل رسیدند[1] - و ابوالمعالی با جمعے از بقیة السیف بجانب هند رجعت نمود - غازی خان از روئے سفاکی مغلانِ اسیر شده را طعمهٔ تیغ اجل ساخته شمس رینه بدار کشید[2] - از انجا کوس فیروزی نواخته بجانب مسند حکومت رایت معاودت افراخت -

در سال دوم[3] محمد رینه برادر شمسی رینه به معاضدت حبیب چک پائے استقامت افشرده به محاربه و مجادله بر غازی خان غلبه آورد - و غازی خان در عرصهٔ کارزار نیل ثریان خود را به جنگ محمد رینه جولان داد و محمد رینه ضربهائے تاخچ و طبیل بر کالبد نیل انداخته عاقبت ذلیل گشت و حبیب چک دو برگ

---

[1] تاریخ ملک حیدر صفحه مذکور، تاریخ کشمیر نارائن کول عاجز صفحه مذکور، تاریخ اعظمی صفحه مذکور -

[2] بقول ملک حیدر چادوره صفحه مذکور و نارائن کول عاجز -

"با آنکه دختر شمس در خانه پسر غازی خان بود به حلق کشید"

[3] بقول ملک حیدر جنگ مذکور بعد از دو سال بمقام زالڈگر محله از سرینگر رو نمود -

فیل آمدہ حملہ ہائے مردانہ ساخت تا کہ فیل بہ غضب آمدہ خرطوم خود بر حبیب چک انداخت وے اسپ خود بدریا انداختہ رو بگریز نہاد۔ امّا بموجب تقدیر پائے اسپش ناگاہ در خلاء بند شدہ سلاحش از دست افتادہ فیل بکمال غضب در عقب او تاختہ خرطوم برو رہا کرد حبیب چک خرطوم فیل بدندانِ خود چناں بگزید کہ فیل بگریخت چون اجلش رسیدہ بود فیل بازگشت آمدہ اورا ریزہ ریزہ کرد۔ پس غازی خان علم نصرت بفلک افراختہ سپاہان خود را بہ انعام و اکرام ممنون ساخت و در رتق وفتق امور مملکت پرداخت و سید حمید رینہ را بہ تہمت علاقۂ خویشاوندی قمس رینہ شہید ساخت و در موضع ناجی دیرہ مدفون است و سید کمال کہ از سادات عمدہ در پرگنۂ پھاک مشہور بود زہر دادہ شہید کنانید[1]۔ و حضرت محبوب العالم قدس سرہ بطرف پرگنۂ بیروہ اخراج ساخت و صنادید اہل سنّت را زحمت بسیار رسانید۔

در سنہ ۹۶۷ھ[2] حاجی بانڈے و نجی ملک و یوسف چک کہ در ہندوستان آوارہ و پریشان شدہ بودند اتفاق کردہ قراباہا[3] در برادر زادۂ میرزا حیدر با جمعے کثیر از مغلاں برائے تسخیر کشمیر ہمراہ آوردہ در کوہستان راجور

---

[1] واقعات کشمیر ص۱۰۹ [2] ۱۵۵۹ء۔

[3] برائے قراباہا در ملاحظہ کنید ماثر الامرا، جلد سوم صفحہ ۲۹۔ قراباہا در معرکہ لشکر جہاد دہ زنجیر فیل نیز ہمراہ داشت (طبقات جلد سوم)

شورش برداشتند۔ و غازی خان و سید ابراہیم با جمعیت فراواں از راہ ہیرپورہ پیش قدمی کردہ بہ مقام بہرام گلہ علم تقابل افراشتند و فتح ملک و لوہر ملک کہ در کوہستان پنوچ پریشان بودند با غازی خان پیوستند و نصرت چک کہ در نواحی لاہور آوارۂ دشت غربت بود با غازی خان ملحق گشت۔ روز دوم غازی خان بر لشکر مغلاں یورش کردہ فریقین بہ جنگ پیوستند و از جانبین جمعے کثیر زیر تیغ آوردند عاقبت لشکر مغلاں مغلوب شدہ بہ جانب ہند گریختہ رفت و غازی خان با خیل برادران و اعوان با فتح و نصرت بجانب دار الحکومت رجعت نمود۔

و بعضے مورخان قایل اند کہ چوں غازی خان با خیل و حشم در ہیرپور قیام ساخت طایفۂ ڈونباں[۱] کہ برائے حراست در شہر دہ مقرر می باشند پنج شش ہزار کس جمع کردہ بہ آنہا وعدہ فرمود کہ از شما ہر کس کہ سرِ مغل بریدہ پیش من بیارد یک یک اشرفی بہ صیغۂ انعام از من بردارد۔ بہ شنیدن ایں خبر طایفۂ ڈونباں در لشکر مغل تاختند و بحیلہ و دغا سرہائے آنہا بریدہ پیش غازی خان می آوردند و سرِ ہر یک سر زیادہ از وعدہ انعام می بردند بدینساں بسیارے از مغلاں بے سر گشتہ۔ پس ماندگان ہزیمت غنیمت دانستہ برگشتند فقط[۲]

---

۱ ڈونباں جمع ڈونب طایفہ ایست از رذیلاں۔

۲ تاریخ ملک حیدر چادورہ ص۱۶۲، تاریخ نارائن کول عاجز ص۱۶۳ ۔ ہر دو مورخین متفق اند کہ دریں معرکہ ہفت ہزار سر از سپاہ مغل بدرگاہ غازی خان آوردہ شد۔

غازی خان ہمیشہ در معدلت و نصفت ہمتِ خود مصروف میداشت چنانچہ از عدالت او روایت می آرند کہ روز عید غازی خان در عیدگاہ بود یکے از ملازمان پسرش حیدر خان عنابے چند از کسے بغارت برد ہنوز بدہن نرسانیدہ بود کہ مالک عناب در پیشگاہِ غازی خان استغاثہ نمود غازی خان فی الفور دست غاین قطع فرمود۔ حیدر خان بصدورِ این قدر بے مروتی از والدِ خود رنجید و گردن از متابعتِ او پیچیدہ ترک مصاحبت نمود و ملک محمد کہ خالوئے او بود ازین امر نامرغوب او را منع ساخت و حیدر خان از روئے جہالت و شرارت ناصح غمخوار خود بقتل رسانید و غازی خان بصدورِ چنیں امور بغضب آمدہ پسر خود در راہِ عیدگاہ بدار کشید۔[۱]

عاقبت بعلتِ جذام مریض شدہ بینائی چشمش عاطل گشت ۹ سال و دو ماہ حقوق سلطنت بجا آوردہ برادر اخیافی خود حسین خان بر مسندِ ایالت مستقل ساخت و بعد چند روز با اغوائے بعضے از مصاحباں و مقربان خود ازیں فعل نادم شدہ بر معزولیِ او مستعد گشت حسین خان بعضے از رؤسا و امرا با خود متفق ساختہ دست غازی خان از حکومت کوتاہ کردہ

---

[۱] تاریخ ملک حیدر چاڈورہ ص۶۲ ، نارائن کول ص۶۴ ، باغ سلیمان ص۲۵۵ ۔ مجموع التواریخ بیربل کاچرو قلمی ورق ۱۱۰ ۔

[۲] بخلاف جملہ مؤرخین کشمیر فرشتہ و ملّا نظام الدین ۔ ہمگی مدتِ سلطنتش را چہار سال نوشتہ اند (فرشتہ جلد چہارم مترجمہ مولوی فدا علی طالب ص۸۱۹ و طبقات اکبری جلد سوم مترجمہ راجب رنانفہ)

بخانہ نشانید۔

(۲) حسین خان در سنہ ۹۷۱ھ[1] بر سریر ایالت رایت حکومت افراخت۔ "خسرو عادل"[2] تاریخ جلوس اوست۔ ملک محمد ناجی[3] را رتبۂ وزارت بخشید و ہمگنان را بعدل و رافت و نصفت دل خوش ساخت و ہفت روز با ہفت طایفہ صحبت میداشت روز جمعہ در مصاحبت و مباحثۂ علمائے اسلام و روز شنبہ با برہمنان و پنڈتان وید خوان و یوم یکشنبہ با مشایخ فقرا۔ و روز دوشنبہ با مفتیان و قاضیان۔ و سہ شنبہ در اشغال سیر و شکار۔ و روز چہارشنبہ با سپاہان و تیراندازان۔ پنجشنبہ با اہل نشاط و ارباب رقص و سرود و ہر طایفہ را فراخور مراتب انعام و مدد معیشت از خزینۂ عامرہ معمول بود[4]

با وجود اشغال جہانبانی فکر شعر ہم میکرد این دو شعر از طبع زاد اوست۔

فرد:- حمایل کردہ تیغ و بستہ خنجر یار مے آید
دلا برخیز کارے کن کہ جان در کار مے آید

[1] ۴۔۱۵۶۳ء۔ [2] ۹۷۱ھ۔ [3] جد ملک حیدر چاڈورہ، مورخ کشمیر۔
[4] واقعات کشمیر ص ۹۱۔ اما بقول ملک حیدر چاڈورہ (تاریخ کشمیر قلمی ص ۶۳) تقسیم اوقات حسین خان چک چنین بود۔

"روز جمعہ با علما و فضلا، روز شنبہ و یکشنبہ بعدالت و دادرسی و روز دوشنبہ با دانایان ہند و روز سہ شنبہ بشکار و روز چہارشنبہ با سپاہ و لشکر و تیراندازی و اسپ تازی و چوگان بازی و روز پنجشنبہ با قوالان و اہل نشاط میگذرانید۔"

فرد:- آن ترکِ آل پوش سوار سمند شد
یاران حذر کنید که آتش بلند شد

و بعضے سرکشان بغاوت اندیشہ کہ ہمیشہ پیشۂ آنہا فساد و عناد بود با ہمدیگر اتفاق کردہ در قابو جوی حسین افتادند، و حسین خان بر خطور خاطر آنہا مطلع گشتہ متمرّدان را مؤاخذۂ کلی نمود۔ و احمد خان پسر غازی خان و محمد ماگرے پسر ابدال ماگرے بہ حیلہ گرفتار کردہ چشمانِ آنہا از حدقہ بیرون کشیدہ اعمیٰ ساخت۔

ہمدران ایّام فتح خواجہ مخاطب بہ خان زمان و بہادر خان کہ از مقرّبانِ مرزبان بودند بہ باعث تہمت اندا ختنِ سخن چیناں از محمد ناجی متوحش گشتند و ہمراہ فتح چک و شمسی دوبی[1] (دھوبی) بہ وثوق ایمان یکدل و یکجان گشتہ بر کشتنِ محمد ناجی مستعد شدند۔

روزے کہ حسین خان بہ شکار دُھرنار رفتہ بود، خان زمان و بہادر خان با معاونانِ خود فرصت غنیمت دانستہ بہ پرخاش ملک ناجی برخاستند۔ و ملک ناجی با اعوانِ خود در حویلی حسین خان درآمدہ درہا مسدود کردند، فتح چک و بہادر خان رہ گذر مفتوح کردہ در حویلی درآمدند و از ہر دو فریق مبارزاں زیر تیغ آمدہ ملک ناجی در حجرۂ پنہان گشت و خان زمان و شمس دُوبی (دھوبی) بر قتل مخالف دست نیافتہ از معرکہ بگریختند و سپاہان دنبالِ آنہا دویدہ ہر دو کس مع بہادر خان گرفتار

[1] دُوبی بضم دال و سکون واو لفظ کشمیری بمعنی گاذر۔

کردہ پیش حسین خان گذرانیدند حسین خان ہر سہ کس را دست و پا مقطوع ساختہ مبارز خان را بہ جائے خان زمان رتبہ تقرب بخشید۔

وبعد چندگاہ مبارز خان بر قتل حسین خان اقدام نمودہ فرصت نگاہ میداشت و حسین خان از خطرۂ خاطر او وقوف یافتہ مبارز خان ولوہر چک را دست و پا قطع نمود و نصرت چک کہ از مدت محبوس بود ہماں روز از حبس کشیدہ چشمان او بے نور ساخت۔

وبعد چندگاہ از محمد ناجی نوعے علامت قصور و فتور یافتہ از منصب وزارت معطل کردہ بجائے او علی کوکہ کہ از اہل سنت و جماعت بود مقرر ساخت۔

و در سنہ ۹۷۵ھ کہتر برادر مرزبان مسمی شنکر خان بہ کوہستان نوشہرہ گریختہ رفتہ و اطراف آں حدود بہ حیطۂ تصرف خود در آوردہ داد داد ظلم و جفا گشت رعایا از بیداد او بستوہ آمدہ بہ خدمت حسین خان استغاثہ نمودند۔ و حسین خان فرمان داد کہ آں بدکیش از ملک خویش اخراج سازند اگر احتیاج مدد و اعانت باشد بر نگارند۔ شنکر خان باستماع ایں خبر لشکر آراستہ برائے مقاتلۂ حسین خان در پنوچ رسید۔ ازیں طرف علی خان چک و ملک محمد ناجی با جیوش دریا جوش برائے تدارک آں خرگوش بجوش آمدہ در کوہستان پنوچ آتش محاربہ افروختند و بعد جدال و قتال بسیار شنکر خان منہزم و مخذول کردہ رجعت نمودند۔

حسین خان در رعیت پروری و دادگستری از کردۂ برادران دیگر موصوف بود۔ اما بنا بر تعصب مذہب و ترویج مشرب تشیع و ترجیح رسومات

آں همیشه با اهلِ هنود و ارباب سُنّت و جماعت مزاحمت و مخالفت میکرد. اگرچه بنابه رعایتِ ظاهری در خدمات امورِ شریعت علمائے مذهب حنفیه را توقیر میداشت۔ امّا بموجب شرارت اندرونی بسیارکس از علما و فضلائے اهلِ سُنّت بقتل رسانید۔

چنانچه در سنه ۹۷۵ھ میرزا مقیم[۱] شیعه از جانبِ اکبر بادشاه ظاهراً بطور سفارت باطناً برائے تجسّس راه و طور و طرزِ ایں دیار با جمعے معدود بکشمیر آمده چندگاه درین جا توقّف نمود۔ و قاضی حبیب الله که قاضی شهر و خطیب مسجد جامع بُود بعد نماز جمعه در ذیل کوه ماراں بزیارتِ قبور رفته بود۔ یوسف بندر[۲] که از متابعانِ میرزا مقیم شیعه بُود از روئے تعصّب و قصد ثواب شمشیر کشیده حواله قاضی نمود و سر قاضی مجروح گشت چوں ضربِ دوم انداخت قاضی دستِ خود سپر ساخت انگشتان او بُریده شد و مولانا کمال[۳] که دامادِ

۱ بقول ڈاکٹر صوفی (کشمیر ج ۔ ۱ ص ۲۲۳) حسین خان چک بنفس نفیس به استقبال میرزا مقیم به هیره پور آمد۔ هیره پور دهے است در وادیٔ پیر پنچال قریباً هفت میل بطرف جنوب مغرب از قصبهٔ شوپیان۔ بتحقیق ڈاکٹر صوفی نام قدیم هیره پور "شوره پور" بود۔ هیره پور در دروازه کشمیر بطرف راجوری شاهراه شاهان چغتائیه هند است۔ شمارهٔ آبادی ۱۵۳۵ نفر۔

۲ در واقعات کشمیر ص ۹۱ ایں نام "یوسف منڈو" مذکور است۔

۳ میر کمال الدین یا ملّا محمد کمال برادر مولانا جمال است۔ حلّال دقایق و کشافِ حقایق بود۔ مجموعهٔ علم و عمل و زهد و تقویٰ بود۔ اوّلاً بخدمت بابا فتح الله و ثانیاً در خدمت خواجه عبدالشهید احراری که از احفاد و امجاد مقرب پروردگار حضرت خواجه عبید الله احرار است رسیده بهره مند کمالات گردید۔ در سیالکوٹ و لاهور مسند افادهٔ علوم برآراست۔ حضرت مجدد الف ثانی شیخ احمد سرهندی (متوفی صفر المظفر سنه ۱۰۳۵ھ مطابق نومبر سنه ۱۶۲۵ء) و مولانا عبدالحکیم سیالکوٹی از صحبتش مستفید گردیدند۔ در سنه هزار و هفده (۱۶۰۸ء) در لاهور آسود (واقعات کشمیر ص ۱۱۹)

قاضی بود خود را بر قاضی انداخت۔ و یوسف بعد از مجروح ساختن قاضی بگریخت و علی کوکہ و دوتی کوکہ کہ از اہلِ سنّت بودند ایں خبر شنیدہ یوسف مذکور را محبوس داشتند و حسین خان را از دربارِ عام بنام مفتیاں نوشتہ گرفتند کہ بہ نسبت یوسف بندر ہرچہ حکم شرع باشد جائز دارند و علی کوکہ در پیش مولانا شمس الدین الماس و مُلّا یحیی گنائی والد نونی گنائی مشہور بہ مُلّا فیروز رفتہ بیان کرد کہ حسین شاہ بہ نظرِ سیاست یوسف بندر را حکم کشتن دادہ است۔ ایشاں ہم مطابق فرمانِ او حکم شرع جاری دارند و آں ہر دو مفتیاں گفتند کہ ہرگاہ کسے بر حاکم شرع یا والیٔ اسلام بہ اہانت و استخفاف و ارادۂ قتل اقدام نماید اگر حاکم وقت او را برائے سیاست قتل کند در شرع ماخوذ نیست۔ و دراں اثنا مردم عوام شہر ہجوم کردہ یوسف بندر[1] در طرفۃ العین بقتل آوردند۔

بعد چند روز حسین خان را پسرِ ارجمند خود ابراہیم خان کہ در حسن و جمال مانند بدرِ منیر و در سپاہ گری و قبق اندازی و اسپ دوانی بے نظیر بود باَزارِ چیچک فوت شد و حسین خان از تیمارِ فراقش مصیبت زدہ و پریشان خاطر گشت و مُلّا زین الدین کہ از علمائے شیعہ بود حسین خان را ذہن نشین ساخت کہ مفتیانِ اسلامیہ یوسف بے گناہ را حکم کشتن دادند و بہ شامت بے گناہی او جگر گوشۂ ایشاں از جان رفت کہ در حقِ او عدل نفرمودند و حسین خان مفتیان شہر سرِ دیوان طلبانیدہ بہ جانب میرزا مقیم سفیر اکبر شاہ کہ بمذہب شیعہ بود تجویز داد کہ یوسف بندر بے گناہ مطلق است مفتیان

[1] "را" حرف ربط ایں جا محذوف است۔

Library Sri Pratap College,
Srinagar.

حنفیہ بنابر تعصب اورا حکم قتل دادند۔ دریں باب ایشاں از جانب من منصف هستند۔ واز هر دو فریق دعوی و دلیل به تحقیق رسانیده حکم مناسب دهند۔

و میرزا مقیم از مفتیان سنیه پرسید که ایشاں به کدام مسئله یوسف بندر را حکم کشتن دادند۔ مفتیاں دلیل شرعی پیش آوردند که استخفاف و اہانت قاضی اسلام موجب اہانت شرع و شارع است و مرتکب آں در هر ملل و نحل مستوجب قتل و سزاوار عقاب است۔ و نیز در شرع وارد است که اگر والی اسلام بجائے حد صغیر برائے تنبیه و سیاست حد کبیر جاری دارد رواست۔ ما بایں اطاعۃً للشرع و امتثالاً لحکم اولی الامر حکم نمودیم۔ سوائے آں علی کوکه و دتی کوکه پیش ما آمده اظهار کردند که حسین خان را یوسف بندر برائے سیاست کشتن است شما حکم بکشتن او بنویسند۔ ما اورا نه کشتیم بلکه حکم حاکم کشت و حسین خان سوگند کرد که مرا قصد کشتن او نبود قضیه او بقضات و علماء برائے آں حواله کرده بودم که تا اورا کسے نتوانند کشت۔

چوں حسین خان ایں تقریر کرد مفتیاں ساکت شدند۔ وارثان یوسف بندر دعوی کردند که یوسف مذکور بیرون مسجد شمشیر بازی میکرد به خطا شمشیر او بر دست قاضی رسیده مجروح گشت بر همیں قول گواهان فرضی گذرانیدند میرزا مقیم تجویز داد که مفتیان از روئے تعصب در حق او حکم کشتن داده اند وے بے گناه مطلق است حسین خان بوارثان یوسف بندر حکم داد که هر دو مفتی بقصاص یوسف بے گناه بقتل رسانند۔ آں روز تمامی مردم کشمیر بسیر تالاب ڈل رفته بودند شهر خالی بود حسین خان وقت غنیمت دانسته

آں ہر دو مفتی بزرگوار بشہادت رسانید[۱] تاریخ این است بیت

از پئے تاریخ آں دو دین وحید گفت "شد از بہر دیں ملّا شہید"[۲]

بعد شہادت آں دو بزرگوار میرزا مقیم در فکر معاودت مسارعت نمود و حسین خان فرمایشات شاہی قبول کردہ طوق مطاوعت بگردن انداخت و دختر خود برائے ازدواج اکبرشاہ با تحایف و نفایس بے شمار بدست میرزا مقیم مرسل داشت واز جانب خود میرزا یعقوب برائے وکالت ہمراہ داد۔

بعد رفتن آنہا خواجہ حاجی گانی کہ از اکابران شہر بود و شیخ عبد النبی وملّا عبد اللہ وجماعتے از اہل سنّت ہمراہ گرفتہ در پیشگاہ اکبرشاہ رفتہ از شہادت مولوی الماس وملّا فیروز استغاثہ نمود۔ و اکبرشاہ بہ سنوح ایں سانحہ میرزا مقیم و میرزا یعقوب ومیر چشتی را بقتل رسانید و تحایف نفایس حسین شاہ تمام مسترد نمود۔ پس ازاں حسین خان از کردار و اطوار خود بیزار شدہ در رعایت رعیت و پرداخت علماء و مشایخ واہل فضیلت مصروف ہمی بود وسعی تدارک افعال گذشتہ مے نمود آخر عمر بعلت فالج گرفتار شدہ از حیات خود محروم گشت۔

مقارن آں حال محمد ناجی و علی کوکہ و دتی کوکہ وغیرہ چند کسان گنگاش نمودند کہ علی خان و سید مبارک خان بیہقی را مغلول و مقیّد ساختہ فرزند حسین خان بر سریر سلطنت قایم مقام مملکت کردہ انتظام امور حکومت بہ اختیار

---

[۱] بقول فرشتہ (ص ۳۶۴) قتل ہر دو مفتی بدست فتح خان چک بحکم میرزا مقیم رو داد۔

[۲] ۹۷۳ھ (۱۵۶۵ء)۔

خود میگذاردیم۔ و این سخن بسمع علی خان رسیده متردّد گشت و ہمراہ سید مبارک خان فرزند سید ابراہیم خان و ابراہیم خان پسر غازی خان و لولی[1] ملک وغیرہ اعیان عہد و پیمان استوار کردہ بہ بہانۂ شکار بجانب قصبۂ سوپور یلغار نمود و علی کوکہ دو سہ کس از معتمدانِ خود بطلب علی خان فرستاد تاکہ او را بہ خدع و فریب گرفتار سازد و علی خان از دامِ تخدیع و تزویر او سر پیچیدہ در جمعیّت خود پرداخت تاکہ تمامی امرا کہ در حالتِ آوارہ گردی باطراف پریشان بودند باز آمدہ با علی خان ملحق شدند آبہ خان و لولی ملک وغیرہ از شہر گریختہ رفتہ بہ او پیوستند۔

چون لشکر جمع شد علی خان از سوپور برخاستہ بجانب شہر نہضت کرد و در موضع ہانجی ویرہ لوائے تقابل افراخت و نجی ملک و علی کوکہ با جمعیّت تمام بر سر آنہا شبخون زدہ از جانبین بسیارے مقتول و مجروح شدند و نجی ملک و علی کوکہ از انجا برخاستہ در موضع زینہ کوٹ قیام کردہ با ہمدیگر مصلحت نمودند کہ بغیر علی خان دیگرے سزاوار سلطنت نیست بہتر آنست کہ بغیر خصومت و عناد اُو را تاج حکومت بر سر دادہ افتخار و سربلندی خود حاصل کنیم۔ ہمانوقت تاج شاہی و خلعت مباہی بدست یا بابا خلیل در پیش علی خان فرستادند۔ و ہمراہ سید مبارک خان بہ وثوق ایمان متحد و متعہد شدند۔ انگاہ از پیشگاہ علی خان بہ خلاع فاخرہ سربلندی یافتہ بکمال کرّ و فر در شہر آمدہ علی خان را بر مسندِ امارت جلوس دادند۔ و حسین خان ہفت سال بہ حکومت گذرانیدہ

[1] فرشتہ و نظام الدین بخشی این نام "لودی ملک" نوشتہ اند۔ ظاہرًا سہو است۔

در زینہ پور بیادِ خدا انزوا پذیرفت۔ بعد ازاں یکسال و چند ماہ کشیدہ
از دنیا در گذشت۔[1]

(۳) علی خان برادر حسین خان چک در ۹۷۸ھ[2] بیاوری بخت بر تخت جلوس کردہ در رفاہِ رعیت و توقیر اہل فضیلت و تکریم علما و تعظیم مشایخ و فقرا رایتِ ہمت افراشت و در مسجد جامع بحضور علما و فضلا و عموم خلایق از جور و جفا و ظلم و بدعت و تعصب و لہو و لعب و منہیات تایب شدہ در ایام خود خلق خدا را بالعدل و احسان رفاہ و آسودگی بخشید و سفاکی و بے باکی و چشم کندن و قطع اعضا نمودن کہ معمولِ حاکمان سلف بود ترک نمود۔ و در خدمت حضرت سلطان العارفینؒ[3] و بخدمت شیخ ہردی بابا ریشی[4] بہ اخذ فیوض می شد و خدمات ایشاں بجان و دل بجا می آورد چنانچہ شیخ بابا داؤد خاکیؒ در قصیدۂ لامیہ توصیف او مے نگارد۔ **نظم**۔

والیٔ دوراں علی شاہ دوستدار صالحاں
پورِ او شہزادہ یوسف شاہ با جاہ و جلال

---

[1] بقول ملک حیدر چاڈورہ صفحہ ۱۶۴ از دق و بقول فرشتہ صفحہ ۳۶۴ و بخشی نظام الدین صاحب طبقات اکبری صفحہ ۶۲۸ بعارضۂ اسہال درگذشت۔ [2] ۱۵۷۰ء۔

[3] شیخ مخدوم حمزہ کشمیری م ۹۷۴ھ مطابق ۱۵۶۶ء۔ [4] شیخ ہردی ریشی بابا بقول صاحب واقعات کشمیر از قبیلۂ آہنگراں بود۔ در صغر سن ذوق خدا پرستی بہم رسانیدہ مشغول بطریقۂ ریشیاں (مردانِ تارک الدنیا) شد۔ صاحب کرامات کثیرہ است۔ در آخر بہ صحبت حضرت مخدوم العرفا شیخ حمزہ رسیدہ بہرہ اندوزِ فوائد کلیہ گردید۔ چوں رحلت نمود در قصبۂ اسلام آباد مدفن یافت "شیخ دیں بود" (۹۸۶ھ مطابق ۱۵۷۸ء) تاریخ وصال آنحضرت است۔

هر دو ایشاں صحبت این پیر را دریافتند

هر دو کردندے دعائے خیر خود از وے سوال

او دعا گفتے و ایشاں را مبارک آمدے

هم درین اشفاق ایشاں کرد از ینجا ارتحال

سید مبارک خان بیهقی[۱] که فرد زمانه و دانشمند یگانه بود بر منصب وزارت ممتاز ساخته رؤسائے ملک را بمناصب و جاگیر نواخته با هر کسے نرد موالفت و موافقت باخته مخالفاں را استمالت و مدارا نموده به الطاف و عنایات خود ممنون ساخت۔

و از نسل سلاطین[۲] کشمیر حاجی حیدر خان و سلیم خان پسران نازک شاہ با جمعے از امرائے کشمیر اتفاق کرده لشکرے عظیم آراسته متوجه تسخیر کشمیر شدند و علی خان باستماع خبر لوهر خان برادر زادهٔ خود و محمد چک پسر حبیب چک را بالشکر پنجهزار سوار برائے دفع و رفع آنها مامور ساخت و محمد چک خدمت و قریب لوهر خان دابسته کرده، پیش حاجی حیدر خان و سلیم خان همراه برده اظهار اطاعت و فرماں برداری خود نمود۔ و آنها را از نوشهره بر داشته

۱؎ از مریدان باصفا حضرت مخدوم العارفین شیخ حمزه کشمیری رحمة الله علیه است۔ جامع کمالات ظاهری و باطنی بود۔ دو بار سفر هندوستان کرد۔ اولاً بطرف خطاں برایت پیر خود و ثانیاً به دهلی در واقعهٔ شهادت موسیٰ چک از دست اهل التشیع در عهد یوسف شاه چک سنه ۹۹۳ھ مطابق سنه ۱۵۸۵ء تاریخ وصال آنجناب است (ملخص از واقعات کشمیر ص ۱۰۹)۔

۲؎ یعنی خاندان کشمیری که قبل از شاهان چک حاکم شده بود۔

بجانب کشمیر آوردہ در سنگ پور رسانید و دراں جا سلیم خان با لشکر فراواں بقتل آورد و حاجی حیدر خان راہ گریز یافتہ بجانب ہند فرار نمود۔

مقارن آں حال بہادر سنگھ راجہ کشتواڑ از جادۂ اطاعت سر پیچیدہ راہِ سرکشی افراخت۔ و علی خان لشکرے گراں برائے تدارک او تعئین ساخت و بہادر سنگھ تاب تقابل در خود ندیدہ خواہر خود شنکہ دیو[1] نام برائے ازدواج یعقوب خان نبیرۂ مرزبان نامزد کردہ باج و خراج سالیانہ بر خود لازم گرفتہ بہ مصالحہ پرداخت۔

و در سالِ دوم باز خیال استکبار بہ خاطر آوردہ، بنیاد فساد نہاد۔ ازیں طرف اسماعیل گنائی و حیدر چک برائے سرکوبی او دستوری یافتند بہادر سنگھ باز بعجز و نیاز پیش آمدہ برائے عفو جرایم دختر خود مسماۃ فتح خاتون[2] مصحوب فرزند خود نراین سنگھ فرستاد۔ و بدستور باج و خراج زعفران وجرہ دباز برخود لازم نہاد و علی خان از تقصیرات او درگذشتہ نراین سنگھ را بہ نوازش و الطاف رخصت انصراف ارزانی داشت۔

و ہمدراں سال قاضی صدر الدین و مولانا عشقی سفیران اکبر شاہ بطور رسالت نزد علی خان آمدہ دختر برادرش برائے شاہزادہ سلطان سلیم خواستگاری نمودند و علی خان بہ سہم تواضع و نیاز مندی سکہ و خطبہ بنام اکبر شاہ منظور کردہ اہلِ سفارت را دختر برادر خود با تحایف و نفایس عجیبہ ہمراہ دادہ رخصت معاودت

[1] بقول ڈاکٹر صوفی "شنکہ دیوی" (کشمیر جلد اول صفحہ ۲۲۰)

[2] فتح خاتون نام اسلامی "شنکہ دیوی" است، کہ در حاشیۂ [1] مذکور شد۔

فرمود۔[1]

بعد ازاں علی چک ولد نوروز چک با امرائے طایفۂ خود بہ مخالفت و منازعت[2] علی خان ہمت بستہ علم بغاوت افراشت و علی خان از خطور خاطرش آگاہ گشتہ فوراً گرفتار نمودہ تجویز بہ کشتن او داد۔ عاقبت بہ استشفاع سید مبارک خان از جان امان یافتہ از ملک اخراج نمود۔ مشارٌ الیہ در لاہور پیش حسن قلی خان[3] رفتہ درخواست قوت و اعتضاد نمود حسن قلی خان او را فتور تعقل و فساد تخیل در سر دیدہ دست رد بر سینۂ او نہاد و ازاں جا فرار شدہ در کوہستان محمد کوٹ در آمدہ شورش برداشت۔ لشکر علی خان در آنجا رفتہ علی چک را اسیر کردہ آوردند و بعد چندگاہ بہ سفارش مبارک خان باز رہا نمودند۔

ونیز ابراہیم خان[4] ولد غازی خان را خیال ایالت در سر بود روزے

---

[1] طبقات اکبری مطبوعہ نولکشور پریس لکھنؤ ص ۶۲۹ و تاریخ فرشتہ جلد دوم مطبوعہ نولکشور پریس لکھنؤ ص ۳۶۵۔ [2] بقول صاحب طبقات ص ۶۲۹ و فرشتہ ص ۳۶۵ سبب منازعت علی چک با علی خان ایں بود کہ وو کہہ مدار الملک حسین چک در جاگیر علی چک آمدہ خلل انداخت۔ و شکایت ایں امر بہ علی خان کردہ گفت اگر او (وو کہہ) را منع نخواہید کرد، شکم اسپان خود را پارہ خواہم کرد۔ علی شاہ ایں عبارت را بہ کنایہ محمول کردہ فہمید کہ مقصود او پارہ کردن شکم علی شاہ است۔ ازیں سبب در غضب شدہ او را بند فرمودہ بولایت کامراج فرستاد۔

[3] صحیح حسین قلی خان ترکمان حاکم پنجاب است (ایضًا، ایضًا)

[4] یعنی ابراہیم خان۔

یوسف خان را بہ شنعت و وقاحت پیش آمدہ دستارش از سر فرود آوردد - و ملازمان یوسف خان اورا بہ ضرب سیوف مقتول کردند - یوسف خان بعد کشتن اُو از پدر ہراسان گشتہ باخیل و خدم جانب سوپُور حرکت نمود و ابدال خان برادر علی خان بشورش آمدہ جماعتے با خود متفق کردہ بقتال و جدال یوسف خان آمادہ گشت - و علی خان ہم از کردار فرزند ناہنجار بیزار گشتہ لشکر خود ہمراہ ابدال خان جہت کشتن یوسف خان مامور ساخت - چون در ماچجی ویرہ نزول کردند سیّد مبارک[1] خان ابدال چک را فہمایش داد کہ ایشان بعہد خود وفا کردند اکنون ایبہ خان را بدم عیسوی زندہ نخواہند ساخت - الحال بہ نسبت فرزندان او نیکوئی سازند - و اکنون از قتل یوسف خان بغیر فساد و عناد چہ حاصل آرند - ابدال خان بشنیدن این سخن از انجا رجعت بشہر نمود - و یوسف خان بہ تحریک سیّد مبارک معاودت کردہ بعزّ بساط بوس فایز گشت -

و ہمدران سال ۹۸۴ھ در ماہ سنبلہ کہ ہنوز فصل پختہ نہ شدہ بُود تا یک ہفتہ بارش برف و باران شدّت نمودہ محصولات سربسر تلف گشت و قحط غلّہ

---

[1] سیّد مبارک بیہقی (م - ۱۵۹۱ء) وزیر اعظم علی شاہ چک نبیرۂ سیّد ابراہیم بیہقی بُود - نسب سادات بیہقی کہ ہمہ سُنّی المذہب بودند بہ سیّد محمد بیہقی خسر سلطان زین العابدین عرف بڈشاہ صاحب می رسد - این خاندان از بیہق کہ در شمال مغرب نیشاپور ، ایران ، است در عہد سلطان سکندر آمدہ بکشمیر آباد شد - سیّد مبارک خان در سنہ ۹۹۹ھ مطابق ۱۵۹۰ء بہ قضا پیوست - "شہید رفت" تاریخ وصال اوست - در مقبرہ بہاء الدین گنج بخش مدفون شد (واقعات کشمیر ص ۹۴) ۲ھ ۱۵۷۶ء -

روئے داد کہ تا مدت سہ سال نایرۂ قحط مشتعل بود۔ و علی خان دو سال دست نوال بہ بذل نقود و اموال برکشادہ جمیع خزاین و دفاین خالی کرد۔ و در سال سیوم قحط زدگاں بہ امرا، و ارکان دولت سپرد نمود و در آخر قحط کہ شدت و عسرت بہ سرحد کمال رسید علی خان بقصد استعانت و استمداد بہ جانب مقابر اکابر اولیا، سوار شدہ بود۔ و در اثنائے راہ از زیتہ چک مجذوب کہ بہ خوارق عادات مشہور بود از روئے نیازمندی پرسید کہ اے مستانۂ حق این بلا تا کجا خواہد بود؟ مستانہ فرمود "تا زمانیکہ حیات تو باقی است"۔ علی خان باستماع این کلام بہ ملالت تمام بہ مقام خود رجعت نمود۔ چون فصل ربیعہ پختہ شد قحط رو بہ تخفیف آورد چنانچہ قصۂ[1] آن در حصۂ اول گفتہ شد۔

علی خان در حین حیات خود اکثر اوقات علی الصباح برائے چوگان بازی و تیراندازی در عیدگاہ می رفت و درین سہ سال این حال از دست دادہ بحال مصیبت زدگان قحط مصروف ہمی بود۔ چون صعوبت قحط اندک خفت پذیرفت علی خان در میان عیدگاہ بہ اعادۂ ہوس ماضی چوگان بازی میکرد و بوقت گوئے زدن اندک خم گشت رودہ اش گسستہ شدہ از اسپ فرو افتادہ چوگان حیات از دست دادہ بہ مسارعت تمام متوجہ خانہ شدہ در اثنائے راہ انتقال نمود و برادرش ابدال خان پیشتر بہ خانہ رفتہ از معاونان و مبارزان خود فوجے ترتیب دادہ بہ جلادت تمام بہ خیال تقابل

[1] در بیان "قحط سالی ہائے کشمیر" واقعہ ہفتم۔

یوسف خان در حدود نوہٹہ علم بغاوت افراخت۔

بچوں یوسف خان از مخالفت و منازعت ابدال خان واقف گشت نعش علی خان در مسجد جامع نہادہ از شیران و مبارزان پدر خود و از اعوان و فرزندان سید مبارک خان جمعے بسلاح و یراق آراستہ بطرف دارالامارت بشتافت۔

و درخلال آں احوال بہ صلاح سید مبارک خان محمد چک خسر ابدال خان و بابا خلیل مع چند کس از امرا در پیش ابدال خان رفتہ او را باندرز و نصائح فہمایش نمودہ از مقاتلہ و محاربہ و فساد و عناد منع کردند۔ امّا آب نصیحت شاں در سنگِ خاطرش سرایت[1] نہ کرد۔ سید مبارک خان را آتش غیرت و غضب بجوش آمدہ یوسف خان را براورنگ ایالت جلوس داد و آداب و تعظیم و سلامی بجا آوردہ خفتانِ جلادت پوشید و از دلاوران و مبارزان لشکرے فراواں فراہم کردہ در محلۂ نوہٹہ بہ حرب و ضرب و قتال و جدال شور محشر انگیخت سرہائے پُردلاں در خاک و خوں آمیخت۔

و سید جلال خان و سید ابوالمعالی فرزندانِ سید مبارک خان دلیرانہ کارہائے رستمانہ ساختہ نصرت چک و شمس چک بہ زخم خنجر بے سر کردند۔ و مُلّا محمد امین فوراً ایں تاریخ از دور آواز داد۔ مصرعہ:-

[1] بقول نویسندہ و صاحب طبقات صفحات مزبورہ، ابدال خان در آمدن نزد یوسف شاہ چک آمادگی ظاہر کردہ بود، لیکن چونکہ سید مبارک خان با ابدال خان چک در باطن بد بود، نزد یوسف شاہ رفتہ گفت کہ ابدال خان بگفتۂ من نیامد۔ اول علاج او باید کرد و بعد ازاں علی شاہ را دفن باید نمود۔

Library Sri Pratap College,
Srinagar.

اوّلاً شاه بر سر صف زده[۱]

مبارزانِ ابدال خان از جنگ پلنگان به تنگ آمده جلادت چنگِ آنها بد رنگ افتاد۔ و ابدال خان برہم زدگی مبارزانِ خود دیده لبانِ شیر ژیان بر سر سیّد مبارک خان حمله آورده، ناچخ در پہلوئے او انداخت و سیّد مبارک ضرب نیزهٔ او بر دست گرفته از نقصانِ جان امان یافت۔

دوران اثنا تیرے از دستِ ابوالمعالی بر سر ابدال خان آمده بر زمین افتاد۔ و سیّد حسین خان سرش از تن جُدا کرده در چاهِ عدم انداخت۔ و حبیب خان پسر ابدال خان بعد قتلِ پدر از عرصه بد رجسته رُو به فرار نهاد۔ و سیّد جلال خان به تعاقب اُو دویده به جنگ آویخت۔ و حبیب خان بزخمِ صارمِ جلال خان را پہلو دریده از جان گذرانید۔ فرد

درین باغ سروے نیاید بلند که بادِ اجل بیخش از بُن نه کند

هنوز یوسف خان در رزمگاه نرسیده بود که سید مبارک خان مظفر و منصور از عرصه معاودت فرمود و یوسف خان را در اثنائے راه مبارک باد و تهنیت بجا آورد۔ و قاضی موسےٰ لاشهٔ ابدال خان از حربگاه برداشته پیش از علی خان در مزار آبائے خود مدفون ساخت۔ و یوسف خان فردا به تجهیز و تکفین پدر پرداخت مدّت حکومت علی خان همگی نه[۹] سال بود۔

(۳) یوسف خان پسر علی خان در ۹۸۶ھ[۲] وہیم جہانبانی بر سر داده بحکمرانی نشست و به دو رِ تخیّلاتِ جوانی و فتورِ امورِ شهوانی در ضبط و ربط

---

[۱] ۹۸۷ھ مطابق ۱۵۷۹ء - [۲] مطابق ۱۵۷۹ء -

سلطنت و رتق وفتق مملکت نہ پرداخت شب وروز در عیش وعشرت وکامرانی وتلذّذاتِ نفسانی در بزم نشاط ومحفل انبساط بہ نغمہ ونائے ونوش وصحبت قوالان وزنہائے مغنیّہ بسر میبرد وطبع موزون داشت اشعار فارسی وہندی وکشمیری بدیہہ میگفت این شعر از طبعزاد اوست۔ بیت

لیلیٰ جمازہ را بر مجنون بجو دنراند　　زور کمند جذبہ معجزنمائے اوست

فرد　دلِ پُر دردِ من جانان بسانِ غنچہ پُرخون است
چہ بے رحمی نہ پرسیدی کہ احوالِ دلت چون است

حبّہ[1] خاتون نام محبوبہ دلربا کہ بہ حُسن وجمال وخوش آوازی وطنازی بے ہمتا بوُد وبہ سُرود مقام عراق مستمعان را بے ہوش می ساخت۔

گویند آن گلعذار از موضع چُندہار[2] پرگنۂ وُہو دختر زمیندارے[3] بوُد۔ اوّلاً در عقد ازدواج شخصے قلاش بوُد وباش می داشت واز روئے اوباشی با او نردِ منازعت باختہ مناکحت آنہا بہ مفارقت انجامید۔ روزے در اثنائے راہ یوسف خان را ناگاہ بر روئے او نگاہ افتاد واز زبانِ او غائبانہ اشعار کشمیری کہ بآہنگ عراق سرود میکرد اصغا نمودہ یکبار سرمایۂ ہوش وحواس خود بباد داد ودر دام گیسوئے مشکبوی او اسیر افتاد۔ فردا پدر ومادر او بہ عنایات بیغایات سرافراز کردہ آن لعبت طناز وطلعت دلنواز بہم بستری

---

[1] نام اصلی "حبّہ خاتون" "زُون" (لفظ کشمیری بمعنی مہتاب) بوُد۔

[2] چُندہار قریہ ایست تقریباً دو میل از پانپور۔

[3] نام این زمیندار عبداللہ المعروف بہ عبدی راتھر بود (ہماری کہانی حصّہ دوم ص۴۷)

خود ممتاز ساخت - پس شب و روز در مصاحبت و موانست آں دل افروز مسرّت اندوز در مکانات خوش و مناظر دلکش میانِ مرغزارہا و گلزارہا اوقات بسر مے برد - خصوصاً در مرغزار گلمرگ و سونہ مرگ و اہرہ بل و اچھ بل وغیرہ داد عشرت میداد چنانچہ عیش یوسف شاہی بر السنۂ عوام مشہور ست۔

نقل ست کہ یکی از سادہ دلاں بشنیدن آواز حزیں و بدیدنِ لقائے دلنشین حبّہ خاتون بہ آشفتگی دماغ بہم رسانیدہ والہ و شیدا در کوہ و صحرا می گشت - چند ماہ دریں انقلاب و اضطراب بسر بردہ دردِ درونِ خود با ہمخوابۂ دمساز خویش باز نمود - و آں محبّت طراز در فکرِ کار او افتادہ در پیش حبّہ خاتون آمدہ رفت خود معمول ساخت۔

روزے حقیقت حالِ شوہر خود در پیش او افشا نمود حبّہ خاتون بنا بر رحم و انصاف او را تجویز داد کہ فردا آں مفتون مجنون در محل سرایِ من باید آورد - آں عورت شوہر خود در خلوتخانۂ جانانہ رسانید - حبّہ خاتون بدلنوازی و طنازی در پیش او آمدہ، ابواب التفات و ارتباط مفتوح داشتہ فرمود "کہ من از روئے رحم و انصاف امشب با تو درسازم بہ شرطی کہ در خلوت سرایکے روشنی چراغ نباشد، دوم از من و تو کسے سخن نکند،" و بہ استماع ایں بشارت در قالب او روح تازہ درآمدہ ہر دو سخن منظور داشت۔ شبانگاہ ہم خوابۂ آں دل دادہ دشتیاں درآوردہ بعطر و گلاب اندام او معطر کردہ بزیور و لباس فاخرۂ خود آرائش افزودہ ممانعت کلّی ساخت کہ با شوہر خود اصلاً

سخن نکنند - چوں آں عورت در خوابگاہ در آمد و آں مفتون در خیال وصال محبوبۂ بدیع الجمال بہ کمال سور و سرور شب را بروز آوردہ کام دل برگرفت صباح محبوبۂ عشوہ ساز دروازۂ او باز کردہ بدلنوازی و خوش طرازی مرخص ساخت و بہ حسنِ تدبیر غم و اندوہ از خاطر او پرداخت[1] - مختصر کہ یوسف خان سلسلۂ رتق و فتق مملکت رانی و رسم جہانبانی بہ سبب لہو و لعب و کامرانی از دست دادہ خود را بدرجۂ نکبت رسانید و سید مبارک خان کہ معاضدت و مظاہرت او مے نمود از مصاحبت و مجالست او مفارقت جستہ خانہ نشین گردید و بجائے او محمد بٹ وزیر و مشیر خود ساختہ امرائے روزگار را استمالت و مدارا نمود شب و روز در صحبت نسوان، و قوالان و رقاصان مصروف ہمی بود - اذیں رو اعیان ملک را رعب و ہیبت و رعایت و حمیّت نماندہ در صددِ تخریب او افتادند[2]۔

از آں جملہ ابدال بٹ کہ او خیال وزارت در سر داشت اما میسّر نشد فی الفور ہمراہ علی چک ولد نوروز چک و لوہر خان و شمس چک کوپوارہ و علی ملک ولد فتح ملک عہد و پیمان موثق نمودہ ۱۶ ربیع الثانی ۹۸۸ھ[3] بوقت نصف شب پلہائے شہر بریدہ علم مخالفت افراختند - اولاً در خانہ

---

[1] تاریخ بیربل کاچرو قلمی، ورق ۱۱۲ -

[2] تاریخ کشمیر ملک حیدر چاڈورہ ص ۲۷ -

[3] مطابق ۱۵۸۰ء -

سیّد مبارک خان رفتہ او را بہ عجز و نیاز دامنگیر گشتہ طلب استعانت نمودند و سیّد مذکور دریں فتور قصور خود دانستہ موافقت آنہا اصلاً منظور نظر نمود بلکہ بابا خلیل از جانب خود وکالۃً نزد یوسف خان فرستاد کہ ہمراہ ایں گروہ بہ استمالت و آشتی درسازد ورنہ دولت و حکومت خود در بازد۔ و یوسف خان از روئے عُجب و غرور تن بمصالحہ نداده سیّد مبارک خان را در جواب پیغام فرستاد "کہ اگر امروز مخالفان را پیش من بستہ کردہ برساند از دستانِ من است ورنہ خون خویش بگردن است۔" سیّد مبارک بسنوح ایں پیغام جام حسرت نوشیدہ در کُنج عزلت بنشست و یوُسف خان فوراً بالشکر خود در زالدگر پائے استقامت فشردہ جمعے از بہادرانِ نامی جبر نوکدل و سنا ساختہ بہ مبارزت مبارک خان در عیدگاه تعیین ساخت[۱]۔

چون مبارک خان دانست کہ صلح و صفا برہم خورد لاچار بر سمند جلادت سوار شدہ در رزمگاہ استادہ ماندہ اندرزہائے شافی و نصیحت ہائے کافی بیان نمود و مبارزاں بہ سخنانِ او التفات نہ کردہ صمصام خون آشام از نیام برکشیدہ بہ حرب و ضرب پیوستند و سیّد مبارک دست و بازو برکشادہ دلاورانِ کوہ پیکر را دو پیکر ساختہ سرہائے ہژبران و روبہ

---

[۱] بقول ملک حیدر چاڈورہ "سبب لشکر کشی یوسف خان بر سید مبارک شاہ ایں بود کہ ثانی الذکر با جمعے از چکاں مثل لوہر خان مشورہ بر معزولی یوسف خان کردہ بود۔"

(تاریخ ملک حیدر ص ۶۷۔)

خون انداختن چنانچه محمد خان و میرزا قاسم و علی ملک و ابراهیم گنائی و شیر خان ماگرے وغیرہ بسیارے از دلاوران نامی از دستِ مبارزان سید مبارک خان درچاہِ عدم غلطیدند، و بقیۃ السیف بہ کمال کربت و حیف از حربگاہ منہزم گشتہ بہ مقام زالڈگر با یوسف خان ملحق شدند۔ و بعضے ہا دامنگیر امن و امان شدہ با فوج مبارک خان پیوستند۔ و یوسف خان بوقوع این واقعہ خایب و خاسر گشتہ بر مشیران و مدبّران خود زبانِ شنعت و ملامت بکشاد۔

و مُلّا حسن اسود کہ اتالیق علی خان بود برائے عذر تقصیرات سابقہ و مصالحۂ لاحقہ در پیش سیّد مبارک خان فرستاد۔ سیّد موصوف جواب صاف نمود" کہ پیش از وقوع این حادثہ بابتِ مصالحہ چہ قدر الحاح و ابرام کردہ بودم از روئے غرور منظور نکردند اکنون این قدر دلاوران نہنگ صولت در مبارزت ضایع گشتہ گرد ہیجا سر بفلک کشید و آب مروّت و محبّت در دیدہ نماند مفید آنست کہ حالا یوسف خان در سیر مرغزار و کوہستان بعض زمان بسر رساند تا کہ آتش بغض و عناد انطفا پذیرد ان شاء اللہ بعد چند ماہ طلب کردہ بر مسندِ ایالت سرافراز خواہیم ساخت"۔

چون مُلّا حسن محروم و مایوس گشتہ در پیش یوسف خان رسید و حقیقت حال بیان نمود۔ یوسف خان از روئے حرمانِ مال و دولت و اسباب و سامان بہ معرفت نجی ملک در خانۂ علی چک امانت گذاشتہ ۱۳، ماہ صفر

تاج شاہی بدست بابا خلیل نزد سیّد مبارک خان فرستادہ خود در کوہستان نیاگان کہ خاطر خواہ او بود متوجہ شدہ رخت اقامت در انجا انداخت[1] چند روز لوائے حکومت این دیار بر زمین افتادہ بود، ہیچ کسے متکفل این امر نشد عاقبت علی ملک دلو ہر چک وغیرہ اعیان شہر سیّد مبارک خان را الحاح و ابرام از حد کردہ طوعاً و کرہاً متحمّل این امر ساختہ کوس شادی نوم ختنند مدّت حکومت یوسف خان ہمگی یکسال[2] و دو ماہ بود۔

(۴) سیّد مبارک خان بیہقی در ۹۸۶ھ[3] متمکن وسادۂ حکمرانی گشتہ تاج جہانبانی برسر داد۔ بعد ساعتے از جلوت بخلوت در آمدہ تاج شاہی در پیش نہادہ نفس خود را مخاطب ساخت و گفت "اے نفسِ شوم این تاج شاہی فی الحقیقت مذموم است، اصلاً غرّہ نشوی، فردا فرق تو از خاک مذلّت آغشتہ باشد، این تاج برائے چند روز بر تو وبال است"۔

فرد۔ دولت گیتی کہ تمنّا کند   با کہ وفا کرد کہ با ما کند

---

[1] در تاریخ ملک حیدر چاڈورہ ص۶۸ این واقعہ چنین مذکور است:۔
"چون یوسف شاہ شکست خورد، چتر و تاج را مصحوب ملک محمد ناجی و شریعت پناہ قاضی موسیٰ پیش سید مبارکخان فرستاد و خود بجانب ہندوستان رو نہاد۔"

[2] بقول ملک حیدر ص۶۷ مدہمگی حکومت یوسف شاہ بار اول یک چلہ بود۔"

[3] لاکن خواجہ محمد اعظم سنہ جلوس سید مبارک خان نہ صد و ہشتاد و ہفت (۹۸۷ھ) مطابق ۱۵۷۹ء نوشتہ است۔ (تاریخ کشمیر ص۹۴)

این بگفت و بر مسند شاہی نشستہ در رتق و فتق امور مملکت پرداخت و دیہیم جہانبانی کہ از عہد سلاطین پیشین بہ دُر و جواہر و یاقوت مکلّل بُود شکستہ بفقرا و مساکین قسمت نمود۔ و خود بلباس حقیر و سادہ کار سلطنت می ساخت بعضے بدعاتِ جور و اعتساف کہ در عہد چکان معمول بُود برطرف نمود۔

و بعد شش ماہ اُمرائے کشمیر از سیّد مبارک خان برگشتہ با یوسف خان پیوستند یوسف خان مردمانِ کوہستان با خود متفق کردہ بہ معاضدت امرائے کشمیر ۲ ماہ شعبان ۹۸۵ھ در کوہستان نزول علم مخالفت افراشت ازین طرف سیّد مبارک خان با جیش و جنود خود بمقابلۂ آنہا برآمدہ در موضع سند قیام ساخت۔

چون سیّد مبارک خان را ہوس حکومت مرغوبِ طبیعت نبود بنا برین داؤد میر بطریق رسالت نزد یوسف خان روانہ کردہ این وثیقہ نوشتہ فرستاد۔ ''وثیقہ''

شہا فقر و فنا از ما و ملک و عزّ و جاہ از تو

کہ دنیا را وفائی نیست خواہ از ما و خواہ از تو

دنیا ناپایدار است و ایّام دنیا غدّار اگر دیدار یکدیگر دیدہ شود موجب صلاح و فلاح جانبین است۔

چون داؤد میر پیغام مسرّت انجام بہ یوسف خان رسانید یوسف خان مصالحہ از کردۂ محاربہ فضل دانستہ فرزندانِ خود یعقوب خان و

ابراہیم خان را برفاقت داؤد میر و ملّا حسن اسود در پیش سیّد مبارک خان روانہ ساخت و خود نیز برائے ملاقات مستعد بود۔ دراں اثنا ابدال بٹ یوسف خان و مصاحبان و مشیران او را ذہن نشین ساخت کہ زنہار بہ سخنان سیّد مبارک خان فریفتہ نشوند و از خدعیت او بیندیشند مبادا طشت از بام خواہد افتاد آنچہ مطلوب ماست تا یکدو روز میسّر خواہد شد برائے چہ خود را ذلیل مے سازیم۔

پس مشیران و مدبّران یوسف خان ہم تصدیق این سخن کردہ داؤد میر را جواب نوشتہ دادند۔ مضمون نامہ:۔

کہ خان را ندانیم از این گفتگو　　چہ باشد غرض باشہ صلح جو
بما از ضرورت صفا میکند　　نہ از مہر بل از دغا میکند
بہ بیند اگر سیف ما را بخواب　　شود زہرہ اش آب از اضطراب

چوں داؤد میر درشتیِ افعال و اقوال آنہا بسمع سیّد مبارک خان رسانید موجب آں آتش غیرت جبلّی او مشتعل گشتہ با کوکبۂ خسروی بلغار نمود و بہ محاربۂ مخالفاں در پیوست و گدا بیگ ترکمان و تمر خان افغان کہ سر خیل فوج آنہا بودند در معرکہ بقتل رسانید و شنگی میر چاڈورہ با چندکس از دلاوراں اسیر گردانید و خانہ ہائے یخی رینہ کہ در موضع برزل معمور بود بسوزانید۔ یوسف شاہ با معدودے چند در عقب پشتہ برزل خائب و خاسر در ماندہ فرو ماند۔

چوں مبارزان سیّد نامدار بکستہر داؤ عزم تاختن کردند

سیّد مبارک خان سدّ راہ گشتہ بہ آنہا مزاحمت کردن نداد و خود مظفر و منصور رونق مسندِ ایالت افزود۔ و علی چک ولد نوروز چک بہ بہانہ شکار چند روز دراں نواحی گذرانیدہ یوسف خان را بجائے خود تسلی و دلدہی کردہ بشہر آورد و در ضمن با ابدال بٹ رابطۂ موافقت یوسف خان درست نمود۔

دراں اثنا سیّد مبارک را طبیعت علیل شدہ بود ابدال بٹ بعہادتِ او رفتہ جناب سیّد را تحریک نمود "کہ علی چک بدستور سابقہ در حیلہ و فتنہ انگیزیست بہتر آں است کہ او را چند روز محبوس دارند تاکہ اساس فتنہ و فساد مستحکم نگردد۔" سیّد مبارک خان بر گفتارِ او کاربند شدہ علی چک را محبوس داشت و معاونانِ او شمس دوبی و دولت چک ترسیدہ در پناہ سیّد حسین در آمدند۔ و شمس چک و علم شیر خان وغیرہما التجا بسیّد ابو المعالی بردند۔ و ابدال بٹ از روئے خباثت و ندامت بہ لوہر چک و سردارانِ فرقۂ چکاں اشتعال داد کہ سیّد مبارک دست بخاندانِ شما انداختہ عنقریب ہمہ را بے جا خواہد ساخت۔ موجب آں رعب و ہراس بخاطر آنہا مستولی گشت بجانب یوسف خان پیغام فرستادند و رابطۂ موافقت درست کردند۔ دراں زمان سیّد مبارک خان بضعف بدن بستری شدہ بود طایفۂ چکاں با ابدال بٹ متحد و متعہد گشتہ علمِ بغاوت افراختند۔

و سیّد مبارک خان بہ مشاہدۂ حال با وجود ضعفِ بدن بقصدِ

Library Sri Pratap College, Srinagar

مقابلۂ آں گروہ در عیدگاہ نزول فرمود۔ و ابدال بٹ را بدست محمد بٹ پیغام فرستاد کہ فردا در میدانِ زالڈگر با دلاوران و مبارزان خود رایتِ محاربہ افرازند ہر کرا احکم الحاکمین نصرت و فیروزی بخشد بر مسندِ حکومت نشیند۔ ابدال بٹ بموجب خباثت پائے جسارت در میدانِ محاربت بنا وردہ یوسف خان را اعلام ساخت کہ بمبارعت تمام در شہر بیاید۔ یک طرف بابا خلیل نزد سیّد مبارک برسالت فرستاد کہ شیرانِ ایشاں علی چک را محبوس کردہ اند۔ موجب آں مبارزان فرقۂ چکاں متوحش شدہ بلہائے شہر محفوظ داشتہ اند و اصلاً قصدِ محاربۂ ایشاں ندارند بہتر آنست کہ علی خان را از حبس کشیدہ بذاتِ خود در خانقاہ بابا خلیل تشریف آرند و دراں جا باہمدیگر عہد و پیمان موثوق کردہ یوسف خان از کوہستان طلبانیدہ بر مسندِ حکومت خواہیم نشانید و ہر کس را حسبِ حیثیت قدر و منزلت خواہیم بخشید۔ سیّد مبارک بمقتضائے اَلصُّلْحُ خَیْر علی چک را از بند کشیدہ بمرافقتِ او در خانقاہ بابا خلیل توجّہ نمود۔ و ابدال بٹ از طرف خود حید چک با جماعتِ امرا دراں جا فرستاد۔ و علی چک را رخصت رہائش بمنزل خویش کردہ، سیّد موصوف را بہ تعظیم و تبجیل در کشتی سوار نمودہ باز بمنزل خود رسانید۔ پس ابدال بٹ ہماں ساعت علی چک را مع فرزنداں پا بہ زنجیر کردہ محبوس داشت و فرزند خود بہ مسارعت تمام نزد یوسف خان راہی ساخت

کہ الحال آمدنِ ایشاں باعثِ خُسران و نقصان است بجائے خود متمکن باشد۔
یوسف خان در پٹن رسیدہ بُود ازاں جا بمقامِ خود رجعت نمود۔ و تا چند روز تہیۂ سامانِ سفر کردہ بہ اتفاق برادرزادہ ہائے سید مبارک خان در دار الخلافت آگرہ بعزمِ بساطِ بوس اکبرشاہ فایز گشتند۔

پس ابدال بٹ لوہر خان بن شنکر خان را ۱۵ ماہ شعبان بر مسند ایالت نصب کردہ، سید مبارک خان بعد حکومت ہشتماہ[1] و دو روز معزول ساخت۔

(۵) لوہر خان برادرزادہ حسین خان در ۹۸۵ھ باستصواب ابدال بٹ برادر یکہ حکومت جلوس نمود و ابدال بٹ را منصب وزارت بخشیدہ در انتظام مہام ملک داری پرداخت و رعایا را بعدل و احسان نواختہ نامِ نوشیروان از صفحۂ روزگار محو ساخت و بہ آبیاری انبت خوطویت او کثرت غلات و آبادی مزروعات بہ حدے رسید کہ مردمان یک خروار شالی بیک فلوس مس کہ وزن آں بیست و یک ماشہ بود دہر جا بیع و شرا می کردند و یک قرص نانِ کلان بوزن

[1] بروایت خواجہ محمد اعظم "حکومت سید مبارک خان ہشتماہ و پانزدہ روز بود" (واقعات کشمیر صـ۹۴) امّا ابوالفضل حکومت او "ہمگی دو ماہ" قرار دادہ است چنانچہ اقتباس ذیل مشعر ایں معنی است:۔

"سید مبارک خان ہنیرنگ دشمنان سرائی و جادوزبانی فتنہ اندوزان دہ زبان فراز مسند حکومت برآمد و پیش از سپری شدن دو ماہ بدنہادان بے آزرم و بے نشان ناہنجار لوہر نادیدہ بین خمول گرد ایندند و لوہر چک عم زادہ یوسف خان را بہ بزرگی برگرفتند" (اکبرنامہ جلد سوم صـ۲۱۵) ۹۸۵ھ ۱۵۸۰ء۔

پنج پاؤ کہ اہل کشمیر "لوہر منڈ" می گفتند در بازار بقیمت یک شیر می فروختند۔[1]

چون یوسف خان بشرف آستان بوسی اکبرشاہ فایز گشت عاطفت شاہانہ شامل حال او ماندہ دو کنیز انعام یافت۔ و مدت یازدہ ماہ در اردوی معلّی مورد الطاف مراحم بودہ۔ ہرچند درخواست امداد و اعانت می نمود۔ اکبرشاہ بنا بر مصلحت زمانہ حوالہ بر وقت دیگر می نمود عاقبت اکبرشاہ راجہ مان سنگھ[2] و میرزا یوسف[3] را باشکر کثیر برای تسخیر کشمیر ہمراہ یوسف خان تعئین فرمود۔

۱۔ تاریخ ملک حیدر چاڈورہ قلمی ص۶۹ و واقعات کشمیر ص۹۲۔

۲۔ راجہ مان سنگھ پسر راجہ بھگوان داس کچھواہہ است۔ بعقل درست و شجاعت فراوان سرآمد امرای عرش آشیانی بود۔ از فرط اخلاص و فدویت از پیشگاہ خلافت بخطاب فرزندی و گاہی بہ میرزا راجہ مخاطب می شد۔ در آخر سنہ ۹۸۴ھ (۱۵۷۶ء) بتادیب رانا کیکا کہ معروف مامور گردید۔ در سنہ ۹۹۳ھ بعد وفات میرزا محمد حکیم برادر علاتی عرش آشیانی بحکومت کابل امتیاز یافت۔ بہ جلادت و مردانگی طایفہ روشنائی را کہ بہ رہزنی و قطاع الطریقی سنگ راہ خیبر بودند مالشی بسزا داد۔ در سال سی و دوم صوبہ داری کابل بنا بر خواہش او بر گرفتہ شد۔ سال سی و چہارم کہ پدرش درگذشت بہ خطاب راجگی و منصب پنجہزاری بلند مرتبہ گردید۔ در سال چہل و پنجم بہ منصب ہفت ہزاری و ہفت ہزار سوار (کہ در آن وقت ہیچ امیر برین عہدہ سرفراز نگردیدہ بود) سرفراز گردید۔ در سال نہم جہانگیری در دکن کہ بہ کمک خان خانان رفتہ بود، باجل طبیعی درگذشت شصت کس با وی در آتش سوختند۔ (ملخص از ماثر الامراء جلد دوم از صفحہ ۱۶۰ تا صفحہ ۱۷۰)

۳۔ میرزا یوسف خان رضوی از سادات صحیح النسب مشہد مقدس است۔ در خدمت

چوں عسکر شاہی بدار الخلافت لاہور رسید یوسف خان برائے ملاقات فرزنداں و تفحص سرداران کشمیر پیشتر در بہلول پور سبقت نمود۔ باستماع این خبر ابدال بٹ و جمعے از امرائے کشمیر بنام یوسف خان مکتوبات فراواں برفق و معذرت تمام مصحوب معتمدان خود مرسول داشتند باین مضمون "کہ ہرگاہ اکبر شاہ ملک کشمیر را مسخر گرداند، دراں وقت اقتدار و اعتبار ایشاں بہیچ وجہ اصلاً نماند۔ بہتر آنست کہ بلا را در ملک خود

۴ عرش آشیانی (اکبر) شگرف ترقی و بزرگ اعتبارے بہم رسانید۔ درسال سی ام بہ منصب دو ہزار و پانصدی سرفراز گشت۔ و چوں شہباز خان از بہار بہ بنگالہ شتافت، میرزا ازاودھ بہ پاسبانی آں دیار نامزد گردید۔ درسال سی و دوم سنہ (۹۹۵) نہصد و نود و پنج مطابق (۱۵۸۶ء) چوں قاسم خان حاکم کشمیر از شورش و آشوب متوالیہ آنجا بستوہ شدہ استعفا نوشت، میرزا بہ مرزبانی آں مملکت تعین گشتہ بحسن تدبیر دلہائے مردم بدست آورد۔ سال سی نہم میرزا بداروغگی توپخانہ سر برافراخت۔ ودر ہمیں سال ۱۰۰۲ھ (۱۵۹۳ء) از تغیر قلیچ خان بہ تیولداری جونپور دستوری یافت۔ بعد ازاں درسال چہل و یکم بہ صوبیداری گجرات و درسال چہل و دوم بہ اتالیقی شاہزادہ سلطان مراد افتخار اندوخت۔ درسال ہزار و دہ ہجری (۱۰۱۰ھ = ۱۶۰۱ء) بحکم شاہزادہ دانیال باتفاق میرزا رستم صفوی بکومک شیخ ابوالفضل و خانخاناں بہ بالاگھاٹ تعین شد۔ ودر جمادی الآخر ایں سال در جالناپور بدرد ذبیل فوت نمود۔ نعش او را بہ مشہد بردند۔ عقبش سہ پسر میرزا صف شکن، میرزا عوض و میرزا افلاطون یادگار گذاشت۔ از انجملہ ثانی الذکر مصنف "چمن" کہ متضمن احوال عالم است تالیف کردہ۔ (ملخص از ماثر الامراء جلد سوم از ص ۳۱۴ تا ص ۳۲۱)

صلاح نه دیدند و بذات والا بے ترس و ہراس متوجہ این دیار گشتہ ملک محروسۂ خود را متصرف باشد۔ و این نیاز مندان کہ خاک بردا شتہ ایشان است از تابعان خود پندارند، یوسف خان بر عہود کاذبہ و مواثیق باطلۂ آنہا اعتماد کردہ، باتفاق محمد بٹ وزیر و بعضے اُمرائے کشمیر کہ در پنجاب خراب و آوارہ بودند قریب چہار ہزار سپاہ جمع کردہ و از تاجران لاہور مبلغے کثیر استقراض[1] نمودہ بغیر اجازت مان سنگھ بجانب کشمیر متوجہ شد۔

چون خبر تفرد یوسف خان بہ سمع اکبر شاہ رسید نہایت متغیر و متنفر گشت و بر راجہ مان سنگھ و میرزا یوسف بسیار اعتراض نمود۔ چون عسکر یوسف خان در کوہستانِ راجور داخل گشت۔ ابدال بٹ از عہود و مواثیق خود برگشتہ در تہیۂ اسباب جنگ مشغول شد۔ و لوہر خان خود در ہیرپور رخت اقامت افگندہ یوسف خان ولد حسین خان و حسین خان پسر ابیہ خان را با جمعے از دلاوران بہ مقابلۂ یوسف خان تعین کردہ در موضع نے شہر قلاقی فریقین روئے داد۔ و آن جماعت بغیر محاربت با یوسف خان[2]

---

[1] و بروایت واقعات کشمیر ص ۹۵ :۔

"یوسف شاہ بنابر پریشانی احوال لاعلاج شدہ، از انجا در لاہور مبلغے قرض گرفتہ، مقدار نہ صد و ہشتصد سوار و پیادہ سرانجام دادہ متوجہ کشمیر شد۔"

[2] واقعات کشمیر ص ۹۵ ۔

پیوستند۔ و میر حسین چاڈورہ و شمس دوبی با جمعیت خود در بہرام گلہ برائے محافظت و سدودی راہ تعینن بودند بہ لباطوس یوسف خان فایز شدند و سید مبارک خان از دام تزویر ابدال بٹ رم کردہ و از موافقت لوہر چک باز ماندہ بجانب یوسف خان ابواب رسل و رسایل مفتوح داشت۔ و یوسف خان جمعے از مبارزانِ خود در بہرام گلہ بہ مقابلۂ لوہر چک مستقل داشتہ و خود با جنود مسعود از راہ بادہ مولہ در قصبۂ سوپور خیام دولت افراشتہ حدود کامراج را منصرف گشت و ابدال بٹ تہیۂ سامان لشکر کردہ بجانب سوپور نہضت ساخت و علی چک از حبس کشیدہ ہمراہ برد۔

باستماع این خبر لوہر چک از ہیرپور یلغار کردہ با فوج ابدال بٹ ملحق گشت۔ قریب دوازدہ ہزار سوار و پنج ہزار پیادہ مجتمع شدہ بر ساحل جنوبی دریائے سوپور پائے استقامت فشردند۔ و دران جا چند روز بہ تیر و تفنگ و جنگ و درنگ بسر بردند چون آب دریا حایل بود جنگ پلنگانہ کردن نتوانستند۔ ابدال بٹ یکہزار سوار مسلح و مکمل بسر کردگی حیدر چک از راہِ کھوہامہ بجادیۂ یوسف خان معمور ساخت۔ روز دوم علی بٹ برادر ابدال بٹ از روئے خدعیت و روباہ بازی بدست بابا خلیل خطے نزد یوسف خان فرستاد کہ من پروردۂ علی خان و خاک بر داشتۂ ایشانم سخنان مخالفانِ ایشان پوشیدہ نتوانم گذاشت۔ امرایانِ کشمیر کہ در لشکر ایشان ملحق شدہ اند ہمراہ لوہر خان رابطۂ خود مستحکم نمودند فردا با فوج لوہر خان لاحق گشتہ در مبارزت ایشان مبادرت نمایند۔ و حیدر چک با دو ہزار سوار در موضع

پُرسنگری رسیده بر سرِ ایشان شب خونے خواہند ساخت۔ زنہار زنہار شباشب از راہ پونچ عنان عزیمت معطوف داشته رہائی خود فرمایند۔

بگفتم ہمہ جملہ اسرارِ تو ازیں پس تو دانی ہمہ کارِ تو

یوسف خان چوں خط تہدید و تخویف برادر ابدال بٹ به مطالعه آورد از طبع رسائی خود جواب منظوم به جانب ابدال بٹ مرسل داشت۔ خطِ منظوم:

چه میگوئی اے گرگ ابدال زنگ به ترسانی از آبِ دریا نہنگ
غضنفر بصید فرا آورد سر حذر کُن ز روباه بازی گذر
تو بودی کشاورز آبائے من کشاورز اکنے سزد جائے من
به شمشیر و خنجر ترا نیست کار کشاورز را با دلیری چه کار
نژاده منم دیگراں زیر دست به پُود علی شاه که آرد شکست
تو از مکرِ خود سیّدِ پادشاه درانداختی ہمچو رُستم بچاه
ز که دان خود سر برافراختی به میدانِ مردان فرس تاختی
پئے حرب من لشکر آراستی شبیخوں کناں سوئے من خاستی
بداں تا ہم بر زنی جائے من ستانی زمن ملکِ آبائے من
تو گر ہوشیاری نه من بے خودم ہماں ہوشیارم ہماں بخردم
من آنگه عناں باز پیچم زراه که یا سر دہم یا ستانم کلاه
ترا آنچه بایست گفتم تمام تو دانی دگر بعد ازیں والسّلام

ابدال بٹ باستماعِ پیغام با خلیل را بطرف شہر رخصت داده خود در آرایش لشکر و تہیۂ سامانِ معشر برداخت۔ فردا یوسف خان بوقتِ پاس اخیر

مشعلها افروختہ برابر موضع دلنہ کہ پایاب بود از دریا عبور کردہ بجانب شہر نہضت ساخت وابدال بٹ سد راہ گشتہ بہ محاربت پیوستند ویوسف خان دست وباز وکشادہ ابدال بٹ را بیک ضرب صارم در گور عدم انداخت۔

تاریخ ع ناگہاں شیر دیدہ یک دمنہ۔

بعد ازاں یوسف خان با خیل گندہ آوران مثل یوسف چک دایہ چک وحسین چک وشمسی چک ودولت چک ومیر حسین وعالم شیر ماگرے وسید یوسف خان بیہقی وغیرہم در معرکۂ جلادت داد شجاعت ومبارزت دادہ لشکر مخالفان را بیکدم درہم وبرہم ساخت ولوہر خان چترا بالت در میدان محاربت بر زمین انداختہ فرار اختیار نمود وحبیب چک کہ در قید ابدال بٹ محبوس بود از میدان محاربہ پا بزنجیر دریافتند وزنجیرش قطع کردہ رہایش دادند۔

انگاہ یوسف خان با جلالت وشہامت لوائے نصرت افراشتہ بجانب شہر عجلت کرد۔ وتمامی مردم شہر از وضیع وشریف وصغیر وکبیر تا موضع برتھنہ پیشوائی نمردہ بہ تہنیت ومبارکباد غلغلہ برداشتند۔ یوسف خان ہر کس را مشمول عنایت ساختہ در استمالت ودلجوئی اقاصی وادانی پرداخت۔ ملا[1] محمد امین مستغنی پیش ازیں از کتاب دیوان حافظ[2]

---

[1] مولانا محمد امین مستغنی از بومیان کشمیر است۔ بوفور ذہن سلیم وطبع مستقیم اشتہار داشت۔ ودر عہد یوسف شاہ پایۂ اعتبارش لببا افزود۔ باوصف تحلی بزیور فضل وکمال بہ فکر شعر ہم اشتغال داشت۔۔ در محلۂ آرود ٹ (قریب بہ لب دریائے جہلم) بیرون آستان حضرت[2]

فال کشیدہ بود۔ ع

یوسف گم گشتہ باز آید بکنعان غم مخور[1]

مدّت حکومت لوہر خان یکسال و یکماہ بود[2]۔

یوسف خان بار دوم در ۹۸۹ھ[3] بیاوری بخت بر تخت جلوس کردہ محمد بٹ را رتبۂ وزارت بخشید۔ و لوہر خان از معرکہ سو بود با جمعیت پنج ہزار سوار فرار کردہ در شہر پنہان شدہ بود۔ یوسف خان در سیاست آنہا چند روز اغماض فرمودہ عاقبت بصوابدید محمد بٹ در استحضار آں فرقہ حکم نافذ جاری ساخت۔ و لوہر خان در خانۂ قاضی موسیٰ زیر زمین مخفی شدہ بود کہ بغیر یار و قاضی ہیچکس را آگاہی نہ بود۔ خواجہ ملک ناظر از آں جا بر کشیدہ حاضر ساخت۔ ہمچنیں محمد چک و حسی چک[4] بیجہ گنائی

سید جلال الدین مدفون است (واقعات کشمیر ص۱۱۶) ؎ محمد شمس الدین حافظ، متولد ۷۱۵ھ/۱۳۱۵ء و متوفی ۷۹۲ھ/۱۳۸۸ء۔ تاریخ وصال حافظ کسے چہ خوب گفتہ است:

چو در خاک مصلیٰ گشت مدفون

بجو تاریخش از خاک مصلیٰ ۷۹۲ھ

[1] مصرعۂ دوم بیت ایں است:-

"کلبۂ احزاں شود روزے گلستاں غم مخور"

[2] بروایت خواجہ محمد اعظم (واقعات کشمیر ص۹۴) "مدّت حکومت لوہر چک یک سال بود"

[3] مطابق ۱۵۸۱ء

[4] فرشتہ و نظام الدین بالترتیب در نوشتن ایں نام حسنی و حسین چک غلطی کردہ اند۔

وغیرہ سرداران شہر و دہات جمع کثیر از کمینگاه بر آورده در پیشگاه اعلیٰ حاضر نمودند۔

و یوسف خان بر سر آنہا چہار گناه ثابت کرد۔ یکے آنکه با وجود نمک خوارگی قدیم با من بیوفائی کردند۔ دوم آنکه در حق سیّد مبارک خان دغا نمودند۔ سیوم آنکه مکتوبات مُہر و دستخطی خود بوثوق عہد و پیمان در پنجاب پیش من فرستادند عاقبت بران عمل نه نمودند۔ چہارم آنکه امروز بر سر من علم بغاوت افراشتند فقط۔

پس به پاداش آن مخادیع لوہر خان و محمد چک و حسی چک و بیچه گمنائی و فتح خان و حسین خان کوکه را دستہا مقطوع کردند۔ یوسف لُنڈ و علی چک و علی بٹ برادر ابدال بٹ را مصادره گرفته معلول ساختند۔ و شمس چک کوپه واره به جانب دادُو مفرور شده بُود۔ لوہر فوجی دنبال او تاخته، در بکھلی رسانید۔ از انجا در قلعهٔ فیروزه متحصن شد و قلعه گیان او را گرفتار کرده به لوہر فوجی سپردند۔ یوسف خان میل در چشمان او کشیده اعمیٰ ساخت و حیدر چک بجانب تبت گریخته بود از انجا بجانب ہند معاودت کرده در لاہور به ملازمت راجه مان سنگه[1] سر بلندی یافت۔

مختصر که یوسف خان گلستان مملکت از خس و خار عدوان پاک کرده ببسط بساط معدلت پرداخت و دست نوال به بذل نقود و اموال کشاده

[1] راجه مان سنگه حاکم لاہور بهمبر و نوشہره در جاگیر حیدر چک مقرر نمود۔ (واقعات کشمیر صفحه ۹۶ و تاریخ ملک حیدر چاڈوره قلمی صفحه ۲۰۷)

Library Sri Pratap College, Srinagar

در ہدم بنیان بدعت ہا کہ پیشتر مروّج شدہ بُود سعی بلیغ بکار بُردہ رفع
نمود۔ و در استفادۂ[1] مزارات اولیاء و صحبت مشائخ و بزرگان
مستفید می شد۔ و در خدمت حضرت بابا ہردی ریشی برہنہ پا میرفت۔
و اکثر اوقات خود در سیر و سُرور۔ و استماع سماع و سرود بہ نوائے ساز و
نغمہ چنگ و عود بسر می بُرد۔ شوق موسیقی بسیار میداشت این بیت
بہ تکرار می خواند ؎

بعیش کوش کہ تا چشم می زنی برہم
خزاں ہمی رسد و نو بہار می گذرد

سبیل خانۂ سیّد مبارک خان بقدم حرمت پیمودہ بہ مُلاقات ایشان
سعادت ابدی حاصل نمود و برائے تشیّدِ مبانی سلطنت با فرزندان ایشان
عہد و میثاق استوار کردہ صبیّہ صلبیۂ خود نامزد فرزند ایشان ساخت۔
بعد چندگاہ بعضے اعیان طرح فساد و عناد در خاطر مردمان
انداختہ مستعد شورش شدہ بُودند۔ یوسف خان بر آں مطلع گشتہ یوسف
چک و عالم شیر خان ماگرے و سیّد یوسف و محمد ملک مغلول کردہ
محبوس داشت۔

و حبیب چک و لد ابدال چک بنا بر رعب و ہراس در لاہور رفتہ
با حیدر چک پیوست۔ انگاہ شمس چک پسر نجی چک در کامراج رفتہ
شورش بر داشت و یوسف خان او را گرفتار کردہ محبوس داشت۔

---

[1] ایضاً۔ ایضاً۔

و یوسف چک ابن علی چک از حبس مفرور شده در لاہور با حیدر چک لاحق گشتند۔ ازاں جا حیدر چک و حبیب چک و یوسف چک بجانب تبت کلاں رفته از راجه آں جا پنج ہزار سوار کومک گرفته به محاربۂ یوسف خان در پرگنۂ لار لوائے تقابل افراختند و یوسف خان لشکر جرار بمبارزت و پیکار آنہا در لار فرستاد و آں فرقۂ اشرار بغیر کارزار ہزیمت خورده فرار نمودند و حیدر چک بجانب کشتواڑ گریخته رفت و حبیب چک در سوپور و یوسف چک در پرگنۂ بنگل آمده اختفا پذیرفتند۔ یوسف خان آں ہر دو شیطان گرفتار کرده بصارت آنہا به کندن چشم زائل ساختند۔

و محمد بٹ وزیر به وجه خفیف از یوسف خان منحرف گشته باتفاق یوسف چک ولد حسین خان بر کشتن یوسف خان اراده نمود۔ و یوسف خان آگاه گشته در تلاش تدارک آنہا افتاد۔ و آں ہر دو شیطان به خوف جان در کوہستان اوڑی پنہاں شدند۔ و فرزندان سید مبارک خان به تعاقب آنہا دویده به محاربه پیوستند۔ مخالفان در محاربه مبادرت نموده حسی بٹ برادر محمد بٹ را مجروح ساختند۔ عاقبت مغلوب گشته در مغاره کوه اختفا پذیرفتند۔ بعد کشش و کوشش بسیار جمعی از اشرار در کشتواڑ فرار کرده با حیدر چک لاحق شدند۔ و محمد بٹ وزیر در دست دلاوراں گرفتار شده مغلول و مخذول در حبس شاہی افتاد

متعاقب آں حال یعقوب خان بہ جہالت و رذالت از پدر خود باغی شدہ برفاقت ایبہ خان ولد ابدال خان در کشتواڑ رفتہ با حیدر چک پیوست و ملا حسن اسود دنبال او رفتہ بہ استمالت و مدارا باز آورد و ایبہ چک دراں جا قیام ساخت شمس چک ہم از حبس گریختہ با حیدر چک ملحق گشتند۔

چوں حیدر چک و غذغہ جمعیت بہم رسانیدہ در شعاب جبال باہنال رایت بغاوت افراشت ازیں سو یوسف خان با جمعیت فراواں یورش کردہ بہ محاربہ پیوستند و حیدر چک و ایبہ چک و شمس چک در معرکہ در آمدہ علی شیر بٹ و یحیی رینہ کہ سر آمد دلاوران یوسف خان بودند از تیغ گذرانیدند و بہ طفیل آنہا جمعے کثیر از مبارزان یوسف خان مقتول و مجروح شدند مبارزان یوسف خان پال ہمت فرو ریختہ بہ شعاب جبال خزیدند۔ دراں اثنا فرزندان سید مبارک پائے ہمت و شجاعت فشردہ باتفاق دہ بیست کس لشکر مخالفاں را منہزم و مخذول ساختند و حیدر چک بہ پائے پیادہ مفرور شدہ جمعیت او پریشان گشت و یوسف خان مظفر و منصور معاودت فرمود۔ پس شمسی چک و ایبہ چک بعجز و نیاز زیر پایہ سریر افتادہ بشفاعت سید مبارک مشمول عنایت شدند۔ و حیدر چک و یوسف لُنڈ و علی چک نادر پیش راجہ مان سنگھ بلاہور رفتند۔ و راجہ مذکور از یوسف خان در سفر اول بہ سبب تخلف و تجنب رنجیدہ خاطر شدہ

بُود۔ بنابراں مخالفانِ او را توقیر و تمکین ساختہ در سایۂ حمایت خود پرورش میداد۔ موجب آں یوسف خان را وسوسۂ فتنہ سنگالی مان سنگھ بخاطر افتاد خواجہ قاسم نبیرۂ خواجہ حاجی پانڈے با تحف ہدایائے نفیسہ بطور رسالت نزد مان سنگھ فرستاد و خواجۂ مذکور باتفاق محمد غنی کابلی قبائح و شنائع حیدر چک بہ سمع راجہ رسانید و راجہ مان سنگھ او را غرضمند دانستہ غرض گوئی او را اعتبارے نگذاشت بلکہ بہ سبب سعایتِ او حیدر چک را تقویت زیادہ شدہ بہ حکومت نوشہرہ دھمبر دستوری یافت۔ و خواجہ قاسم بے نیل مرام ازاں جا برگشتہ دریں جا سخنانِ خوش آمد و چاپلوسی بمعرضِ عرض رسانید یوسف خان سخنانِ چاپلوسی اُو واقعی دانستہ او را خطاب مرزائی اغنیا بخشید۔ بلکہ انتظامِ امور مملکت بوے تفویض ساخت بعد تخلّصِ محمد بٹ یعقوب خان سرانجام مہام وزارت بحُسن انتظام خود می ساخت۔

چوں خواجہ قاسم منتظم وزارت شد اکثر اوقات سخنان غرض آمیز بہ یوسف خان میگفت۔ یعقوب خان چند بار او را سرزنش کردہ متخاصم یکدیگر شدہ بُودند۔ دراں اثنا تیمور بیگ سفیر[1] اکبر شاہ وارد خطّہ گردید۔

[1] بقول ابو الفضل نام ایں سفیر صالح عاقل بود چنانچہ می گوید:-
"بنابریں صالح عاقل را باندرزگوئی یوسف خان مرزبان کشمیر فرستادہ بودند۔" (اکبر نامہ جلد سوم ص ۳۷۵)
لاکن ملک حیدر چاڈورہ (ص [illegible]) نام ایلچیاں میرزا طاہر و صالح عاقل نوشتہ است۔

فرمان لازم الاذعان بہ نظر یوسف خان گذرانید خلاصۂ آں ایں است۔

نقل فرمان۔ چوں از جبین آں ارادت مند فروغ صدق و اخلاص مبین بود بیشتر بہ نوازش و التفات بادشاہی ممتاز گردید از آں باز کہ مراجعت بکشمیر نمود احوال ملک بہ ایستادگان پایۂ سریر خلافت مصیر معروض نداشت الحال کہ از منتا زعان خاطر جمع کرد باید بہ مجرد ورود فرمانِ قضا جریان بے توقف و درنگ بغیر دیو درنگ بشرفِ تقبیل آستان خواقین درگاہ سعادت اندوزشائین گردد فقط۔

چوں یوسف خان از مضمون مثال لازم الامتثال اطلاع یافت دانست کہ شاہ عالم پناہ را ارادۂ تسخیر کشمیر است۔ بنا براں از مشیران و وزیران خود صلاح ایں امر پرسید۔ چوں میرزا قاسم از یعقوب خان متوحش بود۔ موجب آں یوسف خان را مشورہ داد کہ یعقوب خان بدرگاہ اکبر شاہ با تحف و ہدایا برفاقت تیمور بیگ فرستادن مرغوب است۔ یوسف خان بر حسنِ تدبیر او عمل نمودہ یعقوب خان[1] با تحائف و ارمغان کثیر بدرگاہِ کیوان جاہ روانہ ساخت۔ وے چندگاہ در اردوے معلیٰ واقع در فتحپور حبیۂ سائے عتبۂ علیہ بود در آں اثنا

[1] بقول ابو الفضل:۔ از بخت مندی پند پذیرفتہ بشکرانۂ والا عاطفت پسر سیومین را با گزیدہ کالائے آں دیار روانۂ درگاہ مقدس گردانید (ایضاً صفحۂ ۳۷۵) نزد ملا حیدر چاڈورہ (۳۷۵) و خواجہ محمد اعظم (۹۶) نام ایں پسر "میرزا حیدر" بود۔ فرستادگی یعقوب خان پسر کلان یوسف خان بدربار اکبر در مرتبۂ دوم واقع شدہ است۔

خبر انتقال شاهزاده محمد حکیم میرزا بسمع اعلیٰ رسید. اکبر شاه بعزیمت کابل رایاتِ عالیات را اهتزاز داده بهر منزل و مقام که نزولِ اجلال میفرمود یعقوب خان را برائے آمدن یوسف خان استعجال می نمود. و یعقوب خان واقعات هر منزل به خدمتِ والد خود معروض میداشت درین جا خواجه قاسم مکتوبات او را بوجه تعمیل و تصدیق می ساخت.

دران اثنا هنگام توقف لودیانه جهان پناه حکیم علی و صالح عاقل را حکم داد که تا رسیدن رایات دولت در لاهور یوسف خان را بحضور حاضر سازند هرگاه در آمدن نوعے تعلل ورزد موجب سخط پادشاهی گردد. یعقوب خان بصدور فرمانِ خاقان متردد و متوحش مانده از موضع بهلول پور بے حصول رخصت به کمال عجلت در عرصه سه شبانه روز بملازمتِ پدر خود مشرف گشت و خواجه قاسم را آفت رفته با زبرسر رسید. یوسف خان ازین حرکتِ ناشایان از یعقوب خان مشتعل نایرهٔ قهر و غضبان گشته برائے تجسس او عامل شده بود امّا به استشفاع امرا اغماض[1] نمود.

[1] بروایت ملک حیدر سبب گریختن یعقوب خان از حضور اکبر این بود که اکبر بادشاه روزے مذکور ساخت که "یوسف خان از درگاه ما سرفراز شده به ملک خود رفته به عیش و عشرت مشغول گشت و اصلاً اثر مریدی و شیوهٔ بندگی ظاهر نساخت. از برائے آنکه فرمان عالی شان به طلب او صادر شده بود که به تقبیل درگاه خلایق پناه آمده مشرف شود. باز خود نیامد و فرزند کلان خود را فرستاد که خالی از خلل دماغ

چون حکیم علی در خانپور رسید یوسف خان با تزک و شان
استقبال نموده بکمال احترام و احتشام متصل دولت خانهٔ خود منزل و
مقام او ساخته به تفقدات و مدارات مرهون و ممنون ساخت و یوسف
خان را خواهش بساط بوسی خاقان مرکوز خاطر بود امّا از مشیران و
مدبّران دولت هیچ کسے صلاح این امر مفید نداده بشنعت و ملامت
ازین حرکت باز داشتند۔ و حکیم علی ازین معنے آگاهی یافته حقیقت
حال بحضور معروض داشت۔ خاقان دوران پیشتر از روئے تخلّف و
تجنّب یوسف خان در غلیان غضبان بود الحال از تفرد و تکبّر یعقوب
خان و از حکم عدولیِ یوسف خان قهر جهان بانی در هیجان آمده۔ راجه
بهگوانداس کچهواهه و شاهرخ میرزا و شاه قلی خان وغیره بیست و دو
افسر نامور با جمعیتِ پنجاه هزار سوار جرّار برائے تسخیر کشمیر از لاهور
مامور ساخت و بذاتِ والا بر ساحلِ دریائے اٹک خیام دولت
افراخت۔

[۴] و دیوانگی و خبطے نیست۔" "چون یعقوب خان این حقیقت را از زبان خلافت پناهی
بلا واسطه استماع نموده بود، همین احوال را بعینه از برائے یوسف شاه عرضداشت کرد۔
بعد ازین یعقوب خان فرصت را غنیمت شمرده بجانب کشمیر نهاد۔ (ص ۷۶، ۷۷)"۔
بروایت ابوالفضل گریختن یعقوب خان از پیش اکبر در سال سیم جلوس مطابق ۹۹۳ھ
(۱۵۸۵ء) روداد (اکبرنامه، ۳، ص۴۶۹)۔ [۵] بروایت ابوالفضل
(اکبرنامه، ۳، صفحهٔ مزبور) بهاء الدین کنبوه نیز همراه حکیم علی به کشمیر فرستاده شد۔

چون عسکر شاہی از دریائے کرشنہ گنگا عبور نمود یوسف خان باستصواب ارکان و اعیانِ دولت مستعد مجادلہ و پیکار گشتہ حکیم علی را رخصتِ انصرام بخشید و خود در تہیّۂ اسباب جنگ از تیغ و صارم و خنجر و جوشن و مغفر مصروف و متوجّہ گردید۔ و محمد بٹ و علم شیر خان کہ در ایّام بغاوت بقہر و سیاست مسجون و مغلول شدہ بودند آنہا را بانعام و اکرام استمالت و مدارا نمودہ با خود متعہّد و متّحد گردانید۔ و محمد بٹ برائے محافظت شہر و رسد رسانی در سرینگر گذاشتہ خود باتفاق سرداران و نامداران با جمعیّت دوازدہ ہزار سوار و سی ہزار پیادہ نہضت کردہ بہ مقام کوارمست[1] رسیدہ قیام ساخت۔ سیّد ابو المعالی و حسین چک را از راہ کھاورہ تعیّن کردہ و شمس چک و یعقوب خان و لوہر قورچی و بابا طالب[2] اصفہانی و حسن بٹ و حسن ملک چاڈورہ و زمینداران کھکھ و بمبہ را با جمعیّت افواج در بولیاسر بہ محاربہ و مقاتلہ مامور ساخت دران جا دلاوران

[1] لاکن نزد ابو الفضل "یوسف خان ازین آگہی آہنگ پیکار در سر گرفت و بسیاری کارآگہان را روانہ گردانید کہ نزد دریائے "نین سکھ" حصارے بر آرند" (ایضاً، صفحہ ۴۷۸)۔ [2] بابا طالب اصفہانی در زمان حکومت چکان از اصفہان بہ کشمیر رسید۔ از فنونِ علم آراستہ و انواع کمالات پیراستہ بود۔ نزد امرا و سلاطین این دیار اعتبار تمام داشت۔ چون وفات کرد در مزار بابا خلیل بمقام نوکدل آسود۔ در فنون شاعری ماہر بود۔ (واقعات کشمیر صفحہ ۱۱۲)

طرفین دست و باز و کشادہ بہ حرب و ضرب پیوستند و مبارزان یوسف خان بہ کمالِ شجاعت آویزش ہا بکار بردہ بسیارے از مغلان بقتل رسانیدہ سرہائے آنہا پیش یوسف خان فرستادند۔ و چند روز از جانبین بر یکدیگر تغلّب و تفوق ساختہ آتش ہیجا مشتعل بود۔ ناگاہ بقدرتِ قادر قدیر ابرِ مطیر عالمگیر گشتہ بارش برف و باران تا یک ہفتہ جانوراں را پر زدن ندادہ دریا ہا طغیانی و نہر ہا و جوئے بارہا طوفانی گشت و از ہر راہ پلہا شکستہ افواج شاہی را راہِ رسد رسانی مسدود شد و در میانِ فوج قحط عظیم افتاد کہ بیک اشرفی یک آثار غلہ یافتہ نمی شد و فیلان و اسپاں بہ مصرف خوردن رسانیدند مولانا احمد دراں واقعہ گفت۔ بیت

گر نظر بر ہلال میکردند
لب نانے خیال میکردند

گردنِ خود دراز میکردند
دہنِ آز باز میکردند

علاوہ برآں معسکر شاہی زیر دامن کوہ درمیانِ زمین زرعی بود کہ بسبب قلبہ رانی و از روئے کثرتِ آب گِل ولائی ہم رسانیدہ بود و درمیانِ آں سپاہاں افتان و خیزاں بصولت بردن بے جان شدند و در طرفۃ العین جمِ غفیرے تباہ گشتند۔ معاذ اللہ طرفہ بلائے و عجب واویلائے در فوج شاہی افتاد پس راجہ بھگونداس

متردد و متوحش گشته بدست شاہرخ خان خطے بجانب یوسف خان باین مضمون نوشته فرستاد۔

شقه:۔ بالفرض ہرگاه عسکر شاہی این وقت به تند باد قہر الٰہی ضایع گشت امّا از پیشگاه جم جاه بار دیگر صد ہزار سپاه تعیین خواہد شد و سرزمین این برو بوم بسُم فیلان بباد خواہد داد۔ شمارا نکه بر اصل کار و معاد این اطوار بایدساخت۔

ازان جاکه یوسف خان را خیال قدمبوسی بادشاه مکنون خاطر بود بنا بر آن میرزا قاسم به مرافقت شاہرخ خان در پیش راجه بھگونداس بوثوق ایمان عہد و پیمان موثق کرده به مُہر و تصدیق اُو عہدنامه نوشته گرفت که ہرگاه یوسف خان به مرافقت این جانب به عتبه بوسی سریر خلافت مصیر قایض گردد نیازمند در حق او جانفشانی بکار برده از پیشگاه کیوان جاه به خلاع فاخره و عنایات متکاثره سرفراز کرده بر حکومت ممالک محروسهٔ خود بدستور مسلّط و قایم گرداند و سر موئے به حکومت او قصور و فتور عائد نگردد۔ میرزا قاسم بمارعت و عجالت تمام عہدنامه به یوسف خان گذرانیده سخنان دیگر به چاپلوسی و فریب ترتیب داده یوسف خان را برآن مستعد ساخت که بے تأمل و مشورهٔ فرزندان و امیران و مبارزان به بہانهٔ ملاحظهٔ ہراولان لشکر از مقام خود سلطنت و شوکت گذاشته باسه چہار سوار در لشکر راجه بھگونداس داخل

Library Sri Pratap College. Srinagar.

گشت بدیہہ گویان تاریخ گفتند۔ "نیو، گر فتاد گو"[1]

چوں یوسف خان بے تأمل و تدبیر مرتکب ایں امر خطیر گردید امیران و سرداران و سپاہاں از روئے حیرت متوحش و متردد شدند و ہماں زمان باتفاق مصلحت اعیان یعقوب خان[2] بر مسند حکومت رایت ایالت افراشته و نطاق ہمت بر کمر بسته بابا طالب اصفہانی و محمد سلیم کاشغری را مقدمة الجیش قرار داده به جنگ فرستاد۔ آن ہر دو سردار تا نصف نہار چندان کشش و کوشش نمودند که قریب دو سه ہزار تن از عسکر شاہی کشتند۔ و سپاہان متعلقۂ شاہرخ میرزا به تدبیر استاد لولوی نجار بر دریائے بہت جسرے مستحکم کرده بجانب سرحد کھاوره عبور کردند و گروہے از زمینداران کھکھ بر سر آنہا ریخته ہمه را بخاک تیره آمیخته مال و منال و رخت و اسباب آنہا بغارت بردند و پل مذکور شکسته بفراغت نشستند۔ راجه بھگوانداس به مصلحت یوسف خان میرزا علی اکبر را برسم رسالت پیش یعقوب خان فرستاده او را تسلی و تشفی داده دختر مبارک خان گکھر

---

[1] ۹۹۳ھ مطابق ۱۵۸۵ء "نیو، گر فتاد گو" ترکیب کشمیری است که بمعنی "برو ندو گرفتار شد" باشد۔

[2] بقول ابوالفضل: امرائے کشمیر اول حسین خان چک را نزدیک کوکرست به کلانی بر گرفتند و بعد ازاں که یعقوب خان پسر یوسف خان در رسید از مرزبان نودل بر گرفته بدو گرویدند۔ (اکبرنامه، سوم، ص ۴۸۱)

بعقد ازدواج اُو نامزد کردند۔ گونہ صلح واقع شد۔ پس یعقوب خان از محاربہ و مقاتلہ دست باز داشتہ بسریر سلطنت رایت معاودت افراشت۔

و راجہ بھگونداس طبل رجعت نواختہ یوسف خان را بکمال احتشام و احترام ہمراہ برداشتہ در پیشگاہ جم جاہ بمقام اٹک گذرانید و در شفاعت و حمایت او بسیار لحیہ جنبانی کرد کہ منظور خاطر خاقان دوران نگردید۔ راجہ بھگونداس از روئے غیرت، اقدام بر خود کشی نمودہ خنجر در سینۂ خود انداخت لیکن بدستگیری حیات سرمایۂ زندگانی او از دست نرفت۔

پس یوسف خان مغلل و مسلسل ساختہ در حراست رام داس کچھواہہ بلاہور فرستادند و دراں جا بحفاظت ٹوڈرمل دو سال مسلسل بُود۔ چون راجہ مان سنگھ از کابل رجعت نمود باستشفاع اُو یوسف خان بر منصب پانصدی شرف اعتبار یافتہ ہمرکاب او[1] در بنگالہ داخل عسکر شد۔ چون عشرتش بعسرت مبدل گشت دماغ[2] او اختلال

---

۱ بروایت ابوالفضل بہمدین روز ششم ماہ دی، سال سی و دوم، مطابق سنہ ۹۹۶ھ یوسف خان مرزبان کشمیر را از زندان بر آوردہ نوازش فرمودند۔ و او را در حدود بہار جاگیر دادند۔ ہمگی پیچ آنکہ ادب بیاموزد و رعیت پروری و آگاہ دلی اندوزد۔ و چون ہشیار خرامی از روزنامچۂ احوال او خواندہ آید، عرصۂ دلکشائے کشمیر بدو سپردہ شود (اکبر نامہ صفحہ ۵۲۵، جلد ۳)۔ ۲ ابوالفضل درد دیوانگی یوسف شاہ ۴

پذیرفت و بعارضۂ ہوائے جنون جام حیاتش داژون گشتہ انتقال نمود۔ ایں مرتبہ حکومت اُو در کشمیر ہمگی چہار سال بود۔

یعقوب خان ۔ پسر یوسف خان در سنہ ۹۹۳ھ[1] بر سریر شوکت نشستہ رتبۂ وزارت بہ علی ڈار بخشید ۔ فرے مردے خوش دماغ بود مسکرات و مکیفات بسیار مستعمل می داشت۔ بموجب آں در امورات و معاملاتِ خلائق میانِ صدق و کذب و صلاح و فساد فرق نمی تو انست کرد۔ تابحدے کہ ہر گاہ بوقت پیشین کسے را یک دہ جاگیر میداد بوقتِ دیگر ہماں قریہ بدیگرے می بخشید۔ چوں ہر دو مرافعہ میکردند می گفت کہ آں موضع در خالصہ است۔

---

* می نویسد کہ بعرض رسید بود کہ مرزبان کشمیر درستی از پدر و گیانِ خود را از بلند بامے انداختہ۔ روزے کہ تماشائے کشمیری کاخہا می فرمودند با چندیں غرفہ ہائے بالا و منظرہائے دلکشا بر زبانِ گوہر بار گذارش یافت ۔ "ہمانا از فراز ایں بام یوسف آں بیگناہ را افگندہ باشد۔ چوں پرسش رفت، ہمچناں بود (اکبر نامہ ، ۳ ص ۵۴۹)

[1] اکبر نامہ جلد سوم ص ۴۸۱ ۔ اما بروایت خواجہ محمد اعظم "در تاریخ نہصد و نود و چہار (۹۹۴ھ) (مطابق ۱۵۸۵ء) یعقوب شاہ بافتح ونصرت تصرف استقرار پائے تخت کشمیر یافت و تاج حکومت برسر نہاد و سکہ و خطبہ بنام خود جاری ساخت۔"

(واقعات کشمیر ص ۹۸)

بایں شیوہ انتظام او استحکام نگرفت. مردماں بہ فساد و عناد مستعد شدند۔

دراں حال یعقوب خان سید حسین شمس دوبی را در شہر قائم مقام ساختہ خود با حشم و سپاہ برائی طوی فرزند خود بمقام ہالہ والہ نہضت نمود۔ و ہنگام معاودت چوں بہ مقام اچھہ بل رسید علی ڈار و شمس چک و علم شیر ماگرے و میر حسن چاڈورہ وغیرہ اتفاق کردہ برسر او تاختہ بہ جدال و قتال پیوستند عاقبت تاب مقاومت نیاوردہ برہم خوردند۔ و برائے تقابل سید حسین شمس دوبی در شہر آمدند۔

پس یعقوب خان بہ مساعدت محمد بٹ یورش کردہ پیش از ورود مخالفاں در شہر رسید۔ متعاقب او علی ڈار داخل شہر شدہ پلہائے شہر بریدہ بہ مقام زالڈگرہ علم بغاوت افراشت و یعقوب خان بہ میدان عیدگاہ صفوف محاربہ آراست۔ علی ڈار بنا بر اعتماد موالنست و محبت سابقہ در پیش یعقوب خان آمدہ معافیِ تقصیراتِ خود درخواست نمود۔ و یعقوب خان بصلاح اعوانِ خود مصالحہ او منظور نہ فرمود۔ پس علی ڈار و شمسی چک باتفاق رفقائے خود در سوپور رفتہ شورش بر داشتند و یعقوب خان با جمعیت خود یورش کردہ در قصبۂ سوپور بہ جنگ پیوستند مخالفاں مغلوب گشتہ منہزم شدند و بر وقتِ عبورِ جسرِ سوپور از دو

ازدحامِ جمعے کثیر غرق دریا گشتند۔ پس شمس چک با معاونانِ خود ازراہِ کوہپایہ بشہر رجعت نمود۔

امّا یعقوب خان پیش از ورودِ آنہا بشہر رسید و علم غیر ماگرے با جماعتِ خود بطرف کچھامہ مفرور شد و میر حسین چاڈورہ بموضع شمہ ہال رفت و علی ڈار در خانۂ زمیندار برتھل اختفا پذیرفت و شمس چک در خانقاہ شمس عراقی مخفی بود۔ یعقوب خان اورا اسیر کردہ بزنداں محبوس داشت و محمد بٹ بر منصبِ وزارت اقتدار یافت۔ یعقوب خان بعد رفع و دفع مخالفاں لوائے تعصّب افراشتہ اہل سنّت وجماعت را در شکنجۂ جور و جفا افشردہ بباد رنجانید۔

و قاضی موسیٰ کہ از احفاد قاضی میر علی بعلوم غریبہ و فنون عجیبہ آراستہ بود ابًا عن جدٍّ از عہد قاضی ابراہیم فیصلۂ امورِ قضایائے ایں دیار تعلّق بخاندان ایشاں داشت۔ دراں ایّام ترمیم بام وسقف مسجد جامع بکمال متانت واستواری می ساخت و تا مدّت یک سال باہتمام تمام در اتمام آں پرداخت یعقوب خان[1] اورا بنا بر تعصّب مذہب تکلیف ساخت کہ

[1] بقول ملک حیدر چاڈورہ (ص۱۸۰) و خواجہ محمد اعظم (صفحہ ۹۹، ۱۰۰) محرک ایں فتنہ در اصل ملا عینی بود کہ یعقوب شاہ چک را مجبور بر انضمام فقرۂ "علیٌ ولیُّ اللہ" در بانگ نماز کرد۔ ایں شخص بر ہمیں اکتفا نکرد بلکہ سبب توہین عارف حق مولینا نور الدین عبد الرحمٰن جامی (م ۸۹۱ھ = ۱۴۹۲ء) ہم

فرقۂ اہل سنت را مرغوب و منصوص نماید تا که در میانِ مساجد کشمیر

۴۴ برگشت۔ روایت ملک حمید رحینین است:۔

"(یعقوب خان) گفتۂ ہیچ کس را قبول نمی کرد و خود پسند و خود رائے بود۔ از این خود رائی و بے ہوشی یک روزے ملا عینی کو را که به خطاب تبرا خوانی خمار زدہ مباہی ساخته بود طلب نموده فرمود که پیش قاضی موسٰی برود بگو که در بانگِ نماز "علیٌ ولیُّ الله" ضم کند۔ چون ملا محرک و باعث این معنی بود بے آنکه قاضی مذکور را مذکور رساند۔ از زبانِ قاضی بعرض رسانید که این قسم بانگ خواندن در مذہب اہل سنت رفض است۔ و این دو بیت زادۂ طبیعت ملا است ؎

ہنوز آں ابرِ رحمت درفشان است

می و میخانہ با مہر و نشان است

درین دیر سدس خم تہی نیست

تہی گفتن بغیر از ابلہی نیست

بقول خواجہ محمد اعظم ملا عینی در مصرعۂ اخیرہ نسبت حماقت به مولانا عبدالرحمٰن جامی کردہ است۔ این دو بیت بجواب فرمودۂ جامی ؎

حریفان بادہ ہا خوردند و رفتند

تہی پیمانہ ہا کردند و رفتند

۴۴ است۔ ملا عینی نہ فہمیدہ کہ مراد مولانا جامی انقضائے مجلس پُرفیض انبیاءؑ

مؤذناں فقرۂ علیؑ ولی اللہ بہ اذان ملحق سازند۔ قاضی موسیٰ
بہ نظر رعایت سنت از صولت او نترسیدہ مجوز این امر خطیر نگردید۔
یعقوب خان اورا بہ تہمت موافقت شمس چک نمودہ برسر دیوان شہید
ساخت ولاشۂ مبارک او بہ دُم فیل بستہ در شہر بگردانید۔
گویند چون بدر خانہ خود رسید مادرش برآمدہ مجمر خود بر فرق او
نثار کردہ شکر الٰہی بجا آورد کہ در راہ خدائے تعالیٰ شہید شد۔
آخر این روز ابر و باد و برق و صاعقہ و تگرگ بشدت و حدت
تمام در ملک تزلزل انداخت کہ از صولت و صدمت برق و رعد
اکثر عورات حاملہ را اسقاط حمل شد۔ بعضے اطفال ہم ہلاک گشتند
و در خانہ یعقوب خان صاعقہ افتاد کہ منکوحۂ علی ڈار با چہار
زنانِ دیگر از شعلۂ آن بے جان گشت۔ بعد ازین قوم مردم
کشمیر از قاضی و ادانی از کردار و اطوار او بیزار گشتہ سرچشمہائے
بغض و عناد از ہر سو جوشیدن گرفت[1]

[22] ائمہ و اہل بیت و صحابۂ کرام ست کہ ظہور مثل آن در زمان صورت ندارد۔ و اگر بنظر
انصاف دیدہ شود در ہر طائفہ چہ از اہل عرفان و اہل علم و سخن دانان تفاوت در
فیضان شدہ است۔ لاحقین البتہ مثل سابقین نیستند۔ بلکہ سخن در باب فت
این تبرائے ہم ہست کہ چون گفتہ است ع

مئے و میخانہ با مُہر و نشان است

گویا معتقد این است کہ سابقین ہم مثل لاحقین از فیض محروم ماندہ اند۔

[1] واقعات کشمیر صـ ۹۹

ہمدراں اثنا یعقوب خان موجب رائے دکیک ملا احسن اسود محمد بٹ را از رتبہ وزارت معزول کردہ محبوس داشت وبجائے او نازک بٹ کہ از حلیہ تعقل وتدبر معرا بود بہ وزارت بر داشت۔ انگاہ باتفاق یکدیگر چندے در خرابی ملک وپریشانی رعایا وترویج مذہب تشیع وتوہین وتعذیب اہل سنّت وتخریب وترہیب جنود ہنود کوشیدہ اعلام جور وجفا افراختند ومردم بسیارے در معرض ہلاک و فلاکت انداختند۔

بنابراں جمعے کثیر از اکابر کشمیر مثل جناب شیخ بابا داؤد خاکی وحضرت شیخ یعقوب صرفی باتفاق امرائے نامدار در پیش گاہ اکبر شاہ رفتہ برائے تسخیر کشمیر او را تحریص وترغیب نمودند وعہد ومیثاق بوثوق شرائط منعقد ساختہ عہد نامہ نوشتہ گرفتند از انجملہ یکے آنست کہ حاکمانِ وقت در امور مذاہب وقیمتِ غلات بوجہی معترض نباشند۔ دوم آنکہ غلام وکنیزک از مردمان کشمیر معمول ندارند۔ سیوم آنکہ مردمان کشمیر از تکالیف شاقہ وبدعات مختلفہ مرفہ باشند۔ چہارم آنکہ امرائے کشمیر کہ فی الحال مصدر فتنہ وفساد وعناد ہستند در کارہائی ملکی ومالی دخیل نباشند۔[1]

بعد انعقاد عہد ومیثاق خاقان دوران میرزا قاسم میر بحر را[2]

---

[1] واقعات کشمیر ص ۹۹۔

[2] بقول ابوالفضل حیدر رچک وشیخ یعقوب صرفی چناں بر گذاردند کہ بزرگان

به بدرقهٔ گی شیخ یعقوب صرفی وحیدر چک برادر یعقوب خان و دوجی تواجی، وغیره چند کس از اُمرائے کشمیر با جمعیّت عسکر چهل هزار سوار و بیست هزار پیاده برائے تسخیر کشمیر مامور ساخت۔

چوں سنجق فلک فرسای افواج شاهی در حدود راجور رسید یعقوب خان به مجرد اطلاع نازک بٹ ولد ابدال بٹ در شهر قایم مقام حکومت ساخته خود با جمعیّت سی هزار سوار و ده هزار بندوقچی عازم نبرد و پیکار گشته در هیره پور ه لوائے تقابل افراشت۔ ازینجا که مردم کشمیر از وضیع و شریف به سبب بدکرداری و ناهنجاری یعقوب خان متبغّض و متنفّر شده بودند بنابراں اکثرے از اُمرا و ارکان دولت رو گردان شده با فواج شاهی پیوستند از انجمله سیّد یوسف خان بیهقی از نازک بٹ خلعت و اسپ و اسلحه بفریب گرفته در کچهامه با علم شیر خان ماگرے و ظفر خان بچه شمسی چک پیوسته با همدیگر عهد و پیمان بسته در شهر در آمدند و بر سیدن این جا

[۴۴] آں ملک از به دیده ما سر باز نه کشند۔ اگر لختے بومی سپاه پنجاب همراه شوند۔ همانا بے آویزش بدست در آید۔ بنابراں مبارک خان و جلال خان گکهڑ و دیگر زمینداران دستوری دادند۔ آں دو کشمیری نزد بنیر بانتظار کمک نشستند۔ دریں هنگام بر خاطر مقدّس پرتو انداخت آنکه از برون بومیاں دل نمی نهند۔ یا داز تباه پیچی می دهد بنابریں قاسم خان را که در کارشناسی و پُردلی از یکتایانِ زمانه بود۔ بدیں خدمت سربلند گردانیدند۔ و او به کشاده پیشانی پذیرا شد۔ (اکبرنامه، ۳، ۴۹۶)

محمد بٹ و شمس چک را از حبس خانہ رہائیش دادہ آتش تعصب افروختند و باتفاق مردم عوام خانقاہ جڈی بل سوختہ مرقد شمس عراقی را مزبلۂ اہل شہر کردند و خانمان اہل تشیع را غارت کردہ خاکستر نمودند و تا سہ روز تخریب فرقۂ شیعہ ہا نمودہ از راہ پنوچ گریختہ با فوج اکبر شاہ ملحق شدند۔ و یعقوب خان در ہیرہ پورہ رسید۔ یوسف چک ولد حسین خان و ابیہ چک ولد ابدال چک و سید ابراہیم خان پسر مبارک خان وغیرہ برائے محافظت راہ کوتہ بل تعین ساختہ من جملہ آنہا جمعے کثیر مغرور شدہ با فوج شاہی پیوستند۔ یوسف چک و ابیہ چک و سید ابراہیم تنہا ماندہ با یعقوب خان لاحق شدند۔ بہرام نیایک و شنگی نیایک کہ برائے محافظت راہ سدو مامور شدہ بودند با فوج شاہی الحاق نمودند۔ و قاسم نیایک و حسین چک کہ از راہ پیرپنچال ہراول فوج رفتہ بودند با فوج شاہی مقابلہ گشتہ بہ محاربہ و مجادلہ پیوستند۔ و قاسم نیایک در حملۂ اول کشتہ شد پسرش ظفر نیایک باوجود قتل پدر از ضرب و حرب باز نماندہ بہ معاضدت محمد چک بر فوج شاہی قافیہ تنگ ساختہ عاقبت ہر دو مقتول شدند۔ محمد بٹ و شمس چک کہ از دست ظفر خان و علم شیر خان اطلاق یافتہ بودند بہ استمالت و مدارائے سید ابو المعالی باعانت و امداد یعقوب خان در ہیرہ پورہ رفتند و ہمان روز عسکر شاہی از کتل پیرپنچال عبور کردہ با فوج یعقوب خان بہ جنگ پیوستند کہ تا یک پہر روز

Library Sri Pratap College. Srinagar

آتش محاربہ و قتال مشتعل بود و افسران افواج یعقوب خان بسبب بیدلی در جنگ درنگ می ساختند۔

دراں اثنا یعقوب خان برائے حاجت بول از مادیان سواری خود نزول کردہ عنان مادیان در دست گرفت ناگاہ اسپے مغل کہ از خیول مغولاں بلند بود • با مادیان مذکور متنازع گشت و ریسمان نزع کردہ ہر دو رم خوردند۔ یعقوب خان بپای پیادہ از رزمگاہ رخ برتافتہ بجانب فرودگاہ خود می رفت لیکن فوج یعقوب خان مادیان مرزبان بغیر راکب جیران دیدہ یکبار ہمہ ہا ہزیمت خوردہ از ہم متفرق و پریشان گشتند و فوج شاہی بتعاقب آنہا گرم عنان تاختہ بسیارے مقتول و مجروح گردانیدہ در قصبۂ شوپیان سنجق شاہی افراختند۔ روز دوم بکمال تزک و شان و شوکت داخل شہر گشتہ طبل فیروزی نواختند و یعقوب خان خائب و خاسر و پریشان و پشیمان ہمگی یک سال و دو ماہ[1] حکومت کردہ بجانب کشتوار[2] فرار اختیار نمود۔

[1] نزد خواجہ محمد اعظم تا مدت یک سال و شش ماہ حکومت کرد " (واقعات کشمیر صفحہ ۹۸)

[2] بروایت ابوالفضل یعقوب شاہ چک بعد ازیں دو سہ مرتبہ از بنگاہ کشتوار در شبیخون با فواج اکبری بسر بردہ، بالآخر از یاد خود سری و سرتابی ستوہ آمدہ خود را حوالۂ افواج شاہی نمود و بمیانجی میرزا یوسف خان رضوی باستان قدسی اساس رسید۔ شہریار مہربان دل پذیرفتہ خوش گردانید۔ در ۱۰۰۲ھ مطابق ۱۵۹۳ء در بنگالہ جاگیر یافت۔ (اکبرنامہ جلد سیوم صفحہ ۴۴)

تسلط یافتن شاہانِ چغتائیہ بر ممالک ہندوستان و کشمیر

مؤرخانِ پیشین می آرند کہ سلطان ابوسعید میرزا[1] بن سلطان میرزا[2] بن سلطان میران شاہ بن صاحبقران ثانی امیر تیمور گورگانی در مملکت ترکستان و خراسان پادشاہ عظیم الشان بود۔ ایام حکومت بسر بردہ در عراق شہید[3] کردند۔ وی یازدہ پسر نیک اختر از وی یادگار

44 بقول ڈاکٹر صوفی مقبرۂ یعقوب شاہ بادشاہ آخرین کشمیر در بیرونِ قصبۂ کشتوار، جنوب شیر کوٹ براہ چوگام واقع است۔ ملکہ اش فتح خاتون دریا دگار شوہرش نہرے تحفیر نمود کہ تا حال برائی اہالیانِ کشتوار نعمت بزرگ است۔ فتح خاتون علاوہ ازیں یک تالاب و نہرے از کالی ناگ نزد قریۂ زیوار حفر نمود۔

بہ تحقیق ڈاکٹر صوفی آرامگاہ آخرین بادشاہ کشمیر دریں ایام بغیر از تودہ صغیر از سنگ و آہک نیست۔ این نیز در قطعہ اراضی مملوکہ برہمنے است۔

(کشمیر جلد اول صـ ۲۳۷)۔

1. (۸۷۳ھ — ۸۳۰ھ = ۱۴۲۶ء — ۱۴۶۸ء)۔

2. ابن سلطان محمد میرزا (اکبر نامہ جلد اول صـ ۹۲)۔

3. سبب شہادت سلطان ابوسعید این بود کہ در یکے از حروب با ترکمان قحطے در لشکرش پیدا شدہ در ہنگام مراجعت از قراباغ اورا تعقیب کردہ و دستگیر نمودہ نزد آذون حسن امیر ترکمۂ آق قوینلو (گوسفند سفید) بردہ اورا بقتل رسانید۔ (تاریخ ایران فارسی تصنیف میلکم صاحب صـ ۱۷۹)۔ بقول ابو الفضل داکبر نامہ جلد اول صـ ۹۳) تاریخ شہادت سلطان ابوسعید در بیست و دوم رجب سنہ ۸۷۳ھ (۱۴۶۸ء) واقع شد

ماندند۔ از انجملہ چہار پسر بہ سلطنت رسیدند۔ الغ بیگ میرزا در کابل احمد میرزا[۱] در سمرقند۔ محمود میرزا[۲] در حصار و قندز۔ عمر شیخ میرزا[۳] در اندجان[۴] و فرغانہ۔ و بغیر الغ بیگ میرزا سہ برادر دیگر دختران یونس بیگ حاکم مغلستان در عقد داشتند۔ چون عمر شیخ میرزا در فرغانہ حکومت میکرد در ۸۸۸ھ اورا از بطن دختر یونس خان[۵] فرزندے بوجود آمد موسوم بہ محمد بابر میرزا کردند۔ تاریخ تولدش

اندر شش محرم زاد شہ مکرم ۸۸۸ھ — تاریخ مولدش[۶] آمد شش محرم

عمر شیخ میرزا[۷] در ۸۹۹ھ از بالائے بام کبوتر خانہ افتادہ شنقار گشت۔

---

۱ احمد میرزا کلان ترین پسر سلطان ابوسعید میرزا بود و حکومت سمرقند و بخارا داشت۔ (توزک بابری مترجمہ جان لیڈن و ولیم ارسکاین، چاپ آکسفورڈ یونیورسٹی صفحہ)

۲ محمود میرزا پسر سوم سلطان ابوسعید بود و حکومت استرآباد داشت۔ در ۸۵۷ھ مطابق ۱۴۵۳ء متولد و در ۹۰۱ھ مطابق ۱۴۹۵ء وفات یافت۔ (ایضاً ص ۲۳)۔

۳ عمر شیخ میرزا پدر ظہیر الدین محمد بابر پسر چہارم سلطان ابوسعید بود۔ در ۸۶۰ھ مطابق ۱۴۵۵ء در سمرقند متولد شد۔ پدرش ابوسعید چون دید کہ تیمور بیگ پسر کلان خود عمر شیخ را حکومت فرغانہ دادہ است۔ بنا بر اتفاق نام سابق الذکر نیز پسر خود عمر شیخ را حکومت اندجان بخشید۔ (توزک بابری، مترجمہ جان لیڈن و ولیم ارسکاین ص ۱۴ و ۱۵)۔

۴ در اضلاع جنوب دریائے سیحون شہر اندجان است کہ دار الخلافت فرغانہ بود۔ اندجان برائے میوہ جات سردسیری مثل ناشپاتی وغیرہ مشہور بود۔ بعہد بابر اندجان سہ دروازہ بزرگ داشت و قلعہ اش بطرف جنوب بود۔ و نہ نہرہائے صغیر در شہر می رفتند۔

۵ مراد از قتلق نگار خانم است۔ قتلق نگار خانم دختر دوم

۴۲

ظہیر الدین بابر شاہ - بعمر یازدہ سالگی پادشاہ شدہ[1] ظہیر الدین لقب یافت - فی الفور عموی خودش احمد میرزا حاکم سمرقند وخالوی خودش محمود خان بن یونس خان[أ] بر سر او علم مخاصمت و منازعت افراختہ باہمدیگر معرکہ ہای بسیار وفساد ہای بیشمار کردہ عرصۂ دوازدہ سال در جنگ وجدل ورد وبدل بسر بردند وگاہے غالب وگاہے مغلوب میشدند - چنانچہ توضیح آن در کتب متداولہ مبسوط است[2] - عاقبۃ الامر در ۹۱۰ھ شیبانی خان اوزبک بر مملکت بخارا وسمرقند قبضہ نمود - بابر شاہ از روئے حرام نمکی معاونان ومخالفت معاندان بی بال وپر گشتہ ہمگی با جمعیت بیست سوار از جنگ مخالف خونخوار فرار اختیار کردہ شبانروز

أ یونس خان از نسل چغتائی خان کہ پسر دوم چنگیز خان است بود - در ۸۸۸ھ مطابق ۱۴۸۳ء - ھ توزک بابری صـ ۱ (ارسکن) -

1 اما بقول خودش بابر بعمر دوازدہ سالگی حاکم فرغانہ شد (توزک بابری صـ ۱ مترجمہ ارسکن جہان لیڈن چھاپ مطبعۂ آکسفورڈ لندن سنہ ۱۹۳۱ء) -

2 جنگ ہا کہ بابر را در ماوراء النہر با سلاطین چغتائیہ و اوزبک در عرصۂ دوازدہ سال پیش آمدہ است - یکے در سال نہصد وسہ (۹۰۳ھ) از بایسنغر مرزا پسر سلطان محمود میرزا نزد اندجان - دوم از شیبک یا شیبانی خان در سال نہصد و شش (۹۰۶ھ) وسوم بعد کشتہ شدن شیبک خان در سال نہصد و ہفدہ (اکبر نامہ جلد - ۱ - صـ ۹۹ چھاپ لکھنؤ سنہ ۱۹۱۳ء)

بخوف دشمنان بکمال اضطراب وانقلاب بی خورد وخواب دو بیده همراهیانش از هم پاشیده تنها کوه و صحرا طی کرده شدائد مصائب بشمار کشیده در حدود مغلستان میان یک قریه قرار یافت۔ اتفاقاً چند کس از ملازمان قدیمی او پیشتر در انجا سکونت میداشتند۔ آنها بدیدن بابر شاه مسرور گشته در خدمات او جانفشانی ها کردند۔ موجب تقدیر مادرش در حالت آواره گردی در انجا وارد گشت و چند ماه در انجا بسر برده از مردم کوهساری قریب دو صد سپاه جمع کرده بی سر و سامانی به حصار شادمان متوجه شده در مدینة الرّجال ترمذ رسید۔ و از انجا باتصواب امیر محمد باقر روی توجه بجانب کابل آورد۔ و خسرو شاه[له] نام شخصی از وزرائی عمرشیخ که پیشتر حرام نمکی کرده در نواحی بلخ سرغنه چند قوم شده بود بجهت تلافی تقصیرات سابقه بملازمت بابر شاه مشرف گشت۔ و بابر شاه ملازمان و نوکران او

له خسرو شاه از خوانین سلطان محمود میرزا پسر سلطان ابوسعید میرزا بود۔ اصلش از ترکستان قبیله قبچاق است۔ در جوانی بخدمت ترخان بیگ بود۔ خسرو شاه در واقعه عراق همراه سلطان محمود میرزا بود و در مصاحبت او خدمات پسندیده بجا آورد۔ بقول بابر عادات و اطوار پسندیده نداشت و مردے لوطی بود۔ از حکایات بی رحمی و احسان نا فراموشی خسرو شاه این است که وے چشمهائے یک پسر محسن خود را از حدقه بیرون کنانید و دیگری را قتل کرد (توزک بابری صفحہ مترجمه ارسکن و جان لیدن چاپ مطبعهٔ آکسفورڈ۔ لنڈن سنه ۱۹۲۱ء)

کہ بقصد رہشت ہزار سوار و پیادہ بودند فریفتہ از خود ساخت - و خسرو شاہ فرد واحد ماندہ نزد بدیع الزمان بگریخت - وچند شتر بار از نقد وجنس و تحائف در دست بابر شاہ[1] افتادہ اسباب شاہی بہم رسانیدہ وارد کابل گردید - و محمد مقیم داماد میرزا الغ بیگ در انجا حاکم بود چند روز متحصن گشتہ امان خواست[2] - و بابر شاہ باجمعیت سی ہزار سپاہ داخل کابل گشتہ بر تخت سلطنت جلوس نمود و در ضبط و ربط امور مملکت پرداخت - و در آبادی دہات و ترصیص عمارات و تعمیر باغات و احداث[3] گلزار و بساتین مصروف ماندہ اطراف دیار کابل زمین رشک فردوس برین گردانید وہمیشہ در سیر باغات و سیاحت اطراف کوہسار و تماشای گلزار اوقات بسر می برد - در سنہ ۹۱۱ھ در کابل[4] زلزلہ

---

[1] صحیح این است کہ بابر از کمال مردمی و فرط جوانمردی در مقام انتقام نیامدہ، حکم فرمود کہ خسرو شاہ از اموال خود آں مقدار کہ اختیار کند برگیرد و بخراسان رود۔ او پنج شش قطار شتر و استر از مرصع آلات و طلا و دیگر نفایس اجناس بار کردہ بجانب خراسان رفت - (ایضاً ، صنہ ۱)"

[2] بابر کابل و غزنین را از مرزا محمد مقیم بلامزاحمت در اواخر ربیع الثانی سنہ ۹۱۰ھ (۱۵۰۴ء) گرفت (توزک بابری مترجمہ ارسکن و جان لیڈن صـ ۲۱۶).

[3] منجملہ ازان "چہار باغ" از باقیات بابر در کابل بود (حاشیہ ۲ - توزک بابری مترجمہ ارسکن و جان لیڈن صـ ۲۱۴)

[4] بہ عہد بابر کابل بہ چہاردہ تومان (ہندی پرگنہ) منقسم بود و بہ تفصیل ذیل یازدہ زبان در رواج داشت :- عربی ، فارسی ، ترکی ، مغلی ، ہندی ، افغانی ، پشائی - پراچی - گبری - برکی و لمغانی - (ایضاً صـ ۲۲۵)

عظیم واقع شدہ تا مدت یکماہ اکثر عمارات بریخت و بابر شاہ بار دیگر در تعمیر عمارات و تجدید مکانات متوجہ شدہ و رعایا را در مہد امن و امان نگہداشت۔ و در ہمان سال قلات و قندہار و غزنین و ہزارہ جات مفتوح ساخت۔

و در ۹۱۲ھ موجب خواستگاری عموی خود سلطان حسین در خراسان رفت و در آنجا چندگاہ در عیش و سرور بسر برد۔ و بوقت معاودت موجب کثرت برف در میان برفانی کوہستان زحمت جانکاہ برداشتہ وارد کابل گشت۔ و در ایام نہضت او برادرش باغی گشتہ تسلط کابل کردہ بود۔ چون بابر شاہ رجعت فرمود آن باغی بعجز و نیاز پیش آمدہ امان یافت۔ بابر شاہ پیشتر از شرب شراب اجتناب میکرد امّا بعد مراجعت خراسان در تشرب شراب و نوشیدن مسکرات مائل گشتہ داد عشرت میداد۔ چنانچہ در میان باغ شاہی یک حوض سنگ مرمر از شراب انگوری مملو میداشت و ہر کسی بر کنارہ آن نشستہ تشرب می ساخت۔ بابر شاہ اکثر اوقات این بیت تکرار میکرد۔ بیت

نوروز و نو بہار و می و دلبر با خوش است
بابر بعیش کوش کہ دنیا دوبارہ نیست

و در ۹۱۷ھ[1] شیبانی خان از دست چال نشادان

[1] بقول بابر قتل شیبانی خان در ۹۱۶ھ (۱۵۱۰ء) در مرو شاہجہان کہ ۳۴

سلطان اسماعیل صفوی[1] بقتل آمده بابرشاہ بالشکر وسپاہ باز بجانب سمرقند نہضت کرد و باعانت وامداد سلطان اسماعیل صفوی لشکر اوزبکاں را قلع وقمع کردہ بار سوم برتخت سمرقند جلوس نمود۔ وبعد ہشت ماہ از روئی غلبۂ اوزبکاں باز ترک سلطنت کردہ وارد کابل گردید و در سنہ ۹۲۴ھ باجمعیت دوازدہ ہزار سپاہ بجانب کابل رجعت فرمود۔

و در سنہ ۹۲۵ھ باز اشہب عزیمت راجولان دادہ ممالک پنجاب تا ساحل دریائی چناب وعلاقۂ گہکران قبضہ کردہ بجانب دارالخلافت معاودت نمود۔

و در سنہ ۹۲۶ھ لوائی کشورکشائی افراشتہ باغیان سیف پور

---

۲۲ مقاتلۂ عظیم مابین شیبانی خان وشاہ اسماعیل صفوی افتاد، واقع شد۔ دریں جنگ شمارہ لشکر شیبانی خان ۲۵ ہزار وشاہ اسماعیل صفوی ۱۷ ہزار بود۔ (ایضاً تزک بابری صـ۶۷)۔

[1] شاہ اسماعیل متوفی سنہ ۹۳۰ھ (۱۵۲۳ء) بانی دودمان صفوی در ایران در ترویج مذہب امامیہ عالی بود۔ قریباً بیست چہار سال حکومت کردہ عالم فانی را پدرود کرد۔ در تمام عمر یک دفعہ در حدود آذربائیجان بردست سلطان سلیم عثمانی شکست یافت۔ ایرانیاں او را البیادمی سنا ہیدند و در او صاف و اغراق از حد می کنند۔ (ایضاً تزک بابری صـ۲۹۲ ترجمۂ فارسی تاریخ ایران میلکم صاحب صـ۱۸۵) چاپ بمبئی سنہ ۱۸۷۳ء۔

زنی را نطاول وتاراج ساختہ از لب دریای سند باستماع خبر یورش آوردن سلطان سعید[1] بر بدخشان بازگشت رفتہ و نگہداشت حدود کابل پرداخت۔ و بعد دفع و درفع سلطان سعید در سنہ ۹۲۷ھ[2] بجانب پنجاب یلغار کردہ تا حدود سیالکوٹ فتح نمود۔ و قصبہ سیدپور را قتل عام کردہ سی ہزار کنیز و غلام در اردو بہم رسید۔ راجہ سیدپور را قتل کردہ بجانب کابل عود نمود۔

و در سنہ ۹۳۰ھ سمند عزم را مہمیز دادہ بہار خان و مبارک خان لودی مغلوب و منکوب ساختہ بر تخت لاہور جلوس نمود و تا ملک سرہند متصرف بلاد و امصار گشتہ اطراف و اکناف پنجاب ضبط نمود و شیخ علی بیگ و قوچک بیگ اوزبک با جمعیت سپاہ و لشکر برائے تسخیر خطۂ کشمیر مامور فرمود۔ چون در کوہستان بمبرہ رسیدند ملک کاجی چک با جمعیت مردم کوہستان و معاونانِ خود فوج شاہی را ہزیمت دادہ بسیارے بقتل رسانید۔ پس بابر شاہ تسخیر کشمیر معطل داشتہ بجانب کابل متوجہ گشت۔

و در سنہ ۹۳۲ھ روز جمعہ غرۂ صفر مرتبہ پنجم رایتِ نصرت

---

[1] مراد از سلطان سعید والی کاشغر پدر میرزا حیدر دوغلات مصنف "تاریخ رشیدی" است (حاشیہ توزک بابری صـ۱۱ ترجمہ جان لیڈن و ارسکن صاحبان)

[2] ۱۵۲۰ء۔

افراشته با جمعیت دوازده هزار سوار[1] لب دریای راوی مغرب
خیام ساخت و از طرف سلطان ابراهیم لودی دولتخان و غازی
خان با جمعیت چهل هزار سوار بمحاربت و مبادرت کرده بغیر جنگ
منهزم شدند و دولت خان با پسر علیخان در قلعهٔ بلوت
متحصن گشت بعد محاصره و مقاتلهٔ بسیار از جان امان یافته
مال و اسباب قلعه بغارت رفت و غازی خان در کوهستان
پنهان شد۔ انگاه بابر شاه حدود پنجاب از مخالفان صاف
کرده بجانب دهلی یلغار نمود۔ و ابراهیم خان لودی با جمعیت
یک لک سوار و ده هزار فیل[2] با تزک و شان و سامان فراوان
از دهلی کوچ کرده در میدان پانی پت خیام دولت افراشت
ازین طرف بابر شاه عسکر خود آراسته پنجهزار سوار برائے
شبخون ابراهیم شاه تعین ساخت۔ چون غنیم واقف بود کاری
نساخته برگشتند۔ و افواج ابراهیم شاه دلیر گشته در معرکه
جلو ریز در آمده حمله آور شدند۔ چون نزدیک رسیدند
شتاب آهنگ تر شده و دلیران بابری صمصام خون آشام
از نیام برکشیده مانند هژبر ژیان در رمهٔ گوسفندان در آمده
در قتل افغانان تقصیری نکردند۔ و از دو ساعت روز تا نصف

---

[1] اکبر نامه جلد اول صـ۱۰۱ ۔

[2] بقول ابو الفضل "هزار فیل جنگی داشت"۔ (ایضاً صـ۱۰۱)

Library Sri Pratap College, Srinagar

نہار نائرۂ جنگ مشتعل بود - قریب چہل ہزار کس از فوج افاغنہ زیر تیغ آمدہ از کلہ ہا منارہا افراختند - و سلطان ابراہیم شاہ هم با پنج شش ہزار کس در یک معرکہ بقتل رسید[1] - و تمامی مال و اسباب افاغنہ در دست مغلاں افتاد - و پس ماندگان غنیم آوارۂ دشت خذلان گشتہ بابر شاہ ۱۲ ماہ رجب[2] بکمال اقتدار و افتخار داخل دہلی شد و بعد ملاحظۂ عمارات قدیم و زیارات فخیم بجانب آگرہ نہضت کردہ ۲۲ ماہ مذکور[3] بر تخت آگرہ جلوس فرمود - و ہمایون شاہ در دولت خانۂ سلطان ابراہیم در آمدہ خزاین و دفاین ضبط نمود - و مادر سلطان ابراہیم با جمعی از یتیمان بعجز و انکسار پیش آمدہ یک جوہر الماس بوزن ہشت مثقال کہ از خزینۂ راجہ بکرماجیت در دست سلطان علاء الدین تغلق افتادہ بود ہمایون شاہ را نذر خدمت نمود و ہمایون شاہ آن مجوزۂ مستورہ را قدر و منزلت افزودہ در حرمخانۂ شاہی نگہداشت و بابر شاہ بعد سہ روز برائے ملاحظۂ دفاین و خزائن بر آمدہ سیصد و پنجاہ ہزار روپیہ نقد

---

[1] اکبرنامہ جلد اول صفحہ ۱۱۱ - بقول بابر کسیکہ نعش سلطان ابراہیم لودی در میان مقتولان شناخت کردہ طاہر طبری از لشکریان بابر بود - (توزک بابری جلد دوم صفحہ ۱۸۸ مترجمہ ارکین)

[2] یعنی ۱۲ ماہ رجب سنہ ۹۳۲ھ مطابق ۲۱ اپریل سنہ ۱۵۲۶ء -

[3] مطابق ۳ مئی سنہ ۱۵۲۶ء - لاکن صحیح این است کہ دخول بابر در آگرہ ۲۴

ویک خزانہ دربستہ بہ ہمایون شاہ بخشید۔ وسلطان میرزا را چہار شمشیر مرصّع و دو لک دو پیہ نقد عطا نمود۔ و جمیع میرزایان و امیران و افسران عسکر و تاجران و طالب علمان و لشکریان را بقدر حیثیت بہرہ رسانید۔ و در سمرقند و خراسان و عراق خویشان و دوستان خود را تحفہ ہا فرستاد۔ و برای حرمین الشّریفین و بعضے زیارات مقدسہ تحائف بے شمار مرسول داشت و ساکنانِ کابل را از خورد و کلان موجب سرشماری یک یکہ و پیہ شاہ رخی ارمغان شاہی مبذول فرمود۔ اندوختۂ سالہائی دراز در یک مجلس صرف نمود موجب آن اورا قلندر میگفتند۔ پس بابر شاہ را امرایانِ خود برائی رجعت کابل ترغیب میدادند امّا بابر شاہ مطلقاً قبول نفرمود۔[1]

[44] بتاریخ ۲۸ رجب ۹۳۲ھ مطابق ۱۰ مئی ۱۵۲۶ء واقع شد۔ (توزک بابری مترجمہ ارسکن ص۱۹۲)۔ امّا ابوالفضل تاریخ ورودش در آگرہ ۲۱ ماہ رجب ۹۳۲ھ قرار دادہ است (اکبر نامہ ص۱۱۱)۔ از ہنگام فتح کابل در ۹۱۰ھ (۱۵۰۴ء) تا ایندم بابر خیال فتح ہندوستان در مکمن خاطر میداشت، لاکن بسبب ناماعدگیٔ حالات در ارادۂ خود کامیاب نمی گشت۔ بالآخر درین مرتبہ کہ بقول خودش کوشش پنجم در تسخیر ہندوستان بود تائید ایزدی فائز المرام گشت۔ (توزک بابری مترجمہ ارسکن ص۱۶۳)

[1] ابوالفضل درین ضمن چنین می نویسد:- ۴۵

چوں راجگان و مرزبانان ہندوستان دانستند کہ بابر شاہ در ہند تسلط و تمکن فرمود بنابران بسیاری زمنداران حملہ آور گشتہ بقتال و جدال پیوستند و بامداد حضرت باری ہرکس را نگونساری حاصل گشت۔ عاقبت رانا سانگا مہاراجہ اودی پور با جمیع راجگان ہند و مرزبانان اسلامیہ اتفاق کردہ با جمعیت دو لک سوار بر آگرہ یورش نمود۔ و بابر شاہ

۴۴ "دریں سال کہ عرصۂ آگرہ مخیم سرادقات اقبال شدہ افراط گرمی ہوا و شائبہ سموم و وبا و ناسازگاری ہوا و نارواٸی راہ ہا و دیر رسیدن سوداگران تنگی معاش و فقدان اجناس پدید آمد و کار بر خلایق دشوار شد۔ اکثر امرا قرار بانتقال از ہندوستان بہ کابل و آں حدود دادند و بسیاری از جوانان ترک ایں ممالک گفتہ بے رخصت رفتند" (اکبر نامہ جلد اول صفحہ ۱۱۴)

۴۵ ہنگام ورود بابر در ہند ہفت بادشاہ حکمرانی میکردند۔ پنج ازاں مسلماں بودند و دو ہندو بہ تفصیل ذیل:۔

(۱) سلطان ابراہیم خان لودی افغان در مرکز یعنی از دہلی تا جونپور۔
(۲) سلطان محمد مظفر در گجرات۔
(۳) خاندان بہمنی در دکن (کلیم اللہ بہمنی بن محمود شاہ بہمنی)
(۴) سلطان محمود در مالوہ۔
(۵) نصرت شاہ در بنگال۔
(۶) والی بیجانگر کرشن دیو رائے (متوفی ۱۵۲۹ء)
(۷) رانا سنگرام سنگھ المعروف رانا سانگا والی چتوڑ۔ (توزک بابری صفحہ ۱۹۸)

با جمعیت خود کہ زیادہ از بیست ہزار بود بمقابلۂ غنیم صفوف محاربہ آراستہ بجنگ پیوستند۔ عاقبت بابر شاہ غالب گشت و فوج غنیم را قتل عام کردہ رانا سانگا فرار اختیار نمود۔ "فتح بادشاہ اسلام" تاریخ است[1]۔ بعد ازاں مندنی رائے راجہ چندیری سر شورش بر داشتہ با جمعیت پنج شش ہزار سپاہ بقتل رسید۔ و بابر شاہ بدیہہ تاریخ گفت۔ تاریخ:-

بعد چندی مقام چندیری ✽ پُر زکفار و دارحربی حرب
فتح کردم بحرب قلعۂ آں ✽ گفت تاریخ فتح دارُ الحرب[2]

بعد ازاں باغیان و طاغیاں را در ہر جا قلع و قمع ساختہ ایام عُمر عزیز خود در عیش و عشرت و سیر و تفرج گذرانید۔ و در علم

---

[1] ۹۳۳ھ (۱۵۲۸ء)۔

[2] ایضاً۔ بقول محشیان توزک بابری صفحہ ۲۰ مدنی رائے وزیر باستقلال سلطان محمود دوم والی مالوہ بود۔ محمود از جگونگی غلبۂ او خائف شدہ نزد سلطان مظفر دوم والی گجرات پناہ آورد۔ سلطان مظفر بعد از جنگ بسیار بر مدنی رائے و لشکریانش غلبہ نمودہ حکومت مالوہ بہ سلطان مظفر واگذار نمود۔ بعد ازیں مدنی رائے نزد رانا سانگا آمدہ بصلۂ خدماتش حکومت چندیری یافت۔ سلطان محمود خلاف ہر دو کوچ نمود۔ لیکن در جنگ کہ مابین فریقین رو داد۔ شکست بر افواج محمود افتاد دگر فرار شد۔ واقعۂ مزبور در سنہ ۱۵۱۹ء رو داد۔

فقہ حنفی مجتہد بود۔ و وقت نماز از وی فوت نمی شد۔ و بروز جمعہ ہمیشہ روزہ میداشت۔ و در علم موسیقی و شعر و املا و انشا بی ہمتا بود۔ و بعد فتح اودی پور از شرب شراب تائب گشت۔ لیکن سر رشتہ عیش از دست نداد۔ رنگین مزاج و سخت طبیعت و مصیبت پسند بود کہ در عرصہ یک روز از کالپی تا آگرہ بمسافت یکصد و شصت میل راہ قطع نمود۔ و شمشیر در دست گرفتہ خود را بدریا می انداخت۔ طبیعتش از جادہ اعتدال برگشت۔

و ہمایون شاہ پیش ازان بعارضہ بیماری بنفس شماری رسیدہ بود۔ بعضے مشائخان گفتہ چیزے کہ بنظر بادشاہ عزیز است بنام فرزند تصدق باید داد۔ بابر گفت مرا جان خود عزیز است بروی فدا خواہم ساخت یکبار خود را سہ دفعہ بر سر او نثار کردہ سر بسجدہ نہاد۔ سہ بار گفت برداشتم، برداشتم، برداشتم۔ و بقدرت خدا ہمایون صحت یاب شدہ بابر شاہ[1] انتقال نمود۔ تاریخ۔

"ہمایون بود وارث ملک وی"[2]

نصیر الدین ہمایون شاہ[3] نہایت خوش خلق و لطیف طبع

---

[1] بموجب اکبر نامہ جلد اول صفحہ ۱۳۲ محل وفات بابر چہار باغ است کہ در آگرہ برلب دریائے جون (جمنا) بود۔ [2] سنہ ۹۳۷ھ (۱۵۳۰ء)۔ تاریخ مزبور از گفتہائے مولانا شہاب معمائی است (ایضاً صفحہ مزبور)۔ [3] ولادت ہمایون شب سہ شنبہ چہارم ماہ ذیقعدہ نہ صد و سیزدہ ہجری (۱۵۰۷ء) در ارک کابل از بطن ماہم بیگم دختر سلطان حسین میرزا واقع شد۔ تاریخ ولادت "سلطان ہمایون خان"

ونشاط مند وعیاش بود از علم ریاضی و ہیات شعر وسخن بہرہ تمام داشت کرۂ ارضی وسماوی از مخترعات اوست۔ وبعد وفات بدر جشنی عظیم ترتیب داده بر تخت جلوس نمود[۱]۔ و دوازده ہزار کس را خلعت وانعام بخشید۔ ومیرزا کامران را حکومت کابل و قندہار و ملتان و پنجاب و پشاور بخشید۔ ومیرزا ہندال را میوات ومیرزا عسکری را ولایت سنبل جاگیر عطا نمود[۲]۔ واین ہر سہ کس برادران او بودند۔

ودر ۹۳۸ھ[۳] با سلطان محمود لودی کہ والی جونپور بود جنگ کرده مملکت او بسلطان جنید[۴] برلاس تفویض نمود۔ محمد زمان[۵] میرزا نبیرۂ سلطان حسین میرزا باتفاق خواہر زاده ہای خود

و "شاه فیروز قدر" و "بادشاه صف شکن" یافتہ اند۔ (اکبرنامہ ج ۱۔ ص ۱۳۶)

[۱] مطابق اکبرنامہ وطبقات اکبری جلوس ہمایون بر تخت سلطنت در دار الخلافہ آگره بود۔ "خیر الملوک" تاریخ است۔

[۲] طبقات اکبری ص ۱۹۴ چاپ مطبع منشی نولکشور لکھنؤ۔

[۳] ۱۵۳۱ء۔

[۴] سلطان جنید برلاس برادر نظام الدین خلیفہ وزیر اعظم بابر بود۔ در ۹۳۳ھ (۱۵۲۶ء) از طرف بابر بر حکومت جونپور تعین یافت (توزک بابری ص ۵۱ و ص ۲۷۱ مترجمہ جان لیڈن وارسکن صاحبان)۔ [۵] محمد زمان میرزا پسر بدیع الزمان میرزا نسبت بابر شرف دامادی داشت (اکبرنامہ جلد اول ص ۱۳۸ چاپ لکھنؤ سنہ ۱۹۱۳ء)

محمد سلطان و نخوت سلطان[1] علم مخاصمت افراشته عاقبت مغلوب شدند۔ محمد زمان[2] در قلعۂ بیانہ محبوس کردہ محمد سلطان و نخوت سلطان نابینا ساخت۔

همدران سال میرزا کامران با جمعیت سی ہزار سوار برائے تسخیر خطۂ کشمیر تعئین فرمود و میرزا کامران خود در نوشہرہ قیام ساختہ موکب منصور با فسری محرم بیگ تاشلیقی و شیخ علی بیگ اوزبک روانہ کشمیر ساخت۔ سلطان محمد شاہ با امرای کشمیر بمقابلۂ آنہا داد شجاعت و دلاوری دادہ بعد کشاکشی بسیار و مجادلہ بے شمار ترکان مغلوب گشتہ طرح مصالحہ انداختہ بی نیل مرام رجعت نمودند۔

و در ۹۳۹ھ علاء الدین لودی با جمعیت چہل ہزار سوار بر تسخیر دہلی خروج کردہ شورش برداشت۔ و میرزا ہندال بمقابلۂ او نامزد شدہ سہ صد کس از روسای افاغنہ قتل کردہ مظفر و منصور رجعت نمود۔

و در ۹۴۰ھ بہادر شاہ گجراتی شورش برداشتہ

---

[1] در اکبر نامہ جلد اول۔ صفحہ ۱۲۶ این نام الغ بیگ مرزا دیدہ شد۔
[2] بقول بخشی نظام الدین محمد زمان میرزا نیز حکم بر میل کشیدن چشم کردہ شدہ بود۔ لاکن نوکران بادگار بیگ مردم کش را از آسیب میل محافظت نمودند۔ (طبقات اکبری۔ ص ۱۹۴ چاپ مطبع منشی نولکشور لکھنؤ)

قلعہ چیتوڑ[1] قبضہ نمود و با عسکر شاہی بارہا بمقابلہ و مقاتلہ
پیوست بعد وقوع معرکہ ہائے بسیار در قلعۂ چاپانیر متحصن
گشتہ محاصرۂ آں بطول انجامید۔ عاقبت بہادر شاہ مفرور
شدہ در جزیرۂ دیو قیام ساخت۔ و ہمایوں شاہ مال و
اسباب و دفائن قلعہ را متصرف گشتہ شہر چانپانیر را غارت
کنانید و ممالک گجرات و احمد آباد در قبضۂ اقتدار در آوردہ
حاکم انجا میرزا عسکری منتقل گردانید۔ پس ازاں بجانب
برہانپور عزیمت کردہ خاندیس و برہانپور را قبضہ نمودہ
بجانب منڈول[2] نہضت ساخت۔ و بہادر شاہ از جزیرۂ
دیو برآمدہ باتفاق عماد الملک چرکس قریب چہل و پنجاہ ہزار
سوار جمع کردہ بر گجرات حملہ[3] نمود۔ و میرزا عسکری تاب
تقابل در خود ندیدہ در آگرہ بشتافت۔ و بہادر شاہ گجرات

---

[1] بقول ابوالفضل بہادر شاہ گجراتی قلعۂ چیتوڑ را در نہ صد و چہل و یک (۹۴۱) مفتوح ساخت۔ (اکبرنامہ جلد اول ص۱۲۶)

[2] "منڈو" (توزک بابری ص۲۰، اکبرنامہ ج ۱۔ ص۲۵۲، طبقات اکبری ص۱۹۶)۔

[3] بقول نظام الدین جنگ مذکور درمیان عماد الملک غلام بہادر شاہ گجراتی و میرزا عسکری در نواحی محمود آباد کہ دوازدہ کروہی احمد آباد است واقع شد۔ شمارہ افواج عماد الملک پنجاہ ہزار سوار بود۔ بخلاف روایت حسن عماد الملک درین جنگ از میرزا عسکری شکست یافت (طبقات اکبری ص۱۹۵ مطبوعہ نولکشور پریس لکھنؤ)

واحمد آباد را قابض گشت[1]۔ و ہمایون شاہ باستماع اخبار مسارعت کردہ در آگرہ نزول یافت۔ مقارن این حال سلطان جنید برلاسہ حاکم جونپور در سنہ ۹۴۴ھ[2] از دنیا درگذشت۔ و شیر خان افغان کہ بسیار دلاور و جرّار بود در حدود رہتاس جمعیّت بہم رسانیدہ علاقۂ جونپور را قبضہ نمود۔ و ہمایون شاہ بمدافعۂ او خود متوجّہ شد۔ و شیر خان افغان غازی خان را بمقابلہ بادشاہ در قلعۂ چنار[3] متحصّن داشتہ خود بجانب بنگالہ یورش ساخت۔ محاصرۂ قلعہ تا شش ماہ بود۔ عاقبت بہ جانفشانی محمد رومی قلعہ مفتوح گشت و دراں زودی سلطان محمود از بنگالہ در معرکۂ جلال خان پسر شیر خان مغلوب گشتہ ہمایون شاہ را التماس یورش آن صوب نمود۔ بادشاہ در سنہ ۹۴۵ھ بجانب بنگالہ نہضت کردہ شیر خان را ہزیمت دادہ ملک بنگالہ باز مفتوح ساخت[4]۔

---

[1] این واقعہ خلاف واقعہ اولی است و ہیچ تعلق از حملۂ عماد الملک ندارد۔ حسن در ذکر نمودن دو واقعہ یکجا مسامحت نمودہ است۔ (طبقات اکبری ص ۱۹۹)

[2] ۱۵۳۷ء۔

[3] در طبقات اکبری و منتخب التواریخ مطبوعۂ نولکشور پریس لکھنؤ۔ این نام "چنادہ" آمدہ است۔

[4] از بیان ملا نظام الدین چنین مستنبط می شود کہ فتح بنگالہ بر دست ہمایون در سنہ ۹۴۳ھ (۱۵۳۶ء) واقع شد۔ (طبقات اکبری ص ۲۰۰)

ودرخلال این احوال میرزا هندال باغی[1] شده شیخ بهلول[2]
مرشد بادشاه بقتل آورده قلعۂ دہلی را محاصره نمود۔ و بادشاه
باستماع اخبار بسیار متردّد گشته حکومت بنگاله به جهانگیر مغل
تفویض کرده خود در آگره بشتافت۔ و شیرخان افغان
از بغاوت میرزا هندال و بی سامانی لشکر واقف شده بادشاه
را بمقام جوسا رسدّ راه گشته عرصۂ سه ماه در محاربت و مبارزت
بسر بردند۔ مقارن این حال میرزا کامران با جمعیّت ده هزار
سپاه از لاهور یلغار کرده در دهلی با میرزا هندال اتفاق نمود۔
از انجا هر دو برخود از فتح دهلی معطّل داشته متوجه آگره شدند۔
و میرزا هندال با پنجهزار سوار و سیصد فیال بجانب الور بشتافت۔
و کامران میرزا در آگره نزول کرده طبل شاهی بدوال مخالفت
بنواخت۔ بوقوع این واقعات جانکاه همایون شاه را تفرقه
و پریشانی افزود۔ هرچند برادران خود را از جوسا بکرات و
مرات مراسلات مرسول داشت که بعد مدافعۂ شیرخان هر نوعی که

---

۱ بقول نظام الدین بخشی بغاوت میرزا هندال در ۹۴۳ھ و بروایت ملا عبدالقادر بدایونی ۹۴۵ھ ظهور پذیرفته۔ (طبقات ص ۲۰۰، منتخب ص ۹۳)

۲ شیخ بهلول برادر بزرگ شیخ محمد غوث گوالیاری است۔ صاحب اسما و تسخیر بود۔ همایون بادشاه را نسبت وے اعتقاد تمام بود۔ باغوای مفتیان واقعه طلب از دست هندال میرزا شهادت یافت۔ فقد مات شهیداً ۹۴۵ تاریخ وفات است ۹۴۵ھ

Library Sri Pratap College

مرضی شما میباشد مرا منظور است - از آنجا که میرزا کامران با شیر خان افغان متعهد شده بود که ایشان تا سرہند قابض شوند - و با پنجاب و کابل تعرض نسازند - موجب آن از مرافقت برادر پہلو تہی کردند - تا که در سنه ۹۴۶ھ شیر خان مسلح و مکمل غافلانه بر لشکر مغل حمله آورده و در محاربه غلبه نموده مہزوم ساخت[۱] - چون فوج شاهی شکست

---

۱ حسن بطریق معهود خود در سیاق این واقعه پیچیدگی و اغلاق بکار برده است۔ اصل این است که "واقعۂ انهزام همایون از شیر شاه بر نهر گنگ در معاونت نظام سقه" مقارن بغاوت میرزا هندال ظهور پذیر شد۔ بروایت ملا عبد القادر بدایونی "چون میرزا هندال در آگره خطبه بنام خود خواند بادشاه پنجهزار کس بکمک جهانگیر بیگ مغل مقرر فرموده حکومت آن ولایت باو مفوض ساخته متوجه آگره شدند۔ به بے سامانی تمام بچوسه قصبه ایست در کنار آب گنگ رسیدند۔ و امراء جونپور و چنار آمده بملازمت پیوستند۔ شیر خان سر راه گرفته از پریشانی این لشکر آگاه شد۔ دهانه که بآب گنگ پیوسته و از باران برشکال مالامال بود۔ درمیان آورده تا سه ماه در مقابلۂ پادشاه نشست۔

"می گویند در ایام مقابله روزے بادشاه ملا محمد برغری را که با شیر شاه جهت آشنائی داشت، برسم ایلچی گری فرستاد۔ شیر شاه پیغام بادشاه را شنیده گفت که از جانب من ببادشاه عرض نمایند که شما خود جنگ می خواهید نه من۔ بعده شیخ خلیل را که مرشد شیر شاه بود نزد بادشاه فرستاد و در مقام صلح آمده التماس نمود که غیر از بنگاله همه ولایت را به بندگان بادشاهی

خورده برلب دریای گنگ رسید همایون شاه بخوف تعقّب افغانان خود را در دریای تهار انداخته هشت هزار مغل مع محمد زمان میرزا غرق لجّهٔ فنا شدند شور رستخیز برخاست و پادشاه بمعاونت نظام سقّا بر ساحل نجات رسید و او را پادشاهی نصف روز انعام بخشید و در آگره رسیده نیمروز او را بر تخت نشانیده آمدنی نصفهٔ روز بوی ارزانی داشت۔

وکامران میرزا و هندال میرزا چون غلبهٔ افغانان دیدند بملازمت رسیدند و از مقابلت مخالفان پهلوتهی کرده ایامها بلیت و لعل گذرانیده بحیله و بهانه با جمعیّت خود کرانه کرده بطرف لاهور نهضت کردند۔ و تمامی صوبه داران از ممالک و اطراف بخوف افغانان ترک مناصب خود کرده در آگره رسیدند۔ و شیرخان جمعیّت و ثروت بهم رسانیده

صه ۴۴ می گذارم۔ و برین معنی سوگند کلام ربانی درمیان آورده خاطر پادشاه را تسلّی داد۔ صباح روز دیگر غافل بر سر لشکر شاهی آمد۔ و افواج پادشاه را فرصت ترتیب ندا د۔ نتیجهٔ در اندک فرصت شکست بر افواج همایون افتاد۔ بسیارے از لشکر شاهی غرق بحر فنا گشتند۔ پادشاه نیز اسپ در آب زد و بیم غرق شدن داشت بلکه هیچ نمانده بود که سقائے آمده دستیاری نمود و ایشان را از ورطهٔ جانکاه برآورد۔ این واقعه در سنه ۹۴۶ھ (۱۵۳۹ء) روئے داد۔ "سلامت بود پادشاهی کسے" ۹۴۶ھ تاریخ است۔
(منتخب التواریخ صـ ۱۹۲ مطبوعه مطبعهٔ منشی نولکشور لکهنؤ)

سله محاربهٔ دوم مابین همایون و شیرشاه نزد قنوج برلب دریای گنگ ۴۴

بلاد و امصار بسیار قبضہ کردہ بتسخیر آگرہ یلغار نمود۔

و ہمایوں شاہ بسبب بیوفائی برادراں و دغای معاوناں مغلوب گشتہ فرار اختیار فرمود۔ و بخوف تعاقب مخالفاں جمعی کثیر در دریای گنگ غرق شدہ با جمعی قلیل در لاہور رسید۔ شیر خان تعاقب کردہ از ستلج عبور نمود۔ ہمایوں از لاہور آمدہ بر دریای چناب قیام ساخت و در انجا حاجی باندی و ریگی چک و ابدال ماگری و بعضے امرای کشمیر کہ با کاجی چک مخالفت داشتند بوسالت میرزا حیدر کاشغری بعز بساط بوس فائز گشتہ استدعای تسخیر کشمیر نمودند۔ و پادشاہ عزم آمدن کشمیر جزم کردہ بود اما میرزا ہندال مانع آمدہ بجانب سند متوجہ ساخت۔ و میرزا حیدر ہمراہ امرا بجانب کشمیر آمدہ فتح نمود[1]۔ حقیقت آں بتشیر گذشت۔ انگاہ پادشاہ بجانب ٹھٹھہ و بھکر شتافت و کامراں بجانب کابل و ہندال بطرف قندہار روئے ارادت برتافت۔ ہمایوں شاہ

افتاد۔ دریں مرتبہ شمارہ افواج ہمایوں یک لک و مخالفش شیر شاہ پنجاہ ہزار بود۔ لاکن با ایں ہمہ فتح نصیب شیر شاہ شد۔ ایں معرکہ بروز عاشورہ دہم ماہ محرم الحرام سنہ ۹۴۷ھ (۱۵۴۰ء) روئے نمود۔ ملا عبد القادر حسب عادت تاریخ اینواقعہ "خرابی ملک" یافتہ است۔ بعد ازیں جنگ ہمایوں مقابل شیر شاہ بہ ہیچ مقام قیام نتوانست کرد +

[1] بست و دوم رجب سنہ ۹۴۷ھ تاریخ فتح کشمیر بردست میرزا حیدر کاشغری است۔ (طبقات صفحہ ۲۰۳ و منتخب صفحہ ۹۵)

چندگاه در ٹھٹہ و بھکر ہمراہ میرزا حسین[1] ارغون بمحاصرہ و محاربہ بسر برد اما بسبب دغای میرزا یادگار برادر بابر شاہ روی فلاح ندید۔ پس بامید استمداد نزد راجہ مالدیو والی جودہپور رفت۔ و راجہ جودہپور بجائے خود سنجید[2] کہ ہمایون شاہ را گرفتار کردہ بہ شیر خان افغان بسپارد اما یکی از ملازمان قدیمی ہمایون شاہ نزد او نوکر بود، وے باصغای این ماجرا یک دو منزل پیشتر آمدہ ہمایون شاہ را بر حقیقت حال آگاہی داد موجب آن پادشاہ بعجالت تمام جانب ٹھٹہ معاودت نمود پسر راجہ جودہپور بتعاقب او دویدہ بجنگ پیوست۔ و ہمایون شاہ با جمعی معدود بمحاربت او استقامت کردہ از ہمراہیان او چند کس را بقتل رسانید۔ و راجہ زادہ ہم مجروح شدہ رجعت نمود۔ پس ہمایون دلخستہ و وا ژون در میدان ریگستان بپای پیادہ افتان وخیزان در تموز آفتاب بی آب طی مسافت کردہ شتران و اسپان بی آب و علف تلف گشتہ سہ روزبی

[1] سلطان حسین ارغون از امراء سلطان احمد میرزا عموئے بابر بود۔ او را سلطان قراقولی بہ سبب داشتن حکومت قراقول نیز گفتندے۔ این شخص با بابر بسیار دمی بود (توزک بابری ص۳۹)۔ [2] بقول ملا نظام الدین ہروی صاحب طبقات اکبری بسبب غدر راجہ مالدیو نسبت ہمایون این بود کہ شیر خان بواسطۂ ایلچی خفیۃً او را وعدہ و وعید بسیار دادہ بود (ص۲۰۶)

خورد و خواب و بی آب و تاب دو صد میل طی کردہ ہمگی بیست کس زندہ در امرکوٹ رسیدند و راجہ انجا کہ رانا نام داشت بخدمات شائستہ قیام کردہ از صعوبت سفر آسودند۔ و بیرم خان[1] ہم از جنگ شیر خان رہائی یافتہ دراں جا وارد گشت۔ و ہمدراں مقام پنجم ماہ رجب سال نہصد و چہل و نہ ہجری ۹۹۴[2] شاہزادہ اکبر شاہ تولد یافت۔ بعد چندگاہ پادشاہ متوکلاً علی اللہ بسوئی قندہار عزیمت فرمود و میرزا عسکری کہ حاکم قندہار بود موجب پیغام میرزا حسین ارغون بمجادلہ و مقابلۂ پادشاہ بلغار نمود۔

[1] بیرم خان المتلقب خانخاناں از امراء ممتاز خاندانِ مغلیہ بود۔ اصلش ترکمان است۔ اباً عن جدٍ خدمت دودمانِ تیمور کردہ۔ بیرم خان ہمراہ ہمایوں از ہندوستان بایران رفت۔ بوقت جلوس اکبر خانخاں بہ عہدہ وزارت عظمیٰ فائز بود۔ در سنہ ۹۶۵ھ (۱۵۵۷ء) اکبر ازیں عہدہ او را معزول ساخت۔ بیرم خان بغاوت نمود لیکن ناکام شد۔ پادشاہ ترحم نمودہ او را معاف کرد۔ بعد ازاں باجازت حج بیت اللہ روانہ گجرات شد۔ لاکن شخصے مبارک خان لوحانی کہ پدرش در زمانِ ہمایوں بادشاہ از دستش مقتول شدہ بود او را کشت۔ اولاً در گجرات و بعدہ در مشہد مدفون گردید۔ قتلش بتاریخ ۱۴ جمادی الثانی روز جمعہ سنہ ۹۶۸ھ واقع شدہ (مشاہیر عالم جلد اول صفحہ ۱۲۸ چھاپ مطبع نظامی بدایوں سنہ ۱۹۲۴ء)

[2] ۱۵۴۲ء۔

و ہمایون شاہ باستماع خبر مال و اسباب و حرمخانہ و اکبر شاہ
در انجا گذاشت۔

و در ۹۵۰ھ[1] بمرافقت بیرم خان و موافقت بیست کس از
مصاحبان مع مریم مکانی والدۂ اکبر شاہ موجب پیغام شاہ ایران
بجانب خراسان متوجہ گشت۔ و میرزا عسکری از گریختن برادر
افسوس کردہ در حرمخانہ و شاہزادہ اکبر با اُردوی خاص ہمراہ
خود بقندہار برد۔ و ہمایون شاہ بنجوف برادران نیک طینت
بمسارعت تمام قطع مسافت کردہ در سیستان رسید و حاکم
انجا احمد سلطان باستقبال آمدہ لوازم خدمت بجا آورد۔
از انجا چون در ہرات رسید فرزند پادشاہ مسمّی سلطان محمد
با اتالیق خود پیشوائی کردہ غرۂ ذی قعدہ در باغ جہان آرا
فرود کش ساخت و مدارات و لوازمات بجا آوردہ بتماشای
رقص و سرود و نغمہ و رود مشغول شد۔ صابر[2] نام قوالی این
رباعی[3] بشوق تمام بر سہ گاہ ترانہ ساخت۔ رباعی۔

---

۱ ۱۵۴۳ء ۔ ۲ صابر قاق ۔ بقول ابوالفضل این شخص در خواندگی
در مقام سہ گانہ یگانۂ خراسان و عراق بود۔ (اکبرنامہ جلد ۱ ۔ ص ۲۳۴ ۔
چاپ مطبع نولکشور ۱۹۱۳ء)

۳ این دو شعر از غزل امیر شاہی شاعر خراسان است ۔ برین اشعار نام رباعی
از مسامحات حسن است کما لا یخفی۔

"مبارک منزلی کاں خانہ را ماہی چنیں باشد
مبارک کشوری کاں عرصہ را شاہی چنین باشد

ز ریخ راحتِ گیتی مرنجاں دل مشو خرم
کہ آئینِ جہاں گاہی چناں گاہی چنیں باشد"

ہمایوں شاہ این مضمون مناسب حالِ خود دانستہ سازندہ را انعام وافر بخشید۔ از انجا منزل بمنزل کوچ کردہ بمنزل سلطانیہ کہ شاہ طہماسپ[1] در انجا بود اول ماہ جمیدالثانی سنہ ۹۵۱ھ[2] وارد شد۔ و شاہ ایران لوازمات استقبال و اعزاز کما ینبغی بجا آوردہ بزم نشاط و انبساط ترتیب دادہ بعیش و عشرت مسرور شدند۔ و میرزا قاسم بخواندنِ این اشعار مترنم گشت۔ ابیات:-

دو صاحبقراں در یکی جایگاہ	قراں کردہ باہم چو خورشید و ماہ[3]
دو نورِ بصر چشم اقبال را	دو عید مبارک مہ و سال را
دو کوکب کہ ازیشاں جہاں[4] زیب یافت	بہم در یکی عرصہ چوں فرقدین
دو چشم جہاں بیں بہم ہمعناں	بہم چوں دو ابروئے تواضع کناں

[1] (۹۸۴ھ — ۹۱۹ھ = ۱۵۷۶ء — ۱۵۱۴ء)۔

[2] ۱۵۴۴ء۔

[3] در اکبر نامہ جلد اول ص ۲۳۷ چاپ لکھنؤ این لفظ "بزمگاہ" مذکور است۔

[4] در اکبر نامہ بجائے جہان "فلک" مذکور است۔

دو سعدِ فلک را یکی برج جای
دو والا گہر را یکی درج جای

شاہ ایران نفائس و تحائف شایان و ارمغان بیکران بنظر گذرانیدہ ملازمانرا بنوازشہای شاہانہ جداگانہ بنواخت۔ ہمایون شاہ قطعۂ الماس گران بہا کہ در ندرت بی ہمتا بود باضافۂ دو بیست و پنجاہ قطعۂ لعل بدخشان درخشان و تابان برسم ارمغان بنظر شاہ ایران در آوردہ تا عرصۂ یکسال و یکماہ در اصفہان بعیش و عشرت و شادمانی باشغال شکار و چوگان بازی و رقص و سرود و قبق[1] اندازی و سیر و سیاحت و کامرانی مشغول بود تا آنکہ زنگ کدورت از مرارت دل زدود۔

روزی در محفل نشاط و انبساط شاہ ایران متواضع بسخنان پرداختہ ہمایون شاہ را بگوش رسانید کہ این حقیر برادر صغیر خود پندارد ہر قدر کہ کومک برای سرکوبی مخالفان ضرورت باشد[2] سرانجام است اگر برای معاضدت مرا خود میخواہد بہند بجان حاضرم۔ ہمایون شاہ بسخنان معذرت آمیز

---

[1] قبق کدوئی بود کہ در تیر اندازی او را ہدف می ساختند۔

[2] معاونت شاہ طہماسپ صفوی بہ ہمایون مبنی بر آن شرط بود کہ مؤخر الذکر متقلد مذہب تشیع گردیدہ، در ہند نیز این مذہب مروج دارد۔ فرشتہ می گوید:—

خاطر او مسرور ساخت۔ و فرداء آن پیشگاہ شاہ ایران شاہزادہ میرزا مراد و بداغ خان قاچار با عسکر دہ ہزار سوار و سامان حربی پیکار ہمرکاب پادشاہ نامدار تعین شد۔ و ہمایون ہر اد دل تشرف ترخیص حاصل کردہ بعد سیاحت تبریز و اردبیل[۱] بجانب قندہار عنان عزیمت معطوف داشت۔ پس از قطع منازل و مراحل بیرون قندہار نزول اجلال فرمود۔ و میرزا عسکری در باغ شہر آرا ظاہرا پیشوا بر آمدہ و در باطن دروب قلعہ ہا بند کردہ بجدال و قتال مستعد گشت۔ و ہمایون شاہ ۷ محرم[۲] ۹۵۲ھ بحصار قندہار محاصرہ انداختہ

۴۴ در تذکرے درج است سلطانہ بیگم (خواہر شاہ طہماسپ) بہ تقریبے انگیختہ ایں رباعی جنت آشیانی (ہمایوں) را بحضور شاہ خواند۔

ہستیم بجان بندۂ اولاد علیؑ ہستیم ہمیشہ شاد بایاد علیؑ
چوں سر ولایت ز علی ظاہر شد کردیم ہمیشہ ورد خود "ناد علیؑ"

حضرت شاہ طہماسپ، از شنیدن ایں رباعی خوش حال گشتہ گفت اگر ہمایوں بادشاہ عہد کند کہ روس منابر ممالک محروسہ خود را بذکر اسامی ائمہ معصومینؑ مزین و مشرف گرداند، من امداد نمودہ دوانہ ملک موروثی خواہم کرد۔ سلطانہ بیگم بہ جنت آشیانی پیغام کرد۔ آنحضرت جواب داد کہ من المہد الی اللحد مرا محبت خاندان رسالت مرکوز خاطر است۔" (تاریخ فرشتہ جلد اول صفحہ ۲۳۷ چھاپ منشی نولکشور پریس)

[۱] اردبیل شہریست در ایران کہ اینجا مقبرۂ شاہ صفی جد شاہ طہماسپ سر سلاطین صفویہ است۔

[۲] مطابق روز شنبہ ۲۱ مارچ سنہ ۱۵۴۵ء۔

تا شش ماه بحرب و ضرب پرداخته کارے نساختند - عاقبت بیرم خان پیش میرزا کامران بخواهش مصالحه در کابل رفت - و از انجا محروم و مایوس بازگشته رسید - درآن اثنا محمد سلطان میرزا و الغ میرزا و میرک میرزا و شیرافگن بیگ با جمعی کثیر از کامران گریخته بملازمت همایونشاه فایز شدند و جمعی از مردم قلعه هم بیرون برآمده بخدمت حاضر گشتند - و میرزا عسکری متوهم شده امان خواست و قلعه با دیپای دولت تسلیم نمود - همایونشاه قلعهٔ مذکور بشاهزاده مراد که باوی وعده کرده بود مرحمت فرمود - و خود بالشکر ظفر پیکر متوجه کابل گشت - چون در حدود کابل خیام دولت افراشت میرزا یادگار ناصر برادر بابرشاه و میرزا هندال اولاً بملازمت مشرف گشت - بعد ازان هر روز جمعی از امرای کامران باریاب خدمت گشته اظهار اخلاص می نمودند - تا آنکه قیلان بیگ وزیر اعظم کامران میرزا جبههای عتبهٔ علیه گردید - و کامران میرزا سراسیمه بجانب غزنین فرار اختیار نمود - همایونشاه دهم ماه رمضان سنه ۹۵۲ھ[1] در قلعه درآمده بامور مملکت پرداخت وقتیکه مریم مکانی در محل سرا داخل شد اکبرشاه آنروز چهار ساله بود یکی از مخدرات اکبرشاه را گفت بروالدهٔ خود را معانقه بکن -

[1] ۱۶ نومبر، روز جمعه ۱۵۴۵ء -

Library Sri Pratap College, Srinagar.

اکبر شاه را مجمع بیگمان نظر کرده بی اختیار در پیش والدهٔ خود مریم مکانی شتافته او را بکنار در آمد۔ میرزا کامران در غزنین کامرانی ندیده بجانب بهکر نزد میرزا حسین ارغون رفت و دخترش در نکاح آورده در انجا متمکن گشت[1]۔

همایون شاه در ۹۵۳ھ[2] عزیمت تسخیر بدخشان نمود۔ و بوقت کوچ یادگار ناصر بعلت مخالفت جدید از تیغ گذرانید[3]۔ چون در بدخشان رسید میرزا سلیمان در اول حمله بگریخت۔ و بادشاه آن سواد را قبضه کرده بجانب طالقان نهضت ساخت۔ و کامران میرزا باستماع یورش کردن همایون شاه جمعیتی بهم رسانیده قلعهٔ کابل فتح نمود۔ و محمد علی طغائی با چندکس از امرا بقتل رسانید و بعضیها نابینا ساخت و شاهزاده و حرمها بموکلان بسپرد۔ این خبر بسمع همایون شاه رسیده حکومت بدخشان بسلیمان میرزا بدستور گذاشته میرزا هندال را حکومت طالقان بخشیده خود بطرف کابل متوجه گشت۔ و در اثنای راه مفسدان را قلع و قمع ساخته و قلعهٔ کابل را محاصره نمود۔ و کامران تا چند گاه بحرب و ضرب پرداخته عاقبت مغرور شد و در اثنای راه مردم هزاره

---

[1] ابوالفضل فرشته "ظاهرا به عیش و حضور و باطنا باندیشهٔ فتور می گذرانید"۔

[2] ۱۵۴۶ء۔

[3] ایضا صفحه ۲۳۸۔

اورا غارت کردہ عریان گذاشتند کہ بحالت تلخ در ملک بلخ رسید۔ از آنکہ جمعیتی بہم رسانیدہ بتسخیر بدخشاں متوجہ شد۔ و میرزا سلیمان تاب جنگ نیاوردہ بہ کولاب رفت۔ و قراچہ خان و مانوس بیگ از ہمایوں شاہ بیدل شدہ برافقت میرزا عسکری جانب بدخشان رفتند۔ و کامران با جمعیت لشکر و تقویت امرا در طالقان رسیدہ میرزا ہندال را شکست داد۔ پس ہمایون شاہ خود در طالقان رفتہ میرزا کامران در قلعہ محصور کرد۔ و بعد چندگاہ بوسالت میرزا سلیمان طرح صلح انداختہ بعفو جرائم سابقہ و لاحقہ مسرور گشت۔ و اقطاع کولاب در جاگیر او مقرر شد۔ آنگاہ پادشاہ بکابل آمدہ بیرم خان پیش خود طلبید۔ و بعد چندی ہمایوں شاہ بقصد سرکوبی مردم ترکمان بجانب بلخ نہضت کرد۔ و میرزا کامران و عسکری میرزا باز علم مخالفت افراشتہ مرتکب فساد و عناد شدند۔ ہمایوں شاہ مقدمہ باغیان ترکمان ناتمام فروگذاشتہ متوجہ بکابل گشت و از راہ بامیان بہ قبچاق آمدہ با میرزا کامران بجنگ پیوستہ محاربۂ عظیم واقع شد۔ و ہمایوں شاہ مجروح گشتہ بجانب بدخشان نہضت کرد۔ و میرزا کامران بفتح کابل کامرانی یافت۔ بعد چند روز سلیمان میرزا و ابراہیم میرزا و ہندال میرزا با لشکرہای خود آمدہ ہمایونشاہ بمظاہرت آنہا باز بکابل متوجہ گشت و برکنار آب زنج نہر تقتال و جدال

پیوستہ کامران مہزوم شد۔ و سر و ریش تراشیدہ بلباس قلندراں
در دامن کوہ ہندوکش اختفا پذیرفت۔ و میرزا عسکری محبوس
گشت و قراچہ خان کشتہ شد۔ ہمایون شاہ مظفر و منصور بہ کابل
آمدہ یکسال بعیش گذرانید۔ و میرزا کامران بامداد افغانان
مہمندیہ و خلیل زئی و ماکان وغیرہ باز شورش بر داشت و
پادشاہ بمقابلہ او لشکر کشیدہ بجانب نیلاب گریزانید۔
در آنوقت میرزا عسکری بسبیل ایران بجانب مکہ شریف
رفتہ در وادی شام انتقال نمود۔[1] و کامران از فساد و عناد
باز نماندہ میرزا ہندال در مقابلہ او بلبیت و یکم ذی قعدہ ۹۵۸ھ[2]
شہید شد۔ و دخترش در عقد نکاح اکبر شاہ مشرف گشت۔[3]
انگاہ ہمایون شاہ بالشکر جرار یورش کردہ افغانان مہمند
وغیرہ را قلع و قمع کردہ زبون گردانید۔ و میرزا کامران بی بال و
پر شدہ نزد سلیم شاہ[4] افغان پناہ برد از انجا روی رفاہ ندیدہ
نزد راجہ نگر کوٹ بشتافت۔ از انجا خوف[5] سلیم شاہ پیش

---

[1] سنہ وفات میرزا عسکری ۹۶۱ھ مطابق ۱۵۵۳ء است (فرشتہ جلد اول)

[2] ۳۱ اکتوبر روز شنبہ ۱۵۵۱ء۔ بقول فرشتہ شہادت ہندال میرزا بسبب شبیخون بود کہ کامران میرزا در روز مذکور بر سراو آورد۔ [3] رقیہ سلطان بیگم۔ [4] از ۹۵۲ھ مطابق ۱۵۴۵ء لغایت ۹۶۱ھ مطابق ۱۵۵۴ء۔

[5] سبب فرار میرزا کامران از پیش راجہ نگر کوٹ این بود کہ سلیم شاہ

آدم خان گکھڑ ملتجی شد۔

اتفاقاً دراں ایام میرزا حیدر دوغلات از سرکشی زمینداران کشمیر عاجز آمدہ ھمایون شاہ را التماس آمدن آنطرف کردہ بود۔ ہمایوں شاہ بعزم کشمیر از کابل برآمدہ از آب نیلاب گذر کرد و آدم خان گکھڑ از خوف بادشاہ ترسیدہ کامران را محافظت نمودہ بدرگاہ نوشت۔ و منعم خان موجب حکم نزد آدم خان رفتہ میرزا را گرفتار کردہ بحضور آورد۔ ازانجا الوس چغتائی بر قتل او مستعد گشت۔ و بادشاہ بر کشتن او راضی نشدہ میل درچشمانش کشیدہ بی نور ساخت۔ مصرع

چشم پوشید ز بیداد سپہر"۔ تاریخ است۔[1]

چون بادشاہ بدیدن او رفت کامران این رباعی خواند۔ قطعہ:

زفقر و شوکت سلطان نگشت چیزی کم

از التفات بغربت سرای دہقانی

کلاہ گوشۂ دہقان بآفتاب رسید

کہ سایہ بر سرش انگند چون تو سلطانی

[44] میرزا را صاحب دعیہ می دانست۔ از عقب او در سنہ ۹۶۰ھ بر سر راجہ ہائے پنجاب رواں شد۔ (فرشتہ جلد اول صفحہ ۲۴۱ مطبوعہ منشی نولکشور پریس لکھنؤ)۔

[1] سنہ ۹۵۹ھ۔ تاریخ مزبور از محمد مومن فرخودی است۔

بعد اینواقعہ کامران بہ حج رفت و سہ حج کردہ انتقال نمودہ[1]۔ در مزار معلّی مدفون است۔

القصہ پادشاہ از فتنۂ کامران دل جمعی کردہ بجانب کشمیر متوجہ شد۔ چون دران ایام سلیم شاہ افغان در پنجاب رسیدہ بود اُمرای درگاہ بعرض رسانیدند کہ ہرگاہ بکشمیر درآئیم افغانان راہ برآمد مسدود خواہند ساخت۔ ہمایونشاہ مصلحت منظور کردہ بجانب کشمیر کوچ فرمود۔ و اُمرا بالتمام خوش طبعانہ ہمراہی نکردہ بجانب کابل روان شدند۔ جنت آشیانی چارہ نداشتہ عنان عزیمت بجانب کابل معطوف داشت۔

بعد چندگاہ ہمایون شاہ داعیۂ تسخیر ہندوستان بخاطر آوردہ باجمعیت پانزدہ ہزار سوار در ماہ صفر سنہ ۹۶۲ھ[2] روانہ شدہ از آب نیلاب عبور نمود۔ و بیرمخان را منصب سپہ‌سالاری بخشیدہ پیشتر بہ سمت منقلائی روان ساخت۔ و تاتارخان حاکم رہتاس تاب مقاومت در خود ندیدہ بجانب دہلی گریخت۔ و ہمایونشاہ باشوکت وجاہ وارد لاہور شدہ حاکم آنجا بغیر جنگ فرار اختیار نمود۔ و پادشاہی منازعت

---

[1] فرشتہ تاریخ انتقال کامران میرزا ۱۱ ذی الحجہ سنہ ۹۶۴ھ (۵ اکتوبر روز شنبہ سنہ ۱۵۵۶ء) نوشتہ است۔

[2] دسمبر سنہ ۱۵۵۴ء۔

بشہر در آمد و بیرمخان ترکمان علاقۂ سرہند را قابض شد رعایای آنطرف مطیع گردانید۔ و جمعی از افغاناں بسرداری شہباز خان و نصیر خان در دیپالپور جمع آمدہ علم تقابل افراشتند۔ ہمایون شاہ سید ابوالمعالی و قلیخان بمدافعہ ایشان مامور ساخت آنجماعت فوج افاغنہ را تاراج کردہ مال و منال ایشاں را بغارت بردہ رجعت نمودند۔ و سکندر شاہ تاتار خان و ہیبت خان را با جمعیت سی ہزار سوار بمقابلۂ ہمایوں تعیین ساخت۔ بیرمخان بر سر آنہا شبخونی آوردہ منہزم گردانید۔ و فراوان مال غنیمت در دست مغلاں افتاد۔ و سکندر شاہ بعد از شکست تاتار خان با عسکر ہشتاد ہزار و افیال بسیار بعزم پیکار رایت عزمیت افراخت۔ و بیرمخان بنوشہرہ رفتہ آں بلاد را مضبوط ساخت۔ چوں سکندر شاہ بیرون نوشہرہ اقامت فرمود ہمایون شاہ در قلعہ نوشہرہ استقامت افزود۔ سلخ ماہ رجب سنہ مذکور دو دریای قہار بجوش آمدہ بحرب و ضرب پیوستند۔ دلاوران مغلستان داد شجاعت و مردانگی دادہ فوج افغانان را قتل عام کردہ منہزم گردانیدند۔ و سکندر شاہ بکوہستان سوالک گریختہ رفت۔ پس سکندر خان اوزبک و دیگر خوانین بدہلی و آگرہ رفتہ متصرف شدند۔ شاہ ابوالمعالی بر حکومت پنجاب افتخار یافتہ بمدافعۂ سکندر شاہ مامور گشت و ہمایون شاہ در ماہ رمضان

تشریف حضور بدہلی آوردہ بیرمخان را باقطاع وعنایات خسروانہ بیش از بیش نوازش فرمود و تردی بیگ حاکم دہلی شد و سکندرخان بحکومت آگرہ مستقل گشت۔ و بیرمخان تاریخ فتح بحضور گذرانید۔ تاریخ

منشی خرد طالع میمون طلبید
انشائی خرد طبع موزون طلبید
تحریر چو کرد فتح ہندوستان را
تاریخ ز شمشیر ہمایون طلبید

آنگاہ سکندرشاہ در کوہستان روز بروز طاقت خود پیدا میکرد و ہمایون شاہ بیرمخان را اتالیق شاہزادہ محمد اکبر ساختہ بملازمت آں والاگوہر بدفع سکندرشاہ در پنجاب روانہ فرمود۔ ہمدراں زمان قنبر دیوانہ در سنبل شورش کردہ علی قلیخان برسراو تاختہ سرش بریدہ بدرگاہ فرستاد[1]۔

و ہفتم ماہ ربیع الاول سنہ نہصد و شصت و سہ ۹۶۳ھ[2] بوقت غروب آفتاب پادشاہ بالای بام کتابخانہ برآمدہ لحظہ جلوس نمود و بوقت فرود آمدن ناگاہ مؤذن بانگ نماز شام شروع نمود آنحضرت بواسطۂ تعظیم لحظۂ بر زینۂ دوم نشست

---

[1] تاریخ فرشتہ جلد اول صـ ۲۴۲ چھاپ لکھنؤ۔

[2] ۱۴ جنوری سنہ ۱۵۵۶ء۔

وبوقت برخاستن تکیه بر عصا کرده عصا بشکست ناگاه بادشاه
از نردبان جدا شده بر زمین آمد - یازدهم[1] ماه مذکور ہمائے
روحش بآشیان قدس پرواز نمود این مصرع تاریخ است ع

"ہمایون بادشاه از بام افتاد"[2]

بادشاہی او در ہند وکابل بست وپنج سال بود - وعمر
شریفش پنجاه[۱] و یک - بادشاہی بود بغایت شجاع وصاحب
ہمت وسخاوت ومروت باعلماء وفضلا بیشتر صحبت داشت
ہمہ وقت باوضو می بود - بی وضو نام خدا بر زبان نمی آورد -
بر مذہب حنفی راسخ بود - بعضے امرای[3] چغتائیہ او را شیعہ میدانستند

---

[1] ۲۵ جنوری سہ شنبہ سنہ ۱۵۵۶ء -

[2] ۹۶۲ھ - بقول ابوالفضل چاپ مطبع نولکشور لکھنؤ - تاریخ مزبور از مولانا قاسم کاہی ست ویکسال کم است - تفاوت یکسال ودو سال درعبارات تجویز توان کرد نہ در وفیات - ودرست تاریخ این مصرع است :-

"وارث ملک جلال الدین باد" -

[3] اشاره بطرف کامران میرزاست کہ بموجب نگارش فرشتہ جلد اول ص۲۴۳ چاپ لکھنؤ - برادر خود ہمایون را شیعہ میدانست - وسبب این بود کہ ہمایون از خردی شیعان خراسان وعراق را نزد خود جمع می کرد - کامران میرزا باہمایون در بارۂ مذہب ہمیشہ ہمزبانی می کرد - وقتیکہ از آسیب شیر شاہ ہمہ

۴۴

در لاہور جمع شده بودند، روزے ہر دو برادر سوار از جائے میگذشتند -

غلط است۔ دیوان اشعار او بی نظیر و منہ ۔ رباعی

"خوش آنکہ با خیالت عمری نشستہ بودم
در شوق سرو قدت از جای جستہ بودم
علیم مکن کہ گفتم موی ترا پریشان
در شرح جعد زلفت چون دل شکستہ بودم"

جلال الدین محمد اکبر شاہ خاقان اکبر بمقام کلانور[1] از زبان شیخ جولی[2] خبر واقعۂ ہمایون شاہ اصغا کردہ لوازم سوگواری و مراسم ماتمداری بجا آورد۔ آنگاہ باتفاق اعیان دوم ماہ ربیع الثانی[3] سنہ نہصد و شصت و سہ ۹۶۳ھ در کلانور بر تخت شاہی جلوس نمود آں روز بعمر سیزدہ سالہ و نہ ماہ بود۔ بیرم خان اتالیق متصدی امور ملک و مال شدہ فرامین بشارت جلوس باطراف فرستاد۔ و باج تمغا و راہداری و سلامانہ و پیشکش و سرانہ تمامی ملک محروسہ را

---

[4] سگے بنظر در آمد کہ پائے بر داشتہ بر قبری می شاشید۔ کامران گفت "چنین معلوم می شود کہ صاحب ایں قبر "رافضی" است" پادشاہ گفت "آرے چنان ظاہر می گردد کہ ایں سگ ہم "سنی" باشد"۔

[1] کلانور محل تا چھوٹی اکبر دہے است کہ مابین ہر دو اوی و بیاس در ضلع گورداسپور پنجاب واقع است۔ (حاشیہ ۴ توزک بابری مترجمہ لیڈن وارسکن چاپ مطبع آکسفورڈ لنڈن ۱۹۲۱ء ص۔)۔ [2] بقول فرشتہ شیخ جولی یکے از ارکان دولت و معتمدان درگاہ ہمایون بود۔ [3] ۱۵ فروری، روز شنبہ ۱۵۵۶ء۔

معاف داشت۔ وشاہ ابوالمعالی[1] کہ فرزند خواندۂ ہمایون شاہ بود داعیۂ مخالفت بخاطر آوردہ محبوس شد۔ وتردی بیگ خان حاکم دہلی وعلی قلیخان حاکم سنبل وسکندرخان حاکم آگرہ وبہادر خان حاکم دیبالپور ومنعم خان حاکم کابل مقرر گشت۔ ومحمد حکیم میرزا عرایضات متابعت خود فرستادہ اظہار اخلاص واطاعت نمود۔ پس ازاں موکب خاص بعزم استیصال سکندرشاہ بدامن کوہ سوالک[2] نہضت کرد۔ وسکندرشاہ بعد محاربۂ بسیار منہزم شدہ بکوہستان بگریخت۔ ودہرمچند[3] راجہ نگرکوٹ بدرگاہ

---

[1] شاہ ابوالمعالی سید زادۂ عالی نسب از ولایت کاشغر بود۔ در تناسب اعضا وصفت شجاعت از اقران ممتاز بود۔ ہمایون بسبب توجہ خاص او را از خطاب فرزندی سربلند کردہ بود۔ (منتخب التواریخ ملا عبدالقادر بدایونی ص ۱۳۳ چاپ لکھنؤ)۔

[2] کوہ "سوالک" سلسلۂ کوہستان است کہ تقریباً ۲۰۰ میل انگلیسی متوازی کوہ ہمالیہ از ضلع ہوشیار، پنجاب تا قصبۂ ہردوار، یو-پی می رود۔ بالفاظ دیگر کوہچہ ہائے کہ مابین دریائے گنگا و دریائے بیاس است بنام "کوہ سوالک" موسوم است۔ (حاشیہ انگلیسی توزک بابری ص ۲۰۳)

نزد بابر وجہ تسمیہ این کوہستان بہ سوالک این است کہ "سوا" بہندی حصۂ چہارم و "لک" صد ہزار را می گویند۔ بالفاظ دیگر کوہستان مزبور مجموعۂ یکصد و بیست و پنجہزار کوہچہ ہائی عالی شان است۔ (توزک بابری ص ۲۰۲)

[3] در منتخب التواریخ "رام چند" مذکور است۔

Library Sri Pratap College, Srinagar.

آمده نوازش بسیار یافت۔ ہمدراں زمان سلیمان میرزا بر کابل خروج کرده بی نیل مقصود رجعت نمود۔

درینولا ہیموں بقال[1] وزیر محمد شاہ عدلی[2] باسی ہزار سوار وپیاده ودو ہزار فیل متوجہ آگره گشت۔ وسکندر خان تاب تقابل نیاورده بدہلی گریخت۔ وشادی خان افغان که او نیز از امرائی معتمد عدلی بود بکنار آب رہپٹ رسید۔ وعلی قلیخان سیتانی باسه ہزار سوار عراقی وخراسانی باشادی خان جنگ کرده منہزم ساخت۔ وہیمون بقال آگره را منصرف گشته بجانب دہلی یلغار نمود۔ وتردی بیگخان بمقابلۂ او سبقت جسته بمقاتله پیوست۔ ہیمون بقال او را ہزیمت داده دہلی را قابض گشت۔ وتردی بیگخان وعلی قلیخان با جمعیت معاونان خود در نوشہره آمده ولایت بدشمن سپردند۔ واکبر شاہ در جالندر خبر یافته دلگیر گشت۔ بعد کنگاش بسیار بصلاح بیرمخان بمقابلت ہیمون بقال بال ہمت را پرواز داده در نوشہره رسید۔ از انجا امرای ہزیمت خورده ملازمت نمودند۔ بیرمخان تردی بیگ را بخلوت

---

[1] ہیمون از قوم دہوسر و باشنده میوات بود۔ سلیم شاہ او را محافظ بازارہا مقرر کرده بود۔ محمد شاہ عادل او را بوزارت گزید۔

[2] از سنه ۹۶۱ھ مطابق سنه ۱۵۵۴ء تا سنه ۹۶۳ھ مطابق سنه ۱۵۵۶ء۔

در آورده گردن زد[۱]۔ موجب آن اُمرائی چغتائیه را خوفی پیدا شده خیالات سرکشی از سر بدر کردند۔ چون رایاتِ عالیات از نوشهره روانه دہلی شد سکندر خان و عبداللہ خان و علی قلیخان وغیره برسم منقلائی پیشتر یورش کردند[۲]۔ و ہیمون بقال خود را راجه بکرماجیت خوانده کوس تکبر می نواخت۔ و با پلنگان شیر جنگ بآہنگ جنگ استعمال نمود۔ و جمعی از عمده سردارانِ افاغنه با توپخانه عظیم بمقابلهٔ ہراولانِ شاہی پیشتر تعیین ساخت۔ آنہا از تقابل عسکر مغلان عاجز آمده منہزم شدند۔ و توپخانه یک قلم باختند۔ ہیمون بقال چون بنواحی پانی پت رسید لشکر چغتائی از دور دیده متوہم گشت۔ و فیلانِ

۱؎ تفصیل قتل این است که "بیرم خان از تردی بیگ انحراف مزاج داشت و باوجود آن اورا "توقان" یعنی برادر بزرگ می گفت۔ باعث شکست آن لشکر نفاق تردی بیگ را دانسته و خاطرنشان شاہنشاہی ساخته و خانزمان و جمعے دیگر را گواه بر ثبوت مدعائے خویش کشیده رخصت گونه از برائے قتل او حاصل کرد۔ و نماز دیگرے سرکنان به منزل تردی بیگ رفته او را ہمراه گرفته به منزل خود در خرگاہی آورده آخر نماز شام خود به بہانه طہارت برخاست و جمعے را که مقرر ساخته بود اشارت بقتل تردی بیگ خان کرد۔ تا کار او تمام ساختند۔"
(منتخب التواریخ چاپ لکھنؤ ص۱۳۴)۔

۲؎ طبقات اکبری چاپ لکھنؤ ص۲۴۵ و منتخب التواریخ چاپ لکھنؤ ص۱۳۴ و تاریخ فرشته چاپ لکھنؤ ص۲۴۵ ۔

بدست بہ سرداران خود قسمت کرد کہ برآنہا سوار شدہ بلوازمات حرب پردازند۔

وعلی قلیخان بروز دوم محرم[1] سنہ ۹۶۴ھ بتویہ صفوف پرداختہ نائرہ کارزار افروخت واز طرفین مردان مرد بجولان آمدہ بقتال و جدال پیوستند۔ ہیمون بقال بر فیل ہوائی نام در قلب علی قلیخان سیتانی در آمدہ مانند پلنگ غرش میکرد۔ اما بہادران بیرمخان کہ در آں صف بودند شرائط شجاعت بجا آوردہ در حرب وضرب تقصیری نکردند۔ ناگاہ تیر بچشم ہیمون بقال رسیدہ خون جاری شد۔ وافغان بیدل شدہ راہ گریز پیش گرفتند۔ وہیمون باوجود زخم چشم سراسیمہ بہر سو حملہ میکرد۔ درآنوقت علی قلیخان فیل ہیمون[2] از میان معرکہ بکنار آوردہ بخدمت پادشاہ گذرانید وپادشاہ بنیت غزا تیغ بگردنش انداختہ سرش بکابل فرستاد۔ وجسدش در دہلی بدار کشید ولشکرش

---

[1] نزد بدایونی این روز روز جمعہ عاشورہ دہم ماہ محرم الحرام ۹۶۴ھ (مطابق ۱۳ نومبر روز جمعہ سنہ ۱۵۵۶ء) بود۔ (منتخب التواریخ صفحہ ۱۳۵)

[2] این روایت از فرشتہ ماخوذ است۔ لاکن صاحب طبقات وبدایونی بآں رفتہ اند کہ قاتل ہیمون بقال بیرمخان خانخانان است۔ مصاحبین دربار اکبر را بریں کردہ بودند کہ بغرض ثواب سر ہیمون از تن جدا کند، لاکن بادشاہ جواب داد "اگر در حس وحرکت بودی، تیغ آزمائے کردمے" این شنیدہ خانخانان بہ نیت جہاد شمشیرے انداخت۔

مہزوم گشتہ زیادہ از پانصد فیل بدست لشکر منصور افتاد۔ و پادشاہ مظفر و منصور بر تخت دہلی بکمال اقتدار جلوس فرمود۔ و ملّا پیر محمد شیروانی بطرف میوات فرستادہ اہل و عیال و مال و منال ہیموں بقال که در آنجا بود ضبط نمود۔

همدراں ایّام سلطان حسین میرزا[1] بموجب حکم شاہ طہماسپ صفوی در قندہار آمدہ قلعہ را متصرف شد۔ و خضر خواجہ خان[2] که حاکم لاہور شدہ بود بمقابلت سکندر شاہ عاجز آمدہ در قلعۂ لاہور محصور گشت۔ موجب آں اکبر شاہ فی الفور عازم پنجاب شدہ سکندر شاہ بکلانور گریختہ رفت۔ و از آنجا در قلعۂ مانکوٹ متحصن گشتہ تا عرصۂ شش ماہ در محاصرہ بود۔ عاقبت ابواب مصالحہ مفتوح داشتہ فرزند خود عبد الرحمان مع چند زنجیر فیل بہ حضور فرستادہ خود بجود و د بنگالہ رفت۔ و پادشاہ بہ لاہور آمدہ در اثنای راہ بیرمخان را مزاج منحرف شد۔ چند روز سواری نکرد۔ روزی پادشاہ دو فیل نامی بجنگ انداخت آنہا جنگ کنان نزدیک خیمۂ بیرمخان آمدند و غوغای تماشائیان بلند شد۔ و بیرمخان را بخاطر آمد که ایں حرکت باشارۂ بادشاہ میباشد۔ پیغام فرستاد که باعث گذاشتن فیلان مست قریب منزل ایں دولت خواہ چیست؟

---

[1] سلطان حسین میرزا ابن بہرام میرزا ابن شاہ اسمعیل صفوی۔

[2] خواجہ خضر خان شوہر گلبدن بیگم عمۂ اکبر پادشاہ بود۔

اگر سخنے غیر موقع بسمع اعلیٰ رسیده باشد غلام را با علام آں منّت بخشند؟ بادشاه فرمود که رفتن فیلاں بداں صوب اتفاقیست نه بفرمودهٔ ما۔ بیرم خان را ازیں سخن تسلّی نشده رنجش خاطر روز افزوں گشت۔ تا آنکه موجب نفاق فتنه گراں کار بجائے رسید که بیرم خان را مزاج آشفته شده مرتکب حرکات ناشائسته گشت۔ و بر خدمات بائستهٔ خود نازش کرده برخلاف رای خاقان دوران مصاحب[1] بیگ را قتل کرد۔ و ملّا پیر محمّد[2] بجانب مکهٔ معظمه اخراج نمود۔ و شیخ محمد غوث[3] را بیحرمتی فرمود و بعضے اُمرا را به اختیار خود مضرت

---

[1] مصاحب بیگ پسر خواجه کلاں امیر ظهیرالدین بابر بود۔ خواجه کلاں پسر مولانا صدر که از اُمرائے عمر شیخ میرزا پدر بابر است بود۔ خواجه شش برادر داشت که هر یک زندگانی خود را در خدمت بابر صرف نمود۔ بقول ابوالفضل این هر شش با وی پدری آشنا و رشته دار بودند۔ (از حاشیه توزک بابری صفحه ۸۲ جلد دوم مترجمه لیڈن وارکن چاپ آکسفورڈ پریس سنه ۱۹۲۱ء)

[2] ملا پیر محمد قندهاری الاصل بود۔ ابتداً فقیری و طالب علمی می کرد۔ آخر از حسن قابلیت بمرتبهٔ اُمراء اکبری رسید۔ جمیع مهمات ملکی و مالی به نیابت خانخانان بدست او می شد۔ ارکان دولت بمنزل او ببار کم بار یافتند۔ (منتخب التواریخ چاپ لکھنؤ صفحه ۱۳۹)

[3] شیخ محمد غوث گوالیاری مرید شیخ ظهور و حاجی حضور عرف حاجی حمید است۔ نسبت او بسلطان العارفین شیخ بایزید بسطامی قدس الله روحه می رسد۔ در ۴۴

رسانید۔ و پادشاہ از حرکاتِ او دلگیر شدہ بہ رعایت حقوقِ دیرینہ با او دم زدن نتوانست۔ رفتہ رفتہ آتش خصومت ہمچناں مشتعل گشت کہ بیرم خان دو مرتبہ ترک ملازمت کردہ عازم حج شدہ بود۔ و از بیکانیر معاودت کردہ مورد الطاف جہانبانی گردید۔

و ملّا پیر محمد از زیارتِ مکّہ معظمہ باز آمدہ بدرگاہ خاقان رتبۂ عالی یافت۔ موجب آں بیرم خان را آتش غضب

[۴۴] ابتدائی حال در دامن کوہ چنار وان ریاضت شاقہ کشیدہ مسکن در غارہا و غذا از برگ درختاں داشت۔ در علم دعوت اسما مقتدا و صاحب تصرف و جذب کامل بود۔ و اجازت ایں علم از برادر بزرگ خویش پھول کہ صاحب کرامات و خوارق بود حاصل کرد۔ ہمایوں بادشاہ را بہر دو ایں بزرگوار اخلاص بہ کمال بود۔ و

سنہ ۹۶۶ھ

ہمیں حال شیخ آں زمان را نسبت ایشاں بود۔ فقیر (عبد القادر بدایونی) او را در روزے در بازار آگرہ از دور دیدم کہ سوارہ می گذشت۔ و از دحام خلائق چناں بود کہ کسے را مجال گذشتن از آں جمعیت نہ بود۔ صحبت او بہ خانخاناں بیرم خان راست نہ آمد و رنجیدہ بہ گوالیار رفت۔ در کسوت فقر بسیار صاحب جاہ و جلال بود۔ ہر کرا امید بد حتّٰی کہ کفار را نیز تعظیم و قیام می کرد۔ از ایں جہت فقرا اندکے بہ ملامت او بر خاستند۔ الغیب عند اللہ۔

در سنہ ۹۷۰ھ (۱۵۶۲ء) بعد از ہشتاد سالگی در آگرہ رحلت آخرت نمود و در گوالیار مدفون شد (منتخب التواریخ ص ۲۷۹ چھاپہ مطبع نولکشور لکھنؤ)۔

بجوش آمده لشکرے آراستہ علم بغاوت افراخت۔ وخان اعظم وملا پیر محمد خان برائی گوشمالی او از حضور مامور گشت۔ بعد جدال وقتال بسیار ومعرکہ ہائے بے شمار بیرم خان مغلوب شدہ بوسالت جمال خان حقوق خدمات سابقۂ خود شفیع گناہان خویش ساختہ امان خواست۔

واکبر شاہ جمعی از ارکان دولت بہ استقبال او فرستاد کہ باعزاز واکرام تمام بہ مجلس پادشاہی درآوردند۔ بیرم خان دستار درگردن انداختہ بزیر پای پادشاہ غلطیدہ بہ ہای ہای بگریست وپادشاہ بدست مرحمت سرش برداشتہ بجای قدیم[1] بنشانید۔ فرمود اگر میل سپاہ گری داری ولایت کالپی وچندیری بتوار زانی میدارم اگر مصاحبت مجلس اقدس میخواہی نزد خود نگاہدارم واگر عزمیت حرمین الشریفین بخاطر آری باحسن وجوہ روانہ می سازم۔ بیرم خان[2] گفت اینہمہ نزد ذات بواسطۂ آن بود کہ بملازمت رسیدہ غبار وملال از خاطر اقدس بردارم۔ الحمد للہ میسر شد اکنون باماکن شریفہ بدعا پردازم۔ پادشاہ

---

[1] بدایونی نام این کولاب (نزدوے حوض) سہنس لنگ ذکر کردہ است۔
(منتخب التواریخ ص ۱۴۵ چاپ لکھنو)

[2] بقول بدایونی "بیرم خان در ابتدائے فتح حکم بقتل پدر او فرمودہ بود، بدین وجہ در خیال انتقام بود (ایضاً ص ۱۴۵ ونیز طبقات اکبری ص ۲۵۳)"

پنجاہ ہزار روپیہ دادہ اورا رخصت بہ حج فرمود۔ و بیرمخان باساز و سامان فراوان عازم بیت اللہ شدہ بمقام گجرات تفرج کولاب سہن سنگھ نمودہ برکنارۂ آں ۱۴ ماہ جمیدالاول سنہ ۹۶۸ھ از دست مبارک خان افغان بدرجۂ شہادت رسید "شہید شد محمد بیرام"[1] تاریخ است۔

ہمدریں سال گیتی ستان ادہم خان[2] انکہ را باسپہ تعداد تمام بتسخیر مالوہ مامور فرمود۔ باد بہادر[3] بجنگ پیش آمدہ خائب و خاسر بجانب برہانپور گریخت وصوبۂ بنگالہ در تصرف اولیائے دولت در آمد۔ ہمدریں سال شیرخان عدلی با چہل ہزار سوار افغان بقصد انتزاع جونپور از آب گنگ بگذشت۔ علی قلیخان با دوازدہ ہزار سوار بمقابلۂ او پیش آمدہ مغلوب گردانید۔

[1] ۹۶۸ھ (۱۵۶۰ء)۔ فقرۂ "شہید شد محمد بیرام" جزوے از رباعی است کہ بدایونی در منتخب ثبت کردہ است و این است :۔

بیرم بہ طواف کعبہ چوں بست احرام — در راہ شہید گشت ویافتہ کام
تاریخ شہادتش ز دل پرسیدم — گفتا کہ "شہید شد محمد بیرام"

[2] کسانیکہ از سپہ سالاراں با ادہم خان دریں مہم شرکت کردند پیر محمد خان و صادق خان و قیا خان گنگ و عبد اللہ خان اوزبک و شاہ محمد خان قندہاری نیز بودند (طبقات اکبری ص ۲۵۲ چاپ لکھنؤ مطبع نولکشور)

[3] درست "باز بہادر" است۔

Library Sri Pratap College, Srinagar

و در سال نہصد و شصت و نہ ۹۶۹ھ پادشاہ بزیارت خواجہ[1] معین الدین چشتی قدس سرہ مشرف گردید و ہنگام مراجعت دختر راجہ پورنمل بعقد ازدواج خود پسندید۔ از انجا میرزا شرف الدین بتسخیر قلعۂ میرٹھ کہ از ممالک راجہ مالدیو بود تعیین فرمود۔ و راجہ جگمل و دیواندا س متحصن شدہ محاصرۂ آں بطول انجامید آخر الامر بہ بہانہ صلح از قلعہ برآمدہ راجہ جگمل بکیو رفتہ محفوظ ماند۔ دیواندا س قلعہ را آتش کشیدہ رو بگریز نہاد و میرزا در عرض راہ او را گرفتہ مع دو صد و پنجاہ کس از راجپوت بقتل رسانید و قلعہ مفتوح ساخت۔

ہمدریں سال ملا پیر محمد عرصۂ مالوہ را از خار تعرض باز بہادر پاک کردہ قلعۂ بیجانگر مفتوح کرد۔ از انجا بفرمان پادشاہ بر ولایت خاندیس لشکر کشید بلدۂ برہانپور را قتل عام نمود۔ دراں حال باز بہادر بامداد حاکم برار باز شورش برداشت۔ و پیر محمد خان از برہان پور بر جناح تعجیل یورش کردہ در دریاے نربدا کشتی حیات او غرق شد۔ باز بہادر صوبہ مالوہ را باز قبضہ نمود[2]۔ و اکبر شاہ عبد اللہ خان حاکم کالپی بدفع فتنہ باز بہادر

---

[1] بتاریخ ہشتم جمادی الاول سنہ ۹۶۹ھ (۱۴ جنوری سنہ ۱۵۶۲ء)

[2] قبضۂ باز بہادر بر صوبہ مالوہ بار دیگر در سنہ ۹۶۹ھ مطابق (۱۵۶۱ء) رو نمود (فرشتہ)۔

گسیل فرمود۔ و یار بہادر بعدم طاقت مقاومت بکوہستان گریخت۔

ہمدرین زمان شمس الدین محمد خان اتکہ[۱] در امور وکالت استقلال کلی یافتہ بود۔ ادہم خان اتکہ بر او فات او حسد بردہ در سنہ نہصد و ہفتاد[۲] ۹۷۰ھ برسر دیوان بوقت قرأت قرآن نیم شبان بقتل رسانید۔ و بآواز غلغلہ پادشاہ از خواب استراحت بیدار شدہ ادہم خان از بالای ایوان بزیر انداختہ از جان گذرانید۔ وہمدراں سال آدم خان گہکھر محبوس شدہ بجای او کمال خان گہکھر بحکومت ملک گہکھران اختصاص یافت۔

وہمدریں سال شاہ ابوالمعالی کہ از مجلس گریختہ بمکۂ معظمہ رفتہ بود باز آمدہ با میرزا اشرف الدین حسین پیوست۔ ودر نارنول آمدہ دست اندازی نمود۔ و حسین قلیخان یوسف بیگ و احمد بیگ را بمدافعت او مامور کردہ خود بمقابلۂ شرف الدین میرزا بشتافت۔ و ابوالمعالی در کمین ماندہ آں ہر دو سردار بقتل رسانید و خود نزد محمد حکیم[۳] میرزا بکابل رفت۔ از انجا

---

[۱] "اتکہ" بتائے منقوطہ شوہر مرضعہ و فرا بنیانِ او را گویند (فرشتہ ص۲۵۲)

[۲] ۱۵۶۵ء۔

[۳] محمد حکیم میرزا پسر شہنشاہ ہمایون بود۔ بتاریخ ۱۵ ارجمادی الاول سنہ ۹۶۱ھ مطابق ۱۸ ار اپریل سنہ ۱۵۵۴ء بمقام کابل از بطن ماہ چوچک پیدا شد۔ بزمان

محمد حکیم میرزا ہمشیرۂ خود بعقد او دادہ در امورات ملکی دخیل ساخت.
والبو المعالی بخیال شاہی افتادہ خوشدامن خود کہ مختار ملک بود بزجر
عنف بکشت۔ وزمام وکالت میرزا کہ خورد سال بود بکف آورد۔ پس
سلیمان میرزا از بدخشان بکابل آمدہ شاہ ابو المعالی از تیغ گذرانید۔
و میرزا شرف الدین حسین بعد گریختن ابو المعالی باحمد آباد رفت۔ و
پادشاہ از شکار فارغ شدہ عازم دہلی بود۔ و قتلق فولاد کہ از ملازمان
شرف الدین حسین بود قاصد قتل پادشاہ شدہ در بازار دہلی در حین
ازدحام تیرے بر کتف پادشاہ انداختہ یک وجب داخل شد۔ قتلق فولاد
را پارچہ پارچہ کردند و ظل سبحانی تا ہشت روز شفا یافت۔ بعد
ازاں پادشاہ بہ آگرہ رفتہ بہ جانب تروز شکار فیلان تفرج نمود۔
ازانجا بجانب مندو یلغار کردہ ملاحظہ عمارات شاہان خلجیہ نمود۔
میراں مبارک شاہ والئ برہان پور اطاعت کردہ دختر خود
تحفۂ خدمت نمود۔ ازاں جا رایات اجلال بہ جانب آگرہ متوجہ شد۔

[۴۴] اکبر حاکم کابل بود۔ بر پنجاب دو بار حملہ کرد یکے در ۹۷۴ھ مطابق ۱۵۶۶ء و
دیگر در ۹۸۹ھ مطابق ۱۵۸۱ء لاکن ہزیمت خورد۔ بتاریخ ۱۶ شعبان المعظم
۹۹۳ھ مطابق ۲۶ جولائی ۱۵۸۵ء در کابل بعمر ۳۲ سالگی وفات کرد
(قاموس المشاہیر جلد ۲ ـ ص ۱۸۸ ـ مطبع نظامی بدایون ۱۹۲۶ء)

[۱] بقول فرشتہ ص ۲۵۳ "معالج اکبر حکیم عین الملک گیلانی بود کہ در تداوی
ید بیضا داشت"۔

و در سال نهصد و هفتاد و یک[1] سکندر خان اوزبک و ابراهیم خان اوزبک که طرف بهار و جونپور اقطاع داشتند سر از اطاعت پیچیده بموافقت علی قلیخان سیستانی و بهادر خان سیستانی و آصف خان هروی حاکم گرهه[2] و مانک پور که از ارکین عمدۂ سلطنت بودند قریب سی هزار سوار جیّد جمع گشته علم مخالفت افراخته ممالک بسیار قبضه نمودند۔ پادشاه نوعی متردّد و متوهم نگشته به بهانۂ شکار بجانب ولایت گرهه نهضت ساخت۔ و اُمرای بغاوت اندیش را بانواع استمالت و مدارا نمود و آنها از خیال خیره سری باز نیامده لوای بغاوت افراشتند۔ دراں اثنا ایلچیان حکیم محمد میرزا از کابل آمده خبر دادند که میرزا سلیمان بعد کشتن شاه ابو المعالی خطبۂ کابل بنام خود کرده میرزا سلطان بر حکومت کابل مستقل گذاشته خود به بدخشان رفت۔ و میرزا محمد حکیم میرزا سلطان

۴۴ "عین الملک دوائی تخلص می کرد۔ از معروف اطباء عہد اکبری بود۔ دراں شاپردازی و ترسل ید طولی داشت۔ بمقام ہنڈیا ضلع الہ باد در ماه ذی الحجه ۱۰۰۳ھ مطابق ۱۵۹۴ء رحلت نمود"

(قاموس المشاہیر جلد ۱۔ ص ۲۱۲)

[1] مطابق ۱۵۶۳ء۔ بقول فرشتہ سبب بغاوت ایں اُمرا چنیں بود که پادشاه بعد قضیۂ عبد اللہ خان اوزبک که در اجین باغی شده بود مطابق افواه عام عزم کرده بود که تمامی اُمرائے اوزبک را استاصل سازد۔"

[2] ولایت گرهه۔

را از کابل بدر کرد اکنون میرزا سلیمان با فوج گران آمده کابل را
قبضہ نمود و محمد حکیم میرزا تاب مقاومت نیاوردہ وارد پیشاور
گردید - و پادشاہ بنام امرای پنجاب و محمد قلیخان حاکم ملتان فرامین
صادر فرمود کہ محمد حکیم میرزا را کومک دادہ سلیمان میرزا را مستاصل سازند -
و فریدون خان خالوی محمد حکیم نیز معاونت او دستوری یافت - فریدون
خان بمقام اٹک محمد حکیم میرزا را ملازمت نمودہ خاطرنشین ساخت کہ
پادشاہ اینوقت گرفتار خرخشۂ اوزبکان است مناسبست کہ بلاہور
رفتہ قلعہ را متصرف شوند و امرای پنجاب از خود ساختہ دفع مضرت
میرزا سلیمان نمایند - محمد حکیم میرزا فریب خوردہ روانۂ لاہور گشت
و قطب الدین محمد خان و میر محمد خان حاکمان لاہور در قلعہ محصور
ساخت - پادشاہ باستماع خبر مہمات اوزبکان بتعویق انداختہ
آگرہ را بہ منعم خان سپردہ چہاردہم جمید الاول سنہ ۹۷۴ھ[1] بمبارعت
تمام وارد لاہور گشت چون محمد حکیم میرزا از یلغار شہریار خبردار شد
بی توقف سوار شدہ تا کابل واپس ندید[2] -

چون موسم زمستان رسید سلیمان میرزا بہ بدخشان رفت
و محمد حکیم کابل را متصرف گردید - پادشاہ در لاہور آمدہ چند
روز بشکار مشغول شد - وزیر خان[3] در شکارگاہ بملازمت آمدہ عذر

[1] مطابق ۲۷ نومبر روز سہ شنبہ سنہ ۱۵۶۶ء -
[2] فرشتہ جلد اول صفحہ ۲۵۶ -
[3] وزیر خان برادر آصف خان ہروی است - ہر دو برادران در زمان اکبر از

تقصیرات آصف خان درخواست کرد۔ پادشاہ از تقصیرات او درگذشتہ وزیرخان پنجہزاری ساخت۔

ہمدراں ایام الغ میرزا و شاہ میرزا[1] کہ از احفادان محمد سلطان[2] میرزا بودند مصدر فساد شدہ اطراف سنبل را غارت کردند۔ و منعم خان

امرائے بزرگ بودند۔ وزیرخان در ۹۹۵ھ مطابق سال سی و دوم از جلوس اکبری (۱۵۸۶ء) از عارضۂ اسہال درگذشت۔ (مآثر الامراء جلد سیوم ص ۹۲۹ چاپ مطبع اردو گائیڈ کلکتہ ۱۸۹۰ء)

[1] الغ بیگ میرزا و شاہ میرزا ہر دو خطاب اند کہ از طرف بابر بایشاں دادہ شدہ بود۔ نام اصلی این ہر دو برادر علی الترتیب سکندر مرزا و سلطان مرزا بود (ایضاً ص ۱۹۲)

[2] محمد سلطان مرزا پسر ویس مرزا ابن بایقرا بن منصور ابن بایقرا است۔ در زمان دولت سلطان حسین میرزا بایقرا کہ جد مادری او می شد مکرم و معظم بودہ۔ بعد واقعۂ ناگزیر آن پادشاہ ملازمت بابر پادشاہ در آمد۔ با آنکہ مکرر آثار عصیان بہ ظہور آمد جنت آشیانی (بابر) از کمال مروت بعد از قدرت انتقام ہم در مقام عفو شد۔

چوں نوبت بعرش آشیانی (ہمایوں) رسید، محمد سلطان میرزا را باابناء و عشائر بہ عنایات مخصوص ساخت۔ و بنابر کبر سن از تکلیف نوکری معاف داشتہ پرگنۂ اعظم پور سرکار سنبھل جہت خرج عنایت فرمود۔ در حالت پیری درآنجا از مرزا پسر شد یکے ابراہیم حسین مرزا، دوم محمد حسین مرزا، سوم مسعود حسین مرزا، چہارم عاقل حسین مرزا۔ این پسر سرکشی

الغ بیگ مرزا[1] را گرفتار کردہ در قلعۂ بیانہ محبوس ساخت۔ در انجا از جان درگذشت علی قلیخان[2] سیستانی و سکندر خان اوزبک موقع دانستہ با جمعیت دو ہزار افیال و لشکر بیشمار متوجہ جونپور شدند و پادشاہ بعجالت تمام از لاہور رجعت کردہ در مانک پور آمد در انجا کشتی حاضر نبود۔ پس بر فیل سندر سوار شدہ مع یکصد

۴۴ و بغاوت در نہاد خود داشتند۔ بنابرین محمد سلطان مرزا حکم اکبر در قلعۂ بیانہ محبوس شد و در انجا فوت کرد (ایضاً ص ۱۹۲ و ۱۹۳)۔

[1] الغ بیگ مرزا سہو حسن است و درست محمد سلطان مرزا ست چنانکہ در فوق مذکور شد۔ تائیدش از فرشتہ می شود چنانکہ می گوید:-

و منعم خان المخاطب بہ خانخانان محمد سلطان مرزا را از سرکار سنبھل مقید نمودہ در قلعۂ بیانہ محبوس ساخت۔ و او در انجا درگذشت۔

(فرشتہ جلد اول ص ۲۵۶ چھاپ لکھنؤ)۔

[2] علی قلیخان المعروف بہ خان زمان پسر سلطان حیدر اوزبک شیبانی از امرائے پنجہزاری اکبری و صاحب نام و شکوہ بود۔ در بہت وجود و سپاہگری و سرداری یکتائی داشت۔ با آنکہ اوزبک بود اما چون در ایران نشو و نما یافتہ و مادرش از انجا بودہ، مذہب امامیہ داشت۔ اصلاً تقیہ نمی کرد۔ سلطان تخلص می نمود۔

(مآثر الامراء جلد اول ص ۶۳)

فیل سوار از دریا عبور نمود۔ و علی قلیخان و بہادرخان[1] بشرب شراب و رقص مغنیہ مصروف بودند۔ چون صدائ شیپور شاہی شنیدند بہ صف آرائی مشغول گشتند۔ و بروز غرۂ ذوالحجہ سنہ مذکور آتش جنگ مشتعل گشت علی قلیخان و خان زمان[2] و بہادرخان کشتہ شدند۔ پادشاہ سرہای آنہا بہ پنجاب و کابل فرستاد و اعوان و انصار آنہا بہ لکد کوب فیلان انداختند۔ تاریخ

چو شد خان زمان باغی و طاغی
ز شاہ اکبر کہ مثلش نیست دیگر
تفنگی خورد و از عالم بدر رفت
بہادر کشتہ شد از زخم خنجر
برائ فتح شہ تاریخ جستم
خرد گفتا "مبارک فتح اکبر"[3]

[1] برادر علی قلیخان بود۔ [2] سہو نساخ است۔ خان زمان شخصے دیگر نیست بجز علی قلیخان مزبور۔ برای ہر دو حاشیہ مراجعہ شود بہ ترجمۂ علی قلیخان در مآثر الامراء جلد اول از صفحہ ۶۲۰ تا ۶۳۰۔ [3] ۹۷۴ھ مطابق ۱۵۶۷ء۔ میر عبدالرزاق اورنگ آبادی صاحب مآثر الامراء تاریخ دیگر نیز دادہ است:-

قتل علی قلی و بہادر ز جور چرخ — جانان مپرس از من بیدل کہ چون شدہ
جستم ز پیر عقل چو سال وفات شان — آہے ز دل کشید و بگفتا دو خون شدہ
۹۷۴ھ

در این تاریخ یک سال زیادہ است۔ اما چون حادثۂ قتل ایشان در ماہ ذی الحجہ کہ آخر است بوقوع آمدہ این قدر تفرقہ رواست۔ ممکن کہ "آہے کشیدہ" کنایہ از اخراج "یک" بطریق تعمیہ باشد۔

سکندرخان در کشتی نشسته به گورکهپور[1] گریخت۔ و بادشاه هفتم محرم ۹۷۵ھ[2] مظفر و منصور به آگره تشریف آورد۔ و در اثنای راه قلعۂ شیوپور مفتوح شد و شهاب الدین احمد خان بر حکومت مالوه اختصاص یافت۔ پادشاه از قلعۂ کاگرون برای دفع رانا اودن سنگه عازم شد و رانا بقدر هشت هزار راجپوت و ذخیرۂ بسیار در قلعه چتوره که بالای کوه واقع است گذاشته خود با اهل و عیال بجای قلب اختفا پذیرفت۔ و پادشاه قلعۂ مذکوره را محاصره فرمود و نقب ها داده دیوار های آن بآتش فروریخت متحصّنان عاجز آمده جوهر کردند یعنی تمامی مال و اسباب و عیال و اطفال سوخته خاکستر نمودند۔ و سپاهان اسلام روشنی دیده همانوقت داخل قلعه شدند و آتش هیجا افروخته تا نیمروز ده هزار کس کشته شدند و از لشکر شاهی همگی یک کس شهادت یافت۔ حکومت آنجا با آصف خان[3] هردی تفویض شده خاقان اکبر منصور و مظفر از آنجا رجعت فرمود۔ و در اثنای راه ضرغام آجام شکار ساخت۔

بعد چندگاه خبر رسید که ابراهیم حسین میرزا و محمد حسین میرزا

---

[1] گورکهپور شهریست بزرگ از ولایت اُترپردیش در هند شمالی۔

[2] مطابق ۲۵ جولائی روز پنج شنبه ۱۵۶۷ء۔

[3] آصف خان خواجه عبدالمجید هروی برادر وزیر خان هروی مذکور است بدربار اکبر مصدر خدمات لائقه گردیده اعزاز و سربلندی یافت۔

از چنگیز خان گجراتی روگردان شدہ باز بمالوہ آمدند۔ اکنون اوجین را محاصرہ دادند۔ پادشاہ قلیج خان اندجانی وغیاث الدین بخشی بدفع ایشان تعئین نمود۔ ومفسدان سراسیمہ از آب نربدہ عبور کردہ بجانب گجرات رجعت کردند۔

در سنہ ۹۷۶ھ[1] پادشاہ بعزیمت فتح قلعۂ رنتن پور متوجہ شدہ راجہ سورجن متحصن گشت۔ عاقبت از ضرب توپ عاجز آمدہ امان خواست وقلعہ بادفاین وخزاین بتصرف پادشاہ درآمد از آنجا پادشاہ بزیارت اجمیر شریف مشرف شدہ بجانب آگرہ رجعت فرمود ودر سنہ ۹۷۷ھ[2] ہفدہم ربیع الاول شاہزادہ سلیم ببرکت دعای حضرت شیخ سلیم[3] چشتی متولد گشت وپادشاہ بشکرانۂ آن جمیع زندانیان...

[1] ۱۵۶۸ء۔ [2] مطابق ۳۰ اگست روز سہ شنبہ سنہ ۱۵۶۹ء۔

[3] حضرت شیخ سلیم چشتی رحمۃ اللہ علیہ از اولاد مخدوم شیخ فرید الدین گنج شکر قدس اللہ روحہ است۔ اصل او از دہلی است۔ ونسبت امانت وسعت بخواجہ ابراہیم کہ بہ شش واسطہ فرزند خواجہ فضیل عیاض است۔ از راہ خشکی وتری دوبار از دیار ہند بہ طواف حرمین الشریفین رفتہ بسیر روم وبغداد وشام ونجف اشرف ودیگر بلاد مغرب عنان توجہ معطوف داشت۔ تمام سال بسفر گذرانید۔ معاصر حضرت شیخ یعقوب صرفی کشمیری رحمۃ اللہ علیہ است۔ ودر مرتبۂ دوم در حج با وے ہمراہ بود۔ در بلاد اسلام بہ "شیخ الہند" شہرت داشت۔ بعمر نود وپنج سالگی در ریاضت شاقہ مصروف می بود۔ در عبارت عربی ید طولی داشت۔ در سنہ ۹۷۹ھ (۱۵۷۱ء) برحمت حق پیوست۔ "شیخ ہندی" تاریخ است۔ ملخص از منتخب التواریخ ملا عبد القادر بدایونی ص ۲۸۱ وص ۲۸۲ مطبوعۂ نولکشور پریس لکھنؤ۔

Library Sri Pratap College Srinagar

خلاص ساخت و بایفای نذری که برای فرزند کرده بود پیاده باجمیر شریف بشتافت و درآن ایام قلعۂ کالنجر در قبضۂ اولیای دولت داخل شد۔

و در سنہ ۹۷۸ھ[1] شاہزادہ مراد تولد یافت پادشاہ بار دیگر پیادہ باجمیر رفت۔ و در انجا بہ ناگور[2] تشریف برد۔ و چند رسین ولد مالدیو و رای کلیان مل پیشکشہای فراوان گذرانیدند۔ و دختر کلیان مل طراز بالین گردید۔ از انجا بقصبۂ اجودہن بزیارت شیخ فرید شکر گنج[3] فایز گشت ازانجا براہ دیپالپور بلاہور آمد در غرۂ صفر سنہ نہصد ہفتاد و نہ ۹۷۹[4] بتفرج حصار فیروزہ تشریف برد باز باجمیر شریف آمدہ باگرہ نہضت فرمود۔ درآن ہنگام سکندر خان اوزبک کہ پیشتر روگردان

---

[1] ۱۵۷۰ء۔ [2] صحیح "از انجاست"۔

[3] حضرت فریدالدین بابا شکر گنج از کبار اولیای ہندوستان بود۔ در سنہ ۱۱۷۳ء مطابق سنہ ۵۶۹ھ متولد شد و بروز شنبہ بتاریخ ۵ محرم الحرام سنہ ۶۶۴ھ مطابق ۱۷ اکتوبر سنہ ۱۲۶۵ء بعمر ۹۴ سال داعی اجل را لبیک گفت۔ مزار پر فتوح آنجناب در قریۂ جودھن ضلع ملتان (پنجاب پاکستان غربی) کہ حالا بہ "پاک پٹن" شہرت دارد واقع است۔ مرشد حضرت شیخ نظام الدین ولی دہلوی بود و مدت العمر ریاضات شاقہ کردہ عنداللہ و عندالناس ولی کامل گشت (ملخص از قاموس المشاہیر جلد دوم صفحہ ۱۲۴ مطبوعہ نظامی پریس بدایون، سال ۱۹۲۶ء)۔

[4] مطابق ۲۵ رجون روز دوشنبہ سنہ ۱۵۷۱ء۔

شدہ بود بشفاعت منعم خان خلعت عفو جرائم پوشید - درہمدراں سال بمقامِ سیکری فتح پور نام شہری آباد ساخت -

عنان
و در سنہ ۹۸۰ھ در ملک گجرات فسادِ کلّی واقع شد - پادشاہ عزیمت افشاندہ باجمیر شریف زیارت کرد - و خان کلان برسم ہراول پیشتر رواں ساخت - رای سنگھ بحکومت جودھ پور مقرر کردہ خود بگجرات رفت - و بتاریخ ۲۵ جمید الاول سنہ ۹۸۰ھ شاہزادہ دانیال متولّد شد چوں در قلمرو پٹن گجرات نزول اجلال فرمود شیر خان فولادی مفرور شد و سید احمد خان بر حکومت آنجا مقرر گشتہ رایات عالیہ باحمد آباد متوجّہ گشت و سلطان محمد گجراتی باتفاق میرزا ابوتراب بعزّ بساط بوس فائز شد روز دوم دہ کس از امرای گجرات باندو ہدایا بآستان بوسی مشرّف گشتہ ہمہ ہا محبوس شدند و بلدہ احمد آباد بغیر جنگ مسخّر شد - بعد ازاں سایۂ چتر ہمایون بر بندر کھمبایت افتاد و خان اعظم عزیز کوکہ حاکم احمد آباد گجرات ساخت - و ابراہیم حسین میرزا از ترہب وصول پادشاہ خبر یافتہ خواست کہ بجانب پنجاب رفتہ فتنہ برانگیزد - پادشاہ باجمعے قلیل برسر آں باغی یلغار نمود و باجنود یکصد و پنجاہ سوار بالشکر ابراہیم حسین میرزا کہ زیادہ از سہ ہزار بود بجنگ پیوست و برادر راجہ بھگوانداس در جنگ کشتہ شد - عاقبت ابراہیم حسین بے آنکہ کار بر وی تنگ شود رو بگریز نہاد - بعد آں پادشاہ متوجّہ قلعہ سورت گشت و گلرخ بیگم دختر کامران

میرزا که زوجهٔ ابراهیم حسین میرزا بود قلعه را بمردم جنگی سپرده با پسر خود مظفر میرزا بدکهن رفت۔ چون رایت عالیه بقلعه رسیده مورچل قسمت شد۔ ابراهیم حسین بناگهه رسیده با رای سنگه[۱] حاکم آنجا جنگ کرده منهزم گشت۔ چون بدهلی رسید خیل و حشم جمع کرده بسنبل آمد و باتفاق محمد حسین میرزا و شاه میرزا و شیرخان فولادی بالشکر هشت هزار سوار آمده سید احمد خان بارهه[۲] را در قلعه پٹن محاصره کردند و خان اعظم از احمد آباد بدفع ایشان متوجه گشت۔ مخالفان بمقابله آمده بجنگ آمیختند

۱؎ رائے سنگه از امرای چهار هزاری دربار اکبری بود۔ بتاریخ ۱۹، رجب سنه ۹۹۵ھ (۱۵۸۶ء) صبیهٔ صلبیهٔ خود را بعقد نکاح شهزاده سلیم آورد۔ در سنه ۱۰۰۱ھ بکمک خانخانان که بجانی بیگ حاکم ٹهٹه مصروف پیکار بود روانه شد۔ در ماه محرم سنه ۱۰۰۲ھ چون شهزاده دانیال از بی فتح دکهن یافت رائے سنگه نیز مرتبه دوم برای استعانت و کمک شهزاده متعین گردید۔

۲؎ برادر خورد سید محمود خان بارهه است۔ در سال هفدهم جلوس اکبری همراه خان کلان در فوج منقلا بجانب گجرات تعین شد۔ و پس از فتح احمد آباد پادشاه او را با جمعی کثیر بتعاقب پسران شیرخان فولادی نامزد فرمود و بسیاری از اسباب آنها بدست مردم افواج شاهی افتاد۔ بعد ازین حکومت پٹن به سید احمد خان تفویض یافت۔ در همین سال محمد حسین میرزا و شاه میرزا علم بغی افراشته باتفاق شیرخان بر سر پٹن آمده محاصره نمودند۔ اما از کمک اعظم خان کوکه خائب و خاسر بازگشتند۔ در سنه ۹۸۰ھ داعی حق را لبیک گفت۔ به منصب دو هزاری بامتیاز اندوخته بود۔ (مآثر الامراء، صفحه ۳۷۸)

حربی عظیم واقع شد و جمعیت مخالفاں از ہم پاشیدہ بجانب دکھن منہزم گشتند۔ و پادشاہ قلعۂ سورت را سرکوب ساختہ اہلیان حصار اماں خواستہ حصار بملازمان درگاہ سپردند و پادشاہ متوجہ احمد آباد گردید۔ دریں ایام شرف الدین حسین میرزا[1] کہ از عرصۂ دہ سال کسوت بغاوت پوشیدہ در کوہستان ہا سیر میکرد راجہ بہادر[2] اورا اسیر کردہ بحضور گذرانید کہ بعد از شلاق در قلعۂ گوالیار محبوس شد۔

پادشاہ دوم صفر سنہ ۹۸۱ھ[3] از راہ اجمیر بمرکز دولت وارد گشت۔ وابراہیم حسین میرزا از سنبل کوچ کردہ در پنجاب رسید۔ و حسن علی خان باتفاق یوسف خان دنبال او شتافتہ در حوالی ٹھٹہ اسیر کردہ سرش

---

[1] شرف الدین حسین میرزا ابتداءً از امرای اکبری بود و صوبیداری مرتھا نواحی اجمیر داشت۔ بعد ازاں بجاگیر ناگور سرافرازی یافتہ بلقب امیر الامراء مشرف گشت۔ ولے بنا بر شبہتے کہ سخن چینیاں مابین مرزا و جلال الدین محمد اکبر انداختہ بود اول الذکر بجانب ناگور گریخت۔ در نتیجہ اش حسین قلی بیگ کہ از اقربای بیرم خان بود بجاگیر شرف الدین مرزا دستوری یافت۔ اکنوں شرف الدین حسین مرزا عنان اطاعت از سر پیچیدہ بمعاونت شاہ ابو المعالی سرغنۂ باغیاں شدہ در سنہ ۹۷۰ھ بدست افواج اکبری محبوس شد۔ (طبقات اکبری ص ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۵)

[2] مراد از راجہ بہادر " راجہ بہارجوئی " حاکم بگلانہ است کہ در سنہ ۹۸۰ھ (۱۵۷۲ء) مرزا شرف الدین حسین را محبوس کردہ بحضور اکبر پیش کرد (طبقات اکبری ص ۳۸۹)

[3] مطابق ۳ رجون روز چہار شنبہ ۱۵۷۳ء۔

بدرگاه گذرانیدند. و مسعود حسین برادرش در گوالیار محبوس شد
و در ماه ربیع الاولی عرضداشت خان اعظم از گجرات رسید که اختیار
الملک و محمد حسین میرزا متفق شده اکثر ممالک گجرات قبضه کرده اند
اکنون بلدهٔ احمدآباد را محاصره دارند بذاتِ اقدس اگر متوجه باشند
عین صوابست درآن ایام بسبب برسات لشکر بسیار بسرعت نمی
توانست رفت. پادشاه دو هزار سوار انتخاب کرده سبکبار بر سم
منقلائی پیش فرستاد و بذاتِ خود باسیصد کس که اکثر منصبدار و
امیران نامی بودند بر شتران سریع السیر سوار شده اسپان را کوتل
کرده راهی شدند چهار منزل در یکروز قطع کرده نه روز در پتن
گجرات بالشکر منقلائی رسیدند همگی سه هزار سوار در ظل رایت
فتح آیت مجتمع گشته روانهٔ احمدآباد شدند. محمد حسین میرزا
و مختار الملک که از یلغار پادشاه خبر نداشتند بصدای کوس و
شیپور شاهی سراسیمه شده بترتیب اسباب جنگ پرداختند
و اختیار الملک با پنجهزار سوار بمحافظت دروازه های احمدآباد
ماند. محمد حسین میرزا باتفاق شیر خان فولادی با هفت هزار سوار
مغل و راجپوت بمقابلهٔ پادشاه مسابقت نمود و خاقان اکبر از
آب گذشته بمیدان درآمد. محمد حسین با یک نیم هزار مغل
فدائی بمقابلهٔ پادشاه بجنگ استاده از میمنه و میسره حمله ها آورده
بازار محاربه گرم ساختند و پادشاه مانند شیر ژیان از میان برآمده

یا معین یا معین گویان بر محمد حسین خان حملہ آورد و میرزا بمجرد
شنیدن نام پادشاه دست و پا گم کرده رو بگریز نهاد در اثنای
راه از خانه زین جدا شده بر زمین افتاد - دلاوران پادشاهی
او را گرفتار کرده بحضور گذرانیدند[۱] - پادشاه با جمعیت دو صد
سوار زیر پشته منتظر آمدن خان اعظم بود - ناگاه مختار الملک با
پنجهزار سوار بمقابلۂ پادشاه آمده بجنگ بپیوست - چون نام
پادشاه شنید بے اختیار از جناح راه گریز پیش گرفت - در
آنوقت که پادشاه بدفع مختار الملک متوجه بود رای سنگه
محمد حسین میرزا را بی حکم پادشاه بقتل آورد[۲] - و مختار الملک در
دست جان سپاران درگاه گرفتار گشته کشته شد[۳] - انگاه

---

۱ بقول صاحب طبقات اکبری جلد دوم (مترجمہ بی - ڈی ایم اے - آئی سی ایس)
صفحہ ۴۱۷ - مردے که محمد حسین مرزا را گرفتار کرد گدا علی بدخشانی بود - چون مرزا
مذکور از پیش محمد جلال الدین اکبر مهزوم شد - در اثنائی راه بخار زارے دوچار شد
خواست که اسپش او را بجست عبور کند - تلے از سو تخفا افتاد - گدا علی بدخشانی
که از عقب می آمد او را گرفتار کرده نزد جلال الدین اکبر آورد -
۲ صحیح این است که قتل محمد حسین مرزا بدست راجپوتان رائے سنگھ که بطرفداری
اکبر از بادہ نصرت و کامگاری سرمست شده بودند واقع شد - درین قتل امر رای سنگھ
هیچ دخل نبود (طبقات اکبری جلد دوم مترجمہ بی - ڈی - ایم اے صفحہ ۴۱۹) -
۳ قاتل مختار الملک مردے سهراب بیگ ترکمان بود که بحالت تعاقب بر سر

خان عظیم عزیز کوکہ بملازمت رسید. پادشاہ ہمانروز داخل احمد آباد شدہ حکومت گجرات خان اعظم را بدستور گذاشت۔ فردا از راہ اجمیر شریف متوجہ دار الخلافت گشت۔

ہمدراں سال داؤد بن سلیمان افغان گجراتی کہ از طرف پادشاہ حاکم بنگالہ بود باغی شد۔ و منعم خان المخاطب بہ خان خانان بمدافعۂ او دستوری یافت و بعد جنگہای بسیار داؤد خان در کشتیہا نشستہ بجانب پٹنہ گریخت و منعم خان بتعاقب او از آب سون عبور کردہ قلعۂ پٹنہ را محاصرہ کرد۔ پادشاہ دانست کہ از دست منعم خان فتح پٹنہ نشوا ند شد پس بذات خود با جمیع شاہزادہ ہا و امرا در ہزار کشتی نشستہ در عین بارش در جونپور رسید شاہزادہ و حرمہا در اینجا گذاشتہ خود عازم پٹنہ گشت۔ درآنوقت کبیر خان کہ بتسخیر قلعۂ بھکر[1] رفتہ بود فتحنامۂ بھکر فرستاد۔ پادشاہ فال نیک پنداشتہ از راہ دریا بحوالی پٹنہ رسید ہمانروز عیسیٰ خان نیازی از قلعہ برآمدہ در جنگ منعم خان کشتہ شد و پادشاہ خان عالم را با ہزار سوار بفتح قلعہ حاجی پور[2] تعیین ساخت۔

اول الذکر آمدہ بود مختار الملک خواست کہ بدعوی سیادت خود را از بلائے اسیدبر ہند دلیلہ اما ترکمان سنگدل موم نشد و سرش را از تن جدا ساخت۔ (ایضاً صفحۂ مزبور)

بروایت ملا نظام الدین تعداد مقتولین دریں معرکہ دہ ہزار اشخاص بود۔

[1] بھکر در سندھ۔ [2] نام این موضع در اصل "باجی پور" آمدہ است۔

واو در آنجا رسیدہ قلعہ از دست فتح خان بگرفت۔ دواؤد بن سلیمان خبر تر سیدہ شبانہ بکشتی نشستہ جانب بنگالہ رفت پادشاہ بتعاقب او مسارعت کردہ در یک پہر روز بیت و پنج کروہ طی کردہ چہار صد فیل از و گرفتہ برگشت و ضبط پٹنہ بہ منعم خان بسپردہ خود بجانب آگرہ رجعت فرمود۔

دریں ہنگام خواجہ مظفر علی ترتبی[۱] را خطاب مظفر خانی دادہ بفتح قلعۂ رہتاس در بنگالہ و بہار نامزد فرمودہ خود با جمیر رفتہ قریب دو لک روپیہ نقد و جنس بخادمان درگاہ حضرت خواجہ معین الدین چشتی و مجاوران سید حسن خنگ سوار و مستحقاں رسانیدہ باگرہ باز آمد۔ و مظفر خان کہ عازم بنگالہ شدہ بود چوں بقلعہ گڈھی کہ دروازۂ بنگالہ است رسید۔ داؤد بن سلیمان تاب مقاومت نیاوردہ بجانب اوڑلیہ گریخت و مظفر خان بتعاقب او دویدہ با داؤد بن سلیمان بجنگ پیوست۔ در آں اثنا خان عالم کہ ہراول مظفر خان بود از دست گوجر خان ہراول فوج افاغنہ کشتہ شد

---

[۱] اما در اصل نسخہ "ترمذی" است کہ سہو نساخ است۔ خواجہ مظفر علی ترتبی از امراء اکبری بود۔ از دیوانی بیرمخان ترقی نمودہ بروز جمعہ ۲۴ رجب المرجب ۹۸۱ھ (۱۵۷۳ء) برتبہ صدر اعظم حکومت رسید۔ بخطاب "جملۃ الملک" معزز و سرافراز گشت۔ بالآخر در ۹۸۸ھ (۱۵۸۰ء) با نشیب و فراز حیات دوچار شدہ در معرکہ با معصوم خان کابلی وغیرہ در صوبۂ بہار از دست مخالفان کشتہ شد۔ مسجد جامع نزدیک کٹرہ میاں رفیق بنائے مظفر خان است۔ (مآثر الامرا جلد سیوم ۲۲۷)

موجب آں تفرقه در فوج شاهی افتاد و مظفرخان با جمعے قلیل بمقابلهٔ گوجرخان آمده از تیغ گذرانید و داؤد بن سلیمان مغلوب گشته فرار نمود فیلان غنیم همه گرفتار گردید و راجه تودرمل تعاقب داؤدخان دوید آں بدگوهر کفن در بر کرده بجنگ برگشت تودرمل در محاربهٔ او عاجز آمده به مظفرخان پیغام فرستاد و مظفرخان با وجود زخمها دویده رفت و داؤد بن سلیمان خود بخود پیش مظفرخان آمده کمر خنجر و شمشیر مرصّع و جواهرات قیمتی پیشکش نمود و مظفرخان حکومت اوڑیسه و کٹک بنارس باو مسلّم داشته برگشت۔

و منعم خان نوزدهم رجب سنه ۹۸۳ھ[1] ودیعت حیات بسپرد۔ پادشاه حسن قلیخان ترکمان را خطاب خان جهانی داده بحکومت بنگاله تعیین نمود۔ همدراں ایام سلیمان میرزا از مخالفت نبیرهٔ خود شاهرخ میرزا جلای وطن گشته رو بدرگاه نهاد۔ بعد چندگاه به بیت الله رفت و بعد زیارت از همان راه به بدخشان آمده بار دیگر بحکومت آنجا فائز گشت و حسن قلیخان هنوز در بنگاله نرسیده بود که داؤد بن سلیمان به اتفاق افغانان بهار و بنگاله بر خواص پور ٹانڈه[2] که دار السلطنت

---

[1] مطابق ۱۵۷۵ء۔ [2] در اصل نسخه نام این قصبه "خواص پور ٹانڈه" مذکور است که ظاهراً سهو نساخ یا مصنف است۔

بنگالہ است یورش آوردہ آنجد ود را منصرف گشت۔ قریب پنجاہ ہزار افغان بردیگر درآمدہ بود کہ حسن قلیخان عازم گڈی شد و عملۂ او اول قلعہ[1] مفتوح ساختہ قریب یکہزار و پانصد افغان بقتل رسانیدند۔ از انجا بمدافعۂ داؤد بن سلیمان متوجہ شد۔ نام بردہ باجمعیت پنجاہ ہزار سوار بمقابلہ آمدہ بجنگ اقدام نمود و خلق بے شمار از جانبین کشتہ شد۔ عاقبت داؤد بن سلیمان رو بہزیمت نہاد۔ و دلاوران عسکر شاہی بتعاقب او عجلت کردہ دستگیر نمودند۔ و زندہ نزد خان آوردہ از تیغ گذرانیدند۔ مظفر خان از انجا بہ پٹنہ رفت۔

لہ بقول خواجہ نظام الدین احمد فتح گڑہی بدست خانخانان شد (طبقات اکبری جلد دوم مترجمہ بی۔ ڈی صفحہ ۴۵۲)۔ ابو الفضل فتح گڑہی بعد فتح شہر سورہ گڈھ کہ قریباً ہشتاد میل از نہر گنگا است قرار دادہ است۔ بنزدوے قائدین افواج اکبری یکے قیاخان و دیگر مجنون خان قاقشال بودند۔ دریں ضمن روایت ابو الفضل چنیں رفتہ است :-

"نخستیں جمعے از ملازمان خانخانان آنجا اندکی تردد کردہ بیم افزائے آں گروہ شدند۔ و چوں قیاخان با فوجے آراستہ بآں حوشی پیوست یکبارگی ازاں طائفہ مدبر سررشتہ تدبیر گسیخت۔ سراسیمہ وار راہ گریز پیش گرفتند و چناں جائے کہ بجنگ کمتر بدست افتد بتائید آلہی بآسان روش بدست آمد۔ و صباح آں خانخاناں رسیدہ اساس سپاس ایزدی والبند گرہانید و مجنون خان بہ قائد نصرت آں کریوہ را در نور دیدہ ہماں روز ملحق شد۔"

(اکبر نامہ جلد سوم مطبوعہ رائل ایشیاٹک سوسائٹی آف بنگال سنہ ۱۸۸۶ء)

Library Sri Pratap College, Srinagar.

و در ۹۸۴ه[1] به تسخیر قلعۂ رہتاس رایت افراشت. محمد معصوم[2] خان که از معاونان او بود در اثنای راه حسین خان افغان را مہزوم ساخت و باکالا پہاڑ که ولادر جرار و قلعه دار بود بجنگ پیوست. بعد آویزش بسیار کالا پہاڑ کشته شد و فیل ایاز ہم گرفتار گشت و قلعۂ رہتاس مفتوح شد. ہمدرین سال شاہباز خان راجه گنجوتی[3] را ہزیمت داده قلعۂ شیر گڈھ مفتوح ساخت. درآں ایام پادشاه بزیارت اجمیر شریف نہضت کرد و از انجا شکار کنان بجانب دکھن رفت بعد انتظام آں سواد بدار الخلافت فتح پور متوجه شد۔

[1] مطابق ۱۵۷۷ء۔ [2] اصل این معصوم خان از کابلستان است۔ در ۹۸۶ه استعداد ملازمت اکبری نمود۔ از نیاداتِ تربت خراسان بود۔ عمش میر عزیز در ملازمت حضرت جہانبانی (ہمایوں) برتبۂ وزارت رسیده بود و بمیرزا حکیم (برادر اخیافی جلال الدین محمد اکبر پادشاه) نسبت کوکلتاشی داشت۔ در شجاعت و کاربہر کردن نام گرفت۔ خواجه حسن نقشبندی از غبار خاطر درمقام استیصال او (معصوم خان) شد از عاقبت بینی بدرگاه والا پناه آورده مصدر خدمات لائقه گردید۔ (اکبرنامه جلد سیوم صفحه ۱۵۸)۔ [3] در اکبرنامه جلد سیوم صفحه ۱۶۸ نام این راجه گجپتی مذکوراست۔ این راجه از زمینداران نامور صوبۂ بہار بود دہمواره با مبارزان عتبۂ خلافت ہمراہی می نمود۔ در فتح بنگاله خدمات شائسته بجا آورده بود۔ بتخیل واہی رخصت گونه گرفته بولایت خود آمد و در ہنگام شورش بنگاله به خانجہاں پناه آورد۔ چون حقیقت شورش این بدگوہر بمسامع ہمایوں رسید۔ شہباز خان بسزا دادن آن بدکار رخصت شد۔ (ایضاً ایضاً ص ۱۶۸ و ۱۶۹)

و در سنه ۹۸۵ھ[1] باز بزیارت اجمیر شریف گشت بموجب عادت قدیم یک کروهی پا برهنه رفته بدرگاه در آمد و درآنجا مظفرخان را خلعت وزارت پوشانیده بدهلی رفت. دران ایام ستارهٔ دُم دار طلوع نمود پادشاه از دهلی بزیارت شیخ فرید شکر گنج فائز گشته در فتحپور سیکری سایهٔ نزول انداخت.

و در سنه ۹۸۶ھ والی خاندیس مظفرحسین[2] میرزا را از حبس کشیده بدرگاه فرستاد. و پادشاه صبیهٔ صلبیهٔ خود در عقد نکاح او آورد. همدرین سال در فراشخانهٔ فتحپور آتش واقع شده مال و متاع چندان که در حساب نگنجد بسوخت. همدران ایام حسن قلیخان ترکمان شنقدار شد. بعد ارتحال او افغانان قوت گرفته درصدد فساد شدند پادشاه خان اعظم بمدافعهٔ آنها کسیل فرمود. محمد حکیم میرزا فرصت دانسته تسخیر لاهور مستعد گشت. و یازدهم محرم[3] سنه ۹۸۹ھ قلعهٔ لاهور را محاصره نمود.

پادشاه با وجود فساد بنگاله و بهار متوجه بکابل شد چون

---

[1] ۱۵۷۷ء۔ [2] مظفرحسین مرزا پسر ابراهیم حسین مرزا یا پسر دختر کامران مرزا بعد از احتمال صعوبت قید دید. داخل در سلک امرا اکبری شد. بروایت صاحب طبقات اکبری (جلد دوم صفحه ۶۶۸) قیادت یک هزار سوار داشت.

[3] مطابق ۱۶ فروری ۱۵۸۱ء۔

فرستاده التجای عفو جرائم نمود و پادشاه او را بعفو خط سرفراز کرده مردم کابل را بخلاع فاخره اختصاص بخشید چهاردهم ماه صفر کوس مراجعت نواخته برساحل نیلاب رسید و در آنجا قلعهٔ متین سنگین معمور کرده به اٹک[1] موسوم ساخت۔ نوزدهم رمضان در فتحپور سیکری نزول اجلال فرمود۔ شاهباز خان که بنابر امری محبوس شده بود از بند برآورده به کومک لشکر بنگاله فرستاد۔ پادشاه بآزار اسهال چند روز سخت علیل بود عاقبت شفا یافت۔

و در شوال سنه ۹۹۱ نهصد و نود و یک پادشاه به جوشی پریاگ[2] آمده شهر اله آباد آباد ساخت۔ و سلطان مظفر گجراتی در آنجا بعز بساط بوس فائز گشته اقطاع خوب نوازش یافت و بعد چندگاه گریخته رفته باتفاق شیرخان در گجرات شورش برداشت و اعتماد خان[3] و شهاب الدین حاکمان گجرات در جنگ او عاجز آمده شکست خورده به پٹن رفتند۔ و پادشاه میرزا عبدالرحیم ولد بیرم خان بمدافعهٔ مظفر خان مامور ساخت۔ و مظفر خان قلعهٔ برودہ را فتح کرده

---

[1] بروایت خواجه نظام الدین۔ (طبقات جلد دوم صفحه ۵۴۸) بنام اٹک بنارس موسوم ساخت

[2] در یک مخطوط نام این مقام جوسا و بیاک مذکور است۔ اما ترجمهٔ انگلیسی ایلیٹ صاحب جلد پنجم و بدایونی نامش جوسی و بیاک دارند۔

[3] اعتماد خان یکے از امراء سلطان بهادر و سلطان محمود گجراتی بود۔ بعد از فتح گجرات اعتماد خان از ملازمان درگاه اکبری شده خوشنودئی پادشاه حاصل کرد و از امراء چهارهزار سواری شد۔ در سال ۹۹۵ھ (۱۵۸۶ء) فوت کرد (طبقات اکبری جلد دوم مترجمه بی۔ ڈی صاحب صفحه ۶۶۳)۔

چہار دہ لک روپیہ از ذخیرۂ شاہی کشیدہ مع اموال قطب الدین خان[1] والی بڑودہ کہ از دہ کرور متجاوز بود بغارت برد۔ از آنجا باحمد آباد آمدہ در جمع آوری خیل و حشم مشغول شد۔ میرزا عبد الرحیم چوں بہ پٹن رسید با شہاب الدین خان متفق شدہ باحمد آباد آمد پانزدہم محرم سنہ ۹۹۲ھ[2] بجنگ پیوستند و از طرفین جمعی کثیر کشتہ شد۔ عاقبت مظفر خان ہزیمت خوردہ باحمد آباد در آمد از انجا براہ کہمبائیت بجام پناہ برد عبد الرحیم[3] قلیچ خان[4] را بمحاصرہ قلعہ بروچ[5] بود بعد از محاصرۂ ہشت ماہ بجانب دکہن گریخت و قلعہ مفتوح شد۔ مظفر خان بار دیگر بامداد جام و حاکم جونہ گڈھ جمعیت نمودہ بجانب احمد آباد یلغار نمود۔ و عبد الرحیم بمقابلۂ او بر آمدہ مظفر خان سراسیمہ بجنگل گریخت۔ و عبد الرحیم را بجلدوی حسن خدمات خطاب خان خانانی عطا شد۔

---

[1] قطب الدین خان برادر خان اعظم اتکہ خان عہدۂ بیگلربیگی و امیر الامرائی داشت۔ از امراء پنجہزاری محسوب می شد (ایضاً صفحہ ۶۶۲)۔

[2] مطابق ۱۸ جنوری سنہ ۱۵۸۳ء۔

[3] عبد الرحیم خان المعروف بمرزا خان پسر بیرم خان بود۔ بعد فتح گجرات بر عہدۂ خانخانان (سپہ سالار افواج اکبری) فائز گشت و قریباً دہ سال برین فائز بود۔ ملا نظام الدین در طبقات اکبری (جلد دوم صفحہ ۶۵۴) او را بسیار ستودہ است و گفتہ کہ او را با فقیران و دوستان خدا بالخصوص علماء و فضلا بسیار محبت بود۔ [4] خواجہ نظام الدین ہروی نسبت قلیچ خان نوشتہ است کہ او عرصہ دراز ملازمت خلافت پناہی نمودہ بالآخر بعہدۂ وزارت فائز گشت و از امراء چہارہزار سواری بود (ایضاً صفحہ ۶۶۲)۔

[5] فرستادہ خود باحمد آباد آمد و نصیر خان خسر پورۂ مظفر خان کہ حاکم قلعۂ بروج ۵

ہمدرین سال شاہ ابو الفتح از دکھن آمدہ بخطاب عضد الدولہ اختصاص یافت۔ وبتحریص او پادشاہ خیال تسخیر ممالک دکھن بخاطر آوردہ خان اعظم و عضد الدولہ برای فتح دکھن مامور ساخت۔ وخان اعظم با جمعیت لشکر داخل دکھن شدہ ایلچی پور را غارت نمود۔ و میرزا محمد تقی و راجہ علی خان بجنگ برخاستہ خان اعظم تاب تقابل نیاوردہ از دکھن بیرون آمد و عبد الرحیم از گجرات بحضور رفت۔ مظفر خان گجراتی فرصت یافتہ قریب دہ ہزار سپاہ جمع کردہ جابجا دست و پا میزد عاقبت کاری ناساختہ گریختہ رفت۔ ہمدرین سال شاہرخ میرزا[۱] نبیرۂ میرزا سلیمان موجب غلبۂ عبد اللہ خان[۲] اوزبک بدرگاہ آمدہ در سلک امرای عظام منتظم گشت۔ ہمدرین ایام دختر راجہ بھگوانداس بعقد مواصلت شاہزادہ سلیم اختصاص یافت۔ ہمدرین سال محمد حکیم مرزا برادر خاقان دوران در کابل وفات یافت۔ و عبد الرحیم خان بر حکومت گجرات مختار گشت۔

ہمدرین ایام پادشاہ بجانب لاہور نہضت فرمود۔ و راجہ مان سنگھ بر حکومت کابل مستقل گشت۔ بعد چند روز لاہور را با نت عالیات باہتزاز آمدہ بجانب قلعۂ اٹھک انتہاض فرمود و در انجا راجہ بھگونداس و شاہ قلیخان[۳]

---

[۱] شاہرخ مرزا پسر ابراہیم مرزا از امراء پنجہزار سوار دربار اکبری بود۔ بعہد خواجہ نظام الدین ہروی بر عہدۂ صوبیداری مالوہ امتیاز داشت۔

[۲] (۱۵۸۲ء — ۱۵۹۷ء)

[۳] شاہ قلیخان در سابق از غلامان بیرمخان بود۔ پس از ان عرصۂ حال در سلک امراء

Library Sri Pratap College, Srinagar.

و شاهرخ میرزا با لشکر پنجاه هزار سوار بتسخیر کشمیر تعین فرمود. زین خان کوکه[1] با افواج آراسته بر سر افغانان سواد بجور مامور ساخت. متعاقب او سعید خان گهکهر و شیخ فیضی وغیره لشکری عظیم بمدد زین خان روانه نمود. ایشان باوجود این چنین لشکری از دست افغانان شکست خورده قریب هشت هزار سپاه بقتل آمدند. پادشاه از مقام اتهک به لاهور آمده شاهرخ میرزا و راجه بهگونداس بکثرت برف و باران و قحط غله تنگ آمده با کشمیریان صلح کرده یوسف شاه چک همراه گرفته بعز بساط بوس در لاهور فائز شدند. پادشاه مصالحه منظور نکرده یوسف شاه محبوس کرد.

و در سنه ۹۹۴ نهصد و نود و چهار[2] محمد قاسم خان میر بحر[3] کابلی با جمعی از امراء کرت ثانی بتسخیر کشمیر روانه فرمود. چون اهل کشمیر باهمدیگر متنازع بودند لشکر شاهی بکشمیر در آمده متصرف شدند چنانچه شرح آن در اوراق

---

۴۴ سه‌هزاری داخل ماند. مالک اوصاف حمیده و خصال ستوده بود. وقتی حاکم شهر آگره می‌بود. (طبقات اکبری جلد دوم صفحه ۶۶۴ مترجمه بی. ڈی).

[1] زین خان کوکه یکی از امراء پنجهزاری بود. در شجاعت و بهادری خصال ستوده داشت. در این صفات از ابنائے روزگار ممتاز بود. پادشاه از زیرکی و فهم و فراست او بسیار متاثر بود. (ایضاً صفحه ۶۵۹).

[2] ۱۵۸۵ء.

[3] محمد قاسم خان میر بحر از امراء قدیم دودمان اکبری بود. در عهد خواجه نظام الدین هروی (طبقات اکبری جلد دوم مترجمه بی. ڈی صفحه ۶۶۸) اطاعت کامل داشت.

گذشته گذشت۔ ہمدریں سال شاہزادہ خسرو فرزند شاہزادہ سلیم متولد شد۔ ہمدریں سال جلالہ کہ درمیانِ درۂ خیبر باغی شدہ بود از دست حمزہ بیگ ترکمان باجمعی از باغیان بقتل آمد۔

ودر سنہ ۹۹۶ھ رایت جہانبانی سایہ افراز خطۂ کشمیر گشتہ سرکشان آنجا را تدارک واقعی نمودہ رجعت فرمود۔ و یوسف خان مشہدی برحکومت کشمیر افتخار یافت۔ وہنگام مراجعت کشمیر صادق خان بدفع افغانان سواد بجور مامور شد۔

ودر سنہ ۹۹۷ھ برای سرکوبی یادگار بدکردار بجانب کشمیر نہضت افتاد۔ بعد تفرج وگلگشت آن سواد سمند عزیمت را[1] بساحت کابل مہمیز دادہ قلیج خان برحکومت کشمیر مستقل گشت۔

ودر ماہ محرم سنہ ۹۹۸ھ رایت مراجعت در لاہور افراخت و خان اعظم[2] از صوبۂ مالوہ مبدل شدہ برحکومت گجرات تسلط یافت و بعد انتظام گجرات برسر جام[3] کہ از زمینداران مضافات گجرات بود لشکر کشید و جام باتفاق دولتخان والی جوناگڈھ با بیست ہزار سوار بمقابلہ آمدہ جنگی عظیم واقع شد

[1] نزد ابوالفضل ورود اکبر در کابل بتاریخ دہم مہر سال سی و چہارم سنہ جلوس مطابق ۲۱ ستمبر سنہ ۱۵۸۸ء واقع شد (ایضاً، ایضاً۔ ص ۵۶۶)۔

[2] مراد از مرزا عزیز کوکلتاش سپہ سالار افواج اکبری است۔

[3] بقول بی۔ ڈی۔ ایم اے محشیٔ طبقات اکبری (ص ۶۳۰) نام سابق جام "ستر سال" بود۔

[4] خواجہ نظام الدین احمد در بیان این محاربہ می گوید کہ اعظم خان تقسیم افواج بہوقت جنگ آغاز

ولیباری از امرای نامدار بقتل آمده بسرکلان جام با چهار هزار راجپوت طعمهٔ اجل گشت۔ خان اعظم مظفر و منصور بگجرات رجعت نمود۔

در سنه ۹۹۹ھ خان خانان با جمعی از امرا و صد زنجیر فیل بتسخیر سند و سرکوبی بلوچان شرف دستوری یافت۔ و میرزا جانی والی سند بجنگ پیش آمده تا هشت ماه[1] آتش کارزار مشتعل بود و از جانبین مردم بسیاری تلف شده و بلاد دوی هرد و غنیم قحط افتاد۔ عاقبت میرزا جانی صبیهٔ خود بعقد ازدواج فرزند[2] خان خانان درآورده صلح واقع شد۔

و در سنه ۱۰۰۰ھ[3] بادشاه بار سوم بسیر و سیاحت کشمیر سایهٔ اجلال

ص۴۴ جنگ نمود۔ این معرکه از خوفناک ترین معارک بود که در هندوستان رو نمود۔ درین مهم سید قاسم بارهه، خواجه محمد رفیع بدخشی و محمد حسین شیخ به پُر دلی و بهادری جنگ نموده بالآخر دو کس مؤخر الذکر جام شهادت نوشیدند۔ همچنین میر ابوتراب و میر شرف الدین درین معرکه بکار آمدند۔ از راجپوتان کما بیش چهار هزار نفر مقتول شدند۔ این فتح از پردهٔ غیب روز یکشنبه هشتم شوال سنه ۹۹۸ھ (۱۵۸۹ء) ظاهر شد (طبقات اکبری جلد دوم مترجمه بی۔ ڈی۔ ایم اے مطبوعه لبتیسٹ مشن پریس کلکته، ص ۶۳۱)۔

[1] و بقول خواجه نظام الدین احمد جنگ خانخانان با جانی بیگ همگی دو ماه قائم بود۔ (ایضاً۔ ایضاً ص ۶۳۷)۔ [2] میرزا ایرج بیگ۔

[3] این مرتبه ورود اکبر در کشمیر بسلسلهٔ سرکوبی یادگار برادرزادهٔ مرزا یوسف رضوی بود که در کشمیر به کمک کشمیریان رایت بغی افراشته بود۔ درین وقت اکبر در لاهور در کشتی بسیر

ص۴۴ رود باره راوی مصروف بود که خبر بغاوت یادگار مرزا شنید۔ گویند که همانوقت بر زبانش

افگنده بمحل سنه تفرج و تماشای آن سواد نموده بجانب پنجاب رهتاس روان شد۔ درآنوقت خان خانان میرزا جانی والی سند را بملازمت رسانید۔ میرزا جانی در سلک امرای عظام منتظم گشته ولایت سند در تصرف اولیای دولت درآمد۔

همدرین سال مظفر خان گجراتی در دست خان اعظم میرزا عزیز کوکه گرفتار آمده باستره[1] حجامی خویشتن را بکشت۔ خان اعظم سرش بریده بحضور فرستاد[2]۔ همدرین سال راجه مان سنگه با قتلوی افغان جنگ کرده غالب آمد و ولایت اوڑیسه که نهایت بنگاله است از تصرف ایشان بر آورده یک صد و بیست زنجیر فیل غنیمت یافته بحضور گذرانید۔ همدرین سال خان اعظم بغیر اجازت شهنشاه با فرزندان و عیال خود بزیارت حرمین الشریفین فائز گشت و بجای او شاهزاده مراد استقلال یافت۔

همدرین[3] سال میرزا رستم بن سلطان حسین میرزا اند دی نطفیه برادر

این شعر واند — "کلاه خسروی و تاج شاهی ٭ بهر کل کے رسد حاشا و کلا"

(اکبرنامه جلد سوم مطبوعه کلکته، ۱۸۸۶ء ص ۶۱۷ و طبقات اکبری جلد دوم مترجمه بی۔ ڈی۔ ایم اے ص ۶۴۲)۔

[1] ملا عبدالقادر بدایونی هیچ تشریح استره نداده و همین قدر گفته که مظفر خان گجراتی به بهانه قضای حاجت در خیمه با اشیا که با خود می داشت خود را کشت۔ (منتخب التواریخ جلد دوم مترجمه ڈبلیو۔ ایچ۔ لوئی۔ ایم اے مطبوعه کلکته ۱۹۲۴ء)۔

[2] بقول ابوالفضل کسے که سر مظفر خان گجراتی بدربار آورد خواجه نظام الدین احمد بود (اکبرنامه جلد سوم ص ۶۳۰)۔ [3] اما نزد صاحب طبقات اکبری ورود میرزا رستم بن سلطان

قلعۂ قندهار با ولیائے دولت بسپرد و از حضور بر حکومت ملتان افتخار یافت۔ و هم درین سال خان خانان[1] بتسخیر دکهن مامور شد۔ چون بمنزده رسید پسر برهان نظام شاه بحری والی ملک برار بمنازعت برخاست و در قلعۂ احمدنگر متحصن گشت۔ شاهزاده مراد و خانخانان با جمعیت لشکر و امراء در احمدنگر رسیده قلعه را محاصره کرده نقب ها دادند۔ چاند بی بی دختر حسین نظام شاه بحری مردانه بمدافعۂ آنها قیام نمود عرصۂ سه ماه محاصره بطوالت انجامید۔ بعد جنگهای بسیار کار بصلح رسید۔ ولایت برار در تصرف اولیای دولت آمده احمدنگر مع مضافات در تصرف بهادر شاه بحری مقرر ماند۔ القصه از طرفین عهد و پیمان درمیان آمده شاهزاده و خانخانان کوچ کرده بجانب برار رفتند و نزدیک بالاپور شهری موسوم به شاهپور را احداث نمودند۔

---

[22] حسین صفوی بدربار اکبر بتاریخ ۱۲ محرم الحرام سنه ۱۰۰۲ھ (۱۵۹۳ء) وقوع پذیر شد۔ پادشاه او را یک کرور تنکه و علاوه جاگیرداری ملتان بر منصب سپه سالاری پنجهزاره سوار فائز نمود۔ بقول خواجه نظام الدین احمد میرزا رستم بر حکومت "زمین داور" فائز بود و به سبب دشمنی اوزبکان و برادر خود خود را بمقابلۂ ایشان قائم نتوان داشت و رجوع به هند کرد۔ (هستری آف انڈیا جلد پنجم تالیف سر ایچ۔ ایم ایلیٹ مطبوعه لندن سنه ۱۸۷۳ء صفحه ۴۶۷)۔ [1] در آغاز طے شده بود که شهزاده دانیال نیز درین مهم همراهی خان خانان میرزا عبدالرحیم کند۔ اما در مجلس شوری که مابین اکبر و خانخانان در شیخوپوره (پنجاب) قائم شده، رائے اول الذکر بر آن شد که خانخانان منفرداً این مهم را سر کند و شهزاده دانیال درین جا بماند (ایضاً۔ ایضاً صفحه ۴۶۸)۔

بعد چند گاہ چاند بی بی دہادر شاہ[1] پسر نظام شاہ بحری شورش برداشتہ از عادل شاہ و قطب شاہ مدد طلبیدہ بقدر پنجاہ ہزار سوار بعزم رزم امرای مغل متوجہ برار شدند۔ و خان خانان و شاہزادہ مراد بموازی بیست ہزار سوار بمجادلۂ آنہا مستعد شدہ بجنگ پیوستند بعد جدال و قتال بسیار مخالفان مغلوب گشتہ خان خانان طبل فیروزی نواختہ بہ شاہ پور آمدہ اسپ و خلعت بوی ارزانی داشت۔ بعد چند گاہ دامیان شاہزادہ و خان خانان غبار کلفت مرتفع شد و پادشاہ خان خانانرا بحضور طلب کردہ یوسف خان مشہدی و ابوالفضل نزد شاہزادہ فرستاد۔ و یوسف خان ترنالہ و کارپل و کہدہ کہ از ملک براراست مفتوح ساخت۔ دراں ایام شاہزادہ مراد در ماہ شوال وفات یافت[2]۔ و امرای نظام شاہی باز غلبہ کردہ قلعۂ دبیر را محاصرہ نمودند۔ و سید یوسفخان و ابوالفضل بمقابلۂ آنہا عاجز آمدند۔ پادشاہ خان خانانرا استمالت نمودہ دختر او جانی بیگم بعقد شاہزادہ دانیال نامزد کردہ ہر دو را بجن اتفاق بتسخیر ممالک دکہن روان ساخت۔ و بذات خود ہم باشان و شوکت

---

[1] درست پسر راجہ علی خان فاروقی متوفی ۱۰۰۵ھ (۱۵۹۶ء) والی برہان پور است (گلشن ابراہیمی المعروف بتاریخ فرشتہ جلد چہارم مترجمہ فدا علی طالب مطبوعہ جامعہ عثمانیہ حیدرآباد دکہن ۱۹۳۲ء صفحہ ۶۵۰-۶۵۱)۔

[2] بقول فرشتہ وفات شاہزادہ مراد پسر جلال الدین محمد اکبر بادشاہ بمقام شاہ پور دکن واقع شد (فرشتہ جلد چہارم مترجمہ فدا علی طالب صفحہ ۶۵۲)۔

شاپان به معاضدت آنها متوجه دکن شد - و خان خانان و شاهزاده با سی هزار سوار بمحاصرهٔ قلعهٔ احمد نگر پرداخته فتح کردند - بهادر شاه[1] امان خواست قلعهٔ آسیر هم بملازمان پادشاه سپرد و خزاین و اسلحه و امتعه که بیحساب بود بتصرف اولیای دولت در آمد و بحکم والا شاهزاده و خان خانان از برهانپور آمده غنایم احمد نگر گذرانیدند - و ابراهیم عادل شاه[2] طالب صلح شده دختر خود بهمسری شاهزاده دانیال بخشید - و آسیر و برهانپور و احمد نگر و برار شاهزاده را بعوض جهیز دختر پیشکش نمود - و عبدالرحیم[3] با تالیقی او مقرر شد -

---

[1] بقول فرشته حکومت سلاطین فاروقیه در سنه ۱۰۰۸ھ (۱۵۹۹ء) از دست بهادر خان به انجام رسید - اکبر پادشاه بعد فتح برار بهادر شاه را همراه خود بلاهور برد - این شخص به عمر خود دوباره چهرهٔ سلطنت نتوان دید - بهادر خان تا عهد نورالدین جهانگیر ولد اکبر شاه زنده بود و از طرف حکومت اورا و پسرانش وظیفه علامی شد - با آخر در سنه ۱۰۲۳ھ (۱۶۱۴ء) در شهر آگره باجل طبیعی درگذشت (ایضاً، ایضاً، صفحه ۶۵۵) -

[2] یعنی ابراهیم عادل شاه ثانی از ۹۸۸ھ لغایت سنه ۱۰۳۶ھ (۱۵۸۰ء) - (۱۶۲۶ء) -

[3] عبدالرحیم خانخانان تخلص رحیم وزیر اعظم اکبر پسر بیرم خان خانخان بود - بتاریخ ۱۴ صفر سنه ۹۶۴ھ مطابق سنه ۱۵۵۶ء متولد گردید و در سنه ۱۰۳۶ھ مطابق سنه ۱۶۲۶ء فوت شد - و در جوار مزار حضرت محبوب الهی شیخ نظام الدین اولیا دهلوی رحمة الله علیه مدفون شد - فاضل بزرگ زبان عربی و فارسی و سنسکرت و برج بهاشا بود - مرزا عبدالرحیم مترجم فارسی واقعات بابری از ترکی هم است (ملخص از قاموس المشاهیر جلد دوم صفحه ۶۱ مؤلفه نظامی بدایونی چاپ سنه ۱۹۲۶ء) -

پادشاہ مظفر و منصور بدار الخلافت آگرہ معاودت فرمود۔

انتباہ۔ تا اینجا برخی از کارنامہ ہای شاہان مغلیہ بنا بر ضبط سر رشتۂ تاریخ بطور اختصار گفتہ شد۔ اکنون تذکرۂ صوبہ داران این خطہ کہ در عہد شاہان جنت فرمانروای کشمیر شدہ بودند بدفعات مستقلہ ایراد کردہ شود۔ فقط۔

اورنگ دوازدہم در ذکر حکومت فرمانرہی شاہان چغتائیہ در بلاد کشمیر سلطنت محمد جلال الدین اکبر

قاسم خان میر بحر۔ ہفدہم ماہ ذی قعدہ سنہ نہصد و نود و چار[1] بخت دولت اقبال در میان شہر کشمیر افراختہ در تخصیص مبانی مملکت و ترصیص اساس سلطنت پرداخت۔ تاریخ مقدم او "خیر مقدم" گفتہ اند۔ حیدر چک ولد یوسف شاہ کہ ہمراہ عسکر ظفر انتساب بود درینجا رسیدہ امرای کشمیر جوق جوق نزد او آمد و رفت میداشتند۔ قاسم خان بگمان فتنہ ازو متوحش گشتہ محبوس داشت۔ و امرای کشمیر کہ در نفاق و فساد آموختہ شدہ بودند بعد وقوع این واقعہ از تخویف و ترس اسپید ند و در مکان اختفا خزیدند۔ یعقوب خان از ہیرہ پور[2] ہزیمت خوردہ چند روز در مضافات دیوسر کشیدہ بہ کشتوار گریخت۔ بہادر سنگھ راجہ کشتوار کہ با یعقوب خان رابطۂ مصاہرت میداشت او را ہیچگاہ شفقت و ملاطفت نمود کہ بغیر رخصت او ہمعنان برق و باد گشتہ در کشمیر رسید و مبارزان این دیار کہ از ہم متفرق و متلاشی شدہ بودند جمعے کثیر فراہم گشتہ با او پیوستند و در موضع چیرہ دسنے[3]

---

[1] ۹۹۴ھ مطابق ۱۵۸۵ء۔ [2] ہیرہ پور در اصل ہورہ پور نام قدیم شہر دا پور است برائے تفصیل رجوع کنید بہ ستاین و بنس۔ [3] در واقعات کشمیر بجائی چیرہ دسنی چیرہ اوڈر

پای استقامت افشردند. شبانگاه یعقوب خان بمرافقت یوسف خان
پسر حسین شاه و ابراهیم چک و علی ملک ناجی وغیره مبارزان بر سر
قاسم خان شبخونی آورده قصر یوسف شاه را که محل سکونت قاسم خان بود
آتش کشیده در شب تاریک روز روشن کردند. انگاه در قتل و خونریزی
مغلان حمله آورده سرهای بددلان بر زمین انداختند و از کشته ها
پشته ها افراختند و در کوچه و بازار مردم عوام ازدحام کرده بزخم
کلوخ و سنگ و چوب مغلان را بیدرنگ مقتول و مجروح ساختند و خزانه
شاهی که در دست میر عبدالرزاق معموری بود مبارزان کشمیر باتفاق
سید[1] ابوالمعالی در طرفة العین بغارت بردند.

[44] (در کشمیری "چیره" بمعنی خوبانی و "اُڈر" بمعنی کربوه) مذکور است. چیره اُڈر دهی است
در تحصیل بڈگام قریبا ۱۳ میل از سرینگر بطرف جنوب. این میدان در ازمنهٔ پیش محل
محاربه و مقاتله مابین کشمیر و پونچه بوده است. بعد از ویرانی عرصهٔ دراز دیوان جوالا
وزیر اعظم مها راجه گلاب سنگه "چیره ون" را دوباره آباد کرده بنام "جوالاپور" موسوم
کرد. مطابق مردم شماری ۱۹۴۱ء شماره ساکنش ۷۶۹ افراد بود (مترجمه از حاشیه
کشمیر جلد اول بزبان انگلیسی مصنفه ڈاکٹر غلام محی الدین صوفی ص ص. ۲۴۱-۲۴۲)

[1] سید ابوالمعالی پسر دوم سید مبارک خان بیهقی بود که در ۹۸۶ھ (۱۵۷۸ء)
سلطان کشمیر بوده در فیروزآباد بحالت جلاوطنی فوت کرد. سید موصوف در استخلاص وطنش
از تصرف جلال الدین محمد اکبر پادشاه هند بسیار کوشید ولی نائل به کامرانی نشد. بعد از
استیلای امن و امان در وطن خود سید مبارک خان بیهقی در سلک ملازمان اکبری منسلک [illegible]

قاسم خان بوقوع این حادثه اوّلا حیدر خان چک از محبس کشیده بقتل آورد۔ آنگاه با مبارزان خود پای همّت استوار کرده در محاربه و مقاتله داد مردانگی داده بسیاری از مخالفان بوادی عدم انداخت۔ و پاینده قزاق که از دلاوران جلادت شعار بود در میدان مبارزت پای جرأت افشرده جمعی کثیر از تیغ گذرانید۔ و علی میر کوکه که از بهادران نامی بود بقتل آورد۔ عاقبت الامر سید ابو المعالی بر سر او تاخت آورده بیک ضرب نیزه بی سر ساخت۔ پنج دلاوران عسکر شاهی هفتاد کس هجوم کرده او را در محاصره گرفتند امّا سید ابو المعالی اسپ را جولان داده از حلقۂ کارزار بدر جست۔ عاقبت عسکر شاهی هر سو پریشان گشته یعقوب خان بنصرت و فیروزی در دولتخانه شاهی در آمده بر مسند حکومت جلوس نمود و بدل خود خیال فرمود که از لشکر پادشاهی هیچ کسی زنده نمانده باشد۔ بنابراں در همان مغروری بیان ساخت که در معرکه هیره پوره هر کسکه از محاربه گریخته به قاسم خان پیوسته است او را بقتل رسانم۔ باستماع این سخن تمامی مبارزان و اعیان که در معرکه هیره پوره گریخته بودند از مجلس او برخاسته متفرق شدند۔ و یعقوب خان با معدودے

در قریباً بیست و چهار سال در ماتحتی راجه مان سنگه خدمات لائقه بجا آورد۔ در عهد جهانگیری مرتبه بزرگ یافت۔ بنا بریں سید ابو المعالی را با سید ابی المعالی کاشغری که پسر خواندهٔ محمد نصیر الدین پادشاه شهنشاه چغتائیه هند بود و با فخر النساء دختر ماه کوچک متزوج شده بود مشتبه و مختلط نباید کرد (ملخص از حاشیهٔ کشمیر انگلیسی جلد اول ص ۲۴۹ تصنیف ڈاکٹر غلام محی الدین صوفی مطبوعه پنجاب یونیورسٹی لاهور سنه ۱۹۴۹ء)۔

در انجا تنها مانده لاچار در کوهستان اولر فرار اختیار نمود۔ و قاسم خان در دولتخانۂ شاهی باز باستقلال قرار یافت و شمسی چک و سید حسین خان بیهقی و شمس دوبی[1] که در قصبۂ سوپور رایت مخالفت افراشته بودند قاسم خان جماعت گکهران را بسرکردگی دولت بختیار بمدافعۂ آنها مامور ساخت۔ چون لشکر شاهی در موضع پٹن رسید شمس چک باتفاق جماعت خود بر سر ایشان شبخون آورده بعد قتال و جدال بسیار جام هزمیت نوشیده بجانب سوپور رجعت نمود۔ از انجا موجب تقدیم ایام سرما بطرف کرناو گریخته رفت و یعقوب خان با جماعت خود ایام زمستان در کشتوار بسر برده و شاه ابوالمعالی در موضع لده و کوهستان نیابکان پناه یافت و باقی سپاهان اینها بسبب زمستان در خانه های زمینداران مقام ساخته با عسکر شاهی نه پیوستند و یوسف خان و حسین خان[2] و ابراهیم خان عهد و پیمان موثق کرده با قاسم خان ملحق شدند۔ و قاسم خان بصوابدید تدبیر خویش سید مبارک خان و بابا مهدی و بابا خلیل و یوسف خان ولد حسین شاه را با عزاز و اکرام تمام همرافقت خنجر بیگ در پیشگاه اکبر شاه فرستاده آتش فتنه و فساد دفع کرد۔ و پادشاه نسبت آنها مرحمت مبذول داشته در ظل رافت نگهداشت۔

اوایل بهار سنه ۹۹۵ھ یعقوب خان با برادران خود ابراهیم چک و ایبه چک[3] وغیره از کشتوار آمده با لشکر بسیار در کوه ڈکون پرگنۂ اولر

---

[1] در اکبرنامه جلد سوم این نام "شمس دولی" آمده است۔

[2] حسین خان و ابراهیم خان هر دو پسران سید مبارک خان بیهقی اند (اکبرنامه جلد سوم صفحه ۵۱۶)۔

[3] ایبه چک نام مخفف همین ابراهیم چک برادر یعقوب شاه چک است۔ و آنکه در اینجا مکرر ۴۴

علم مخالفت افراشت و سید ابوالمعالی و ابراهیم خان و نجی رینه زمیندار
برتهل و بهرام نیایک و احمد نیایک زمینداران ناگام یوسف شی زمیندار گیرو
وغیره از موضع لده خروج کرده بمقام غازی ناری آتش فساد افروختند۔
و شمس چک از کرنا آمده در کامراج شورش برداشت۔ و قاسم خان علم تقابل
افراخته سید جلال خان را بمدافعۂ سید ابوالمعالی تعیین نمود۔ و مبارک خان
گکهر را بمقابلۂ شمسی چک مامور ساخت۔ و خود باتفاق علم شیرخان ماگری
و میرزاده علیخان[1] و سید عبدالله خان و گوجر خان[2] و میرزا علی اکبر شاهی
و جلال مسعود با جمعیت هشت هزار سوار از شهر بر آمده در موضع گاو صفو
محاربه آراسته با یعقوب خان بجنگ پیوست و محاربه و مجادلۂ سخت بوقوع
آمد۔ چنانچه میرزاده علیخان با جمعی از مبارزان شاهی بقتل رسید[3] بیاری

---

۲۲ نوشته غالباً مبنی بر سهو نساخ است۔ در تاریخ اعظمی و تاریخ ملا خلیل مرجانپوری این نام
به همین طور ابیه چک آمده است۔ الا پنڈت نارائن کول عاجز و ابوالفضل بالترتیب در
تاریخ کشمیر و اکبرنامه جلد سوم صفحه ۵۰۴ این لفظ را امینه چک و ابیا چک نوشته اند۔

۱؎ درست میرزاده علی خان پسر محترم بیگ است۔ از امرائے عهد آشیانی (اکبر) بوده
منصب یکهزاری داشت۔ مدت العمر خدمات شاهی بجا آورده در جنگ کشمیریان سال
سی و دوم سنه جلوس (۹۹۵ هـ) روزے که نوبت سید عبدالله خان بود و شکست
بر فوج بادشاهی افتاد، روزگار او بسر آمد۔ (مآثر الامراء جلد سوم صفحه ۲۵۸)۔

۲؎ در بعض نسخ "گوهر خان"۔

۲۳
۳؎ این واقعه در سال سی و دوم سنه جلوس مطابق ۹۹۵ هـ (۱۵۸۶ء) بظهور آمد۔

از افسران عسکر اسیر شدند و قاسم خان منہزم شدہ بجانب شہر رجعت نمود
و بحسن تدبیر سید جلال خان و مبارک خان را از مواضع تعینات پیش خود
طلبید۔ انگاہ یعقوب خان از کوہ ڈگون ابلغار آوردہ زیر دامن کوہ سلیمان
پای استقامت افشردہ و سید ابوالمعالی ہم با جمعیت خود از کوہ آمدہ با او
ملحق گشتہ تونے بہم رسانیدند و شمس چک و شمس دوبی ہم از سوپور آمدہ
بر کہ بودہ تا شعلۂ فساد افروختند۔ آنوقت در قبضۂ تصرف قاسم خان
محلّے غیر از نفس شہر نماند۔ انگاہ قاسم خان افواج خود را دو حصّہ نمودہ یکی
حصّہ از جانب پان درتھین[1] و یک حصّہ از طرف گوپکار[2] بمقابلۂ یعقوب خان
تعیّن ساخت۔ پس مبارزان طرفین دست وا آزدہ کشادہ آتش ہیجا را
ہمچنان ہیجان دادند کہ بسیا لیے از دلاوران کارزار خونبار گشتہ با خاک
آمیختند و بعضی از مبارزان روزگار خستہ و افگار گریختند این کشش و
کوشش و آویزش از صبح تا پیشین اشتداد یافت نزدیک بود کہ افواج

همراه میرزاده علی خان نزدیک سه کس را درین محاربه روزگار سپری شد (اکبرنامه جلد سوم صفحه ۵۲۲ مطبوعه کلکته ۱۸۸۶ء)۔

[1] پاندرتھین دیہ است قریباً پنج میل از سرینگر بطرف جنوب برشاہراہ کہ باسلام آباد (اننت ناگ) می رود۔

[2] در واقعات کشمیر (مطبوعه نور محمد و غلام محمد تاجران کتب سرینگر کشمیر صفحه ۱۰۱) بجائے "گوپکار" "آبین گجی" مندرج است۔ این ہر دو مقامات قریباً یک میل از درگجن کہ محلہ ایست از سرینگر بطرف شمال مشرق متصل واقع اند۔

شاہی را انتہاہی عائد می شد لیکن بافضال قادر قدیر ناگاہ تیری از شست تقدیر برخاستہ در چشم لوزنگ چک کہ سپہ سالار لشکر یعقوب خان بود رسید و لصعوبت آں در ہا وبیہ عدم خزید۔ و قاسم خان قرین فتح و نصرت گشتہ بشہر رعبت فرمود و یعقوب خان با وجود زبونی در اینجا آسودہ فردا وثیقہ بجانب شمس چک کہ در قلعہ ہانجک بود برنگاشت کہ فیما بین مقرر شدہ بود کہ ہنگام غنیم برسرما می آید شما رفتہ شہر را قبضہ بکنید و اگر بجانب شما فوج متوجہ شود ما یاں تصرف شہر میکنیم۔ ایشاں برخلاف عہد عمل می سازند۔ اگر پسند خاطر شما این است کہ ملک از دست برود پس اینقدر خون مردم ریختن چہ فائدہ می بخشد۔ شمس چک بعد مطالعہ مضمون نامہ حسن ملک ناجی پیش یعقوب خان فرستادہ کہ ایشاں با جمعیت لشکر خود در ہانجک بیایند کہ باتفاق یکدیگر بر لشکر مخالفان تاختن آوردہ موافق مراد کاری ساختہ شود۔ یعقوب خان موجب پیغام آنہا در ہانجک آمدہ باہم متفق شدند۔ و قاسم خان باستماع این خبر با عسکر خود برسر مخالفاں تاختہ بحسن انتظام صفوف میمنہ و میسرہ و جناح آراستہ فیلی بدمست بمقابلہ دشمناں انداخت و از لشکر یعقوب خان شمس دوبی و حسن ملک چاڈورہ در میدان محاربہ آویزشہای دلیرانہ و چالشہای رستمانہ بکار میبردند۔ دراں حال لشکر پادشاہی ہجوم آوردہ گرداگرد آنہا حلقہ بستند

لے بقول علامی ابو الفضل نام اصلی "لوزنگ خان" فتح علی خان بود۔ و لوزنگ خان لقب است کہ یعقوب شاہ چک اورا یا وے ملقب کردہ بود (اکبرنامہ جلد سوم صفحہ ۵۰۵ مطبوعہ ۱۸۸۶ء)

بہ مشاہدۂ این حال پسران شمس چک و فرزندان سید مبارک بہ معاضدت آنہا از نیام آختہ بحرب و ضرب پیوستند۔ در آن اثنا فیل بدمست بر سر حسن چک خرطوم زد۔ کہ دو حسن ملک ہمچنان تیری بر بینی فیل انداخت کہ فیل زیاں زا گریزان ساخت و بر وقت برگشتن فیل بسیارے از فوج شاہی پامال و خستہ حال گردیدہ یکہزار و پانصد کس مقتول و مجروح شدند و ہنگام شام ناکام بجانب شہر رجعت نمودند پس تا عرصۂ دو نیم ماہ۔ ہیچ روزے بغیر از محاربہ و مقاتلہ و مجادلہ نمی بود و دلاوران کشمیر در شہر آمدہ یراق و سامان و لباس مغلاں بزور میبردند۔

میرزا قاسم خان از تباہی و خرابی لشکر شاہی عاجز و دلگیر شدہ احوال حسرت و نکال بحضور معروض داشت[1]۔ عرش آشیانی سید مبارک خان و محمد بٹ[2] و بابا خلیل[3] را فرمان داد کہ ایشاں ہمراہ عسکر شاہی در کشمیر رفتہ اطفای نائرہ فساد و عناد بر نہجے کہ می دانند نمایند۔ سید مبارک خان قبول این امر خطیر ننمود۔ موجب آن پادشاہ از و متغیر المزاج شدہ نزد

---

[1] بالفاظ خواجہ محمد اعظم دیدہ مری "این کرت سوم بود کہ خبر بجلال الدین محمد اکبر پادشاہ رسید کہ لشکر مغل از شہر نمی تواند بر آمد" (واقعات کشمیر صفحہ ۱۰۲)

[2] این محمد بٹ وزیر پادشاہ سابق کشمیر بود۔ ابو الفضل او را "دمنہ نیرنگ ساز این ملک" (کشمیر) قرار دادہ است۔ چوں شمس چک با او حسد و کینۂ پنہانی داشت۔ محمد بٹ بر آں شد کہ مہاجرت وطن خود کردہ بشمولیت در افواج اکبری خاتمۂ اقتدارش کند (اکبر نامہ جلد سوم صفحہ ۵۰۲)۔ [3] بقول ابو الفضل مردمانیکہ درین ایام

شہباز خان[1] بصوبہ بنگالہ فرستاد - چوں در علاقۂ فیروز پور رسید از جان

۴۴ از کشمیر بدولت خسروانی (اکبر شاہ) چہرہ بخت منندی افروختند درج ذیل اند بدین تفصیل :-

(۱) سید مبارک خان بیہقی - (۲) پنج برادر یعقوب شاہ چک - (۳) حیدر علی - (۴) محمد حسین (۵) احمد حسین (۶) حسین خان چک کہ در آغاز شورش ابواب حکومت برگرفتند - (۷) و (۸) حسین خان و ابراہیم خان پسران سید مبارک (۹) محمد بٹ و غالباً (۱۰) با با پسران علی حسن (۱۱) و بابا خلیل (۱۲) و بابا مہدی کہ این ہر سہ در لباس اہل سعادت پیشوائی کشمیریان بودند (۱۳) بہادر علی (۱۴) بھکرہ و لوہر (۱۵) ملا حسن (۱۶) و پسران حیدر چک (اکبر نامہ جلد سوم چاپ ایشیاٹک سوسائٹی کلکتہ ۱۸۸۶ء صفحہ ۵۱۶) -

[1] شہباز خان کنبوہ کہ نسبش بواسطہ بحاجی جمال می رسد، مرید حضرت مخدوم بہاءالدین ذکریا ملتانی رحمۃ اللہ علیہ بود - در مبادی حال بطور آبائے خود بزہد و درویشی می گذرانید - پس ازاں در جانشینی کوتوال بمرتبۂ احتیاط ذرمقدمات نمود و منظور نظر عرش آشیانی (جلال الدین محمد اکبر) گردیدہ از منصب یک صدی برتبۂ امارت فائز گشت و بخدمت "میر توزکی" اختصاص یافت -

در سال شانزدہم کہ لشکر خان میر بخشی معاتب شد، مناصب او بہ شہباز خان مفوض گشت - پس از چندے میر بخشیگری نیز ضمیمہ گردید - در سال بیست و یکم بہ تنبیہ راٹھورہ علی الخصوص کلہ پسر رام رائے نبیرہ مالدیو و تسخیر قلاع سوانہ متعلقۂ جودھپور دستوری یافت - در کمتر فرصتے فیروزمندی روئے داد - درہمیں سال کہ ۹۸۴ھ (۷/۱۵۷۶ء) بود، شہباز خان برسر راجہ گجپتی کہ از زمینداران عمدۂ صوبۂ بہار بود، متعین شدہ

۴۳ در اندک مدتی اورا بزاویۂ خمول نشاند - در ۹۸۶ھ (۱۵۷۸ء) قلعۂ کوبن میر

در گذشت و در انجا مدفون است۔ تاریخ

میر مبارک ضمیر سید صاحب سریر | بود شہ کاشمیر راہ صفا رشید رفت
کرد چو عمر جہاں یافت بجنّت مکان | سال وفاتش عیاں گفت خرد شہید رفت[1]

انگاہ بفرمان خاقان اکبر یوسف خان مشہدی با جمعیت بیست و پنجہزار جوشن پوش و خنجر گذار بمدد رفہ گی بابا خلیل و محمد بٹ کہ از چند ماہ باریاب حضور شدہ بودند برای سر کوبی سرکشان کشمیر قطع منازل کردہ در نفس شہر دار د شدند۔ چوں محمد بٹ مردی نیک سیرت و خوش نیت بود ساکنان اندیار از صغار و کبار قدوم او مغتنم دانستہ با ستمالت و مدارای او بسیاری از دلاوران جرار شامل عسکر شدند چنانچہ لوہر چک و لدو ولد حک و بہرام نیایک و اسماعیل نیایک وغیرہ بسیار کساں بوساطت او با یوسف خان

[2] ہمہ ناقابل کشایش بود مفتوح ساخت۔ چوں در سال بیست و ہشتم خان اعظم کہ از ہوائے بنگالہ دل گرفتہ بود، استدعائے خدمت دیگر ناچیہ کرد، شہباز خان بہ پاسبانی آں دیار رخصت یافت۔ در سال سی و چہارم از انجا متغیر شدہ بہ کوتوالی اردوئے پادشاہی مامور شد۔ واز انجا بمالش افغانان سواد رخصت یافت۔ در سال چہل و چہارم اکبری کہ سنہ ۱۰۰۸ھ (۱۵۹۹ء) بود، ناگہاں در گذشت شہزادہ سلیم بر اموالش متصرف گشت شہباز خان مزید بر مواظبت صوم و صلوٰۃ بود۔ برہم در دو ارج و لی قصر لعبیہ نمسکیہ و خمر نہ پیمود۔ گاہے بے وضو نمی بود۔ ہمیشہ تسبیح در دست میداشت و وردہ می خواند ہمچنیں در ہمت و بخشش نظیرے نداشت۔ (ملخص از ماثر الامراء جلد دوم چاپ کلکتہ ۱۸۹۰ء)۔

[1] ۱۵۹۰ء = ۹۹۹ھ = ۴۰۰ + ۸۰ + ۲۰۰ + ۴ + ۱۰ + ۵ + ۳۰۰

پیوستند۔ باستماع این خبر یعقوب خان و سید ابوالمعالی و ابیہ خان در کوہستان کشتواڑ فرار اختیار کردہ آوارۂ دشت غربت گشتند و شمس چک و شمس دوبی در علاقہ پنوچھ بحال تباہ اوقات بسر بردند و گروہی در زوایا و منیا فذ جبال خزیدند۔

مدعا کہ محمد بٹ امراد ارکین این سرزمین و مبارزان و بہادران پرکین را بانواع استمالت و اصناف مروت از شورش و فساد باز داشتہ بمناصب و اقطاع و خلاع ہرکس را نواختہ ہمہ را اسیر دام محبت و الفت گردانید۔ و میرزا قاسم خان با جمعی از امرای کشمیر مثل شیر علم خان ماگری و یوسف خان پسر حسین خان و ابراہیم خان وغیرہ چندکس از اعیان ایندیار بست و دوم ماہ شوال سنہ ۹۹۵ھ بدرگاہ خلافت پناہ متوجہ شدہ باریاب[1] حضور گشتند۔ و از پیشگاہ عالی یوسف خان را منصب یکہزار و پانصدی و ابراہیم خان را منصب ہزاری بخشیدہ در پرگنۂ دوابہ جاگیر یافتند۔ حکومت قاسم خان میربحر در ملک کشمیر ہمگی یازدہ ماہ و پنج روز بود۔

سید یوسفخان رضوی در سنہ ۹۹۵ھ[2] بانی مبانی حکمرانی گشتہ عموم

---

[1] سبب ناکامی میرزا قاسم خان میربحر صوبیدار در مہم کشمیر این بود کہ او از بدہمنشینی خواہش ہائے ناہنجار نو اپیش نہاد و بگرفت و کشمیریان ہمت بر بست و آنچہ سپاہیان آن بوم در ہنگام چیرہ دستی از یعقوب برگرفتہ بودند باز خواست (اکبرنامہ جلد سوم صفحہ ۵۲۱ چاپ کلکتہ سنہ ۱۸۸۶ء)۔

[2] ۱۵۸۷ء۔

رعایا و برایا را بوفور عدل و احسان دلخوش کرده غبار خوف و خطر از خاطر انبیار و اغیار مرتفع ساخت و شمس چک و شمس دوبی که در کوهستان پنوچهه مفرور شده بودند در اینجا باجتماع چند اوباش شورش برداشتند۔ یوسفخان برای گوشمالی آنها محمد بٹ و سید بهاءالدین را مامور ساخت۔ چون آنها در پرگنه بیروه رسیدند شمس چک و شمس دوبی فرصت یافته بر ایشان شبخون[1] آورده اکثر بهادران بقتل رسانیدند۔ وقتیکه شمس دوبی نزدیک خیمه رسید یکی از برادران سید بپای پیاده از خیمه بر آمده بضرب شمشیر دوال عنان سمند سبک خرام او قطع کرده اسپش مجروح ساخت و سمند مجروح رم خورده شمس دوبی از مهلکه بدر برد و مبارزان بتعاقب آنها دویده باز در کوهستان پنوچهه رسانیدند و خود بجانب شهر رجعت کردند۔ یوسفخان آن بهادران نامی را انعام بسیار عطا فرمود۔ پس یعقوب خان و ابوالمعالی از کشتواریورش آورده در کوهستان دچهن پاره جمعے از اوباش با خود متفق ساخته رایت بغاوت افراشتند۔ یوسفخان رضوی محمد بٹ و حاجی میرک را که یکی از امرای شاهی بود بمدافعه و مقابلهٔ یعقوب خان مامور

---

[1] نزد ابوالفضل کسانیکه از سرکردگان بسرکوبی شمس چک متعین شدند مبارک خان و جلال خان و سید دولت و جمعے بودند۔ (اکبر نامه جلد سوم صفحه ۵۲۳ مطبوعه ۱۸۸۶ء کلکته)

[2] بقول ابوالفضل این شبخون از موضع ترهگام بود۔ شمس چک درین حمله بسیارے از مال غنیمت همراه خود برد (ایضاً صفحه ۵۲۳)۔ نره گام یا تره گام از سرینگر بطرف شمال مغرب بفاصله ۶۰ میل انگلیسی در تحصیل هندواره ست۔ بقول مؤرخان این مقام سکونت اصلی چکان بود۔

ساخت۔ و محمد بٹ دام فریب گسترده قصد گرفتاری آنها بخدیعت و فریب کرده بود۔ اما سید ابو المعالی از دام فریب او رم خورده با جمعیت پانصد سوار بوقت دیگر شمشیر دغا آخته بسیاری از فوج شاهی بقتل رسانید۔ و محمد بٹ پس پا گشته در افواج شاهی پناه یافت و هنگام تعاقب او سید ابو المعالی مجروح گشته از اسپ فرو افتاد۔ ازین رو یعقوب خان ساعتی در استمزاج او تاخیر کرده باز بتعاقب پرداخت دران زمان باد و برق و باران طوفان بر داشته مبارزان بمقام و ماوای خودها رجعت نمودند و تا ده روز بمقامات خویش نشسته منتظر وقت می بودند۔

دران اثنا یعقوب خان از مقام توقف کوچ کرده در پرگنه اولر بجمع آوری لشکر متوجه شده بود و دران حال بعضی لشکریان او گریخته با محمد بٹ پیوستند و یعقوب خان منوہم گشته بر قلعه کوه اولر که بسیار بلند بود سکونت اختیار نمود۔ و محمد بٹ ازینجا به آمده پائین کوه نارستان نزول فرمود۔ فردا آتش محاربه مشتعل گشته بحرب و ضرب پیوستند و از فوج یعقوب خان بسیاری بتیغ محمد بٹ آمدند۔ عاقبت یعقوب خان مغلوب گشته بجانب کشتوار گریخته رفت۔ و سید ابو المعالی بمقام تعیین خود استقامت ورزیده بجنگ شیرانه و حرب دلیرانه

لہ اما نزد ابو الفضل دست بر داری شمس چک از محاربه با افواج شاهی مبنی بر شکستے بود که او با مدادان شبخون تره گام از دست افواج شاهی خورده بود۔ درین ضمن بیان ابو الفضل در اکبر نامه جلد سوم صفحه ۵۲۳ چنیں رفته است :-

"با مدادان فیروزی سپاه تکامشی نموده چنان بر کستند (شمس چک را) که دیگر بر نخاست۔"

کارہای رستمانہ نمود۔ چون افواج شاہی از مور و ملخ افزون بود گرد اگرد آمدہ بکمند بلند بند کردہ نزد یوسف خان رسانیدند۔ بیت

چو اقبال برگشت در روزگار

دلیری و مردی چہ آید بکار

یوسف خان بنابر رعایت شجاعت و جلادت خلعت خاصی کہ خود را در بر داشت بسید ابو المعالی بخشیدہ بر صدر عزّت و حرمت نگہداشت۔ چونکہ شمسی چک و شمس دوبی از بنواقعہ آگاہی یافتند بالتفای سید بہاؤ الدین بار یاب خدمت یوسف خان گشتہ روانہ حضور شدند۔ و بادشاہ آن ہر دو نامدار را باقطاع مناسب سربلندی بخشید۔ و ابیہ خان ولد ابدال خان کہ بموافقت یعقوب خان در گشتوار بود با شاہزادہ سلیم سلسلہ جنبانی کردہ رشتہ موافقت یعقوب خان بریدہ در کشمیر رسید و ازینجا بوساطت یوسف خان در دہلی رفتہ بخدمت شاہزادہ سلیم رتبہ مصاحبت حاصل نمود۔

بعد چندگاہ یوسف خان بنابر مصلحت وقت سید حسین خان بیہقی و علی ڈار و لوہر چک ولد دولت چک و اسماعیل دوبی وغیرہم جمعے کثیر بمحافظت و نظر بندی سپاہان در پیشگاہ خلافت پناہ فرستادہ و در اینجا ہرکس از ادر خور قسمت خود و مناصب خدمات عطا شدہ اوقات بسر بردند۔ بہرام نایک مع فرزند خود زہر خوردہ در چاہ عدم افتاد۔ سیفخان بیہقی و علی خان دہن یارہ و ابیہ شیطان برادر حیدر شیطان کہ کان فساد بودند در دست یوسف خان گرفتار گشتہ چشمان آنہا از حدقہ بدر کردند۔ و لوہر چک بموقف سیاست آوردہ بدار

کشیدند و ہر روز فردے از افراد روزگار بحیلہ و بہانہ ماخوذ کردہ بقتل رسانیدند تا کہ این گلزمین از خار عدوان سرکشان پاک گشتہ رتق و فتق انتظام مملکت بہم رسید۔

و بعد چند ماہ یوسف خان حسب فرمان خاقان دوران برادر خود باقر خان در ینجا نایب گذاشتہ خود بحضور رفت۔ استاد لولوی نجار کہ از اُمرای بارگاہ مصاحب باقر خان بود وی باقر خان را از شور انگیزی اُمرای کشمیر تخویف نمود۔ موجب آن باقر خان سید ابو المعالی و علم شیر ماگری و لوہر چک وغیرہ چند کسان را فی الفور محبوس کردہ بحضور نوشت کہ اُمرای کشمیر مستعد فساد و آمادۂ عناد ہستند اگر یوسف خان بجلدی نرسد ملک از دست ما برود۔ یوسف خان از حضور مرخص شدہ بمبارکت تمام بکشمیر رسید۔ سید ابو المعالی و علم شیر خان و لوہر چک و بہادر خان وغیرہ در حضور انور فرستاد۔ سید ابو المعالی بفرمان حضور در مصاحبت مان سنگہ مشرف شدہ و غازی چک و لوہر چک کہ ہمرکاب ظفر انتساب در آگرہ بودند باندیشۂ فتنہ سازی از راہ جموں بکشمیر گریختہ آمدند یوسف خان و محمد بٹ آنہا را دست بدست اسیر کردہ بکشیدن چشمان سیاست نمودند۔ بعد آن یوسف خان بسبب بادہ گوئی استاد لولو از محمد بٹ نوعے مکدر شدہ در پیشگاہ حضور روانہ ساخت۔

ہمدران ایام در سنہ ۹۹۶ھ حضور جہانبانی برای سیر و سرور و تفریح و تشریح روح عزم گلگشت بساتین کشمیر بخاطر آوردہ از دار الملک لاہور

سنہ ۱۵۸۷ء —

قاسم را با جمعے از سنگتراشان[1] برای تصفیۂ راہ ہیرہ پورہ پیشتر دستوری داد و بعد چند روز بذات والا بخوش خرامی وستودہ فرجامی منزل بمنزل طی مراحل کردہ بر فرق رتن پنچال[2] نزول اجلال فرمودہ۔ و گلفام نام سمند خوشخرام که به کوتل پیشی میرفت از فرق کتل لغزش خوردہ جادہ فرسائی بادیۂ عدم شد۔ و سرفرازان اطراف کوہستان بمقابلہ پوشانہ بارباب خدمت گشتہ تحائف و لطائف گذرانیدہ سرمایۂ عزّت حاصل نمودند۔

فردا بر کتل پیر پنچال[3] عروج کردہ تا مسافت دو نیم کروہ برف حاجب بود و ژالہ و تگرگ با ریدن گرفت۔ جنود مسعود متردّد و متوحّش ماندہ مگر بتائید الہی جہانبانی ہر کسے بسہولت و شادمانی از کوہ عبور نمودہ روز دوم موکب منصور در ہیرہ پور[4] نزول اجلال فرمودہ بدیدن آب و ہوای خوب و گلزارہای مرغوب

---

[1] بموجب اکبرنامہ جلد سوم صفحہ ۵۳۷ "سہ ہزار سنگ تراشان کوہ کن و خارا شگافان فرہاد فن و دو ہزار بیلداران کارگذار بسرکردگی قاسم خان در ہمواری نشیب و فراز این راہ دستوری یافتند"۔ [2] رتن پنچال کوہے است بر پنج میل شمال مشرق موضع تھنہ۔ ارتفاعش ۸,۲۰۰ فیٹ انگلیسی تخمینہ کردہ اند۔ (حاشیہ انگلیسی اکبرنامہ جلد سوم صفحہ ۸۲۲ مترجمہ بیوریج مطبوعہ ۱۹۱۰ء کلکتہ)۔ [3] پیر پنچال که در اصل "پیر پنت سال" بود کوہے است مشہور بلند ۱۱,۴۰۰ فیٹ انگلیسی بر شارعیکہ از بھمبر بسرینگر می رود۔ (ایضاً، صفحہ ۸۲۲)۔

[4] ایچ بیوریج مترجم اکبرنامہ جلد سوم صفحہ ۸۲۷ از حوالہ "اقبالنامہ" نوشتہ است که اکبر در عرصہ دو روز و یک شب از ہیرہ پور سفر نمودہ بسرینگر آمد۔ اما ابوالفضل در سفر کشمیر آخرین منزل اکبر خانپور یا خانپور نوشتہ است که خلاف قیاس است زیرا که فاصلہ خانپور

و ترتیب روایح ریاحان و نغمہ سرائی مرغان ہر کس را نزہت وافر شگفتگی
خاطر حاصل شد و زحمت و کلفت راه بفرحت مبدّل گشت۔ بیت

بہارِ دِگر بوستانِ دگر زمینِ دِگر آسمانِ دِگر

مردم اعالی و ادانی کشمیر از فرقۂ مشایخ و علما و فضلا و از اعیان
و اکابران و اُمرا و از طوائف ہنرمندان و شاعران و اہل رقص و سرود
و خنیاگران جوق جوق و گروه گروه با تحائف لطائف و نفایس و نذایر
شرفیاب نظر گشته بحر سخای نوازشہا کام دل بر گرفتند۔
فردا بکمال توزک و احتشام بتاریخ ۲۵ ماه رجب[1] سنہ ۹۹۶ھ در شہر سرینگر
سنجق اجلال در باغ حسن شاه[2] که الحال خانقاه نقشبندیه در انجاست افراشتند
شعرا و بلغا[3] قصاید و مثنویہا گذرانیدند و در میان شہر منادی کردند که

[4] از سرینگر از چہار یا پنج کروه ہیچ بیش نیست۔ بقول ہیوتزیج مزبور اکبر در عرصۂ چہل روز
از لاہور بکشمیر رسید۔ [1] تاریخی که در "ہسٹری آف انڈیا" جلد پنجم، صفحہ ۴۵
تالیف الیٹ صاحب مذکور است یکم شعبان سنہ ۹۹۷ھ مطابق ۵ جون سنہ ۱۵۸۹ء است۔
اما خواجہ محمد اعظم دیده مری (واقعات کشمیر صفحہ ۱۰۲) ہمین تاریخ را سال نہصد و نود و ہشت ۹۹۸ھ
نوشته است۔ [2] ولی بالفاظ ابوالفضل "بہ کاخ یوسف خان مرزبان
کشمیر قدسی نزول شد" (اکبرنامه جلد سوم صفحہ ۵۴۳)۔ درینجا مراد از باغ
حسن شاه باغ حسن شاه چک بادشاه کشمیر است که دران ایام در خواجہ بازار، محلۂ
نوہٹہ، سرینگر کشمیر بود۔ (کشمیر جلد اول صفحہ ۲۴۷)۔ [3] ابوالفضل درین ضمن
فقط بر نام فیضی که جہین برادر او بود اکتفا کرده است۔ قصیده که فیضی در مدح شاه [4]

ہیچکسے از سپاہان در خانۂ رعیت فرود نیاید۔ فردا پادشاہ بسواری سفائن سیر در دریای بہت تا شہاب الدین پورہ فرمودہ بوقت شام رجعت نمود۔

روز سیوم بسیر تالاب در شکار مرغان آبی وغیرہ تفریح خاطر افزود و در انتظام امور مملکت پرداختہ اعیان ملک و اُمرایان شہر و اہل علم و فضل و بزرگ خاندانہا را مناصب و جاگیرات مرحمت فرمود۔ و اکثر باغیان و طاغیان را قلع و قمع کردہ مغلوب و منکوب ساخت و عموم رعایا و برایا را باستمالت و مکرمت دلخوش کردہ طرح معدلت انداخت۔

و بعد انقضای بیست و ہشت روز برای تصفیہ راہ پکھلی[1] قاسم خان را دستوری دادہ برای سیر و حبت[2] بنواحی مراج در عرصۂ چند روز یکہزار

وستائش کشمیر نوشت بر ۹۸ ابیات مشتمل است۔ مطلع اش این بیت است:-

ہزار قافلۂ شوق می کشد شب گیر
کہ بار عیش کشاید بہ خطۂ کشمیر

(اکبر نامہ جلد سوم صفحہ ۵۴۳)۔

[1] در اکبر نامہ (جلد سوم صفحہ ۵۵۰) بجائے قاسم خان ہاشم بیگ پور قاسم خان مذکور است۔ بروایت ابو الفضل روانگی ہاشم بیگ براست کردن راہ پکھلی بتاریخ بیست و سوم ماہ تیر مطابق ۳ جولائی ۱۵۸۹ء بوقوع آمد۔

[2] ابو الفضل درین ضمن چنین میگوید:-

"چون درین ملک از سی ہزار کشتی افزون، لیکن سزاوار نشیمن کشورخدائی

کشتی بنگله دار یعنی پرنده و لره ناو وغیره اقسام سفاین شاهی
بتزئین تمام آراسته شهرستانی عجیب بسطح دریا آبادی گرفت و پرتو
همایون روز اول در قصبهٔ پانپور جلوه افروز گشته روز دوم در بیجباره
سائیبان حشمت افراخت و از آنجا بتماشای ننندی مرگ که فضائیست
دلکشا و روح افزا سمند خوشخرام جولان داده بشکار جره و باز و
شاهین پرداخت. از آنجا بر کنار چشمه سار اننت ناگ خیام فلک احتشام
افراخته بتماشای صحرای بابل و ملاحظهٔ تجخانهٔ راجه رام دیو یکروز بسر برد
از آنسو بتماشای خضارت و نضارت این دیار همیشه بهار کام دل برگرفته
برجعت قهقری بر سفاین صبا رفتار تیزگام گشته در تالاب اُوله یکروز در شکار
مرغان آبی و تماشای جولان گری کشتیها و ملاحظهٔ زینه لنک فرموده در بارهموله
سایبان شوکت و حشمت افراخت و برای دشواری و صعب گذاری راه عسکر
ظفر پیکر را هشت بخش کرده هشت روز رفتن تجویز داد و در عبور راه کوارمست
و بولیاسه راهروان را محنت بسیار رسید حدود دهمکلی مخیم سرادقات گردید از آنجا
بجانب لاهور نهضت کرده در مقام حسن ابدال یوسف خان را رخصت انصراف
بخشید. فقط.

۴۴ "نمود، کارآگهان خدمت گذار در کمتر فرصتے گزیں کاخهائی دریا سرانجام
نمودند و گلزارے بر سطح دریا اساس نهادند. و نام آوران و نزدیکان نیز به
همیں روش آماده گردانیدند. افزون از هزار کشتی آراسته شد."
(اکبرنامه جلد سوم صفحه ۵۵۰)

پس یعقوب خان که در حدود کشتوار اوقات بسر میبرد با یوسف خان عهود و شرائط[1] بوثوق ایمان مؤکد ساخته در کشمیر رسید و یوسف خان موجب فرمان همراه یعقوب خان در لاهور رفته در پنجاب میرزا یادگار را نائب گذاشت. یعقوب خان از پیشگاه جهانبانی مورد الطاف و مهربانی گشته در علاقهٔ بهار[2] بقدر بیست هزار روپیه جاگیر یافت و برای احتیاط مان سنگه را سپرده شده مدة العمر خود در مصاحبت او بسر برده عاقبت موجب یاوه گوئی معاندان چندی در قلعهٔ رهتاس نظربند گشته بعد چندگاه بازرهائی یافت. پس در سنه ۱۰۰۱ھ[3] برادر خوردش[4] زهر داده مسموم ساخت در کشتوار مدفون است.

---

[1] بستن عهود و مواثیق با یوسف خان رضوی این بود که چون یعقوب در تنگنای کشتوار سراسیمگی می اندوخت، در دل بیمناک بود که مبادا او را زمینداران گرفتار کرده بسپارند، میرزا یوسف خان را میانجی گزید. (ایضاً، صفحه، ۵۵).

[2] در متن بجائے "بهار" بهیره مذکور است که سهو نساخ است. به روایت بهارستان شاهی (مخطوطه فولیو ۱۹۹ ابی، ۲۰۰ الف) بادشاه خلافت پناه او را برفاقت حسن بیگ ترکمان بخدمت راجه مان سنگه در پیش پدر خود یوسف شاه روانه گردانید. و محقق است که راجه مان سنگه صوبیدار بهار بود (برائے تفصیل مآثر الامرا جلد سوم).

[3] مطابق ۱۵۹۳ء.

[4] رفیع الدین احمد بن ابوالصابور بن خواجه محمد بلخی کشمیری المتخلص به غافل مصنف تاریخ نوادر الاخبار در ۱۱۳۶ھ (۱۷۲۳ء) تحریر از است که وفات یعقوب شاه چک به سبب خلعتی بود که اکبر برایش فرستاده بود. (فهرست ریو، جلد اول، ۱۸۷۹ء، ص ۳۰۰).

می آرند کہ یوسف خان رضوی از لاہور ہمرکاب پادشاہ بدہلی رفتہ چوں رایت جاہ وجلال در آگرہ رسید استدعا نمود بعرض رسانید کہ در خطۂ کشمیر توفیر وتکثیر محاصل بسیار است اما انتظام مال گیری آنجا بحسن اہتمام کردہ نشود۔ وصوبہ داران آنجا در انتظام آں غفلت جائز میدارند، پادشاہ قاضی نور اللہ[1] و قاضی علی را برای ضبط وربط بندوبست مالیہ کشمیر مقرر کردہ راہی ساخت۔ و درینجا ضبطی محصولات ومحالات بخوبی بعمل آمدہ مردمان درمقام شورش و ناسازگاری در آمدند۔ قاضی نور اللہ بدرگاہ رفتہ معروضداشت کہ انتظام ایں امر بی سعی حاکم ناظم صورت پذیر نیست۔ وکلای یوسف خان دریں باب نوعیکہ می شاید تدارک میکنند۔

پادشاہ بفحوای ایں کلام حسن بیگ و شیخ عمر[2] بمعاونت قاضی علی در کشمیر فرستاد و قاضی علی تمامی محالات بخالصہ ضبط نمودہ مقرر ساخت کہ علوفہ سپاہ از زرنقدی خواہیم داد۔ ازیں رو مردم خیانت پیشہ را قافیہ تنگ گشتہ کہ توفیرات بسیار میخوردند و درصورت ظہور توفیر محالات بیم امان داشتند۔ بنابراں بخیال فتنہ وفساد افتادند۔ چنانچہ درویش علی و عادل بیگ و یعقوب ترکمان و امام

---

[1] مراد از حضرت علامہ قاضی نور اللہ شوستری صاحب "مجالس المومنین" است (منتخب التواریخ متن جلد سوم صفحہ ۱۳۷ و ۱۳۸)۔

[2] در اکبرنامہ جلد سوم (ص ۶۱۷) نامش حسین بیگ شیخ عمری مذکور است۔ و آنکہ مصنف ایں کتاب، حسن بیگ و شیخ عمر را دو کس علیحدہ نوشتہ است، مبنی بر سہو و خطا است۔ بقول صاحب اقبالنامہ انجام حسن بیگ جہت شرکت در بغاوت خسرو شاہ خوب نشد۔ (اکبرنامہ، بیوریج، جلد سوم، ص ۹۴۵)۔

قلی جولاقی[1] و دیگر او باشان با همدیگر رابطهٔ اتفاق محکم کرده همراه میرزا بادگار[2] که برادرزادهٔ یوسف خان و قائم مقام او بود پیوستند و عهد و پیمان بتاکید ایمان موثق کردند۔

چون میرزا یوسف خان را قریب[3] چهار هزار مردم پیاده از قوم دُلهٔ زان ملازم بود ازآنجمله زوجهٔ یک پیاهی را ملازمان حسن بیگ و شیخ عمر و رغلا بنده بجائ خود بردند۔ مفسدان بغاوت شعار همان پیادهٔ بدکردار را شورانیده بیخبر بخانهٔ حسن بیگ هجوم آوردند۔ حسن بیگ را سپاهان و ملازمان خود آنوقت متفرق بودند امّا بذات خود پای همّت افشرده بمدافعهٔ آنها پرداخت دراں اثنا قاضی علی و شیخ بابا والی بمیان آمده آتش فساد را رفع کردند۔ و بروز دوم باغبان برکوه ماران[4] باز هجوم کرده با حسن بیگ بجنگ پیوستند لیکن

---

[1] در اکبرنامه "امام قلی چولاق قیا بیگ"۔

[2] صاحب اقبالنامه می گوید که باغیاں اولاً بمناسبت سیادت کمال الدین حسین اسکو که او را کشمیریاں میر کمال الدین می گفتند، را از ملازمان مرزا یوسف خان مشهدی بود اختیار کردند۔ اما چوں او از قیادت ایشاں انکار نمود، قرعه بنام یادگار مرزا افتاد و او از بے خردی قبول کرد (حاشیه انگلیسی اکبرنامه جلد سوم مترجمه بیوریج ص ۹۴۵)۔

[3] در نزد صاحب اقبالنامه تعداد پیادگان مرزا یوسف خان از پنجهزار تا شش هزار از قوم "دله زاک" بود (ایضاً، ص ۹۴۵)۔

[4] "کوه ماران" نام فارسی هری پربت است که بر قلهٔ آں شهنشاه اکبر قلعهٔ ناگر نگر تعمیر کرد۔

بعد محاربه و کارزار بسیار بار دیگر اہل صلاح درمیان آمده باہمدیگر آشتی کردند. انگاه حسن بیگ از روی تہور و روی چند کسانرا پیش خود برای مصالحه طلبانیده از تیغ گذرانید و موجب آن نائرهٔ فساد باز اشتعال یافته حسن بیگ و قاضی علی از شہر برآمده بمقام رادلپور نشستند و چند روز در انجا بغفلت بسر برده در اطفای آتش فساد کوشش نکردند. گروه بغاوت اندیش جمعیت و استحکام خویش ساخته چند کسان بتسد بد راه ہیره پور فرستادند. و میرزا یادگار خود در ناحیه کامراج رفته شورش برداشت. انگاه حسن بیگ از خواب غفلت بیدار شده بتعاقب او عجلت نمود اما از نیمهٔ راه بازگشت برگشته در شہر قیام ساخت یادگار از مراجعت او افتخار یافته بشهر آمد. و حسن بیگ از غلبه او متردد شده راه ہند پیش گرفت. چون بهیره پور رسید محافظان راه آگاه گشته پل را شکستند. حسن بیگ کمال اضطراب خود را در آب انداخته مع اتباعان او بعضیها غرق دریا گشتند و بعضیها بساحل نجات رسیده دستگیر شدند. حسن بیگ و قاضی علی بسلامت برآمده در دست محافظان بیر پنجال گرفتار آمدند. اما حسن بیگ با چند کس از بدبختیان بزد تیرانداز رهایش یافته قاضی علی مقتول شد.

چون حقیقت حال بصاحب جاه و جلال رسید فوراً زین خان کوکلتاش باجمعی از سپاه براه مظفرآباد[1] مامور ساخت و صادق خان را فوجی انبهادران همراه داده براه پنوچه تعیین فرمود. و شیخ فرید بخشی بالبیاری زمیندارا ن[2] درست

[1] امادر اکبرنامه (جلد سوم، ص ۶۱۸) براه سواد (سوات). [2] درست

بطریق داره هال[*] روانه نمود. و میرزا یوسف خان برای حزم و احتیاط بشیخ ابوالفضل[**] تفویض یافت و فرزندان او که از جنگ یادگار نجات یافته بحضور آمده بودند نظربند شدند. روز دوم بدات والا از لاهور رایت عزیمت افراشته براه راجور نهضت ساخت.

بالجمله یادگار خان بعد هزیمت حسن بیگ بشهر کشمیر در آمده فرزندان یوسف خان رضوی بجانب هند راهی ساخت و خزاین و دفاین و خیول و افیال و توپخانه وغیره تمام در قبضهٔ تصرف خود در آورده خود را بسلطانی موسوم کرده سکه و خطبه[۱] بنام خود جاری ساخت. و بهرام نایک را لقب خانخانان و درویش علی را خان جهان و عادل بیگ را عادل خان و مقصود احدی را مقصود[۲] خان و خواجه مومن را آصف خان و موسی میر را میرزا خان خطاب بخشیده[۳] جماعهٔ مفسدان و هرزه درایان را بخود مایل ساخت و بجای خود نقشه رهنمود که در موسم زمستان راه ها مسدود است کسی باینطرف آمدن نتواند و تا پنج شش ماه سامان حرب و ضرب بکام دل مهیا کرده انتظام مملکت بخوبی استحکام پذیرد آینده هیچکس را طاقت نیست که با من بسر آید.

** "شیخ فرید بخشی بیگی" است (اکبرنامه جلد سوم صفحه ۶۱۹)

* مراد از داره هال وادئی نزد راجوری بر شاهراه قدیم گجرات بهمبر راجوری و شوپیان.

۱ ابوالفضل روایت کند که بوقت اجرای خطبه از شگرفی اقبال تب لرزه یادگار مرزا را در گرفت (اکبرنامه جلد سوم صفحه ۶۲۱)

۲ در اکبرنامه جلد و صفحهٔ مزبور "مخصوص خان".

۳ برای تفصیل مزید نگاه کنید به اکبرنامه جلد سوم صفحه ۶۲۱.

و در ہمیں خیال چند روز بہ غفلت و بطالت گذرانیدہ بموجب خساست ذات طبیعت بانعام و اکرام و نوازش معاونان و مبارزان خود چنداں نپرداخت۔ موجب آں بعضے مفسدان از وی دل گشتہ کنارہ کردند۔

چوں صیت نہضت گیہان خدیو در شہر شہرت یافت آں کوتہ اندیش در ورطۂ اضطراب و انقلاب متغرق گشتہ درویش علی را فوجے بر سر پیر پنچال برائے نسدید راہ عبور موکب منصور راہی ساخت۔ درویش علی بمسارعت تمام تیز گام گشتہ بر کوہ پیر پنچال قلعۂ افراخت و اسباب و آلات و غلات را دراں حصار گذاشتہ بترتیب افواج پرداخت۔

چوں ہراول فوج ظفر موج سنجق فلک فرسا بر فرق پیر پنچال نصب فرمود درویش علی بمقابلت افواج شاہی استادہ در معرکۂ ہیجا بسیارے از مبارزان در آویزش و ستیز خونریز گشتند۔ و بسماندگان او مجروح و مغلوب راہ گریز سپردند و بہا کس از عسکر شاہی خان نثار شدند۔ روز دیگر درویش علی وغیرہ پای استقامت افشردہ با جمعیت خود بر فوج شاہی حملہ آوردند۔ چوں دیدند کہ فوج شاہی از کردہ مور و ملخ افزون است ہمہ ہا مغرور شدند۔

وقتیکہ میرزا یادگار را خبر ورود رایت مسعود بر فرق کتل پنچال رسید زدہا بر دم دادہ بمعاونت درویش علی فرستاد خود در ہیرہ پور توقف نمود۔ شہباز خان و ابراہیم خان کاکڑ و ساروبیگ[1] شاملو و یار بیگ اوزبک

---

[1] در بعض نسخ بجائے "ساروبیگ" "شادبیگ" آمدہ است۔ چنانکہ در اکبرنامہ جلد سوم صفحہ ۶۲۳ مندرج است۔

Library Sri Pratap College, Srinagar.

مع چندی از ملازمانِ یوسف خان باہمدیگر عہد و پیمان کردہ بوقت نصف شب بر خیمۂ یادگار ہجوم آوردند۔ وی از خیمہ برآمدہ مخفی نشستہ بود آنہا جستجو کردہ او را گرفتار کردند[1]۔ سادو بیگ خواست کہ او را زندہ بدرگاہ جہانپناہ برساند، شہباز خان[2] بہ سبکدستی سرش از تن جدا ساخت۔

بیت:- ہر آنکو میزند بر آسمان سنگ
با زارِ سرِ خود دارد آہنگ

در وقتیکہ رایتِ منصور بمقامِ بہرام گلہ[3] رسید ستر داس[4] سرائی

---

[1] حسن در ذکر این واقعہ قدرے مسامحت و چشم پوشی بکار بردہ است۔ اصل واقعہ چنانکہ در اکبرنامہ جلد سوم ص ۶۲۳، چاپ ۱۸۸۶ء مندرج است چنین است کہ "چون نیمے از شب سپری شد سودن اللہ اکبر انداختہ دستِ غارت برکشادند۔ آن بدکیش (یادگار مرزا) از زیر سراپردہ بیرون شدہ راہ صحرا گرفت۔ و جز یوسف نام پرستارے ہمرہی نگزید۔ لختے راہ سپردہ بہ بوتہ پناہ برد۔ و ہمراہ را بآوردن اسپ بازین فرستاد۔ برخے ہوا خواہان دولت چغتائی بہ یغمانہ پرداختہ بپژوہش او کوشش داشتند و از ناپیدائی حیرت می اندوختند۔ ناگاہ بیار بیگ و را نظر بر یوسف افتاد و او را بہ شکنجہ در کشید۔ ناچار سرگذشت برگذارد و برہنمونی او گرفتار آمد و مدار ابیش گرفت۔ شہباز خان از پی رسید و دوش او را از بار سر سبک گردانید۔ حکومت یادگار مرزا ہمگی پنجاہ و یک روز بود (ایضاً صفحہ مزبورہ)۔ [2] یعنی شہباز خان نیازی۔

[3] بہرام گلہ و نزد شہر لور "بہرو گل" دروازۂ کشمیر است قریباً بیست و چہار میل از راجوری۔ عروج بر دُرّہ پیر پنجال از اینجا شروع می شود (حاشیہ انگلیسی اکبرنامہ جلد سوم مترجمہ بیوریج، چاپ ۱۹۱۰ء صفحہ ۷۶۸)۔ [4] در اکبرنامہ جلد سوم ص ۶۲۳ نام این مرد متھرا داس مذکور است۔

کناس زیر پای سمند گیتی مساس انداختند - پادشاه ستایش و نیایش بدرگاه کبریا بجا آورده بمبارکیت تمام عزیمت سیر کشمیر فرمود ۱۲، ماه شعبان سنه ۹۹۷ھ[1] داخل شهر شد - و در میان راه شیخ فرید بدخشی و دیگر سرداران جان سپار مراتب عبودیت و اخلاص بجا آورده بانواع عنایات سربلندی یافتند - و اکثری از مخالفان بغاوت آثار گرفتار گشته بسیاست رسیدند و بعضی ها در شعاب جبال متواری شدند -

چون سایهٔ همایون در دار الملک کشمیر پرتو ورود انداخت بحکم والا هر دو جانب دریای بهت درمیان سفاین چراغان افروخته شده بر سواحل دریائے ذرف نمایشی شگرف بنظر آمد که هر کس را مسرت و فرحت حاصل گشت همانروز دختر شمس چک را بخت بیدار شده در مشکوی والا مرتبه پرستاری افتخار یافت - پادشاه چندگاه بعیش و عشرت و کامرانی و سیر و سیاحت بحری و بری و شکار مرغان آبی و کوهساری بسر برده چند روز در تماشای بهار شگوفهٔ زعفران زار پانپور و نظارهٔ زرد رخساری نخلهای خزان رسیده اطراف کوهسار تمتع یافته بجانب شهر نهضت فرمود و برای ترصیص دولت خانهٔ شاهی زیر دامنهٔ کوه ماران

[1] مطابق ۱۶ جون ۱۵۸۹ء - [2] بموجب اکبرنامه (ص ۶۲۴) ورود اکبر این بار در شهر سرینگر بتاریخ ۹ محرم الحرام ۱۰۰۰ھ مطابق ۷ اکتوبر ۱۵۹۲ء وقوع پذیر گشت - خود بیان حسن که "پادشاه چند روز در تماشائے بهار شگوفهٔ زعفران زار و نظاره زرد رخساری نخل های خزان رسیده" ممد صحت قول ابوالفضل است زیرا که "شگفتن شگوفهٔ زعفران و زرد رخساری نخل" در ماه اکتوبر انگلیسی واقع می شود -

Library Sri Pratap College Srinagar

شرق رویہ نفاذ فرمان یافت۔ ونیز برائ آبادی ومعیشت عموم برایا بسبب ظلم چکان ویران شدہ بودند تعمیر قلعۂ[1] حوالی کوہ ماران فرمان دادہ میر عمارت خواجہ حسین کابلی مقرر ساخت۔ وانتظام امور مملکت واہتمام وارتسام

---

[1] مراد ازیں قلعہ "قلعۂ ناگر نگر" است۔ ازیں قلعہ سہ دروازہ بہ ہمیں تفصیل کاٹھی[1] دروازہ بہ طرف شمال وسنگین[2] دروازہ و باچھی[3] دروازہ بہ طرف غرب ہنوز یادگار است۔ دروازۂ شمالی بنام کاٹھی دروازہ اشتہار دارد وقطعات ذیل ثبت دارد:-

بنائے قلعۂ ناگر نگر شد	بحکم بادشاہ داد گستر
شہ شاہانِ عالم شاہِ اکبر	تعالیٰ شانہٗ اللہ اکبر
کرو رو دہ لک از مخزن فرستاد	دو صد استاد ہندی جملہ چاکر
نشد ہر گز کسے بیکار آنجا	تمامی یافتند از مخزنش زر
چل وچار از جلوس بادشاہی	ہزار وشش ز تاریخ پیمبر۔

دیگر

بنائے قلعۂ ناگر نگر بعون آنکہ	بحکم حضرت ظل آلہ اکبر شاہ
بنائے دولت ایں شاہ تا ابد یادا	بحق اشہد ان لا الٰہ الا اللہ
بسعی خواجہ محمد حسین گشت تمام	حقیر بندہ از بندگانِ اکبر شاہ

بقول ڈاکٹر غلام محی الدین صوفی تکمیل ایں قلعہ در عہد جہانگیر روبود (تاریخ حسن جلد اول مخطوطہ ورق ۱۵۷ و ۱۵۸ مملوکہ کتاب خانہ خانقاہ معلی فتحکدل سرینگر، وکشیر جلد اول صفحہ ۲۴۸، چاپ جامعہ پنجاب لاہور سنہ ۱۹۴۹ء)۔

سلطنت بکام دل منتظم شده محصولات محال زعفران و ابریشم و جانوران شامل خالصۂ شریفہ گشت و افزونی مالیہ کہ در مناصب منصبداران و جاگیرداران بود بخالصہ پیوست۔ و باج تمغا نسبر معاف شد۔ و بندوبست قاضی علی مروّج گشت۔

بعد انقضای عرصۂ دو ماہ و سہ روز بادشاہ سمند عزم را جولان دادہ رخت معاودت بربست۔ و مردم قشون از راہ خشکی جادہ فرسای بارہ مولہ گشتہ بذات والا براہ بحری نہضت فرمودہ شب اول در اندرکول[۱] قیام ساخت۔ و روز دوم در سیر تالاب اولر ملاحظۂ زینہ لنک عشرت ورزیدہ در بارہ مولہ خیام قیام افراخت۔ و افزونی لشکر را ہفت بہرہ فرمودہ منزل بمنزل طی مراحل کردہ در حدود پکہلی رسید و در آنجا بارش برف وقوع یافت۔ محمد قلی خان بخدمت صوبہ داری کشمیر خلعت اختصاص پوشیدہ میرزا یوسف خان[۲] رضوی ہمرکاب ظفر انتساب ماسور گشت۔ مدت حکومتش دو سال و شش ماہ و ہفت روز بود۔

۱؎ در اکبرنامہ جلد سوم صفحہ ۶۲۷ نام این موضع "اندرکول" آمدہ است کہ غلط فاحش است۔

۲؎ بقول ابوالفضل ارادۂ ظل سبحانی این بود کہ مرزبانی کشمیر را بہ میرزا یوسف باز گذارد، لاکن چون او در جمع و محاصل این کشمیر سخن سرا گشت، رازی کہ تا حال پنہان بود از نسخۂ قاضی علی آشکارا گشت۔ جہان خدا (اکبر) بدان پیشین آہنگ کشمیر را خالصہ فرمودہ اوّلاً سربراہی بہ خواجہ شمس الدین سپرد و سہ ہزار سوار ہمراہ ساخت و ثانیاً صوبیداری فیہ مستقلاً در لاہور بہ محمد قلی خان مقرر فرمودہ۔ (اکبرنامہ جلد سوم صفحہ ۶۲۷ ۔ ۸۶ ۸ء)

محمد قلیچ خان[1] در سنہ ۹۹۷ھ نہصد و نود و ہفت بہ صوبہ داری خطۂ کشمیر رتبۂ افتخار یافت۔ و در تعمیر قلعۂ ناگر نگر و ترصیص دولت خانۂ شاہی بجان و دل پرداخت۔ و در قلع و قمع فرقۂ چکان و طائفہ مفسدان علم تجبر افراخت۔ ہر احدیرا[2] کہ دغدغۂ شجاعت و خیال مبارزت بخاطر میداید۔ اورا بسیاست میرسانید۔

محبت علی کہ یکی از ملازمان حضور و در پرگنۂ دچھن پارہ بحکومت مامور بود، جماعۂ کہ از مبارزان و دلاوران در پیش او بخواہش ملازمت رجوع آوردند۔ شبے از روی خدعیت در مرافقت و موالفت آنہا سعی بلیغ نمودہ

---

[1] درست محمد قلی خان ترکمان است۔ بقول ابو الفضل پسر محمد قلی خان ترکمان قوام الدین جعفر المعروف بآصف خان بود۔ در ۹۹۳ھ بہ صوبیداری کشمیر فائز گشت۔ بعد عرصۂ پنج سال وقتیکہ جماعتے در کشمیر ابہ چک را بحکومت نشاندند، پسرش علی قلی خان جملہ امیدہای ایشان برخاک نامرادی آمیخت۔ ابو الفضل در آئین اکبری مترجمہ بلاک مین صفحہ ۴۷۴ بحوالۂ سوکہ پنڈت کشمیری کہ از ہمعصران محمد قلی بود رقم طراز است کہ محمد قلی خان برای معزولی آصف خان فرستادہ شدہ بود۔ حسن کہ محمد قلی خان را جانشین مرزا یوسف خان مشہدی بیان کند ظاہراً از تحقیق کار نبردہ است۔ ہمچنیں تاریخ صحیح تقرری محمد قلی خان بجائے سال نہصد و نود و ہفت (۱۵۸۹ء)، سال یکہزار و یکصد ہجری (۱۵۹۲ء) است۔

[2] در عہد اکبر بادشاہ "احدی" (بفتح الف و سکون حا و کسر دال و سکون یا) صاحب مرتبہ عسکری بود کہ از طرف شاہ وظیفہ می گرفت۔ ولے عند الضرورۃ طلبیدہ می شد۔

(جامع الافغان اردو صفحہ ۱۴۲)

جماعتی از مبارزان گرامی انتخاب کرده بر چشمهٔ ساره چهه بون[1] بهانهٔ چهره نویسی برده در آنجا همه را بقتل رسانید و جوبهای خون جاری ساخت. حبی چک و شمسی چک کپواره از دست ملا جمیل در موضع رنگی پوره بخاک تیره پیوستند و حسین چک و ظفر خان پسران شمسی چک از هند گریخته آمده در کوهستان مراج و کامراج دست اندازی مال مردمان کرده باتفاق حسین خان و ابیه خان وغیره پیش حاکم تبت رفته لشکر او برای کومک آورده در پرگنهٔ لار لوای بغاوت افراشتند و در تاخت و تاراج مردمان پرداختند. حاکم تبت[2] از اوضاع و اطوار آنها متنفر گشته و از خوف پادشاهی ترسیده بملک خود رجعت نمود و جماعت مبارزان کشمیر در شعاب کوهستان ها پنهان مانده شبانه خانه های مردمان را مال و مواشی بغارت می بردند و فوج شاهی شبانه در کمینگاه آنها که به کوه شیره کوٹ پرگنهٔ کوهیامه

---

[1] قدیم "متسیه بهون" (یعنی اقامت گاه ماهیان) یکے از نامهائے مقام است که در آنجا پرستشگاه هنود مارتنڈ یا مٹن (آفتاب) در کشمیر جنوبی نزد اسلام آباد واقع است (حاشیه نشاندن اکبرنامهٔ انگلیسی مترجمهٔ بیورج صفحه ۱۰۸۴). [2] درست این است که محمد قلی تنها در فرو فتنهٔ علی رائے حاکم تبت خرد (لداخ) که از بادهٔ فیروزی بر زمینداران تبت کلان سرشار شده بود، کلیتهٔ ناکام ماند. بنابرین قلیچ خان صوبه دار لاهور را فرمان شد که جمعے شایسته بمدد محمد قلی خان حاکم کشمیر فرستند تا آن فتنه بدست را بپاداش رسانند. قلیچ خان بود و دانی حکم سه هزار و پانصد سوار بسرکردگی سیف الله پور خود بیاوری محمد قلی بیگ تعیین کرد. علی رائے چون از رسیدن فوج نصرت اعتصام آگهی یافت، دل پائے داده و جگر باخته بے آنکه آویزه رود رو بگریز نهاد (اکبرنامه جلد سوم صفحه ۸۲۳ و ۸۲۴).

بود تاخت آورده سرهای آنها بر بدہ منارہ ہا ساختند بعد ازاں ظفر خان چک جمعی از پیادگان و برخی از سواران ترتیب داده بر گروه ایماغان که در پرگنۂ آڈون صاحب ثروت و مکنت بودند شبخونی آورده بسیاری بقتل رسانید و تاخت و تاراج کرده در کوہستان بیروه متواری گشت محمد قلی خان او را در دام فریب آورده بقتل رسانید۔ ہمچنیں بسیاری از طایفۂ مفسدان و باغیان در ورطۂ عدم انداخته مردم چکان یا چندان نامی یافتند که در پیش جاگیرداران و منصبداران ابند یا در خدمت چاکری میکردند اکثر ها به کشاورزی مشغول شدند۔

و در ۱۰۰۱ھ [1] خاقان اکبر در لاہور جشن نوروزی ساخته برای سیر و سیاحت کشمیر لوای عزمیت افراخت و از کوه پیر پنجال که بکثرت برف محفوف بود عبور کرده بمقام ہیره پور پرتو نزول انداخت۔ از انجا برائے گلگشت اطراف دیوه سر بقدام خوشخرام را جولان داده در جمال نگری [2] توقف ساخت۔

و بعد سیر و تماشای آن سواد در انت ناگ نزول فرمود پردگیان شبستان که در سفر با آہستگی میرفتند در انجا شرف اندوز بساط عشرت گشته فردا لعزم شکار

---

[1] سیاحت اکبر بطرف کشمیر مرتبه سوم در ۱۰۰۵ھ مطابق ۱۵۹۷ء واقع شد۔ و آنکه حسن نوشته است سہو است۔ کیفیت سیر و تماشا که در اینجا مذکور است نیز ہمراہ این معنی است۔ (اکبر نامه جلد سوم صفحه ۷۲۵ و ۷۲۶، چاپ ۱۸۸۶ء)۔

[2] ستائن نام این موضع متعین نکرده است۔ از جرنل آف ایشیاٹک سوسائٹی بنگال صفحه ۱۷۲ معلوم می شود که این موضع غالباً قصبۂ نادابو رسوخته باشد (حاشیه انگلیسی اکبر نامه، سوم مترجمه بیوریج صفحه ۱۰۸۳)۔

جره و باز در صحرای پایل شاهباز عشرت را پرواز داده به مقام مچهه یون
دو شب قیام ساخت - از آنجا شهب همت را بجانب شهر عنان عزیمت
معطوف داشته زیرپای تخت سلیمان پایهٔ تخت شوکت افراخت فردا بسیر
تالاب ڈل و شکار مرغان آبی سرمست بادهٔ عشرت گشته در جروگهٔ شاهی که بکمال
تمتین و تزئین باهتمام خواجه محمد حسین کنٹ بن میر کمال الدین اعجوبهٔ تعمیرات روزگار
شده بود نزول انداخت - صبحی برای ملاحظهٔ تعمیرات جروگه و درشنی باغ و اسواق
و دکاکین و کوٹھی ها و محلات شاهزادگان و مکانات ارکان دولت و تاجران والا مرتبت
و حصار شهرپناه که در عرصهٔ چهار سال حوالی کوه ماران معمور شده بود بر سمند
سبک خرام خرامان نظاره و تماشا فرمود - و مهتمان تعمیرات را با نعام و
اکرام شاهانه امجدی و سربلندی بخشید - و آبادی درون قلعه بشهر ناگرنگر موسوم ساخت
و بعد یکهفته روز شنبه درمیان عیدگاه قریب هشتاد هزار کس را از مردم
عام و خاص صغیر و کبیر چه از اهل شهر و چه از ده جمع کرده بالوان نعمتها و اقسام
خوردنیها و انواع ادام و لحوم و شیرینی ها بکمال جود و رافت ضیافت بخشید همان روز
بر سواحل دریای بهت و فراز کوه ماران و کوه سلیمان و بالای بامهای قصور و
بیوت چراغانهٔ شاهی بعمل آمده تمامی شهر به ضیا و روشنی آن منور گشت و طرفه
نورستانی بظهور پیوست و همان روز یکی از مقربان خاص حافظ قاسم نام
پارسائی را دامن عصمت آلوده ساخت و پادشاه بحکم نافذ او را آخته ساخته
در چاه عدم انداخت[1] و همان روز برای تسخیر تبتین عسکر ظفر پیکر را دستوری داده

[1] بروایت ابوالفضل این واقعه در سال چهل و دوم سنه جلوس مطابق سنه ۱۰۰۶ھ رونما شد -

او فاسد گشته رسومات اسلامیہ[1] را مع ریش مبارک سلام نمود۔ مذہب جدید از خود ایجاد فرمودہ و خود را خلیفۃ اللہ نام نہاد۔ چنانچہ دین الٰہی[2] اکبر شاہی رواج یافت۔ آفتاب[3] را مدبر امورات عالم کون و فساد و مظہر خدا دانستہ تعظیم آن بجا می آورد۔ و از یک برہمن برای تسخیر آفتاب یکہزار و یک نام آموختہ وظیفہ کردہ بود و رو بمشرق کردہ می خواند۔ در عرصۂ چند روز قبلۂ عالم جہانگیر[4] خطاب یافت از کردۂ تعظیم عید بہ جشن نوروزی و تعظیم تہیوہار[5] ہنود بکمال اعتقاد میکرد۔

---

[1] بدایونی سبب این تسخیر برای اکبر علاوہ نفوذ ابوالفضل و فیضی یکے جہالت علمی و دوم مصاحبت با ہنود از طفولیت و سوم دخول دختران راجگان ہنود بکثرت در حرم نوشتہ است۔ این زنان در دل اعلیٰ حضرت نشاندہ بودند کہ مصاحبت با مردمان ریش دار سبب غیظ ربانی است (منتخب التواریخ مترجمہ لودی صفحہ ۳۱۲)۔ اکبر حکم عام ریش تراشی با فسران خود وقتیکہ عمرش پنجاہ سالہ بود داد۔ و این بروایت بدایونی مطابق سنہ ۱۰۰۱ھ (۱۵۹۲ء) می باشد (ایضاً، ایضاً صفحۂ مزبور)۔ [2] دین الٰہی کہ نزد اکبر عبارت از "صلح کل" بود تشریحش مصنف در ذیل نوشتہ است۔ نزد بدایونی آغاز این مذہب در ۹۸۶ھ مطابق ۱۵۷۸ء شد۔ بقول شاہنواز خان مصنف مآثر الامرا ابوالفضل یکے بود کہ بدین جدید اکبر را تقویت داد۔ زیرا کہ او می خواست با ہمہ مردمان عالم بصلح و آرام می زید (دی مغل ایمپیریس آف ہندوستان صفحہ ۱۷۶)۔ [3] بقول بدایونی محرک این خیال راجہ بیربل مصاحب خاص اکبر بود۔ راجہ مذکور در ذہن اعلیٰ حضرت نشاندہ بود کہ چون آفتاب سبب روشنی و پختگی نباتات و میوہ جات است و از و زندگی حیوانات قائم است، بنا برین تعظیم و پرستش او بر بنی نوع انسان واجب ۴۴

عمّامه از سر گذاشته موافق رسم ہنود پگڑی[1] کھڑکی دار[2] بر سر می بست۔ و برہمنان بعد پوجا بر پیشانی او قشقہ میکردند جواہر نگار دسوانہ در دست می انداختند۔ ہمیں کہ پادشاہ قدم بر تخت می نہاد برہمنان در کڑاہی[3] تیل انداختہ ہوَن میکردند۔ تولادان[4] ہر روز معمول بود تعظیم دسہرہ[5] بکمال شور و غل بجا می آورد گوشت گاو و پیاز و سیر سر بسر حرام ساخت۔

و بروز انتقال والدهٔ او پانزده ہزار مردم ریش تراشی کردند۔ و بگفتهٔ آتش پرستان[6] در دولت خانہ خاص آتشکدہ افروختہ بود کہ گاہی سرد نمی شد۔

لازم است (منتخب التواریخ جلد دوم مترجمہ لو دی ایم اے صفحہ ۲۶۸)۔ ۴ مہابلی در سنسکرت مرکب از "مہا" و "بلی" است۔ مہا بمعنے بزرگ و بلی بمعنے پہلوان۔ ۵ "تیوہار" روز جشن دینی اہل ہنود باشد۔

۱ پگڑی لفظ ہندی است بمعنے دستار کوچک کہ ہنود بر سر می پیچید۔

۲ ہنود در پیچیدن دستار بر سر بر پیشانی شکل ہلال می کشند و او را در ہندی "کھڑکی" می گویند۔ ۳ "کڑاہی" دیگے دہن کشادہ از آہن وغیرہ می باشد۔ ۴ "تلادان" بہ مذہب ہنود نذریست کہ ہموزن خود کسے اقسام غلات و فلزات خیرات می دہد۔

۵ "دسہرہ" نزد ہنود جشنے است مذہبی کہ دراں روز راون شہریار لنکا از دست شری رام چندر جی کشتہ شد۔ برائے تفصیل مراجعہ شود بہ رامائن باب "یدھ کانڈ"۔

۶ بدایونی در کیفیت آئین آتش پرستی بدیں طرز می نویسد کہ ایں رسم از فرقہ نوساری کہ در گجرات بود و پاس میداشتند و مدعی مذہب زرتشت بودند آمد۔ اصحاب ایں فرقہ توجہ اعلیٰ حضرت بخود مائل گردانیدہ او را از مخصوص عقیدہ ہائے خویش واقف گردانیدند از انجملہ چند رسم ہائے

اہتمام آں ابوالفضل میکرد۔ از دفتر سنہ ہجری[1] موقوف کردہ سنۂ الٰہی اکبرشاہی رواج یافت۔ آئین اکبری را آئین الٰہی نام نہاد۔ تصویرات پیشینیاں پیش کردہ تعظیم آں میفرمود۔ وقتیکہ تصویر[2] حضرت عیسیٰ و مریم[4] میدید برای تعظیم آں استادہ می شد۔ سبحان اللہ دلِ مبارک پادشاہ از زنگارگی دنیا یک نمونۂ عجائب بود۔ کلمۂ خود لا اِلٰہ اِلّا اللہ اکبر خلیفۃ اللہ مقرر کردہ مریدان خود را تعلیم میداد۔ و بجای سلام اللہ اکبر می گفتند۔ میفرمود[3] شراب تا وقتیکہ بدمست نہ کند۔

---

[4] کیانیان بود کہ در قدیم شاہان ایران بودند۔ پادشاہ حکم کرد کہ آتش مقدس حوالہ ابوالفضل باید کرد تا او مثل شاہان ایران در مخصوص آتشکدہ در وقت گاہے آتش سرد نمی شود حفاظت نگہداشت کند (منتخب التواریخ جلد دوم مترجمہ لودی در انگلیسی صفحہ ۲۶۸ و ۲۶۹ چاپ ۱۹۲۴ء)۔ [1] بقول بدایونی شہنشاہ بر منسوخی سنہ ہجری اکتفا نکرد، بلکہ بیشتر از رسوم اسلام مثل خواندنِ قرآن و حدیث و فقہ حنفی نیز منسوخ کرد۔ کسیکہ دریں ایام شعر و شاعری و کتب قصص و حکایات و نجوم و فلسفہ و طب اشتغال داشت معزز و محترم می شد۔ بیدینیٔ اکبر بحدے رفتہ بود کہ خواندن نماز و روزہ داری و حج بیت اللہ بسختی ممنوع شدہ بودند۔ پوشیدن حریر در دربار و غیر دربار باعث افتخار و عزت بخیال می رفت۔ سبب ایں ہمہ بے دینی ما شخصے (۹) از تلامذہ ابوالفضل بن مبارک بود۔ نزد عبدالقادر ایں بیدینی در سنہ ۹۸۵ھ مطابق ۱۵۷۷ء رونما شد (ایضاً، ایضاً صفحہ ۳۱۶، ۳۱۴، ۳۱۵)۔ [2] بقول بدایونی محبت دین عیسوی در اعلیٰ حضرت خان راسخ شدہ بود کہ وقتے شہزادہ مراد را ہدایت کرد کہ چند اسباق دریں مذہب بہ توجہ گیرد۔ نیز ابوالفضل را فرمان داد کہ ترجمۂ انجیل بفارسی کند (ایضاً، ایضاً صفحہ ۲۶۸)۔ [3] بقول ملا عبدالقادر

حلال ست۔ شیر و خنزیر جانوران دلاور ند گوشت آنہا شجاعت می بخشد۔ ہر کسکہ مُرید و معتقد این مذہب می شد او را چیلہ می گفتند۔ یک مُرید خاص وفات یافت قبر او را برای رسیدن روشنی آفتاب سوراخی گذاشتند۔ قاضی نظام الدین بدخشی برای ایاحت سجدہ زمین بوس رسالہ تصنیف کردہ برای آتش تراشی ہم بسیار وجوہات تراشیدہ۔ و بوقت صبح خلیفۃ اللہ بر جھروکہ[۱] نشستہ بروشنی آفتاب مشغول می شد۔ مردمان ہنود ہر صبح برائے درشن[۲] مہابلی می آوردند۔ ابوالفضل و بیربل خلفای اکمل بودند کہ بوساطت آنہا مُریدان فائز می شدند۔ مُریدانرا چہار چیز خلوص دلی بودند ترک مال، و ترک عیال، و ترک جان، و ترک ایمان۔ درین مذہب بسیار از امرای دربار داخل شدند و بتصدیق دو خلیفہ اقرار نامہ ہا نوشتہ میدادند کہ فلان بن فلان اقرار می کند کہ اسلام مجازی و دین تقلیدی ترک دادہ دین الٰہی اکبر شاہی قبول نمودم۔ مُریدانرا بجای خطاب شان یک تصویر پادشاہ می بخشیدند۔ اللہ اکبر ہمیشہ وظیفہ میکردند۔

۴۳ بدایونی "دوکانہائے شراب در شہر آگرہ مفتوح شدند۔ خنازیر و سگان ناپاک و حرام بشمار نمی رفت مقبرہ بزرگ برائے یکے از سگان شکاری کہ مملوکہ اکبر بود و بلصدمہ مردہ شدہ بود بحکم اعلیٰ حضرت در بنا آمد۔ نیز گفتہ کہ گوشتہائے شیر و یوزہ بسبب شجاعت ایشان جائز کردہ شدہ بود (منتخب التواریخ جلد دوم صفحہ ۳۱۵)۔

[۱] جروکہ در اصل "جھروکہ" در ہندی بمعنے شاہنشین پیش صدر باشد۔

[۲] "درشن" بفتح دال و سکون راء و فتح شین و سکون نون بہمین زبان بمعنے دیدار۔

اچُوِرای مرزبان[1] اِلداخ اسیر گشت و دولت و مکنت او بغارت رفت۔ علی رای که از نژاد مرزبانان آن سواد بود بر حکومت آن بلاد مقرر گشت۔

پادشاه عرصۂ سه ماه و بیست و هفت روز در سیاحت و گلگشت اطراف و اکناف این دیار بسر برده براه هیره پوره عنان اشهب عزیمت معطوف داشت۔ روز اول در چنار باغ شهاب الدین پوره نزول اجلال فرمود روز دوم بعزم تماشای خزان این گلستان بجانب پرگنۂ لار خرامش فرموده در موضع میرگام دو روز بنظارۂ تماشا شگفتگی خاطر اندوخت از آنجا در قصبه پانپور برای دیدن شگوفۂ زعفران خیام احتشام افراخت از آنجا آهنگ کوچ نموده در خانپور[2] قیام ساخت۔ فردا منزل بمنزل مرحله پیما گشته بر فرق پنجال برف و باران دُرپاشی کرده بخیر گذشت۔ از آنجا محمد قلی خان را رخصت انصراف بخشید وی در تخریب و ترهیب چکان و تعمیر و ترتیب باغات و عمارات و عدل و احسان و رعیت پروری و دادگستری و نظم و نسق و رتق و فتق امور

---

[1] درینجا بیان حسن از روایت ابوالفضل کلیةً مختلف است۔ حقیقت این است که حاکم بزرگ تبت کلیو یا کلیوم بود و راجو رائے با واجو رائے نزد وے رتبه سپه سالاری می داشت۔ لختے از ازمستی بناسپاسی گرائید۔ مرزبان آنجا کلیوم لشکر فراهم آورده اقطاع برگرفت۔ و راجو رائے آوارگی گزید۔ علی رائے که با کلیوم کینۂ ذاتی میداشت بکین برخاسته بروے غالب آمد۔ چون آوازۂ عساکر اکبری شنید ملک موروثی کلیو به کلیو سپرده باز گردید (اکبر نامه جلد سوم صفحه ۷۳۱)۔

[2] در اکبرنامه جلد سوم صفحه ۷۳۴ "خان پور" مذکور است۔

مملکت پانزده سال بحکومت گذرانیده تغیر یافت۔

میرزا علی اکبر[1] در سنه ۱۰۱۲ھ یکهزار و دوازده بر مسند حکومت جلوس کرده در ضبط و ربط امور مملکت و عدل و احسان و نصفت پرداخت۔ در حکومت او بسبب نباریدن باران بی وقت قحط غله واقع شده مردم بسیار ضایع شدند و خانه ها خالی گشتند اکبر شاه از لاهور و سیالکوٹ غلات موفور فرستاده مردمانرا جان بخشی داد۔

و هم دران زمان خاقان دوران بعلت ضعف پیری روز بروز ناتوان شده قوت صحتش باطل گشت تا آنکه بروز سیزدهم ماه جمادی الثانی سنه ۱۰۱۴ھ از عالم فانی بملک جاودانی انتقال فرمود۔ پنجاه و دو سال بحکومت گذرانید "فوت اکبر شه" تاریخ است۔ پادشاهی دادگر و رعیت پرور و نیک محضر و عاقل و عادل و کامل بود۔ باوجود بیعلمی شعرهای برجسته میگفت۔ و در انتظام امور مملکت و ارتسام قوانین سلطنت جودت عالی داشت۔ همت والایش همیشه در فراغبالی و آسوده حالی خویش و بیگانه و تعظیم علما و

---

[1] تقرر میرزا علی اکبر بر صوبیداری کشمیر در عهد اکبر از تواریخ معتبره محقق نگشت۔ مرزا علی اکبر در بدخشان متولد گشت۔ چون وارد هند شد داخل حلقهٔ ملازمان شاهی گردید۔ اکبر او را بخطاب "اکبر شاهی" سرفراز فرموده در سنه ۹۹۸ء بمهم دکن روانه کرد۔ فرائض خود را به شجاعت سرانجام داد۔ حذاقتش مورد استحسان خاص و عام افتاد۔ جهانگیر او را بمرتبه چهارهزاری سرفرازی نموده بحکومت کشمیر فائز کرد۔ وفاتش بتاریخ ۲۲ ربیع الاول سنه ۱۰۲۵ھ (۱۶۱۶ء) مطابق سال یازدهم جلوس واقع شد۔ در شهر اجمیر بپهلوی قبر شهباز خان کنبوه که دوست قدیمش بود مدفون گشت (ملخص از مآثر الامراء جلد سوم صفحات ۳۵۵ تا ۳۵۷)۔

[2] ۱۶۰۵/۶ء۔

فضلا و ترقی علوم و خدمت مشایخ و فقرا و رعایت هر مذهب و حمایت اهل طریقت و ادب و مصاحبت اهل بلاغت و مجالست مردم نیک سیرت و تعمیل و تکمیل امور لابدیه و تعجیل و تنسیم مهمات ضروریه مصروف همی بود. و در ترقی محصولات و پیمایش اراضی و بندوبست حساب و کتاب و اختراع قوانین زرین و ابداع مضامین رنگین از پادشاهان روی زمین گوی سبقت ربود. اکثر اوقات در صحبت علمای هر ملت بسر می برد و از هر کسی استفادهٔ علوم و فنون میفرمود.

از آنجمله دانایان علم سنسکرت همیشه حاضر دربار می بودند و مباحثات علوم و بیدها بسیار میکرد و خیال داشت که درین ویرانه دیرینه خزینه ها خواهند بود اما پنڈتان شاستردان افشای آن نمیکردند. لاجرم چند عالم و فاضل[1] مقرر کرده کتب های شاستری در عربی و ترکی را ترجمه ها کنانید. انجیل و توریت از شاهان فرنگ استعاره کرده شیخ ابوالفضل[2] بر ترجمه آن مامور ساخت. چنانچه مطلع دیباچه آن این بیت گفته است

بیت:- ای نامی تو ژ و کرستو[3] + چون مصرع دوم موافق نیفتاد. فیضی بدیهه گفت

---

[1] از آنجمله یکی ملا عبدالقادر بدایونی و دیگر ملک الشعرا فیضی و سوم نصرانی از گوا (مقبوضهٔ پرتگیزیان در هند جنوبی) است. اول الذکر کتاب مهابهارت و راماین را که کتب دینی هنود اند از سنسکرت بفارسی ترجمه نمود. و ثانی الذکر قصهٔ نل دمن را که داستانیست از مهابهارت از سنسکرت بفارسی منظوم کرد. و ثالث الذکر بفرمایش اکبر چند رساله جات یونانی بفارسی ترجمه نموده زینت کتابخانهٔ اکبری افزود (بحواله دی مغل ایمپرس آف هندوستان صفحه ۱۷۹). [2] تکمیل ترجمهٔ انجیل بفارسی در ۹۸۶ھ (۱۵۷۸ء) شد (منتخب التواریخ جلد دوم مترجمه لوی ایم اے صفحه ۲۶۷).
[3] در منتخب التواریخ بجائے ژ ژ "جیسو" که مخرب یسوع است، آمده است.

ع - سبحانک لاشریک یا ہُو ٭ پادشاہ علوم تواریخ بسیار خوش میداشت و در مباحثۂ علوم عقلی و نقلی ہمیشہ گفتگو می نمود - مضامین دقیق برای رزین خود حل میکرد کتابہای ہر علم بطالبان علم می بخشید -

گویند[1] در ابتدا نہایت دیندار و خوش اعتقاد بود - لکھہا روپیہ بمقامات متبرکہ نذر می بخشید فقیران و مشایخان را بسیار خدمت میفرمود - اجمیر شریف پیادہ ہر سال سفر میکرد و تا یک میل پا برہنہ میرفت - و در فتحپور سیکری عبادت خانہ علیحدہ بود کہ تمام شب در انجا تنہا سلوک میکرد و علی الصباح بر سنگی نشستہ رو بآفتاب کردہ کسب نظر می ساخت - شب جمعہ ہمیشہ با مشایخ و علما صحبت میداشت غذا یک وقت میخورد - ایام بعض بصوم میگذرانید، دایم با طہارت می بود، و دایم با جماعت نماز میکرد، ہر سال یک یک قافلہ را خرج سفر دادہ روانۂ مکۂ معظمہ می ساخت - لکھہا نقد و جنس تحفۂ حرمین الشریفین میفرستاد - و در حرمین رباطہا وقف کردہ بود - در ایام حج احرام بستہ بآواز بلند لَبَّیْکَ لَبَّیْکَ لَاشَرِیْکَ لَکَ لَبَّیْکَ می خواند - دران وقت طرفہ عالمی و عجب حالتی می بود -

عاقبت بتاثیر صحبت و اغوای ابوالفضل و فیضی وغیرہ چند کسان اعتقاد

---

[1] ترویج "دین الٰہی" در ۹۸۶ھ مطابق ۱۵۷۸ء رو نمود - بدایونی در قصۂ دینداری اکبر آوردہ است وقتی بود کہ اعلیٰ حضرت فی سبیل اللہ حجاج را بزیارت بیت اللہ روانہ می فرمود و برائے آن اذن عام دادہ بود -

(منتخب التواریخ مترجمہ لودی ایم اے صفحہ ۲۴۶) -

"متروکات اکبرشاہ" کہ بعد انتقال او موجود بود این است۔ لعل و جواہر لتبدہ ہزار کرور اشرفی طلائی دہ کرور طلای احمر دہ من پختہ غیر مسکوک نقرہ ہفتاد من پختہ غیر مسکوک۔ پل سفید شصت من پختہ تنگہ ہا پنج ہزار کرور اسپان طویلہ دوازدہ ہزار فیلان خاص شش ہزار آہوان پنج ہزار یوزنہ صد۔ تاریخ:-

مظہر از صاحبقران تاریخ جست
گفت ازین حسرت دل "چغتای"[1] سوخت

میرزا علی اکبر ہمگی سہ سال و ہشت ماہ بر حکومت صوبۂ کشمیر گذرانیدہ بحکم جہانگیر شاہ معزول شد۔

نور الدین جہانگیر شاہ۔ شاہزادہ میرزا سلیم در سنہ ۱۰۱۴ھ ۱۵ ماہ ذی قعدہ بمقام آگرہ بر تخت جلوس نمودہ خود را جہانگیر شاہ خطاب داد۔ بعد یکماہ مہین پور خلافت میرزا خسرو بکنگاش اوباش و فلاش رایت بغاوت[2] افراشتہ

---

[1] ۱۰۱۴ھ بطور تعمیہ حسن تاریخ وفات محمد جلال الدین اکبر بادشاہ ہندوستان است "چغتائے" کہ مادہ وفات تاریخی است بحساب "ابجد" ۱۴۱۴ اعداد می دہد۔ اما چون اعداد "ت" کہ ۴۰۰ باشد بنا بر لفظ سوخت تفریق کردہ شود، بقیہ ۱۰۱۴ ماند کہ تاریخ وفات اکبرشاہ است۔ قائل این تاریخ غالباً ملا مظہری کشمیری است کہ بنا بر شواہد تاریخیہ ہمعصر اکبرشاہ بود۔ [2] نزد اے سمتھ سبب بغاوت شہزادہ خسرو خلاف پدر خود محمد نور الدین جہانگیر این بود کہ اول الذکر نزد عوام بسیار مقبول شدہ بود و خود فہم داشت کہ پادشاہ او را گرفتار نمودہ اعمی سازد۔ بقول اے سمتھ بغاوت شہزادہ

۳۴

باجتماع عسکر موفور بجانب لاہور یورش آورد محافظان دروب قلعہ مسدود کردہ متحصن شدند میرزا باجمعیت دہ ہزار سپاہ قلعہ را محاصرہ نمود۔ پادشاہ افواج قاہرہ بمواخذۂ او تعیین کردہ بعد مقاتلہ ومجادلہ بسیار خسرو تاب مقاومت نیاوردہ مفرور شد۔ وجان نثاران درگاہ تعاقب او عجلت کردہ از گجرات اسیر کردند و در توقف لاہور بحضور گذرانیدند۔ پادشاہ او را حبس کردہ مغویان او مقتول ساخت[۱]۔

و در ۱۰۱۵ھ پادشاہ بجانب کابل نہضت فرمودہ بعد انتظام مہام آن مقام رایت معاودت افراشتہ دوم ماہ ذوالحجہ ۱۰۱۶ھ در آگرہ جشن نوروزی ترتیب داد و در ۱۰۱۷ھ راجہ رانا علم بغاوت افراختہ از حضور میرزا

[۲۳] خسرو بتاریخ ۶ اپریل ۱۶۰۶ء یا شش ماہ بعد تخت نشینی جہانگیر وقوع یافت نزد سمتھ صاحب جلوس محمد نورالدین جہانگیر بر تخت حکومت بتاریخ ۲۴ اکتوبر ۱۶۰۵ء واقع شد۔ وآنکہ حسن وقفہ یکماہ درمیان تخت نشینی و بغاوت نوشتہ است اغلباً مبنی بر سہو است۔ (دی آکسفورڈ ہسٹری آف انڈیا صفحہ ۳۷۵)۔

[۱] بروایت لے سمتھ "سہ صد" و بروایت الفنسٹن ہفتصد اشخاص را جہانگیر بردار چوبہ آویخت۔ این واقعہ بلاہور در باغ کامران مرزا در ۱۰۱۵ھ مطابق ۱۶۰۶ء وقوع پذیر گشت۔ کیفیت جزا و سزا جہانگیر بقلم خود بتفصیل ذیل نوشتہ است:۔

"در روز پنجشنبہ سوم محرم ۱۰۱۵ھ در باغ مرزا کامران خسرو را دست بستہ و زنجیر در پا از طرف چپ برسم و تورۂ چنگیزخانی بنظر من در آوردند۔ حسین بیگ را بر دست
۲۴ راست او و عبدالرحیم را بر دست چپ او ایستادہ کردہ بودند۔ خسرو درمیان

پرویز بامر خلافت دکھن و دفع فساد راجہ رانا دستوری یافت۔

ودر سنہ ۱۰۱۸ھ[۱] نورجہان بشعاع جمال خود شبستان شاہی روشن فرمود ماجرائے التقائے او ہمچنیں اصغا یافت کہ خواجہ غیاث مشہور بہ خواجہ ایاز شخصی

---

۲ ایں ہردو ایستادہ می لرزیدو می گریست۔ حسین بیگ بہ گمان آنکہ شاید او را نفعے کند سخن پریشان گفتن آغاز نمود۔ چوں غرض او معلوم گشت او را بحرف زدن نگذاشتہ خسرو را مسلسل سپردم و ایں ہردو مفتری را فرمودم کہ در پوست گاؤ و خر کشیدند۔ و بر دراز گوش واژگونہ سوار کردند و بر گرد شہر بر گردانیدند۔ چوں پوست گاؤ زودتر از پوست خر قبول خشکی نمود، حسین بیگ تا چہار پہر زندہ ماندہ بہ تنگی نفس در گذشت۔ و عبدالرحیم کہ در پوست خر بود و از خارج باو رطوبات رسانیدند زندہ ماند ...... بجہت نظام سلطنت از باغ مذکور تا شہر فرمودم کہ دو رویہ چوبہا بر پا کردہ فتنہ انگیزاں را کہ دریں شورش ہمراہی کردہ بودند بر دارہا و چوبہا آویختہ ہر کدام را بسیاستے غیر مکرر جزاو سزا رسانیدند۔" (دی آکسفورڈ ہسٹری آف انڈیا ص ۳۷۵، دی ہسٹری آف انڈیا مصنفۂ الفنسٹن ص ۵۰۴ و تزک جہانگیر مطبوعہ نولکشور پریس لکھنو ص ۳۳)

[۱] سمتھ در باب وفات شہزادہ خسرو می نگارد کہ ایں واقعہ در سنہ ۱۶۲۲ء در پردہ از دست شہزادہ خرم بنا بر سازشے از آصف خان و نورجہان بوقوع آمد (دی آکسفورڈ ہسٹری آف انڈیا صفحہ ۳۸۳)۔

[۱] مطابق ۱۶۰۹/۱۰ء۔ ولے بقول مسٹر سمتھ (دی آکسفورڈ ہسٹری آف انڈیا ص ۳۷۷) مناکحت جہانگیر با نورجہان در سنہ ۱۶۱۱ء واقع شد۔

از خاندان عالی در عسرت و تباہ حالی بود۔ و از روی عدم صورت معیشت ترک وطن ساختہ از تاتار بجانب ہند سفر کرد۔ چوں در ریگستان سکھر رسید زنش حاملہ بود۔ و سرِ راہ وضع نمود دختری سیم بر و ماہ پیکر تولد یافت آں سرگشتگان تیہ حیرانی از روی بے سروسامانی جگر گوشۂ خود سرِ راہ انداختہ سر براہ نہادند۔ متعاقب آنہا قافلہ در آنجا رسیدہ میر کاروان دختری افتادہ دید کہ مارے گرداو حلقہ کردہ بود۔ چوں سوداگر نزدیک او رفت مار یکسو گذشت۔ سوداگر از روی انصاف دختر نیک اختر ہمراہ خود برداشت و شبانگاہ میرزا غیاث[۱] با قافلہ ملحق شد۔ سوداگر چوں زوجۂ او دید دخترش برضاعت بخشید و خورش و سواری درخور بوی ارزانی داشت۔

چوں تاجر نامدار از قوم و تبار خواجہ غیاث خبردار شد بر افتقار و اضطرار او رحم آوردہ بدربار اکبر شاہ گذرانید چوں پدر خواجہ غیاث خواجہ شریف بروز مصیبت ہمایوں شاہ در ہرات حاکم بود، و در آنزمان ہمایون شاہ را لوازمات خدمت بجا آوردہ بود بلحاظ آں اکبر شاہ میرزا غیاث را در حلقۂ ملازمان خود در آوردہ دیوان بیوتات مقرر نمود۔ زوجۂ او اکثر اوقات در حرم سرای شاہی آمد و رفت میداشت و دخترش را کہ مہر النسا نام کردہ بود ہمراہ می برد۔

روزی مہارانی آں نوبادۂ عنفوان جوانی درمیان گلشن دیدہ

[۱] مآثر الامرا جلد اول صفحہ ۱۲۷۔

گفت نمیدانم که این صاعقه کدام محل را بسوزاند. روزی مهرالنساء در مینا بازار تماشا میدید جهانگیر شاه را دو کبوتر در کف بود چون مهرالنساء را دید کبوترها بوی تفویض کرد و خود در میان چمن گلها چیدن گرفت درآن اثنا یک کبوتر از دست مهرالنساء پریده رفت. جهانگیر از چمن باز آمده گفت کبوتر دوم را چه کردی وی گفت پریده رفت. جهانگیر گفت چه طور؟ مهرالنساء کبوتر دوم پرانیده گفت همین طور. شاهزاده همانوقت بر گفتار و اطوار و حسن رخسارش شیدا گشته گاه و بیگاه بر موقع موانست و ملاعبت گلبن رخسارهٔ محبوب خود را گلچین می شد. ناگاه این سخن بسمع اکبر شاه رسید شاهزاده را بکمال قهر و عتاب فرمود که دختران ملازمان دختران ما هستند اگر همچنین افعال از ما پدیدار شود آسمان قطعه قطعه بر زمین فرو ریزد. و مادر مهرالنساء را تجویز داد که دختر خود را در مشکوی خاص آمدن ندهد. گویند علی قلیخان[۱] شخصی داروغهٔ نعمت خانهٔ شاه ایران بود. و

---

[۱] جهانگیر درباره ورود علی قلی به هندوستان و شمولیت شے در حلقهٔ خدام اکبری چنین می نگارد :-

"علی قلی که سفره چی شاه اسمٰعیل والی ایران بود، بعد از فوت او بنابر شرارت و فتنه انگیزی که در طبیعت داشت بگریخته بقندهار آمد. در ملتان خانخانان را که برسر ولایت تته تعین شده بود ملاقات نموده بهمراهی او روانه ولایت مذکور شد. خانخانان غائبانه او را داخل بندهها نموده بعرض آشیانی ساخت. در ایامیکه ما بدولت متوجه ولایت دکن شدند مرا برسر رانا تعین فرمودند

با نقلاب زمانہ ترک وطن کردہ بمعرفت خان خانان در پیشگاہ اکبر شاہ
تقرب و اقتدار حاصل نمود۔ اکبر شاہ عقد مواصلت مہر النساء با او منعقد فرمود
و شاہزادہ در فراق آں معشوقۂ طناز ہمیشہ در سوز و گداز می بود۔
وقتیکہ شاہزادہ بر مسند شاہی جلوس یافت در تباہی علی قلیخان
ساعی شدہ روزی بمقابلۂ فیل مست انداختن و از دست آں بہادر
فیل مست رمیدہ رفت انگاہ در شکارگاہ بر قتل شیر مامور ساخت شیر ژیان
از خنجر او کشتہ شدہ در انعام آں خطاب شیر افگنی حاصل کرد۔ پس بادشاہ
علی قلی خان را بابت قطع مناکحت مہر النساء پیغام فرستاد۔ علی قلی بجوش

۴۴ آمدہ نوکر من شد۔ او را بخطاب شیر افگنی سرفراز ساختم۔ بعد ازاں در
صوبہ بنگالہ حکم جاگیر کردم۔" (توزک جہانگیری صفحہ ۵۵ مطبع نولکشور لکھنؤ)۔

لہ رقابت جہانگیر با علی قلی خان در محبت مہر النساء و قتل آخر الذکر در نتیجہ اش بشواہد
ذیل محل فکر است۔

(الف) جہانگیر با وجود ذکر عداوت ذاتی با شیر افگن در "توزک جہانگیری
ص ۵۶" ہیچ اشارتے بایں وجہ رقابت نکردہ است۔ چنانچہ گوید:۔
"چوں از الہ باد بخدمت والد بزرگوار آمدم، بنا بر نا اتفاقی کہ نسبت
من بظہور رسید، اکثر ملازم و مردم من متفرق شدند۔ او (شیر افگن)
ہم دریں وقت از خدمت من جدائی اختیار نمود۔ بعد از جلوس از روئے
مروت تقصیرات او را در نظر نیاوردہ، در صوبہ بنگالہ حکم جاگیر کردم۔
از انجا اخبار رسید کہ امثال ایں فتنہ جویاں را دریں ولایت گذاشتن ۴۴

آمده ترک ملازمت نمود و در حدود بنگاله بر جاگیر خود رفته بفراغت نشست۔
و پادشاه قطب الدّین کوکه را بر صوبه داری بنگاله مامور ساخته او را در ضمن
تجویزه داد که علی قلی را دفع سازد قطب الدّین خان چهل کس فرادًا فرادًا
خفیه بر قتل علی قلی موکل ساخته همه ها از دست آں بهادر کشته شدند۔
عاقبت قطب الدّین خان با جمعیت بهادران بملاقات علی قلی خان
خود سبقت کرده علی قلی خان مسلح و مکمّل بهمراهی دو نفر ملازمان باستقبالش
برآمد دو نفر معاونان او از دست دربانان کشته شدند۔ علی قلی خان
بمعاینهٔ ایں حال پریشان گشته فی الفور قطب الدّین خان را بیک ضرب خنجر
بے جان ساخت و بهادران شاهی هجوم آورده علی قلی خان را ریزه ریزه

۴۳ لایق نیست۔ قطب الدین خان را حکم رفت که او را بدرگاه بفرستند و اگر خیال
فاسد کند به سزا رساند۔"

(ب) معتمد خان و کامگار حسین که تواریخ خود در عهد شاه جهان مکمل کرده اند از ذکر این
قصه مطلقًا خاموش اند۔ ملا عبد الحمید لاهوری مصنف پادشاه نامهٔ شاه جهانی نیز بایں
واقعه، هیچ اشاره نمی کند۔

(ج) سیاحان یورپ مثل سر تهامس رو و ایڈورڈس ٹیری و ہاکنس که مدتها در
دربار جهانگیر ماندند، با وجود تذکرهٔ واقعات دیگر ازیں واقعه مطلقًا ذکرے نرانده اند۔
به تحقیق دکتور بینی پرشاد مصنف "هسٹری آف جهانگیر" (ص ۱۷۸، چاپ ۱۹۲۲ء)
اختراع ایں افسانه بعد از دو صد سال از قلم خافی خان مؤرخ عهد اورنگ زیبی بمعرض ظهور
آمده است۔ در عُلمای انگلیسی الفنسٹن اول کسی است که داستان معاشقهٔ نورجهاں و جهانگیر را
از خافی خان مزبور استعاره نموده چیزهای بخود کاشته مؤرخان مابعد در تقلیدش این ۴۴

کردند واہل و عیال او ضبط نمودہ بدرگاہ فرستادند۔ فرد :۔

ص۴ این افسانہ را رواج دادند۔ ۱؎ ملک حیدر چاڈورہ کہ شاہد عینی این واقعہ را بیان می کند :۔

"دریں سفر یوسف خان ولد حسین شاہ (چک) ہمراہی پادشاہ نتوانست کرد۔ بنابریں (جہانگیر) ازو آزردہ خاطر گشتہ ہمراہ قطب الدین تعینات بنگالہ نمود۔ چوں ایشاں (یوسف خان وہمراہیانش) بہ بردوان بمقام سنگل کوٹ رسیدند۔ قطب الدین خان نیز بسرعت تمام از عقب آمد و اظہار کشتن یا بستن شیرافگن کرد۔ روز دیگر وقت صبح شیر افگن با دہ پیکش ہمراہ گرفتہ آمدہ قطب الدین خان را دید۔ بعد از دریافتن یک دیگر شیر افگن دانست کہ قصد کشتن من دارند۔ فی الحال شمشیر از غلاف برآوردہ از میان آنہا مانند برق جستہ روبرو ایستادہ اول با بندہ (ملک حیدر) در افتاد۔ یک دو زخم ردو بدل شد و آخر فقیر را بیکار ساخت۔ بعد ازاں قطب الدین خان را دو زخم کاری رسا بندہ می خواست کہ از میان معرکہ بدررود۔ راہ رفتن او فیل گرفتہ بود فیل را نیز زخمی ساخت و اسپش چراغ پا شد و بر زمین افتاد۔ دراں حین ابیہ خان کشمیری پیدا شد و بدشنام نام شیر افگن گرفت چوں دشنام از ابیہ خان شنید برگشتہ بیک حملۂ شمشیر کار او را تمام کردہ خواست کہ بجماعۂ خود ملحق شود، یوسف خان کشمیری پیش آمدہ، بیک ضرب شمشیر انتقام ابیہ خان از وے کشید۔"

(تاریخ کشمیر مخطوطہ ص ۹۵)۔

غریباں را بلا اندر کمین است
رقیب شاہ را پاداش این است

بوقوع این واقعۂ تباہ پادشاہ را چنداں خجالت و ندامت و بدنامی افزود
کہ تا عرصۂ چہار سال آں محبوبۂ مطلوبہ را خبر ہم نپرسید۔
روزی آں دلبر طناز و عشوہ طراز با تجمل ساز و ناز در گلشن راز
با گریہ دمساز بود۔ شاہ عشقباز را بدیدن آں ناز پرور دلنواز سوز و
گداز و تب و تاب پیدا شد فی الحال آں عروس نازنین در کابین خود در آورد
و بخطاب نورجہاں[1] بیگم ممتاز ساخت۔ انگاہ بغیر وصال آں بدیع الجمال
لحظۂ قرار نمیکرد۔ و ہمیشہ در خلوت و جلوت بدیدن دیدار نورہا را و
محو و مشتاق ہمی بود پدرش خواجہ غیاث را خطاب اعتماد الدولہ بخشیدہ
مدار المہام جزو کل گردانید و برادرش را خطاب آصفی عطا کردہ بر منصب
وزارت و امارت بنشانید۔ کاروبار امور مملکت با آنہا تفویض کردہ خود در
عیش و عشرت و مصاحبت دلبر قمر طلعت محو و مستغرق ہمی بود و در مہجوری
او یکدم صبوری نمیکرد۔ چنانچہ ہنگام اجلاس دربار نورجہان زیر

---

[1] بقول مرزا ہادی مدون توزک جہانگیری (دیباچہ صفحہ ۵۵) :-
"نخست نور محل نام کردند۔ پس از روزے چند خطاب نورجہاں بیگم
عنایت شد"
بروایت مرزائے مذکور عقد ثانی حضرت محمد نور الدین جہانگیر با مہرالنساء بیگم در سال ششم
جلوس مطابق ۱۰۲۰ھ (۱۶۱۱ء) پیوست۔

سراپردہ دستنهائے خود بر دوشانهٔ او می نهاد۔ و از حسن انتظام اعتماد الدوله عموم رعایا و برایا دلخوش بود۔ و در استحکام مبانی سلطنت بوجهی کامل در تجاهل نمود۔

بعد انتقال او نورجهان خود مالک دربار شده باتفاق برادر خود آصف جاه توقیعات و فرامین جاری میکرد۔ و توقیعات را این عبارت طغرا می بود حکمت علیه[1] مهد علیا نورجهان بادشاه بیگم مُهرش این بود۔ بیت:-

نورجهان گشت بفضل آله — همدم و همراز جهانگیر شاه

سکهٔ خود بهچنین رایج کرد۔ سکه:-

بحکم شاه جهانگیر یافت صد زیور
بنام نورجهان پادشاه بیگم زر

جهانگیر می گفت که من در بدل یک جام شراب و یک رطل کباب اختیار ملک به نورجهان فروخته ام هرچه بخواهد بکند۔ نورجهان به اصدار فرامین بیجا و احکامات پرخطا آتش فتنه و فساد مشتعل کرده اهالیان دربار همه پریشان ساخت۔

مقارن آن حال در سنه ۱۰۲۲ه سنه ۱۶۱۳ء سرطامس[2] سفیر جیمس اول شهریار انگلستان بدربار شاهی مستفیض شد۔ و بحکم پادشاه در گجرات

---

[1] نزد مرزا هادی طغرای فرامین این بود۔ "حکم علیة العالیة، نورجهان بیگم بادشاه" (دیباچه تزک جهانگیری صفحه ۲۲)۔ [2] مراد از سرطامس سفیر

واحمد آباد وکھمبایت کوٹھی ہای تجارت انگریزی تعمیر کردہ در تجارت وآمد ورفت خود ترقی نمودند۔

در ۱۰۲۱ھ[۱] شاہزادہ پرویز از دست راجہ رانا مغلوب شدہ از پیشگاہ حضور شاہزادہ خُرّم برای تدارک باغیان رخصت یافت۔ وشاہزادہ مذکور داد شجاعت دادہ راجہ رانا اسیر نمود وسرکشان اطراف را قلع وقمع کردہ با فتح ونصرت بجانب آگرہ رجعت فرمود۔ وبجلدوی این عزیمت عظمی بخطاب "شاہ جہانی"[۲] افتخار یافت۔ وراجہ رانا یک لعل گران بہا بدست پسر خود تحفۂ پادشاہ گذرانید پادشاہ او را جرم بخشی فرمودہ درحلقۂ اُمرای خود ممتاز ساخت۔ وبالتماس او شاہزادہ پرویز از حکومت دکھن معزول شدہ بجای او شاہ جہان ناظم دکھن

انگلیسی است۔ بتاریخ ۲۶ ستمبر ۱۶۱۵ء وارد بندر سورت گشت۔ (دی مغل امپائر آف ہندوستان، تصنیف ہولڈن، ص ۱۸۸)۔

[۱] بقول اے سمتھ جنگ شہزادہ خرّم با رانائے میواڑ (اودے پور) امرسنگھ ولپسرش کرن در ۱۶۱۴ء مطابق ۱۰۲۳ھ اختتام پذیر شد۔ (ایضاً، ایضاً صفحہ ۳۸۱)۔

[۲] اعزاز شہزادہ خرّم بہ خطاب "شاہ جہانی" بنابر فتح بعضے از ممالک دکن کہ بردست او حاصل شدہ روی داد — چنانکہ نورالدین جہانگیر در توزک خود (صفحہ ۱۹۶) می نویسد:-

"چون بہ تسخیر دکن شتافت بخطاب شاہی اختصاص یافت۔ الحال بجلدوی این خدمت شائستہ منصب سی ہزاری وبیست ہزار سوار ودخطاب "شاہ جہاں" عنایت فرمودم"۔

ازین رو آنکہ حسن نوشتہ است کلیتہً غیر محقق است۔